ШАИГАНЭ
ЗАП
ЕТ

ШАИГАНӘ ЈАД ЕТ

(Хатирәләр, мәгаләләр
бәдии әсәрләр)

Ш5(2=Аз)
Т17

168814

М. Ф. Ахундов адына
Азәрб. Республика
КИТАБХАНАСЫ

КӘНЧЛИК
БАКЫ
1981

ВӘГТА КИ, БУЛУД, ДУМАН КӨРҮНМӘЗ,
ГАЛМАЗ ДАҺА ЗҮЛМДӘН НИШАНӘ,
ЈЕРЛӘРДӘ БӘШӘР ҮЗҮ СҮРҮНМӘЗ,
ГУРД-ГУШ СЫҒЫНАР БИР АШИЈАНӘ,
ЈАД ЕТ МӘНИ—ШАИГАНӘ ЈАД ЕТ!

Тәртиб вә гејдләр
Камал Талыбзадәниндир.

К 83

К $\frac{70803}{М 653 (12)-81}$ 96-81 4702060000 Аз 2
© «Кәнчлик» 1981.

Абдулла Шаиг — 1907—1908-чи ил.

ӨН СӨЗ

Абдулла Шаиг һаггында јазылмыш хатирә вә мәгаләләр, сөјләнмиш фикир вә мулаһизәләр вахт е'тибарилә чох кениш бир дөврү әһатә етдији кими, мәзмун вә һәчмчә дә олдугча зәнкин вә чохсаһәлидир. Әдиб һаггында монографија вә диссертасијалар јазылмыш, әдәби, педагожи вә тәнгидчилик фәалијјәтини ишыгландыран онларла тәдгигат, мәгалә вә хатирә нәшр едилмишдир. Бунларын һамысыны јығыб-јығышдырмаг, чап етмәк, јәгин ки, кәләчәјин ишидир. Охучулара тәгдим едилән индики «Шаиганә јад ет!» китабына исә чох зәнкин материалын анчаг кичик бир һиссәси топланмышдыр. А. Шаиг барәдә белә бир китаб илк дәфә 1923-чү илдә «Талыбзадә Абдулла Шаиг» ады илә бурахылмышдыр. Онун әдәби-педагожи фәалијјәтинин ијирмииллијинә (әслиндә ијирми үч иллији иди — К. Т.) һәср олунмуш бу китаба Шаиг јарадычылығынын үмуми гајәсини ачан вә гијмәтләндирән хатирәләр, мәгаләләр, бәдии әсәрләр, дујғулар дахил едилмишди. Дөврүн мәшһур јазычы, мүәллим, маариф вә дөвләт хадимләри бу јазыларын мүәллифләри иди. Јубилеј материалларынын бөјүк әксәријјәти китаба салынмышдыр вә күман едирик ки, әдиб һаггында илк јазылар кими онлар бу күн дә охучулар үчүн мүасир көрүнәчәкдир.

Бир факт кими чох мараглыдыр ки, һәлә фәалијјәтинин јары јолуну кечмәјән 42 јашлы бир мәдәнијјәт хадиминә, гочаман бир сәнәткара, ағсаггал бир педагога, мәшһур бир шәхсијјәтә лајиг тәнтәнәли јубилеј кечирилмишди, өзү дә Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин јеничә гурулдуғу илләрдә. Әдибин өзүнүн өмрүнүн ахырына гәдәр хатырладығы һәмин тәнтәнә «Шаиг кечәси» адландырылмышды.

«Талыбзадә Абдулла Шаиг» китабына топланан хатирә, тәбрик вә мәгаләләрдә белә бир үмуми фикир үс-

түнлүк тәшкил едирди ки, ондан тәк бир јазычы, јахуд педагог вә маариф хадими кими, јалныз тәнгидчи, әдәбијјатшүнас вә дилшүнас кими, јахуд дәрслик мүәллифи, мүәјјән әхлаги-мә'нәви кејфијјәтләрә малик вәтәндаш вә шәхсијјәт кими ајры-ајрылыгда даныцмаг Шаиг һаггында там тәсәввүр ојада билмәз, буна анчаг әдибин чохсаһәли фәалијјәтини там һалда әһатә етмәк вә мә'наландырмагла наил олмаг мүмкүндүр.

А. Шаиг 1945-чи илдә јазырды: «...мән бу күн јазычылығымдан зијадә мүәллимлијимлә ифтихар едирәм[1]*». «Мүәллимлик» сөзү илә о фәалијјәтинин мүхтәлиф саһәләрини нәзәрә чатдырмаг истәјирди; 35 илә јахын мүәллимлији илә јанашы Азәрбајчан әдәбијјатына вә дилинә даир дәрсликләр јазмасыны, методик вәсаит вә тәдрис програмлары һазырламасыны, тәнгид вә әдәбијјатшүнаслыг саһәсиндә сәмәрәли чалышмасыны, ичтимаи-мәдәни хидмәтләрини вә саирәни. Һәгигәтән, Шаиги бир шәхсијјәт кими тәсәввүр етмәк үчүн, онун фәалијјәтини там шәкилдә гијмәтләндирмәк, ачмаг, көстәрмәк лазымдыр. Әдибин «Ушаг чешмәји» (1909), «Ушаг көзлүјү» (1910), «Күлзар» (1912), «Түрк әдәбијјаты» (1922) кими дәрсликләринин үмуми идеја истигамәтини, педагожи-методик гајәсини тә'јин етмәдән онун бәдии јарадычылығынын бир сыра мүһүм идеја мәнбәләрини, јаранма јолларыны ајдынлашдырмаг чәтин олар. Јахуд, онун тәнгид вә әдәбијјатшүнаслыг әсәрләрини билмәдән Азәрбајчан дилинин грамматикасына һәср етдији бир нечә дәрслијин, чидди тәдгигатын јаранмасынын сәбәбләрини баша дүшмәк дә чәтин олар вә с.*

Шаиг фәалијјәтинә ичтимаи-әдәби фикрин мүнасибәти сонралар да бу истигамәтдә давам етмишдир. Сон әллииллик дөврүн әдәби материалы тәсдиг едир ки, 1910-чу илләрдә вә 20-чи илләрин әвәлләриндә Шаиг барәдә сөјләнмиш фикир вә мүлаһизәләр сонракы дөврдә сабитләшмәклә јанашы даһа да ирәли кетмиш, дәринләшмиш, өз әһатәсини хејли кенишләндирмишдир.

Шаигин мүасирләри, тәләбәләри ејни һәрарәтлә онун мүәллимлијиндән, педагожи фәалијјәтиндән, бу саһәдә көстәрдији фәдакарлыглардан бәһс етмишләр, маарифә хидмәтини «Шаиг мүәллимин» халга хидмәтинин ән бариз саһәләриндән бири һесаб етмишләр.

[1] А. Шаиг. Әсәрләри, 5-чи чилд, Бакы, 1978, сәһ. 361.

А. Шаиг һаггында нәшр олунмуш ири-хырдалы елә бир јазы јохдур ки, орада онун шәхсијјәтиндән бәһс олунмасын. Бүтүн мүәллифләр әдибин фәалијјәтинин мүхтәлиф саһәләрини мүәјјән мә'нада шәхсијјәти илә әлагәләндирмәјә чалышмыш, мүәллим-шәхсијјәт, ичтимаи хадим-шәхсијјәт, јазычы-шәхсијјәт проблеми әтрафында мүлаһизәләр сөјләмишләр, онун инсани кејфијјәтләри илә јарадычылығы арасындакы вәһдәти һәмишә бир ганунн хүсусијјәт кими нәзәрә чарпдырмышлар. Академик Мәммәд Арифин хатирәсиндә бу фикир белә үмумиләшдирилмишдир: «Сизи јахындан таныјанлар јаратдығыныз әсәрләрлә шәхсијјәтиниз арасында гәрибә бир ујғунлуг олдуғуну көрүрдүләр... Сизин јүксәк инсани сифәтләринизи тә'риф етмәкдә мән ачизәм. Лакин ону дејә биләрәм ки, Сиз өз мә'нәви үлвијјәтинизлә надир адамсыныз. Сиз кәнч нәслимиз үчүн бир өрнәк олмаға лајигсиниз. Сиз даһа чох тә'рифә вә шөһрәтләнмәјә мөһтачсыныз. Һејф ки, биздә һәлә зијалыларымызын һәјатыны вә көзәл хүсусијјәтләрини реал сурәтдә тәсвир едән романлар јохдур. Амма олачагдыр вә устад романчы Сизи һеч шүбһәсиз, бир гәһрәман кими тәсвир едәчәкдир»[1]*.*

Академик Мәммәд Чәфәр исә хатирәсиндә Шаиг шәхсијјәтинин башга бир тәрәфини белә мә'наландырыр: «...О бизим вәтәнимизин мәшһурларындан бири, идејалы шаир, бөјүк бир нәслин мүәллими, маарифимизин, мәдәнијјәтимизин фәдакар хадимләриндән, јарадычыларындан биридир.

Садәлик, тәвазөкарлыг Шаигдә даими нәзәрә чарпан сәчијјәви хүсусијјәтләрдән бири иди... јүксәк садәлик онун тәбиәти кими көрүнүрдү вә ја садәлик, тәвазөкарлыг онда икинчи тәбиәт олмушду. Көрүшләрдә «Бөјүк халг мүәллими вә шаир Абдулла Шаиг» һаггында чох тә'риф ешидәндә өзүнү јахшы һисс етмирди...»[2]

Бөјүк шаиримиз Сәмәд Вурғун да дејәндә ки, «Сизин адыныз һәр бир азәрбајчанлы үчүн доғма вә әзиздир», һәр шејдән әввәл, онун «бөјүк бир инсан олмасыны» нәзәрә чарпдырырды[3]*.*

Бу «китаба дүшән материалларын үмуми мәзмуну тәхминән беләдир. Охучу мүәллим, јазычы, ичтимаи ха-

[1] «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 8 мај 1971-чи ил.
[2] «Азәрбајчан» журналы, 1961, № 2.
[3] Сәмәд Вурғун. Әсәрләри, 6-чы чилд, Бакы, 1972, сәһ. 432.

дим вә инсан Шаиглә вәһдәтдә таныш олур, о, инаныр ки, белә әмәл саһиби анҹаг бу ҹүр шәхсијјәт ола биләрди, јахуд тәрсинә, белә шәхсијјәт анҹаг бу ҹүр сөз вә иш саһиби кими јүксәлә биләрди.

А. Шаиг охуҹулары илә көрүшләриндән бириндә Азәрбајҹан халгыны «гәдиршүнас халг» адландырмышды, демишди ки, халг она үрәкдән, тәмәннасыз хидмәт едәнләрә һәмишә миннәтдар олур, өз мәһәббәти вә гајғысы илә она ҹаваб верир. «Шаиганә јад ет» китабы мәһз белә мәһәббәтин, белә гәдиршүнаслығын парлаг нүмунәсидир.

Китабын тәртибиндә хроноложи принсип әсас көтүрүлмүшдүр. Һәҹм мәһдудлуғу илә әлагәдар оларaг бир чох материаллар ихтисарла верилмиш, бугүнкү охуҹу үчүн анлашылмасы чәтинлик төрәдән ифадә вә сөзләр бә'зи һалларда садәләшдирилмишдир. 20-ҹи илләрдә вә 30-ҹу илләрин әввәлләриндә рәсми мәтбуатда «Азәрбајҹан» мә'насында ишләнән «түрк» сөзү мүасир дилимизә ујғун оларaг «Азәрбајҹан» сөзү илә әвәз едилмишдир. Хатирә вә мәгаләләрдә ајдынлашдырылмасына еһтијаҹ олан шәхсијјәт вә әдәби һадисәләр барәдә «Гејдләр»дә мә'лумат верилмишдир.

«Шаиганә јад ет!» китабы бүтүн һәјатыны халг ишинә һәср едән әдибин һәгиги образыны ҹанландырыр, онун доғма вәтәнинә һәдсиз мәһәббәтини, демократизми вә һуманизмини, кәләҹәјә сарсылмаз инамыны нүмајиш етдирир. Охуҹу алтмыш ил фасиләсиз А. Шаиг барәдә дејилмиш, јазылмыш, нәшр едилмиш елми вә бәдии фикир тарихи илә, онун фәалијјәтинин јени-јени саһәләри илә таныш олдугҹа халгын ичәрисиндән чыхмыш сәнәткара халгынын өзүнүн бәсләдији түкәнмәз мәһәббәти илә гаршылашыр, әсл халлг мәһәббәтинин ҹанлы шаһиди олур.

Камал Талыбзадә

ХАТИРӘЛӘР

Атабаба Мусаханлы

ШАИГ—ШАИР ВӘ МҮӘЛЛИМ

Мәмләкәт вә халгымызын һагг верәҹәји адамлардан бири дә бугүнкү мүнәввәр кәнҹлијин илк әдәбијјат мүәллими, Азәрбајҹан ше'ринин бөјүк рүкнү, дүнәнә гәдәр кирли, чамурлу күчәләрин ичәрисиндә кәләҹәјини бир нөв тә'мин едәҹәк хадимә саһиб олмајан кичик чоҹугларын илк мә'нәви хадими, бу күн гаршысында һөрмәтләрлә әјилдијимиз Талыбзадә Абдулла Шаиг бабамыздыр. Һәр милләт, һәр ичтимаи күтлә башгаларынын нәзариндә өз шәхси маһијјәти һаггында гаршылыглы мәһәббәт ојада билмәк үчүн илк өнҹә мәктәб вә әдәбијјатларыны, бунларын мүәссиси мүәллим вә шаирләрини ирәли атырлар. Бунларын ады илә дир ки, о ичтимаи күтлә ичтимаи руһијјәсиндә бир зөвг дујар, бир мәмнунијјәт вә фәхарәтлә јашар вә даим севинәр. Инкилисләрин «Һиндистаны верир дә, Шекспирдән ваз кечмәрик» тә'биринә ујғун оларaг биз дә бу күн бир мәмнунијјәт вә фәхарәт һисс едир вә севинирик. Өз мүһити-ичтимаијјәмиз, ҹәмијјәтимиз дахилиндә белә олса мәктәб вә әдәбијјат наминә тәгдим едәҹәјимиз сималарын ичиндә бу күн ијирмииллик әдәби вә тәрбијәви хидмәтилә сечилән Шаиг бабамызы көрәҹәк вә ону унутмајаҹағыз. Шаигин бүтүн шәхсијјәтини тәсвир вә тәҹәссүм үчүн өзүнә ики нөгтәдән јахынлашмаг ваҹибдир: Шаиг — Шаир! Шаиг — Мүәллим!

Фәгәт буну бир нечә сәтир ичинә сығышдырмајаҹағымызы е'тираф илә һаггында үмуми бир нечә дујғу вә дүшүнҹәләрими һөрмәтли охуҹулара тәгдим етмәк истәјирәм.

Јенә дә гејдә мәҹбурам ки, Шаигин һәјати-әдәбијјә вә тәрбијјәвијјәси узун-узады бир нечә тәдгиг вә тәһлилләрә мөһтаҹдыр. Арзу едәк ки, мүтәхәссис әдәбијјат нәзәријјәҹиләримиз буну башлы-башына бурахмајараг бу мүһүм сима һаггында һагги илә изаһат верәҹәкдирләр.

Бөјүк адамларын танынмалары өзләри кими һејрәт вә диггәтәлајиг бир мәсәләдир. Хатырлајырам, 7—8 јашларында идим. Јени үсул илә мүталиәјә алышдығым сыраларда ичтимаи вә тәрбијәви бир бөһран ичиндә сүрүкләниб кедән Азәрбајчан чәмијјәтинин кичик фәрдини ев тәрбијәсиндән мәһрум, бош саатларыны күчәләрин чиркин галдырымлары үзәриндә, тә'бир-чајизсә, гапаз-гапаз ојнајан гочуглардан мәни ајыран Шаигин севә-севә охудуғум кичик, — фәгәт нәш'әли, гафијәли — фәгәт әхлаг дәрси олан «Тыг-тыг ханым», «Јахшы арха», «Түлкү вә хоруз» вә илахир кими букүнкү әдәбијјат тарихиндә «гочуг әдәбијјаты» адландырылан јазылары олмушду. О замандан бу күнә гәдәр һәр бир фәалијјәти саһәсиндә јорулмаг билмәз бу шәхсијјәти, бүтүн Азәрбајчан кәнчлијинин нәзәриндә чанландырдығы кими мөһтәрәм мүәллимимизи танымаға вә јахынлашдыгча севмәјә башладым.

Ону бизә — синфә севдирән бир шеј вар идисә дә, о да Шаигин бүтүн варлығы иди. Биз онун һәр бир һәрәкәтини севәр, мәзәммәтләриндән белә мәмнун олардыг. Затән мәзәммәти мәктәб һәјатында анчаг кичик бир нәзәримүлаһизәдән ибарәт галырды. Бу бизә кафи кәлир, бундан һәр биримиз һаггыны алыр, чәзамызы өз вичданымыздан тә'јин едирдик. Бир нечә ил әрзиндә онун әсәбиләшдији вә гыздығы бир күнә тәсадүф етмәдик. Бакыда реални мәктәбдә сон милли Азәрбајчан синфинин мүрәббиси иди. Һәр ил мүәллимләр шурасы јанында синфимизин әхлагча биринчилији газанмасы һаггыны Шаигдән ала билмәрик. Јенә бүтүн мәктәб һәјатында едилән бир јарамазлығын арадан галдырылмасына мә'мур мүдир ачизлик вә зәифлик көстәрдијиндән Шаиг азәрбајчанлы тәләбәләр арасындакы мүмтазијјәтиндән истифадә илә бир архадаш кими јахынлашараг мәсәләни инчәдән-инчәјә арашдырараг санки бир руһ доктору кими ачмаға мүвәффәг оларды.

Шаигин тәрбијә саһәсиндә өзүнә хас олмаг үзрә бир нөгтеји-нәзәри јох, бәлкә өзүнәмәхсус тәдрис нөгсанлары мүшаһидә едилирсә дә, өзүнәмәхсус бир тәрзи ки, — затән мүәллимин шәхсијјәтини дәхи бу тәшкил едир, — бүтүн ачыглығы илә көзә чарпмада иди. Бу тәрз, бу шәкли — мүамилә шаирин руһу вә әхлагы илә ујғун кәлдијиндән буну ирәлидә даһа ачыгчасына тәшриһә мүвәффәг олачағыз.

Шаигин симасындакы үмуми көрүнүш илк өнчә тәсадүф едәнләрә бир бәсатәт әрз едәр, «ән ади бир инсан» — дејә ваз кечилә биләр. Һалбуки, бу белә дејилдир, бу көрүш вә һөкм доғру олмаса кәрәкдир. Зира һәјатында тәмтәраг вә дәбдәбәдән, курултулу сәсдән гачан Шаигин руһу вә фәалијјәти дәхи белә көрүнмәсини тәбии сурәтдә севәнләрдәндир. Фәгәт бизә галырса, Шаиг, әввәла руһундакы инчәлик вә һәссасијјәт е'тибары илә ән јүксәк бир инсандыр. Санијән, Шаиг чәмијјәтимизин јетишдирдији әхлаги — бәдиәләр үзәриндә бир зирвәдир ки, чыхылмасы анчаг Шаиг кими ичтимаи ирадә вә фәалијјәтә малик адамлара — мүбалиғә кәлмәзсә — даһиләрә мәхсусдур...

Даһи дејирәм, чүнки Шаиг мүһитимиздәки ирадати-ичтимаијјәнин дүшкүн бир заманында јетишдијинә бахмајараг кәскин бир ирадә көстәрмишдир ки, онун дүһасына шаһиддир. Бу ирадә ичтимаи фәалијјәтдән ибарәтдир. Бәлкә Шаиг дејил — бу дүһа бөјүк вә ачыг бир мүһитдә тәнәффүс етсәјди, бу әсәри — дүһа — үмуми мә'насында көстәрмиш олачагды. Буна бөјүк инамла сарыла биләриз.

Бәли, Шаигин шаир вә мүәллимлијиндәки јүксәклији бир нөгтәдә топлајыр ки, буну јашадығымыз чәмијјәтин әң зәрури еһтијачы олдуғуну һисс илә бүтүн мөвчудијјәти вә ибадијјәти илә тә'мин етдијиндән бу нөгтәни ајдынлашдыралым.

Шаирлији нисбәтиндә мүәллимлик руһу вә бу руһдакы тәрбијә гајәси анлајышлары бу нөгтәнин әсәридир ки, шаирә бир фөвгәл'адәлик иснад едир.

Шаирдәки тәмиз дүшүнүлмүш-дашынылмыш әхлаги анлајышлар, инсани мәфкурә, даһа доғрусу — «Шаирлик»дир.Бу өзүнү шаирин ше'риндә, мүрәббинин тәрбијәсиндә апачыгча көстәрир. Ән ади бир мисал:

«Һамымыз бир күнәшин зәррәсијиз» вә башгасы.

«Гурт-гузу һәп бир отласын, бир јатаға сығынсын,
Бу күнәшдән вулкан кими һәјат чошсун, гајнасын» вә илахир...

Шаир бунун тә'сири вә амирлији илә һәрәкәт едир. Һиссиндә, руһунда, фәалијјәтиндә, тәрзи-мүамилә вә микалимәсиндә һәм бу әхлаги дүшүнүш вә мәфкурәнин дүзкүн мүһакимәси вардыр.

Јенә бир күн фарс әдәбијјаты дәрсиндә Өмәр Хәјјамын рүбаиләрини охудуркән ичәрисиндәки бир нечә гәрами вә шәраби мәфһумлара бәлкә һеч суфи олмајан шаи-

рин рүбаиләринә бир тәсәввүфи вә илаһи мә'на верәрәк ишин ичиндән чыхды. Шаир өз мәфкурә вә һиссијјатынын гаршысында һеч бир шеј көрмәјир вә һамысыны рәдд едир. Башгасындакы һәр фәналыға гаршы кичик бир сүкут илә «Нә јапалым, јахшы олар» — дејә кечиб кедәнләрдәндир.

Бунун үчүндүр ки, Шаиги мүәллим олмаг һәвәсилә кениш бир әхлагын, кичик бир сүкутун мәрһәләси, шаир олдуғу үчүн һәссас бир руһун, инчә бир дүшүнүшүн јарадычысы — дејә таныда биләрик.

* * *

Мөһтәрәм устадымызын шаирлијиндәки чошғунлуг олса-олса бир сүкут илә ифадә едилир. Затән, сүкут ән сәмими, чошғун һиссијјатын лисани-ифадәси дејилми?.. Фыртыналы бир дәнизин күбар, пүртәмкин, аһәнкдар вә мунис көрүнән јүрүшләриндә нә гәдәр әзәмәт һисс вә мүшаһидә едилир. Шаирин сүкуту — шаирин чошғунлуғу, әһвали-руһијјәси е'тибарилә чошдугча сәмими вә һәјәчанларынын шаири, кениш тәрбијә саһәсинә кирдикчә илк әдәбијјат мүәллими — Шаиг дејирик. Шаиг тәрбијә тарихиндә јад едилдији гәдәр әдәбијјат тарихиндә вә әдәбијјат тарихиндә јад едилдији гәдәр ушаг әдәбијјаты мүәссиси дејә јад едиләчәкдир.

Әчәба, бу нә демәкдир?

Шаиг шаирлији гәдәр тәрбијәчи вә тәрбијәчилији гәдәр дә шаирдир. Фитрәтиндә әхлагынын јүксәклији вә нәчиблији илә фәргләнән Шаигин һәр кәсчә мүшаһидә едилмиш бир сифәтини дәхи әрз етмәк истәрәм. Шаиг — истәр ше'р олсун, истәр тәрбијә олсун — бунларын гајәсиндә и н с а н л ы г вә бүтүн мә'насы илә к ә н ч л и к мәфкурәсини дашыјыр... Бу мәфкурәдир ки, һәм ше'риндә, һәм хүсуси вә һәм дә ичтимаи һәјатында һакимдир. Јаратдығы бир бәдиә бир әхлаг дәрси, тәгдир етдији дәрсләр дәхи бир ше'р олур. Ше'риндә анчаг тә'лими, дидактик дедијимиз тәрз вардыр. Демәк олар ки, «идеал» шаиринин ирәлидә сөјләдијимиз «Шаиглији» һәм ше'риндә, һәм дә тәрбијәсиндә һаким руһдур.

Мүсаидәнизлә Әкрәм бәј хүсусундакы бир чүмләни хатирә кәтирмәк истәрәм: «...мәнчә Әкрәм бәј бәдиәләр јаратмамыш олсајды јенә дә Әкрәм бәј олачагды. Чүнки онун әдәбијјат тарихиндәки вәзифәси јениликләр јаратмаг иди. Әкрәм бәј ше'римизин шүуру иди, Һамид бәј

шүурумузун ше'ри олдуғу кими» Буну кичик бир дәјишикликлә тәкрар едә биләрик: Шаиг јүксәк зирвәләр јаратмамышса да буна бир тәмәл атмышдыр. Һаггы илә сәнәт вә әдәбијјат фәлсәфәси нәгл етмәмишсә, буна бир васитә олмушдур. Затән заман вә мүһит е'тибарилә тәләбимиз бу гәдәр олурду. Артыг ичтимаи һәјатын даһа бир чох заманлар мә'нәви еһтијачлары мөһтәрәм шаир вә мүәллимимиз тәрәфиндән тә'мин едиләчәјинә вә јеринә јетириләчәјинә бөјүк уғурлу кәнчлик үмидләримиз вардыр.

1923

Сејид Һүсејн

АБДУЛЛА ШАИГ

Абдулла Шаиги илк олараг 1903-чү илдә көрмүшәм. О заманлар мән 3-чү рус-мүсәлман шәһәр мәктәбинин үчүнчү синфиндә шакирд идим. Вүчудча зәиф, јашча 3-чү синиф шакирдләриндән бөјүк олмајан вә бојча кичик олан бу јени мүәллим хәстәләнән шәриәт вә елм-илаһи мүәллими әвәзинә мүвәггәти олараг бизә тарихи-мүгәддәсдән дәрс охудачаг иди. Дәрсин мөвзусу Нуһун туфаны иди. Һәр јени мүәллимин башына кәлән гәзијјә Шаигин дә башына кәлди. Синфин интизамы позулмуш, чочуглары мүәллими динләмир, сәс вә күјдән мүәллимин сәси ешидилмәјир. Кәнч мүәллим күч-бәла тәнәффүсә гәдәр өзүнү сахлаја билди. О күндән сонра о бир даһа бизим синфә кәлмәди.

1905-чи ил ингилабындан сонра Азәрбајчан халгында, хүсусилә Бакы мүһитиндә бир интибаһ дөврү башламышды. Гәзет вә мәчмуәләр чыхыр, мәктәбләр ачылыр, чәмијјәтләр тәшкил едилирди.

1908-чи илдә гејри-рәсми олараг бизим әдәби бир чәмијјәтимиз вар иди. Үзвләри әдәбијјат мараглыларындан ибарәт олан бу чәмијјәт, даһа доғрусу, дәрнәк һәфтәдә бир кәрә чүмә күнләри аркадашлардан биринин евиндә топланар, ше'рләр охунар, онун үзәриндә мүзакирә башларды.

Бизим чәмијјәтимизи ән чох әлагәдар едән шеј әски

вә јени әдәбијјат мәсәләси иди. Ше'ри јалныз гәзәлдән, гәсидәдән, сәнәткарлығы јалныз мүһәссинати-ләфзијјәдән, чинасдан ибарәт билән әскипәрәстләр, өзләринин бәлағәти-игнаијјәләри илә јени әдәбијјаты балталајыр, бә'зи уфаг-туфаг, зәиф әдәби парчалары ирәли чәкәрәк јени әдәбијјат тәрәфдарларыны тәнгид едирләрди. Хүсусилә бизим чәмијјәтдә ики нәфәр ихтијар әски гәзәлчи шаир вар иди ки, онлара олан еһтирамдан долајы әскилик һәр заман јенилијә галиб кәлирди. Бу адамлар кәнч һәвәскарлары өз нүфузлары алтына алмышларды. Бир күн билмәм һарада исә:

Мүзлүм кечәдә нишанлы бир гыз,
Бир һүзн, әләм ичиндә јалныз, —

—бејтилә башланан Абдулла Шаигин бир ше'ринә тәсадүф етдим. О вахтадәк Абдулла Шаигин ше'рләриндән о гәдәр хошума кәләни олмамышды. Е'тираф етмәлијәм ки, јени әдәбијјат һаггында бу ше'р мәнә мүәјјән бир фикир верди. Бу ше'ри дәфтәрчәмә јаздым. Чүмә күнләри бизим чәмијјәтин топланышы олурду. Мүбаһисә башлады. О күнләрдә мәһәлли гәзетләрин бириндә чап едилмиш — куја јени ше'р имиш — гајәт зәиф тәрчүмә олунмуш бир парчаны бириси тәнгид етмәјә башлады. Бу адам бу ше'ри тәнгид дејил, мәһд едир, јени әдәбијјат тәрәфдарларыны да «һеч бир шеј билмәмәкдә» төһмәтләндирирди. Һәр кәс ону тәсдиг етди. Сонра Сә'динин

Шәрәфи-мәрд бечудәст кәрамәт бесичуд,
Һәр ке ин һәр до нәдарәд әдәмәш беһ зивичуд.*

мәтлә'ли гәзәлинә јапдығы азәрбајчанча тәхмисини охуду. Һәр кәс бәјәнди. Ајаға галхдым, мүсаидә истәдим, «Јени бир ше'р охујачағам» — дедим. Шаигин «Мүзлүм кечәдә...» ше'рини охудум. Һамысы динләди, диггәтлә динләдиләр. Шер мәчлис үзәриндә бир тә'сир бурахды. Сордум:

— Әчәба, бу ше'рин һарасы писдир?

Кимсә чаваб вермәди. Әввәлки тәхмис илә мүгајисә етдим. Мәчлисин тамамилә олмаса да әксәријјәтини өзүмә тәрәфдар булдум.

Бу тарихдән сонра Шаигә хүсуси бир еһтирам бәсләр, јазыларыны охурдум. Һәлә чочуглара мәхсус јаздығы

* Тәрчүмәси: Кишинин шәрәфи сәхавәтлә, кәрамәти сәчдәләрләдир. Һәр кәсдә ки, бу ики сифәт јохдур, олмамағы олмасындан јахшыдыр.

әсәрчикләриндә белә бир тә'сир бурахмышды ки, Шаиг артыг чочуг әдәбијјаты шаири олараг галачаг. Фәгәт 1915-чи илин сон баһарында Шаигә шәһәр бағында тәсадүф етдим. Јај сәјаһәтиндән јеничә гајытмыш иди. Узун-узадыја көрүшдүк. Јени јаздығы «Шаир вә гадын» мәнзум пјесини мәнә охуду, фикрими дәјишдим. Шаиг јалныз чочуг әдәбијјаты шаири дејил, јени әдәбијјатымызын мүһүм бир рүкнү[1] олмаг һиссини мәнә верди.

Бизим әдәбијјатымыз 1905-чи ил ингилабындан сонра бир ингилаб дөврү кечирди. Мәһәммәд Һади өзүнүн курултулу, тәмтәраглы, Сабир һәзил вә мәзһәкәви ше'рләри илә әски әдәбијјаты әсасындан јыхдылар. Онун јериндә јени бинаны тикмәдиләр. Јени әдәбијјатын тәмәл дашыны гојанлардан бириси Абдулла Шаигдир.

Абдулла Шаиг јалныз бир әдиб вә шаир олараг галсајды, мүәллимлик вәзифәсилә, мәктәб китаблары тәртиб етмәклә мәшғул олмасајды, Азәрбајчан әдәбијјатына даһа гијмәтли вә мүһүм әсәрләр верә биләрди.

Шаигдә гајәт һәссас, инчә бир шаир руһу јашар, бу руһ онун ше'рләринә бир инчәлик верәр.

1923

Вәли Һачыоғлу

ШАИГ—ВӘЗИФӘШҮНАС

Шаиг дејилдими, фикримиздә бөјүк бир бина доғур. Бу бина инди али дарүлмүәллимин јанында «Нүмунә мәктәби» вә «Әмәлә факүлтәси» бинасыдыр.

Әчәба, бу бина илә Шаигин арасында бағлылыг һарадан башлар вә бунун сәбәбләри нәдир?

1920-чи иләдәк бурада сабиг биринчи реални мәктәби јерләширди. Бу рабитәни дә орада арамалыјыг. Бу бинада илк дәфә олараг Азәрбајчан мәктәбинин, Азәрбајчан синифләринин тәмәли гојулмушдур. Бу бина һәгиги бир халг очағы олмуш, олур вә олачагдыр. Бу миллиләшмә илк дәфә олараг Абдулла Шаигин сә'ји вә әмәли сајәсиндә олмушдур.

[1] Дајағы, сүтуну.

Бәли, алты ил бундан әввәл бу бинада илк Азәрбајчан мәктәби тә'сис олунду. Букүнкү ики дәрәчәли нүмунә мәктәбинин дә сон синфи о илк азәрбајчанлашдырылмыш мәктәбин һасилатындандыр. Буну бу дәрәчәјә јетирән Абдулла Шаиг олду. Ҝамали-чәсарәтлә дејә биләрик ки, буну јалныз Шаиг јапды.

Одур ки, инди Шаиг ады чәкиләндә «Нүмунә мәктәби», «Нүмунә мәктәби» аныланда да Шаиг хатирә кәлир.

Тәбиидир, бу гәдәр сыхы рабитәнин бир тарихчәси дә олмалыдыр. О тарихчә бундан ибарәтдир: Ингилаб нәтичәси олараг азәрбајчанлылар ичиндә нәһајәт милли мәктәб ачылмасына изин верилди. О, анлады ки, «вәзифә гајәт гәти, бир әмри-дәрунидир ки, бизи сырасына көрә һәрәкәт етмәјә вә јахуд етмәмәјә, бизә јанмағы вә јахуд јанмамағы әмр едәр». О билди ки, вәзифәни истәдији кими дејил, бәлкә бунун тез јер тутмасы үчүн чарпышмаға борчлудур. Бизә милли бир тәрбијә көрмүш јахуд мәнлијини таныјан бир мүрәбби лазым иди. О заман мејдана Шаиг атылды. Арзуменди олдуғу бу вәзифәнин һеч олмазса бир һиссәсини јапмағы дүшүндү. Чалышды, чапалады, өнә кечди вә вәзифәсини етди. О вәзифә нә олдуғуну билирди вә бунун үчүн һәгиги бир ингилабчы кими горхмадан вахтдан истифадә едәрәк, мүәллим јохлуғуна, аталарын Азәрбајчан мәктәбләринә әһәмијјәт вермәмәләринә бахмајараг Азәрбајчан синфи ачылмалыјды.

Буна чиновникләр вә чарпәрәст директорлар вә әләлхүсус инспекторлар гаршы чыхдылар. Шаиг бунлары һәгигәт гылынчы илә дәвирди...

Әвәт, о буну јапмалы иди. Һәм дә бу күн јапмалы иди.

Чүнки әкәр јапмасајды, вичдан вә Азәрбајчанын кәләчәји ону әзәчәкди. Вә кәләчәк нәсли ата тәрбијәси илә тәрбијәләндирмәкдән өтрү ишә атылды вә мүвәффәг дә олду.

Һәлә ијирминчи илдә һәр мүәллим гачараг пул архасынча гошдуглары заман о мәктәби бурахмады вә о күндән е'тибарән, демәк олур ки, јенә бу бина ичәрисиндә чалышды. Ингилабдан сонра бурада — али дарүлмүәллиминдә вә әмәлә факүлтәсиндә дәрс деди вә дејир, тәмәл дашыны гојдуғу «Нүмунә мәктәби»ни дә бурахмајыр вә бәлкә бурахмајачаг да...

Шаиги әчәба кимләр танымајыр?! «Мирзә Абдулла» дејәнләрдән тутмуш Абдулла Шаиг дејән зијалылара дәк һәр кәс таныјыр, һәр кәс нәдәнсә онун гаршысында бир һөрмәт дујур.

Нәһајәт, камали-гәтијјәтлә дејә билирәм ки, мүһитимиз Абдулла Шаиг кими әзм вә ирадәли мүәллим вә вәтәндаш чох аз јетирди. Одур ки, сон сөз олараг сөјләјирәм ки, кәләчәк нәсли јарадачаг һазыркы нәслин мүәллими вә мүрәббиси Абдулла Шаиг олдуғундан о кәнч нәслин јапачаглары ишләри анлатды, һамысы она борчлудур. О онлары тәрбијә етди. Аһ бу ад нә гәдәр бөјүкдүр! Бу ад вәзифәшүнаслара бир өрнәк ола биләчәкми?!

1923

Салеһ Салајев

ТАЛЫБЗАДӘ АБДУЛЛА ШАИГ

Севкили мүәллимимиз Абдулла Шаиг 1881-дә Тифлисдә доғулмушдур. Атасы Загафгазија идареји-руһанијјәси үзвләриндән мәрһум Ахунд Мустафадыр. Елмин, фәзиләтин гәдрини билән саф бир затмыш. Оғланлары охутмаг үчүн башга руһаниләр кими мүтәәссибанә давранмамыш, јени үсул үзрә охутмушдур.

А. Шаиг чочуглуғунда ата-анасына чох бағлы вә чох итаәткар олмушдур. Даим онлар илә бир арада булунур, һеч јанларындан ајрылмазмыш, Шаиг алты јашындан башлајараг һәјәтләриндә ачылмыш олан рүшдијјәјә[1] давам етмишдир. Зәка вә исте'дады сајәсиндә өзүнү бүтүн мүәллимләринә севдирмиш, јашынын азлығы, бојунун кичиклији вә үсуллу бир чочуг олмасы һәр кәсә буну чох севдирмишдир.

Шаиг та чочуглуғундан әдәбијјата чох мараглы имиш, аркадашларыны башына топлајараг онларла русча охудуглары кичик мәнзумәләри фарсчаја вә түркчәјә чевирәрмиш. Шаигин рүшдијјәни битирдикдән сонра, садәдил вә е'тигадкар анасы Хорасан зијарәти фикринә дүшмүш вә Шаиги дә бәрабәр көтүрмүшдүр. Бу вахт да анасынын әмриндән чыхмағы јапамајан Шаиг онунла

[1] Алты синифли натамам орта мәктәб.

бәрабәр галмаға мәчбур олмуш, беш ил арада галмышдыр.

Атасынын Тифлисә дөнмәләрини тә'кид едәрәк јаздығы мәктублара анасы: «Мән бураны чох севирәм, бурада галачағам вә оғулларымы да бурада охудачағам» — чавабыны јазмышды.

Шаиг Хорасанда галдығы беш ил ичәрисиндә Әбдүлһәмид истибдадындан Хорасана гачмыш олан ачыгфикирли ингилабчы бир е'дади[1] мүәллими Јусиф Зијабәјлә бәрабәр јени үсулла ачмыш олдуглары мәктәбә давам етмиш вә хүсуси олараг Јусифбәјлә түркчә, фарсча тарихи-әдәбијјат, мәнтиг, үслубијјат вә саир елмләрә чалышмышдыр. А. Шаигин гардашы «Зија» тәхәллүсүнү бу мүәллимдән көтүрмүшдүр. Тәһсилини битирдикдән сонра Шаигбәј анасы илә бәрабәр Тифлисә дөнмүш вә о вахтдан бәри јурду, халгы уғрунда бүтүн варлығы илә чалышмаға башламышдыр.

Шаигин әсәрләри илә тәбиәти арасында там бир ујғунлуг вардыр. Һәр кәсә гаршы ојлә бир көрүш, ојлә бир салам вериши вар ки, гаршысындакыны миннәтдар бурахыр вә өзүнә чәзб едир. Тәләбәјә мәктәбдә әдәбијјат дәрси вердији кими һәр көрүшүндә, һәр һәрәкәтиндә дә бир әхлаг вә бир тәрбијә дәрси верир. Шаиг јаздығы һәрәкәтләрини бир көстәриш үчүн дејил, руһунун, тәбиәтинин истәји илә јапыр.

Шаигин тәбиәтини олдуғу кими тәсвир етмәк үчүн тәәссүф ки, бизим гәләмимиз чох ачиздир. Буну лајигилә анлатмағы тәрбијәсинин јетишдирәчәји даһа мүдәггиг вә даһа бачарыглы тәләбәсинә бурахмагла һәјати-рәсмијјәсинә кечирик.

Шаиг Тифлисә дөнән күндән башлајараг халгынын рифаһ вә сәадәтинә чалышмышдыр. Буну чәкмәјән Николајын сәмими бәндәләри мин чүр ифтираларла доносларвер әрәк бу парлаг зијаны сөндүрмәјә чалышмыш вә гисмән мүвәффәг олмушларды. Чар үсул-идарәси Шаигин Гафгазда галмасыны зәрәрли көрдүјүндән тә'гибата башламышдыр. О вахт Сәрдар диванханасында олан дустагларын мәсләһәтилә Тифлисдән узаглашмаг үчүн 1901-чи илдә Бакыја кәлмишдир. Бурада чох севдији вә бу күн белә сева-сева давам етдирдији мүәллимлик һәјатына башламыш вә бир даһа Тифлисә дөнмәмишдир.

[1] Натамам орта мәктәб.

Илк мүәллимлији 5-чи шәһәр мәктәбиндә олмушдур. Бу күндән башлајараг 3-чү кимназија вә мүхтәлиф шәһәр мәктәбләри, Сабунчу рүшдијјә мәктәби вә даһа сонра биринчи е'дади (реални) мәктәбиндә түркчә вә әдәбијјат мүәллимлијиндә булунмушдур.

Шаигбәј һәјатында олдуғу кими мүәллимлијиндә дә сәмимијјәтдән ајрылмамышдыр. Тәмиз вә тәрбијәчи әхлагы илә өзүнү тәләбәјә чох севдирмишдир. Јазы вә әдәбијјат дәрсләринә лајиг олдуглары мөвгеји верәрәк јахшы јазанлары тәшвиг едир, хүсуси олараг чалышдырыр. Мүбалиғәдән һеч горхмајараг иддиа едә биләрик ки, һеч бир тәләбә тәрәфиндән һеч бир мүәллимин дәрси бу гәдәр чазибә илә динләнилмәмишдир. Бу фитри мүәллимин елә бир е'чазкар ифадәси, елә тә'сиркар тәләффүзү вар ки, ән лагејд тәләбә белә ону бөјүк бир шөвг вә һәвәслә динләр. Шаигбәј дәрс верәркән тәләбәни о гәдәр чәзб едәр ки, синфиндә чәкилән нәфәсләр белә дујулур. Онун нечә бир мүәллим олдуғуну билмәк үчүн мүтләг тәләбәси олмалыдыр.

Шаигбәј јалныз бир дил вә әдәбијјат мүәллими олмагла галмамышдыр. О, истибдад алтында инләјән, һүгугу тапдаланан кәнчлијин һәгиги бир досту олмушдур. Бөјүк Русија ингилабынын даһа ибтидаларында көзгамашдырычы һүррийјәт күнәши гаршысында нә јапачағыны билмәјәрәкдән шашырыб галмыш олан кәнчлијә бир тәшкилат гурмаға вә китабхана тәшкилинә бөјүк јардымлар етмишдир. Феврал ингилабындан сонра јенә дә Азәрбајчан тәләбәләри һүгугунун јеканә мүдафиәчиси севкили Шаигбәј олмуш вә 1918-чи илдә ачылмыш олан милли синиф тәләбәләринә тәшкилат гурмағы өјрәтмиш, о заманын мүстәбид директор вә инспекторлары илә мүчадиләјә чыхмыш вә маариф нәзарәтинин јардымы илә Азәрбајчан тәләбәләринин һүгугуну тә'мин етмишдир. О, милли синифләрин јеканә мүбаризи олмуш, бу мүбаризәсиндә бөјүк мүвәффәгијјәтләр әлдә етмишдир ки, буну кәнчлик вә Азәрбајчан милли маарифи тарихи гәтијјән унутмаз. Шаигбәј мүәллимлик вә һәјати-хүсусијјәсиндә олдуғу кими һәјат идејасында да дәрин бир сәмимијјәт көстәрир. Әдәбијјаты өз зөвгү үчүн дејил, мәгсәд вә мәфкурәси үчүн голланмышдыр. Та чочуг әдәбијјатындан башламыш јаздығы әдәби әсәрләриндән башга Азәрбајчан маарифи мәдәнијјәтинә бир даһа бөјүк јарарлыг көстәрмишдир ки, буну мәмләкәтимизин

168814
М. Ф. Ахундов адына
Азәрб. Республика
КИТАБХАНАСЫ

маариф тарихинин парлаг сәһифәләриндә алтун јазылар-ла гејд етдиләчәји мүһәггәгдир.

Чар әсарәтинин унутдурдуғу көзәл азәрбајчанчамызы тә'лим үчүн мејданда һеч бир тә'лим китабы јох икән Шаиг бөјүк әзмлә ишә башламыш, та чар заманында мејдана чыхармыш олдуғу «Күлзар»дан башга «Мүнтә-хабат», «Түрк чәләнки», «Милли гираәт», «Түрк әдәбиј-јаты» кими букүнкүән мүһүм тә'лим китабларымызы мејдана гојмуш ки, бу күн дә бунларын тамамланмасы илә уғрашмагдадыр. Бу бөјүк мүәллимин мәзијјәтләрин-дән анчаг бу гәдәрини ифадә етдик. Вә бу бөјүк даһини һәр шеји һәлл едәчәк олан кәләчәјин лајигилә тәгдир едәчәјини үмид ејләрик.

1923

Меһди Һүсејн

БӨЈҮК ҺӘЈАТ

Синифдә әдәбијјат мүәллимини көзләјирдик. Јолдаш-ларым ону чохдан танызырдылар. Лакин мән рајондан Бакы педагожи техникумуна јеничә дәјишилдијим үчүн ону илк дәфә бурада көрәчәкдим. Бу сәбәбдән дә үрәјим гејри-ади бир сәбирсизликлә дөјүнүрдү. Анчаг мән, әдә-бијјат мүәллиминин нечә бир инсан олдуғуну билирдим. Чүнки, бир заманлар онун мараглы нағылларыны, фү-сункар һекајәләрини, сәмими вә бүллур ше'рләрини севә-севә охумушдум. Бу әсәрләрин һамысында халгдан, онун саф вә тәмизүрәкли оғланларындан вә гызларындан бәһс едилирди. Дағлар гојнунда бој атмыш, пәһләван көркәмли, сағлам вә кур сәсли Кәрим бабаны ким унуда биләрди? Һәлә ондан даһа әлли-ајаглы, даһа чәсур вә дирибаш олан арвады Ајрым гызыны? Көрүнүр ки, мүәл-лиф ингилабдан әввәлки шәһәрин чансыхан күчәләринин вәрәмли һавасыны, еһтикар вә рија үзәриндә гурулмуш тичарәт мәһләсини көрдүкдән сонра кәнди, онун тәмиз аб-һавасыны, садә вә ибтидаи инсанларыны даһа чох севмәјә башламышды. О, думанлы јајлаглары, бурада гајғысыз бир һәјат сүрән чобанлары да тәрәннүм ет-мишди:

Бу јерләрин солтаныдыр чобанлар,
Һәм бәјидир, һәм ханыдыр чобанлар...

Бу инсанлары бөјүк бир мәһәббәт вә мәфтунлугла тәсвир едән мүәллиф јалныз инди дејил һәлә о заман да Азәрбајчан ушагларынын севимли јазычысы иди. Хүсу-сән онун ингилабдан чох-чох әввәл јазылмыш бир ше'ри һәгиги сәнәткарлара хас олан е'чазкар бир гүввәтлә би-зим гәлбимизә јол ачмышды Азәрбајчанда достчасына јашајан гардаш халглары бир-биринин үзәринә галды-ран мүртәче вә гара гүввәләрә гаршы онун сөјләдији аловлу сөзләри, ким билир, бәлкә дә биз өмрүмүзүн со-нуна гәдәр унутмајачағыг!

Мән көзләрими синфин гапысына зилләјиб дүнјада һәр шеји јадымдан чыхартмышдым. Лакин һамымыз ки-ми мән дә һафизәмдә әбәди нәгш бағламыш бу сөзләри унутмамышдым. Мән онлары инди хәјалән тәкрар едир-дим:

Һамымыз бир күнәшин зәррәсијиз,
Һамымыз бир јува пәрвәрдәсијиз..

Чохдан бәри гијаби бир мәһәббәтлә севдијим һәссас бир шаирлә үз-үзә кәлмәјим вә һәтта онун тәләбәси ол-мағым мәним үчүн бөјүк бир сәадәт дејилмиди?

Мән бу сәадәтин бүтүн ширинлијини инди чох көзәл һисс едирдим. Мән һисс едирдим ки, инсанлары бу гәдәр сонсуз бир мәһәббәтлә севән, дүнјада һәр заман көзәл-лик ахтаран, тәбиәтдә көрдүјү мәнзәрәләрин ән чазибә-дарыны һәрис бир сәнәткар фырчасилә рәсм едән, әсл көзәллији халгын һәр нөв сүн'иликдән узаг олан ријасыз һәјатында тапан бир јазычынын өзү мүтләг инсан олма-лыдыр.

Нәһајәт, синфин гапысы ачылды. Сәлигә илә кејин-миш, ортабојлу, зәифвүчудлу, сачларына јени дән дүш-мүш мүәллим сакит аддымларла ичәри дахил олду. Биз һамымыз еһтирамла ајаға галхдыг. О, синфи гәрибә бир нәзакәтлә саламлады. Бу садәчә инсанын меһрибан чөһрәсини көрәндә, зәннимдә јанылмадығымы анладым. Нә үчүнсә мәнә елә кәлди ки, бу анда бүтүн тәләбәләрин үзүндә хәфифчә бир тәбәссүм ојнајыр, демәк онун кәли-ши һамыны севиндирир, санки, мүәллим, синфә кирәндә өзү илә бәрабәр әсрарәнкиз бир нур кәтириб һамынын пајыны өзүнә верди.

Мән јалныз инди баша дүшдүм ки, педагожи техни-кумунда дөрд ил онунла тез-тез көрүшмүш јолдашла-

рымла әдәбијјат мүәллими арасында чох дәруни вә һәјачанлы бир үнсијјәт јаранмышдыр.

Онун кениш алнындан, бозумтул вә ајдын көзләриндән, дәрһал инсаны өзүнә чәлб едән бир сәмимијјәт вә меһрибанлыг төкүлүрдү. О, һамыја нәвазишли бир нәзәрлә бахырды. О, формула вә чәдвәлләрдән јорулмуш бејнимизә ше'р вә сәнәтин көзәл нүмунәләрилә истираһәт верирди. О, данышаркән, синфә елә бир сүкут чөкмүшдү ки, дедији сөзләри дәфтәрә гејд едән јолдашларымызын гәләмләринин сәси лап ајдын ешидилирди.

Бу мүәллим, Азәрбајчан халгынын минләрчә оғлуну тәрбијәләндирмиш, онларын гәлбинә әсл һуманизм дујғуларыны ашыламыш, көләлијә вә һагсызлыг дүнјасына сонсуз бир нифрәт һисси ојатмыш, XX әср Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә шәрәфли бир мөвге тутмуш, лирик нәсримизин тәмәл дашыны гојмуш, өз бәдии лөвһәләриндә саф Азәрбајчан дилинин көзәлликләрини тәчәссүм етдирмиш мүгтәдир јазычы Абдулла Шаиг иди.

О, романларынын бириндә Азәрбајчан фәһләсини көстәрир. Бу фәһлә ағыр шәраитдә чалышдығындан хәстә дүшмүшдүр. Она шәһәр һавасы азлыг едир. О, дәнизә, ачыг һаваја чыхыр вә һәјат уғрунда мүбаризә етмәк үчүн гүввәт топламаг истәјир. Лакин мәғлуб олур, ағыр һәјат шәраити ону мәһв едир.

О јанда исә зәнкинләр боллуг ичиндә боғулурлар. Онларын да нәфәси дарыхыр. Абдулла Шаиг көстәрир ки, фәһләнин чијәри хәстә олса да, үрәјиндә бөјүк арзулар вә хәјаллар вардыр. О, кеч-тез ишыглы дүнјаја јол тапачагдыр. Лакин сәрвәтин кирдабына дүшәнләрә исә һеч бир гуртулуш јохдур. Чүнки онларын инсани һиссләри мәһв олуб кетмишдир.

Шаиг маһир бир сәнәткар, мүкафатыны даима өз виҹданындан алмаг истәјән көзәл бир инсан, дәрс вердији тәләбәләри өз доғма балалары кими севән һәгиги бир халг мүәллимидир. О, илк кәнчлији дөврүндән Азәрбајчан, рус вә гәрб әдәбијјатыны јорулмадан тәблиғ едән јүксәк мәдәнијјәтли бир зијалыдыр. Лакин онун гәлбинә һамыдан јахын бир шаир вардыр:

Вагиф!..

Ону илк дәфә көрдүјүм дәрсдә, Шаиг көзәллик вә севки шаири Вагифдән данышырды. Онун сакит вә тәмкинли сәсиндә дәрин илһамла мәнсур ше'р охујан бир шаирин ифадәси варды.

О дејирди:

— Вагиф, милли әдәбијјатымыза халгымызын саф вә ајдын руһуну кәтирди. Вагиф, халг дилинин бүтүн инчәликләрини дујан, бөјүк бир устад кими мејдана чыхды. О, көһнәлмиш, схоластик гәзәл шәклини халгын бағрындан гопуб кәлән гошма илә әвәз етди.

Бәлкә дә бунунла Шаиг бизә — бөјүк үмидләр бәсләдији кәнчлијә — әдәби нәсиһәтини сөјләјирди.

Чох ола билсин ки, бу, доғрудан да белә иди.

Букүнкү әдәби нәслимизин бир чох нүмајәндәләри Абдулла Шаигин синфиндән чыхмыш адамлардыр. Лакин ону тәшәккүрлә хатырлајанлар арасында јүзләрчә мүһәндисләр, агрономлар, һәкимләр, дөвләт хадимләри вә партија ишчиләри дә вардыр.

Абдулла Шаиг, демократик Азәрбајчан зијалыларынын ән типик вә ән көркәмли нүмајәндәләриндән биридир.

Инди онун адыны халгымыз өз елчиләри сырасында һөрмәтлә гејд етмишдир. Абдулла Шаиг бөјүк Азәрбајчан шаирләринин вәтәни Шамахыдан, Али Советин депутатлығына намизәд көстәрилмишдир.

Бүтүн өмрүнү милли мәдәнијјәтимизин, маариф вә әдәбијјатымызын инкишафына һәср етмиш бу ағсачлы сәнәткарын ады һәр бир азәрбајчанлынын үрәјинә јахындыр.

Шамахылылар, әдәбијјатымызын тарихиндә һәгиги бир әзәмәтлә парлајан Хагани, Сабир, Сејид Әзим Ширвани вә Мәһәммәд Һади кими һәмјерлиләринин көрдүјү тарихи ишләри јорулмадан давам етдирән Шаиги, бүтүн халгымызын лајагәтли бир оғлу, гочаман бир мүәллим вә мәдәнијјәт хадими, һәр заман мәһәббәт вә илһамла јаратмыш бир јазычысы кими таныјырлар. Шүбһә јохдур ки, она сәс верәнләрин гәлбиндә бөјүк бир ифтихар һисси ојаначагдыр. Абдулла Шаигин сечичиләри она сәс верәркән, күндән-күнә чичәкләнән мәктәбимизә, див аддымларилә тәрәгги едән мәдәнијјәтимизә вә бөјүк бәшәри идеаллардан гида алан јүксәк милли әдәбијјатымыза сәс верәчәкләр!..

Абдулла Шаиг өз бөјүк һәјатыны бунлара һәср етмиш вә бу јолда сач ағартмышдыр.

1946

Мәммәд Ариф

ҺӨРМӘТЛИ ШАИГ МҮӘЛЛИМ

1912-чи ил, јајын ахыр ајы иди. Һәјәтимиздәки пүстә ағачлары чәһрајы салхымлары илә јени чичәк ачмыш әрик ағачларыны андырырдылар.

Бакынын да өз көзәлликләри вардыр; шәһәрин ортасында, тозун-торпағын ичиндә зәриф вә хәндан пүстәләр јетирән, заһирән кобуд ағачларын да өз һүсну вардыр. Инди һәмин ағачлар кәсилмиш вә јерләриндә јени мәдәнијјәт очаглары инша едилмиш олса да, о ағачлар мәним ушаглыг хатирәләримдә силинмәз изләр бурахмышдыр... Атам пүстәләри дәрир вә гоһум-гоншуја пај-пүшк ајырырды. Бир пај да мүәллимим үчүн ајырды. Утана-утана Әли Мәммәд Мустафајевкилә кетдим. Мүәллим бошгабы дәсмала бүкүб мәнә гајтарыркән өз етажеркасына көз кәздирди вә орадан гырмызы чилдли бир китабча көтүрүб мәнә верди: «Бөјүјәндә охујарсан» — деди. Бунун мә'насыны сонра баша дүшдүм, мән икинчи синфә јеничә кечмишдим, мүәллим бу китабчанын һәлә мәним үчүн ағыр олачағыны зәнн едиб, кәләчәкдә охуја биләчәјимә ишарә етмишди. Күчәјә чыхан кими китабчанын әввәлчә үстүнү охудум, «Абдулла Шаиг Талыбзадә» сөзләриндән сонра көзүм «Јахшы арха» сәрлөвһәсинә саташды. Әввәлчә шәкилләринә бахдым: һачылејләјин јува гурдуғу ағач, әлиндә бычгысы олан түлкү, сонра гарға... Охумаға башладым, мүәллимим сәһв едирди, мән о китабы евә кәләнә гәдәр өтәри дә олса охујуб ахыра вурдум. О садәлөвһ, һијләкәр, ағыллы һејванларын талеји мәни мәшғул етди; дәфәләрлә охудум, дилимдә әзбәр олду... Бу, мәним Сизинлә илк танышлығым иди; бу, мәнчә, ән мүгәддәс вә һеч бир шејлә әвәз едилмәз бир танышлыг иди, онун хош хатирәсини инсанын һафизә вә һиссијјатындан анчаг өлүм ала биләр.

Мән тәк дејилдим, отуз-гырх ил әввәл ана дилиндә илк мүталиәјә башлајан бүтүн Азәрбајҹан кәнчлији Сизин «Мурад», «Јахшы арха», «Түлкү һәччә кедир», «Көзәл баһар», «Тыг-тыг ханым» кими ширин, тәрбијәви әсәрләринизи охујур, тәмиз һиссләр, саф дујғуларла тә'сирләнирди. Онларын да гәлбиндә вә фикриндә Сизә, һеч шүбһәсиз бир мүгәддәс кушә ајрылмышдыр.

Адамлар вар ки, нә гәдәр бөјүк исте'дад саһиби олсалар, милләт үчүн кәрәкли олсалар да халг онлары јахшы танымыр, онлары популјарлашдырмаг, халга таныш етмәк лазым кәлир. Әдибләр вә шаирләр исә өзләри-өзләрини халгын ән дәрин тәбәгәләринә таныш едирләр, ајрыча бир көмәкчијә бир о гәдәр дә еһтијач галмыр. Шамахы сечки даирәси сечичиләри Али Совет депутатлығына Сизин намизәдлијинизи верәркән мән Шамахыда идим. Мән орада, о кәндләрдә Сизин гәләминизин гүдрәтинә, нүфузедичи тә'сиринә бир даһа инандым. Онлар Сизин ше'рләринизи, һекајәләринизи вә пјесләринизи чох јахшы билирдиләр.

Сизи јахындан танымајанлар јаратдығыныз әсәрләрлә шәхсијјәтиниз арасында гәрибә бир ујғунлуг олдуғуну көрүрдүләр... Сизин јүксәк инсани сифәтләринизи тә'риф етмәкдән мән ачизәм. Анчаг ону дејә биләрәм ки, Сиз өз мә'нәви үлвијјәтинизлә надир адамсыныз. Сиз кәнч нәслимиз үчүн бир өрнәк олмаға лајигсиниз. Бу е'тибарла Сиз даһа чох тә'рифә вә шөһрәтләнмәјә мөһтачсыныз. Һејф ки, бизде һәлә зијалыларымызын һәјатыны вә көзәл хүсусијјәтләрини реал сурәтдә тәсвир едән романлар јохдур. Амма олачагдыр вә устад романчы гәләми Сизи һеч шүбһәсиз бир гәһрәман кими тәсвир едәчәкдир.

Буна инандығым үчүндүр ки, Сизин һәр бир мүвәффәгијјәтиниз мәни дә үрәкдән севиндирир. Ленин ордени илә тәлтиф едилмәнизи ешидәркән өз һиссијјатымы ифадә етмәк үчүн гәләми әлимә алдым. Көрүрәм ки, јаздыгларым һисс етдикләримин јанында чох сөнүкдүр. Лакин бу һисс сөнүклүјү дејил, ифадә сөнүклүјүдүр... Сизин бирчә адыныз мәндә хош һиссләр ојатмаға гадирдир

1946

Сүлејман Рүстәм

БӨЈҮК МӘҺӘББӘТ САҺИБИ

Абдулла Шаиги ибтидаи мәктәб илләриндән танырам. О заман Шаигин ушаглар үчүн јаздығы көзәл һекајәләр, ше'рләр бизим ән чох севдијимиз әсәрләрди. Ибтидаи мәктәбдә јазычы Сүлејман Сани бизә онун «Тыг-тыг ханым», «Көч», «Кәрим баба» кими сәмими

әсәрләрини охујаркән биз бүтүн варлығымызла бу чанлы лөвһәләрә һејран олурдуг.

Сүлејман Сани өз гәләм досту Абдулла Шаигдән бөјүк бир мәһәббәтлә данышаркән, бизим гәлбимиз ону јахындан көрмәк арзусу илә чырпынырды. Шәхсән мән Шаиги көрмәк, биз ушаглар үчүн јазыб-јаратдығы бу әсәрләрә көрә онун гәләм тутан әлини сыхмаг истәјирдим. Мәктәб илләри дөврүндә бизим бир сыра хејирхаһ, гајғыкеш мүәллимләримиз варды ки, онларын хатири јанымызда һәмишә әзиз олмушдур. Бу мүәллимләрдән икиси — Сүлејман Сани Ахундов вә Абдулла Шаиг мәним әдәбијјат аләминдә дә шәхсән һөрмәтли, тәләбкар мүәллимләрим олмушлар. Абдулла Шаиглә мән јалныз 1923-чү илдә, сабиг «нүмунә мәктәби»ндә таныш олдум.

Мән бу мәктәбдә охумадығыма бахмајараг, орада кечирилән мүсамирәләрдә, әдәби кечәләрдә јахындан иштирак едирдим.

Шаиг бу мәктәбин ән габагчыл, ән һөрмәтли мүәллимләриндән иди. Бүтүн тәләбәләр онун һөрмәтини саxлајыр, аталыг гајғысыны јахындан һисс едирдиләр.

Һәмин илләрдә нүмунә мәктәбинин тәләбәләрилә бирликдә бир нечә дәфә онун евиндә олдуг. Биз өзүмүзү онун евиндә өз евимиздә олдуғумуз кими чох сәрбәст һисс едирдик. 1925-чи илдә исә 18-чи педагожи мәктәбдә о, бизим әдәбијјат мүәллимимиз олду.

Бүтүн тәләбәләр үрәкдән она бағланды. Тәләбәләрдә әдәбијјата мараг артды. Шаигдә надир бир мүәллимлик хүсусијјәти варды. О һәр тәләбәнин гәлбинә нүфуз етмәји бачарырды. О, өз тәләбәләринин һансы аиләдә, нә кими шәраитдә јашадыгларыны јахындан өјрәнир вә һәр тәләбәјә онун хасијјәтинә көрә јанашмағы бачарырды. О, һәм дә чох тәләбкар бир мүәллим иди.

Абдулла Шаиг тәләбәләри өз доғма баласы кими севир вә узагкөрән көзләрилә онларын парлаг кәләчәкләрини, һәјатда тутачаглары мөвгеләри ачыг-ајдын көрүрдү. Биз онун дәрсләринә һәмишә һазыр кәлирдик.

Һамымыз ајры-ајрылыгда Шаиг мүәллимин хошуна кәлмәк, онун мәһәббәтини газанмаг истәјирдик. Һәтта бә'зән башга мүәллимләрин дәрсиндә низам-интизамы позан тәләбәләр belә онун дәрсиндә өзүнү әлә алыр, ону бүтүн варлығы илә динләјирди.

Тәләбәләрдән һеч кәс Шаиги инчитмәк истәмәзди. Бир сөзлә бу тәвазө'кар, нәчиб, тәләбкар мүәллимин әдәбијјат дәрсләри чох сәмәрәли кечирди.

Демәк олар ки, әдәбијјаты бизә чох севдирәнләрдән, әдәби зөвгүмүзү тәрбијә едәнләрдән бири севимли әдибимиз Абдулла Шаиг олмушдур. О, һәмишә өз тәләбәләри илә фәхр едәрди. Азәрбајчанда бир чох зијалылар онун тәләбәси олмушдур. Ону јалныз охучулар, онун сабиг тәләбәләри дејил, һәтта аталар, аналар, балалар belә танызыр вә адыны һәмишә һөрмәтлә чәкирләр. Мән әдәбијјат саһәсинә атылдыгдан сонра, Абдулла Шаиглә тез-тез көрүшүр вә онун сөһбәтләриндән, мәсләһәтләриндән зөвг алырам. Онун јарадычылығы да, шәхси һәјаты да бизим үчүн бир нүмунәдир.

О, совет балаларынын тәрбијәсиндә, мүасир әдәбијјатымызын инкишафында бөјүк зәһмәт чәкмишдир. Он минләрлә мәктәбли балалар онун көзәл әсәрләрини севә-севә охујур вә өз әдибләринә сонсуз мәһәббәтләрини билдирирләр.

Биз, совет јазычылары өз мүәллимимиз, достумуз Абдулла Шаиги онун бу әзиз күнүндә үрәкдән тәбрик едир вә она чансағлығы, јени јарадычылыг мүвәффәгијјәтләри арзу едирик.

1956

Чәмо Чәбрајылбәјли

КӨРКӘМЛИ МААРИФ ХАДИМИ

Бир јазычы, мүәллим вә ичтимаи хадим кими мәшһур олан Абдулла Шаиглә мән һәлә 1910-чу илләрдән јахынам. Әлли илә гәдәрдир ки, мән Шаиги Азәрбајчан мәдәнијјәти саһәсиндә јорулмадан чалышан, ишләјән көрүрәм. Маариф саһәсиндә дәрс китаблары јазмаг вә програмлар тәртиб етмәкдә онунла биркә чалышмағымыз мәним үчүн һәјатымын хош, унудулмаз һадисәләриндән олмушдур. Һәр дәфә Шаиглә бирликдә јазы столу архасында, елми јығынчагда, чаванларын әдәби

кечәләриндә көрүшәндә кечән күнләр бир-бир кәлиб јада дүшүр. Мән 1905-чи ил ингилабындан сонра М. Маһмудбәјов, Ү. Һачыбәјов, С. Сани Ахундов кими тәрәггипәрвәр зијалыларла бирликдә Шаигин маариф саһәсиндә көстәрдији фәдакарлығы, Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гуруландан сонра Абдулла Шаигин о вахтадәк көрүнмәмиш бир һәвәслә вә чошғунлугла ишләдијини хатырлајырам.

30 илдән артыг мүәллимлик етмиш олан А. Шаигин совет дөврүндәки фәалијјәти Азәрбајчан халг маарифи тарихинин гијмәтли сәһифәләриндәндир. Бу јорулмаз маариф хадими ингилабын лап илк ајларындан чохчәһәтли елми-педагожи иш апарырды: О, јени мәктәбләр ачылмасы ишинә көмәк едир, али педагожи институтунда вә фәһлә курсларында дәрс дејир, мәктәблиләр үчүн һәр чүр тәдрис вәсаити һазырланмасында фәал иштирак едир, мүәллимләр үчүн методик мәгаләләр јазыр, мүһазирәләр охујурду.

Партија вә һөкумәтимизин гајғысы илә Азәрбајчанда Дөвләт Педагожи Институтуну тәшкил едән көркәмли маариф хадимләримиз сырасында Абдулла Шаиг дә вардыр.

Әдәбијјат вә дил тәдриси саһәсиндә ән тәчрүбәли вә мә'луматлы мүтәхәссисләрдән бири Шаиг иди. О, дәрс дедији тәләбәләрә әдәбијјат нәзәријјәси вә тарихини өјрәтмәкдән башга, онларын үмуми әдәби, мәдәни инкишафы үчүн дә бөјүк сә'јлә чалышырды: тәләбәләрлә әдәби диспутлар кечирир, фолклор нүмунәләринин топланмасы илә мәшғул олур, нүмунә дәрсләринә рәһбәрлик едирди. Шаиг бүтүн билијини чаванлара вермәјә чалышырды.

Гочаман мүәллимин 1920-чи илләрдә дәрс дедији мәктәбә «Шаиг нүмунә мәктәби» ады верилмишдир. Бу мәктәби јүзләрлә исте'дадлы кәнч битирмишдир.

А. Шаигин педагожи фәалијјәти диггәтәлајигдир. Бурада кәнч маариф кадрларымыз үчүн фајдалы, нүмунәви чәһәтләр чохдур.

Бу күн Абдулла Шаигин анадан олмасынын 75 иллијинин гејд едилмәси биз маариф ишчиләри үчүн дә бајрамдыр. Бу бајрам күнүндә гәлбимиз һәдсиз севинчлә дөјүнүр вә һөрмәтли јубилјарымыза чансағлығы вә јарадычылыг мүвәффәгијјәтләри арзу едирик.

1956

Мәммәд Чәфәр

БИР ҺӘФТӘНИН ХАТИРАТЫ

1946-чы илдә Күрдәмир, Ағсу, Шамахы вә Мәрәзә зәһмәткешләри Абдулла Шаиги ССРИ Али Советинә депутатлыға намизәд көстәрмишди. Сечичиләрлә көрүш күнләриндә о заман 65 јашлы депутаты мүшајиәт етмәк мәнә тапшырылмышды. Бу мүнасибәтлә мән унудулмаз әдиблә бир һәфтә јол јолдашы олмаг шәрәфинә наил олдум.

О вахта гәдәр, шүбһәсиз ки, мән Шаиги танывырдым. Минләрчә башга охучулары кими мән дә билирдим ки, о, бизим вәтәнимизин мәшһурларындан бири, идејалы шаир, бөјүк бир нәслин мүәллими — маарифимизин, мәдәнијјәтимизин фәдакар хадимләриндән, јарадычыларындан биридир. Үстәлик гырхынчы илләрин әввәлләриндә бир мүнасибәтлә мән Шаигин демәк олар ки, ән мүһүм әсәрләрини јенидән охумуш, «Араз» романы һаггында кичик бир мәгалә дә јазмышдым. Бир сөзлә, онун истәр бәдии-елми јарадычылығы, истәрсә мүәллимлик фәалијјәти, ичтимаи хидмәтләри һаггында ајдын тәсәввүрүм вар иди. Бунунла белә, шаирлә јахындан таныш олмаг, үнсијјәт јаратмаг јенә дә бир арзу олараг галырды. Сечичиләрлә көрүш күнләриндә мән бу арзума наил олдум.

Бу сәфәрдә мән һәр шејдән әввәл Шаигин гајғыкешлијинә вә истиганлылығына һејран галдым.

Рајонларда биз һара кедирдиксә, һәмишә кечә-күндүз бир јердә олурдуг. Меһманханаларда да бир јердә галырдыг. Гыса мүддәтдә мән Шаиг мүәллимә о гәдәр исинмишдим ки, бир дәгигә онсуз дарыхырдым. Һисс едирдим ки, о да мәни тәк гојмағы өз мә'рифәти, әхлаги көрүшләри нөгтеји-нәзәринчә инсана—јолдаша гаршы вәфасызлыг сајырды. Меһманханаларда бизим үчүн ајры-ајры отаглар ајрылдығыны көрдүкдә, тәләшлә: «Јох, јох бир јердә олсаг јахшыдыр!» — дејиб нәзакәтлә инад көстәрирди. Белә һесаб едирди ки, депутатын өз јол јолдашындан ајрылыб ајрыча, даһа тәнтәнәли бир отагда галмасы демократизми поза биләр, хәләлдар едә биләр.

Мән әввәлчәдән билирдим ки, сечичиләр һүзурунда мәним Шаиг һаггында әтрафлы данышмағыма, ону тәгдим етмәјимә еһтијач олмајачаг. Белә дә олду. Һансы

јығынчаға кедирдиксә, депутат сәһнәдә көрүнән кими бөјүкдән-кичијә һамы бир-биринә дејирди:

— Абдулла Шаигдир!

Демәлијәм ки, бу сәфәрә һазырлашанда мәним биринчи фикрим — планым бу иди ки, Шаиг мүәллимдән јахшы муғајат олум, ону исти-сојугдан горујум. Анчаг һәр дәфә бунун әксинә олурду. Шаиг мәнә о гәдәр гајғы көстәрирди ки, елә бил ону мәнә јох, мәни она тапшырыблар. Мән јахшы баша дүшүрдүм ки, бу гајғыкешлик онун тәбиәти, характери илә бағлы олмагла бәрабәр, һәмчинин дүнјабахышы илә әлагәдар олан бир хүсусијјәтдир. Бу гајғыкешлик онун һамыја мүнасибәтиндә дә өзүнү көстәрирди. Тез-тез мәнә белә суаллар верирди: «Меһманхана хидмәтчиси бу вахта гәдәр нијә ојаг галыб? Она декинән кедиб јатсын, ушаг дејилик ки, печи өзүмүз галарыг». «Бәс бу шофер һарда галды? Чағыр кәлсин, бизимлә чөрәк јесин...» Белә һалларда онун ше'рләри јадыма дүшүрдү

... Инсанлыға гүввәт дејил, севки һаким олмалы
Инсанлығын гәлби, руһу севки илә долмалы...

Садәлик, тәвазөкарлыг Шаигдә даими нәзәрә чарпан сәчијјәви хүсусијјәтләрдән бири иди. Бир вар шүурлу сурәтдә тәвазөкар олмаға чалышасан, буну зәрури һесаб едәсән, бир дә вар садәлик, тәвазөкарлыг инсанда бир тәбиәт ола. Бәлкә Шаиг дә кәнчлијиндә узун мүддәт шүурлу сурәтдә садә, тәвазөкар олмаға чалышмышды. Һәр нә идисә, бу һалында јүксәк садәлик онун тәбиәти кими көрүнүрдү вә ја садәлик, тәвазөкарлыг онда икинчи тәбиәт олмушду. Көрүшләрдә «Бөјүк халг мүәллими вә шаири Абдулла Шаиг» һаггында чох тә'риф ешидәндә өзүнү јахшы һисс етмирди. Һәтта бир гәдәр әсәбиләшән кими дә олурду. Һисс едирдин ки, хүсуси фәлсәфәсинә көрә «о да минләрчә садә вәтәндашлардан бири иди». Бәлкә Шаиг артыг бөјүк шөһрәтә наил олдуғуна көрә белә садә, тәвазөкар олмушду? Ахы, Шаиг вә онун мәнсуб олдуғу јазычылар нәслинин әхлаг нормаларына көрә «ағач бар кәтирдикчә башыны ашағы дикмәли» иди. Бәлкә даһа Шаигин бундан артыг шөһрәтә еһтијачы јох иди? Бәлкә зәнкин һәјат тәчрүбәси нәтичәсиндә о, белә бир гәти гәнаәтә кәлмишди ки, шөһрәтпәрәстлик лүзумсуз ишдир?

Һәр һалда мән бу сәфәрдә Абдулла Шаигдә зәррә гәдәр шөһрәтпәрәстлик һисси дујмадым.

Шаиг һәмишә сакит, мүлајим иди. Мән дә о вахта гәдәр елә ону белә танызырдым. Анчаг бир дәфә мән онун әмәлли-башлы гәзәбләндијини дә көрдүм. Е'тираф едирәм ки, анчаг бу заман мән бизә мә'лум олан бәдии әсәрләрин мүәллифи олан Абдулла Шаиги һәгиги варлығы вә бүтүн вүгары илә гаршымда көрә билдим.

Бу әһвалат белә олду. Шаигин мүәллимләри вә мәктәблиләри хүсусилә чох севдијини мән һәр аддымда һисс едирдим. Һансы рајона кедирдиксә, көрүшдән сонра мүәллимләри вә шакирдләри башына топлајыр, онларла ширин сөһбәтдән дојмаг билмирди. Белә һалларда Шаигин севинчи јерә-көјә сығмырды. Кәнч мүәллимләрә вә шакирдләрә Азәрбајчан маарифинин кечмиш ағыр күнләриндән данышыр, онлара тапшырырды ки, совет мәктәбинин наилијјәтләрини горусунлар. Шаиг һара кедирдисә, кәнд мүәллиминә хүсуси гајғы бәсләндијинин шаһиди олдугда севинирди.

Лакин көзләнилмәз бир тәсадүф дә олду. Рајонларын бириндә бизи бир кәндә апардылар. Машындан дүшән кими әлли-әлли беш јашларында бир мүәллим Шаигә јахынлашыб: «Шаиг мүәллим, хош кәлмисиниз!» — дејә севинчдән көзләри јашармыш һалда ону гучаглады. Ајдын олду ки, Шаиг она вахтилә дәрс демишдир. Бу көрүшдән Шаиг дә чох севинди. Мүәллимин голуна кириб меһрибанчасына кеф-һал еләди. Ширин сөһбәт едә-едә бизи кәнд советинин отағына кәтирдиләр. Отаг сәлигәсиз иди, сүпүрүлмәмишди. Ким исә, идарә ишчиләриндән бир оғлан, нәзакәтсизлик едиб, бурадача үзүнү һәмин мүәллимә тутуб учадан белә деди: «Ә, мүәллим, көтүр о сүпүркәни тез бу отағы сүпүр, көрүрсән ки, гонаг кәлиб!..»

Бу сөзләри ешитчәк Шаигин көзләриндән елә бил илдырым чахды. Онун даима сакит, мүлајим көрүнән симасы бирдән-бирә дәјишди. Еһтијатсыз оғлана тәрәф чеврилмиш балача бәбәкләр ириләнди. Шаигин һәмишә шәфгәт вә мәрһәмәтлә парылдајан бахышлары инди иттиһам едир, тәгсирләндирирди. Ағыр бир сүкутдан сонра «Оғлум, мүәллимлә белә рәфтар етмәк јарамаз», — дејә сөзә башлады... вә мүәллимин чәмијјәтимиздәки хидмәтләри һаггында дејә биләрәм ки, митингдә данышырмыш

кими чох парлаг бир нитг сөјләди. Бизи әһатә едән колхозчулар оғланы кифајәт гәдәр данлајыб отагдан чыхартдылар. Шаигдән исә үзр истәдиләр. Тәһгир едилмиш мүәллим дилләнди: «Шаиг мүәллим, — деди, — нараһат олмајын, өз ушағымыздыр, өзкәси дејил. Әрк еләди, өзкәси дејил...» Шаиг она деди: «Дүздүр, өз ушағымыздыр, өзкәси дејил, анчаг бојнуна ал ки, «өз ушағымызы» јахшы тәрбијә етмәмисән. Мүәллиминә отаг сүпүртдүрән, чох ишләрдән чыха биләр...».

Мән бурада өз-өзүмә дүшүнүб дедим ки, бизим Шаиг мүәллим јалныз севмәји јох, гәзәбләнмәји, нифрәт етмәји дә бачарырмыш, онун һаггында чохумузун тәсәввүрүмүз биртәрәфли имиш... Мәкәр бәдии јарадычылығында да белә дејилми? О әсәрләриндә јалныз севирми, һамы инсанлара бир көзлә бахырмы? Јох, әсәрләриндә дә јахшыны севир, писә нифрәт едир, буну нәзәрә алмадан онун јарадычылығындакы инсанпәрвәрлик идејасыны дүзкүн гијмәтләндирмәк олмаз. Бунсуз Абдулла Шаиг дә јарана билмәзди.

Бу сәфәрдә Шаирин тәбиәтиндә олан инчә јумору дујмаг да мәним үчүн бир кәшф олду. Әсәрләриндә севмәји вә бир дә гәзәбләнмәји бачаран Шаиг сөһбәтиндә һәм дә назик бир јуморист иди. Мәсәлән, кәнд сәфәриндән сонра һәр сәһәр јухудан дуранда (о чох еркән ојанарды) зарафатла мәни сәсләјәрди: «Мүәллим, бәсдир јатдын, тез дур отағы сүпүрәк... Дејәсән гонаг кәлир...». Бу сөзү дејиб үрәкдән күләр, мәни дә күлдүрәрди. О, чох сөһбәтчил иди. Бә'зән елә олурду ки, кечәләр саат үчә, дөрдә гәдәр сөһбәт едирдик, күндәлик тәәссүратымызы бөлүшүрдүк. Шаиг мә'налы хатирәләр сөјләјирди. Шаир достларындан сөһбәт дүшәндә ән чох Сабирдән вә Һадидән данышарды. Сабирдән данышанда һәмишә вүгарлы көрүнүрдү. Һисс олунурду ки, о, Сабири ән бөјүк устад шаир һесаб едир. О, Сабирин истe'дадына, сәнәтинә гибтә едирди. Һадидән данышанда исә чох кәдәрли көрүнүрдү. О, Һадини дә Азәрбајчанын көркәмли, идејалы сәнәткар шаирләриндән бири һесаб едирди. Анчаг Һадидән данышанда гибтә һисси дејил, тәәссүфлә данышарды. Дејәрди ки, о, көһнә чәмијјәт гурулушуна әјилмәјән вүгарлы шаирләрдән бири иди. Анчаг бәдбәхт олду, сағлығында лајигинчә гијмәтләндирилмәди, һарада өлдүјү дә мә'лум олмады...

Адәтән јашлы адамлар кечмишдән, өтән күнләрдән гибтә һисси илә данышмаға мајил оларлар. Мән Шаигдә белә бир мејли һеч һисс етмәдим. Совет дөврүндә јаздығы әсәрләриндә олдуғу кими, шәхси сөһбәтләриндә дә о, јени һәјатын ән һәрарәтли тәблиғатчысы иди. Кечмиш онун нәзәриндә фачиәләрлә долу «Көһнә дүнја» иди. Елә бир дүнја иди ки, кетсин, кәлмәсин... Гочалығы һеч бојнуна алмырды. Онда белә бир инам варды ки, јени нәсил илә бәрабәр о да кет-кедә кәнчләшир.

Бу сәтирләри јазаркән мән тәәссүф едирәм ки, бу унудулмаз бирһәфтәлик сәфәрин күндәлијини нә үчүн индијәчән јазмамышам. Шаигдән бу сәфәрдә мән чох мә'налы сөзләр, сөһбәтләр ешитмишдим ки, инди ејнилә хатырлаја билмирәм. Дүрүст јадда галмајан шејләри дә јазмаг јахшы дејил. Хатирә, хүсусән үмумхалг иши, халг мәдәнијјәти илә әлагәдар олан шәхсијјәтләр һаггында хатирә тарих елми кими бир шејдир. Белә һалда кәрәк һәр шеји олдуғу кими нағыл едәсән, артырыб-әксилтмәјәсән. Дүзкүн хатирә јазмаг үчүн исә күндәлијин әһәмијјәти бөјүкдүр. Чох тәәссүф ки, бу көзәл мәдәни адәт биздә аз гала тамамилә унудулмушдур.

1961

Һүсејн Аббасзадә

ӨМРҮНҮН АХЫРЫНА КИМИ...

Декабрын сон һәфтәси иди. Бир нечә күндән сонра 1958-чи ил тәгвиминин илк вәрәги гопарылачагдыр. Бакынын Сәмәд Вурғун күчәсиндәки 13 нөмрәли көһнә бинанын биринчи мәртәбәсиндәки отагларын ән бөјүјүнә 8 нәфәр јығылмышды. Ичәри бош иди. Бурада мебел адына бирчә стул белә јох иди. Һамы ајаг үстүндә дајанмышды. Бу адамлар кәлән илдән нәшр олуначаг «Көјәрчин» адлы ушаг журналынын әмәкдашлары идиләр. Онлар бу күн илк дәфә иди ки, бир јерә топлашмышдылар. О вахта кими республика вәкилләр коллекијасына мәхсус олан отаглар тәзәчә бошалдылмышды. Редаксија исә һәлә аваданлыг алмамышды. Вәкилләр коллекијасындан бурада јалныз бир телефон апараты галмышды.

Журналын илк нөмрәсини вахтында охучулара чатдырмаг үчүн тә'чили ишләр көрмәк лазым иди. Јусиф Әзимзадә журналын баш редактору, мән мәс'ул катиб тә'јин едилмишдим. Онунла бирликдә ахшам отуруб илк нөмрәнин планыны тутмушдуг. Инди әмәкдашларла ону охујуб, дәгигләшдирәндән сонра мүәллифләрә бир сыра материал сифариш верәчәкдик.

«Көјәрчин» журналынын чап олунмасыны бүтүн әдәби ичтимаијјәт севинч вә разылыг һисси илә гаршыламышды. Бир нечә көркәмли јазычы илк нөмрә үчүн бизә әсәр дә көндәрмишди.

Редаксијанын әмәкдашлары планы бәјәндиләр. Һәрәјә бир иш тапшырылды. Мән ушагларымызын севимли јазычысы, гочаман сәнәткарымыз Абдулла Шаиглә данышачаг, ондан илк нөмрә үчүн кичик мәгалә јазмағы хаһиш едәчәкдим. Журналын биринчи нөмрәси Шаигин балача ушаглара мүрачиәти илә ачылачагды.

Редаксијанын әмәкдашлары арасында мән Абдулла Шаиги һамыдан јахшы танымырдым. Ушаг әдәбијјаты илә јахынлығым арамызда үнсијјәт јаранмасына сәбәб олмушду. Биз бир илә јахын иди ки, ејни бинада јашајырдыг, һәм дә мән һәлә 1948-чи илдән, «Пионер» журналында ишләдијим вахтдан Шаиг мүәллимлә ара-сыра редаксија һеј'әтинин ичласларында көрүшүрдүм. Онларын көһнә мәнзилләриндә олмушдум. Әввәлләр Шаиг мүәллимкил шәһәрин Јухары Дағлыг күчәсиндәки 21 нөмрәли евин үчүнчү мәртәбәсиндә јашајырдылар.

Ахыр заманлар Шаиг мүәллим насаз олдуғу үчүн чох вә'дә «Пионер» журналынын редаксија һеј'әтинин ичласларында иштирак едә билмирди. Биз материаллары онун мәнзилинә јоллајырдыг, охујуб рә'јини јазырды. Материалларын арасында даһа чох хошуна кәлән ше'р вә һекајә көрәндә бизә зәнк чалар, өз тәәссүратыны билдирәрди. Чаван мүәллифләрә һәмишә гајғы илә јанашарды. Јери дүшәндә онларын әсәрләрини редактә едиб редаксијаја көндәрирди. Әсәр зәиф оланда рә'јини елә јазырды ки, мүәллиф һәм јазычы һаггында мө'тәбәр фикир өјрәнир, һәм дә тәнгиддән инчимирди.

Редаксијада јазычыларла әлагә сахламаг мәнә һәвалә олунмушду. Нөмрәләрдә кедән бәдии јазылары мәним шө'бәм һазырлајырды.

1949-чу ил апрел ајынын 20-си иди. Сәмәд Вурғунун евинә зәнк чалыб журнал үчүн јени ше'р истәдим. О,

деди ки, «һәлә ушаглара мүнасиб јазым јохдур. Анчаг мәни нәзәрдә тутун, бу күнләрдә мүтләг сизә ше'р верәчәјәм». Бу сөһбәтдән беш күн сонра сәһәр тәзәчә ишә башламышдыг. Сәмәд Вурғун редаксијаја кәлди. Редаксијамыз Низами күчәсиндәки 11 нөмрәли бинада иди. (Инди орада «Вәтән» кинотеатрынын салонларындан бири јерләшир.) Бөјүк шаирин бу көзләнилмәз кәлиши һамыны чох севиндирди. Журналын баш редактору Чәбрајыл Рзагулијев редаксијанын әмәкдашларыны Сәмәд Вурғуна тәгдим етди. О танıдығы вә танымадығы адамларын һамысы илә меһрибанлыгла көрүшдү, сонра әјләшди.

— Вә'димә хилаф чыхмамышам. — деди. Боз рәнкли костјумунун голтуг чибиндән дөрд гатланмыш вәрәг чыхартды. — Сизә ики ше'р кәтирмишәм. Мәнә елә кәлир ки, бири ушаглар үчүн гәлиз олар. Ону сиз даһа јахшы билирсиниз. Һәр һалда бахын, журналыныза һансы јараса көтүрүн.

Сәмәд Вурғун ше'рләрини охуду. Онлардан бири «Авропа хатирәләри» силсиләсинә дахил олан «Ана һејкәли», икинчиси исә «Ана вә көрпә» адланырды. Һәр ики ше'р хошумуза кәлди. Мән елә һәмин күн онлары редаксија һеј'әтинин үзвү Абдулла Шаигә көндәрдим.

Бир нечә күн кечди. Сәмәд Вурғунун ше'рләрини журналын нөвбәти нөмрәсинин планына дахил етмишдик. Мән Шаиг мүәллимкилә зәнк чалдым ки, көрүм көндәрдијимиз әсәрләри охујубму. Телефона Шаиг мүәллимин һәјат јолдашы Шаһзадә ханым чаваб верди. О, деди:

— Абдулла хәстәләниб, јатыр.

Мән сорушдум:

— Шаиг мүәллим «Пионер» журналындан көндәрилән әсәрләри охујубму?

— Һамысыны охујуб, рә'ј дә јазыб. Бир адам көндәрин кәлиб апарсын.

Материаллары кәтирмәјә башга адам көндәрмәдим. Өзүм ону јолухмаг истәјирдим. Ертәси күн Шаиг мүәллимкилә кетдим. О узанмышды. Шаһзадә ханым кәлдијими дејинчә Шаиг мүәллим ајаға дурду, мәнимлә меһрибанлыгла көрүшдү. Бу бәстәбојлу, үзү дәрин гырышларла өртүлмүш, овурдлары батмыш, ағбығлы, сејрәксачлы гочанын чухура дүшмүш көј көзләри меһрибанлыг ишығы илә парылдајырды.

— Олмасын азар, Шаиг мүәллим?

О гымышды. Көзләринин гырағындакы гырышлар даһа да сыхлашды.

— Азар-безар гочалығын даими јолдашыдыр. — деди. — Јаш ки, алтмышдан кечди, ондан сонра јашамаг газанчдыр. (О вахт јазычынын алтмыш сәккиз јашы вар иди).

Шаиг мүәллим мәндән редаксијанын әмәкдашларыны сорушду. Ишләримизлә марагланды, көндәрдијимиз әсәрләрдән данышды.

— Сәмәд Вурғунун ше'рләри чох хошума кәлди. Белә сәнәткарларын ушаглар үчүн әсәр јазмасы мүсбәт һадисәдир. Јахшы ше'рләр асанлыгла әзбәрләнир. Көзәл әсәрләрин тә'сир гүввәси, тәрбијәви әһәмијјәти дә бөјүкдүр. Балачалар үчүн сәнәткарлыгла јазылмыш ше'р вә һекајәләри көрәндә чох севинирәм. Әфсус ки, бә'зи ушаг јазычылары әсәрләринин бәдиилијинә лазымынча фикир вермирләр. Онлар ушаглар үчүн јазмаға асан бир иш кими бахырлар. Беләләри ушаг әдәбијјаты адына һәр нәдән вә нечә кәлди јазмағы дүшүнмәкдә сәһв едирләр. Сон илләрдә әдәбијјатымызын башга саһәләринә бир сыра исте'дадлы чаван кәлиб. Онларын бә'зиләрини ушаг әдәбијјатына чәлб етмәк лазымдыр. Бу чох вачиб мәсәләдир. Инди Мирмеһди Сејидзадә, Гылман Мусајев, Микајыл Рзагулузадә вә Мирварид Дилбазидән башга ушаглар үчүн даими јазан јазычылар, демәк олар ки, јох дәрәчәсиндәдир. Онларын сырасы исте'дадлы кәнчләрин һесабына артмалыдыр. Редаксија чаван јазычылара сифариш вермәлидир. Сифаришә пис шеј кими баханлар јанылырлар. Дүнја әдәбијјатынын бир чох даһијанә әсәри, мәһз, сифаришлә јаранмышдыр. Фирдовсинин «Шаһнамә»си, Низаминин «Лејли вә Мәчнун»у бу јолла јазылмајыбмы?! Бәлкә дә комсомолун мәркәзи комитәси краснодонлулар һаггында әсәр јазмағы Александр Фадејевә тапшырмасајды, «Кәнч гвардија» кими бөјүк вә гијмәтли роман мејдана кәлмәзди. Нә кизләдим, елә мәним өзүм дә бир нечә әсәрими сифаришлә јазмышам.

Шаиг мүәллимкилдә чох отурмадым. Чај ичәндән сонра редаксијанын материалы јығылмыш говлуғу көтүрүб кедәндә о деди:

— Ше'рләрини охујан кими Сәмәдә зәнк чалыб тәбрик етдим. Амма сәнә бир сирр ачачағам. Дејәсән о, «Ана вә көрпә» ше'рини журналдан алыб башга јерә верәчәк. Дејир ки, ушаглар үчүн бир аз гәлиздир.

Кеч иди. О күн даһа редаксијаја гајытмајыб евә кетдим. Говлуғу ачыб Шаиг мүәллимин Сәмәд Вурғунун ше'рләри һаггында нә јазмасы илә марагландым Биз, адәтән, редаксија һеј'əти үзвләринә материал көндәрәндә һәр бир әсәрин үстүнә «филанкәсин филан әсәри һаггында рә'ј» јазылмыш бир вәрәг бәнд еләјирдик. Редаксија һеј'әтинин үзвү һәмин вәрәгә ше'р вә јахуд һекајә һаггында рә'јини јазыб көндәрирди. Шаиг мүәллим бу дәфә она көндәрилән әсәрләрин бә'зиләрини бәјәнир, бә'зиләриндә чүз'и дәјишиклик еләмәји мәсләһәт көрүрдү. Сәмәд Вурғунун ше'рләринин рә'ј вәрәгәсиндә белә јазмышды: «Чапа кедә биләр. А. Шаиг». Мән евдә Сәмәдин ше'рләрини бир дә охудум. О, «Ана вә көрпә» ше'ринин машында јазылмыш биринчи нүсхәсиндә, икинчи бәндин икинчи мисрасында дәјишиклик еләмишди. «Гапанды хырдача ала көзләри» мисрасыны позуб, үстүндән бәнөвшәји мүрәккәблә «Тамам гапанмамыш ала көзләри» сөзләрини јазмышды. О чағдан бәри Сәмәд Вурғунун бүтүн китабларында «Ана вә көрпә» ше'ри бу дүзәлишлә чап олунур. Инди бөјүк шаирин әлјазмасы мәндәдир, ону әзиз бир јадикар кими сахлајырам.

Шаиг мүәллимин мәнә дедијини редаксијада һеч кәсә билдирмәдим. Анчаг Сәмәд Вурғунун «Ана вә көрпә» ше'рини бизДән алачағына һејфсиләндим.

Журналын нөвбәти нөмрәсинин әдәби материалларыны баш редактор Чәбрајыл Рзагулујевә тәгдим едәндә о деди:

— «Ана вә көрпә» ше'ри гој галсын. Сәмәд Вурғун зәнк еләмишди. Онун бизДә чап олунмасыны мәсләһәт көрмүр, дејир ки, ушаглар үчүн чәтин олар.

Журналда тәкчә «Авропа хатирәләри» силсиләсинә дахил олан «Ана һејкәли» ше'ри чап олунду.

Ахыр заманлар Шаиг мүәллим сәһһәти пис олдуғу үчүн аз јазса да, һәр ил онун әсәрләрини нәшријјатларымыз күтләви тиражла чап едир, Кәнч Тамашачылар Театры пјесләрини тәкрар-тәкрар тамашаја гојурду. «Елоғлу» пјеси илк дәфә он ил әввәл көстәрилмишди. Азәрбајчан халг нағыллары әсасында јазылмыш бу көзәл пјеси 1955-чи илдә кәнч режиссор Улдуз Рәфили јени гурулушда тамашаја гојмушду. Мән «Елоғлу»нун јени тамашасы һаггында мәгалә јаздым. Мәгалә 1955-чи илин март ајынын 2-дә «Коммунист» гәзетиндә чап олунду. Бундан бир нечә күн сонра редаксија һеј'әтинин нөв-

бәти ичласы олачагды. Шаиг мүәллимә зәнк чалыб хәбәр верәндә о хәстә олдуғу үчүн кәлә билмәјәчәјинә тәәссүфләнди, ахырда мәгаләдән сөз салыб деди:

— Охудум, «Коммунист» кими мө'тәбәр гәзетдә Кәнч Тамашачылар Театры коллективинин иши барәсиндә мәгалә бурахылмасы тәгдирәлајигдидр. Бу, онлары һәвәсләндирир. Нүфузлу гәзетләр, нәдәнсә, бу театрдан чох сејрәк јазырлар. Кәнч Тамашачылар Театры мүһүм тәрбијә очагларындан биридир. О, һәмишә әдәби ичтимаијјәтимизин диггәт мәркәзиндә олмалыдыр.

1956-чы илин март ајында Абдулла Шаигин анадан олмасынын 75 иллији гејд олуначагды. Јубилејдән бир нечә күн әввәл «Азәрбајчан пионери» гәзети редаксијасы мәндән мәгалә јазмағы хаһиш етди. Мәмнунијјәтлә разылыг вердим. Мәгалә јубилеј күнү гәзетдә «Көзәл әсәрләр мүәллифи» ады илә дәрч олунду. Јазы севимли сәнәткара һәср етдијим ше'рлә тамамланырды.

Март ајынын 20-дә М. Әзизбәјов адына Азәрбајчан Дөвләт Академик Драм Театрында Абдулла Шаигин јубилеј тәнтәнәси кечирилирди. Салон ағзына кими долмушду. Ичәридә ајаг үстә дуран да чох иди. (Бајырда галанлары демирәм). О кечә мән Шаиг мүәллимә һәср етдијим кичик ше'рими охудум. Гочаман сәнәткар күрсү архасындан чыхыб, аталыг мәһәббәти илә әлими сыхды.

* * *

«Көјәрчин» журналы әмәкдашларынын илк ичласы гуртарды. Шаиг мүәллимкилә зәнк чалдым. Билирдим ки, о, хәстәдир, телефона кәлә билмәз. Оғлу Камал Талыбзадә илә данышдым. Нә үчүн зәнк чалмағымын сәбәбини сөјләдим. Көзләдим, о кедиб хаһишимизи атасына сөјләди. Сонра кәлиб деди:

— Јазар, сабаһ кәлиб апармаг олар.

Ертәси күн курјери Шаиг мүәллимкилә көндәрдим. О, ашағыдакы тәбрик мәктубуну кәтирди.

«Мәним әзиз балаларым!

Тәзә илдән сизин үчүн «Көјәрчин» адлы журнал бурахылыр. Мән буну ешидәндә чох севиндим. Она көрә севиндим ки, бу журналда јазычыларымызын мараглы ше'р, һекајә вә нағыллары дәрч олуначаг, сиз дә онлары һәвәслә охујачагсыныз. Бу журнал сизә халгымызын јени ил һәдијјәсидир.

Мәним көјәрчин балаларым!

Сиз бизим азад вәтәнимизин јарашығысыныз. Халгымыз сизи чох севир. Сиз дә доғма вәтәнимизи үрәкдән севин. Ата-аналарынызын сөзүнә гулаг асын. Дәчәллик етмәјин. Бағчада, мәктәбдә мүәллимләринизи инчитмәјин. Јолдашларынызла меһрибан доланын.

Мәним севимли балаларым!

Сизи тәзә илин кәлмәси вә тәзә журналын бурахылмасы мүнасибәтилә тәбрик едирәм. Хошбәхт олун!

Сизин Абдулла Шаиг».

«Көјәрчин»ин илк нөмрәсинин сигнал нүсхәләри редаксијаја кәлән күнү онун бирини Шаиг мүәллимә көндәрдик. Журнал көркәмли сәнәткарларымызын ушаглара мүрачиәти илә ачылырды. Хәстә олмасына бахмајараг, о, елә һәмин күн редаксијаја зәнк чалыб бизи тәбрик етди. Сәси титрәјирди, данышығындан һисс етдим ки, һәјәчанлыдыр.

— Бу күн ушаг әдәбијјатымызын бајрамыдыр. Балаларымыз бир журнал да алдылар. Јазычыларымыз үчүн јени јарадычылыг мејданы ачылды. Сизә бу хејирли ишиниздә мүвәффәгијјәтләр арзулајырам.

Сөһбәтин ахырында Шаиг мүәллим бизим үчүн бир «Көјәрчин» ше'ри јаздығыны деди. Һәмин ше'р журналын икинчи нөмрәсиндә чап олунду.

Абдулла Шаиг өмрүнүн ахырына кими «Көјәрчин» редаксијасы илә әлагәни кәсмәди. Журналда фәал иштирак етди, бизә тәзә әсәрләр верди.

1970

Камал Талыбзадә

ҺӘМИШӘ ЈАДЫМДА ОЛАН ИНСАН...

Ата һаггында оғулун сөз демәси, хатирә јазмасы чәтиндир, бәлкә бә'зиләринә бу гејри-тәбии дә көрүнә биләр. Ејни һисси мән бу кичик јазыны гәләмә аланда да кечирмишәм. Ата—һәр өвлад үчүн әзиздир, мүгәддәсдир, онун дүшүнчәсиндә, хатирәсиндә о, һәмишә әвәзедилмәз бир варлыг кими јашајыр. Буна көрә дә атадан данышаркән оғулун һиссә гапылмасы да мүмкүндүр. Анчаг

мәнә тәскинлик верән будур ки, атамын — Абдулла Шаиғин мүасирләри, тәләбәләри, гәләм достлары ону јахшы танıјыблар, һаггында хејли хатирә јазыблар, мәним јаддашымдакы хатирәләри дә нәшр едилмиш зәнкин хатирә материалы ахынында ислаһ етмәк охучулар үчүн о гәдәр чәтин олмаз. Бир дә ки, Абдулла Шаиг јахын кечмишдир вә о, мәним хәјалымда, дүшүнҹәмдә елә бил инди дә ҹанлыдыр, елә бил о мәнимлә һәр күн данышыр, мәсләһәтләшир, јол көстәрир, нәсиһәт верир. Һәр күн иш јеримә онун мәзарынын јанындан — Фәхри хијабанын гаршысындан кечирәм, һәр күн она, онунла јанашы әбәдијјәтә говушан чохлу мәшһурларымыза рәһмәт охујурам, јәгин ки, чохлары да белә едир вә һәр күн ону бүтүн дүнјасы илә — әмәлләри, әсәрләри, дүшүнҹәләри илә көзүмүн гаршысына кәтирирәм.

Евимизин јухары башында онун ири рәсми асылмышдыр. Јағлы боја илә јазылмыш бу рәсми истеʼдадлы рәссам Тофиг Кәримов чәкмишдир; инсафән чох јахшы ишләјиб, елә бил өзүдүр, бахышы, диггәти, әзәләләри, рәнки — һәр шеји өз јериндәдир, һејрәт едирсән — белә дә охшарлыг олармы? 25 ил Шаиглә бир бинада, гоншулугда јашамыш рәссамын мәһарәтинә һејран галырсан. Даим бир нөгтәјә бахыр, мүлајим вә ити көзләрилә елә бил һәмишәки сөзләрини, фикирләрини дејир, зарафат едир, нәјә исә еʼтиразыны билдирир. Танышлардан, гоһумлардан евә кәләнләр дејир — «лап елә бил өзүдүр, адам диксинир». Һәгигәтән, Шаиг инди дә өз евиндәдир, һәмишә ҹанлыдыр, һәмишә өз аилә үзвләри ичәрисиндәдир, јәгин ки, охучулары да, достлары да белә һесаб едирләр.

Атамын 1906-чы илдә алынмыш бир јазы масасы вардыр. Һәмин масаны бир дәфә анам — Шаһзадә ханым јениси илә дәјишмәк, отағын көркәмини тәзәләмәк фикринә дүшдү, сәрли-сәлигәли арвад иди. «А киши, тәзә модда јазы масалары кәлиб, кәлсәнә буну дәјишәк, тәзәсини алаг?» Анамын, — бу нурани, меһрибан инсанын арзусуна әкс кетмәк атам үчүн чох ағыр иди, онун һәр диләјини јеринә јетирмәк она һәмишә ән бөјүк мәʼнәви тәсәлли олмушду. Анҹаг бу дәфә о бир сөз демәди. Сәһәр «Масама» адлы мәнсур шеʼрини јазды, һамыја охуду, — мәсәлә өз-өзүндән һәлл олунду — 40 иллик достдан ајрылмаг олардымы? Вәфасызлыг она јарашардымы? Ахы о јухусуз кечәләринин шаһиди, дәрдләринин, севинҹлә-

ринин дилманчы иди. Әдиб узун илләрин достуна — масасына мүраҹиәтлә јазырды: «Гәлбимдә сәнәт ешги һәлә сөнмәмишдир. Бундан сонра сәнинлә јенә баш-баша вериб мүһитимдән алдығым гүввәт, ешгимдән алдығым һәрарәтлә јени әсәрләр јаратмаг ән бөјүк әмәлимдир. Гырх илдир бәрабәр чалышырыг... Һәр һалда сон әсәрими дә сәнин, анҹаг сәнин үзәриндә јазаҹағам».

Бу һәмин маса иди ки, Шаиг әсәрләрини, еләҹә дә сон әсәрини онун үзәриндә јазмышды. О инди дә ејни көркәми илә өз јериндә дурур, анҹаг илләр өз јенилијини дә әлавә етмишдир. Инди һәрдән онун архасында атамын өз адыны дашыјан нәвәси, балаҹа Шаиг отурур, шәкилли китаблары вараглајыр. Бахырсан, дејирсән, дүнјанын гәрибә ишләри вар, елә бил бабасынын өзүдүр, отурушу, дурушу, рәфтары, үрәји... Елә бил Шаиг өлмәјиб...

Шаиг һамыја, һәр кәсә, һәтта әшјаја белә бу чүр вәфалы иди. О санки «сәдагәт» тимсалы иди. Вәтәнә, халга дөнмәз бир сәдагәт, вәфадарлыг онун характеринин мәһз бу хүсусијјәти илә бағлы иди.

Атам аиләдә рәсмијјәти севмәзди. Һамы илә сәмими рәфтар едәр, хидмәтчиләримизлә белә тез-тез зарафатлашар, онларын гајғысына галар, хүсуси һөрмәт көстәрәр, анама ев ишләриндә көмәк дә едәрди. Анҹаг мәнимлә мүнасибәти ата-оғул мүнасибәтиндән даһа чох достун, јолдашын мүнасибәтинә бәнзәјирди. Буна мәним јахын достларымын әксәријјәти шаһиддир. Мән аиләнин бөјүк өвлады идим, атам лап кичикликдән мәнимлә бир бөјүк кими рәфтар едир, чалышырды ки, мәндән аиләнин һеч бир сиррини кизләтмәсин. Хүсусән, сон 15—20 илдә исә, бүтүн аталыг еһтирамынын ән инҹә нөгтәләри дә көзләнилмәк шәртилә, биз сирдаш олмушдуг. Тез-тез гаршыгаршыја отурур, о, дүшүнҹәләрини, арзуларыны, планларыны, бәʼзән дә јери дүшәндә хатирәләрини сөјләјир, кәнҹлик маҹәраларындан данышыр, суаллар верир, мүбаһисә едир, даима нә исә өјрәнмәјә чалышырды.

Һәр күн ишдән гајыданда ону јатагда көрүрдүм. Јемәкдән сонра истираһәт етмәк адәти иди. Јатмазды, мәни көзләрди: «Көрәк Камал тәзә нә хәбәрлә кәлиб?» Наһар едиб јанына узанар, о исә мәмнунијјәтлә кәнара чәкилиб мәнә јанында јер едәр, арыг, әтсиз голларыны башымын алтына кечирәрди, бир ан сакит дајанар, сусар, шөʼләси зәифләмиш, кичик, лакин ити көзләрини бир нөгтәјә

дикиб дурар, елә бил ки, бу јахынлығын нәш'әсини ани бир сүкут ичәрисиндә дадмаға чалышар, сонра исә: «Нә вар, нә јох?» — дејә суал верәр, мәтбуатда, әдәби һәјатда олан јениликләрлә марагланар, өзү ешитдикләрини, охудугларыны исә мәнә сөјләрди. Ахыр вахтлар «Известија» вә «Бакы»ја, «Крокодил» вә «Кирпи»јә даһа чох һәвәс көстәрирди. Көрүрдүм ки, артыг гочалыр, кечә саат 2-јә, бә'зән 4-ә гәдәр ојаг галыб гәләм чалан, кечәни күндүзә гатан зәһмәткеш Шаигин енержиси түкәнир, оху даирәси даралыр.

Даим јенилијә чан атан, һәр шеји билмәк истәјән, күнүн һәр һадисәсиндән хәбәрдар олмаға чалышан Шаиг үчүн гочалыг әл вермирди, о дарыхырды, сыхылырды. Заманла ајаглаша билмәмәк она әзаб верирди. Анчаг бунунла белә үмидсизлијә гапылмырды, бу, онун тәбиәти иди, о, анаданкәлмә никбин инсан иди, бүтүн һәјаты боју бу күнлә, сабаһын үмидилә јашамышды.

Атам һаггында чох мәчлисдә сөһбәт ешитмишәм, чох хатирәјә гулаг асмышам, мәгалә охујуб, ше'р динләмишәм — һамысында әсас мәтләб онун шәхсијјәти олуб. Һамы ондан шаир кими дә, насир кими дә, мүәллим кими дә, хадим кими дә данышыб, анчаг илк плана адәтән онун шәхсијјәтини, инсани кејфијјәтләрини чәкибләр. Һәтта ону «мәләјә», «пејғәмбәрә» дә охшадыблар.

Атам олдугча ади вә садә адам иди, һәтта онун садәлији һәрдән садәлөвһлүк кими дә көрүнүрдү. Ушагла ушаг, бөјүклә бөјүк иди. Чох мүхтәлиф сәвијјәли вә мүхтәлиф пешәли адамларла көрүшәр, узун-узады онларла сөһбәт едәр, даһа доғрусу, сөһбәт үчүн мөвзу тапарды. Белә көрүшләрә елә бил онун дахили бир еһтијачы варды. Бүтүн бунларла бирликдә бу адилик вә садәликдә исә бир гејри-адилик дә варды, бир мә'на, бир мәгсәд дә ајдын һисс олунурду. Шаигин мүәллимлијини вә бәдии јарадычылығыны, ичтимаи фәалијјәтини, фикир дүнјасыны нәзәрә аланда бу садәлијин әсл маһијјәтини ајдын көрмәк олур. Бурада халгдан кәлән нә исә о гәдәр дә тез һисс олунмајан, көрүнмәјән бир кејфијјәт вардыр. Бу садәлик халг руһу илә ашыланмышдыр, Шаигин бир нөв Кәрим баба, Ајрым гызы, Елоғлу, Елман, Гочполад, Тапдыг Дәдә кими халг гәһрәманларынын тәбиилијиндәки садәлији хатырладыр. Халг тәфәккүрүндә мөһкәм јер тутан достлуг, бирлик, әлбирлик, гардашлыг, меһрибанлыг кими мәфһумлар Шаиг шәхсијјәтиндә јени бәша-

ри мә'на кәсб едир, романтик шаирин арзуларынын мајасы, гајнағы вәзифәсини көрүр.

Атамын садәлијинин башга бир тәрәфи олдугча мүлајим вә рәфтарлы, сакит вә еһмаллы, сәбирли вә тәмкинли бир адам олмасы иди. Онун мәишәтдә һирсләндијини, әсәбиләшдијини, јахуд башгасына хошакәлмәз сөз демәсини чәтин хатырлајан олар. Тез-тез бизә кәлән Сәмәд Вурғун нәдәнсә анама бу суалы вермәји хошларды: «А балдыз, сән аллаһ дүзүнү де, һеч Мирзәнин (о атама һөрмәт әламәти олараг Мирзә дејәрди — К. Т.) сәнә ачығы тутуб? Адам онун һирсләнмәсинә һеч инана билмир». Анам исә чавабында дејәрди: «Ај Сәмәд, валлаһ, јадыма сала билмирәм».

Ики тәләбәсинин хатирәсиндән бир нечә сәтирә нәзәр салаг: «Һәр кәсә гаршы елә бир көрүш, елә бир саламвериши вар ки, гаршысындакыны миннәтдар бурахыр вә өзүнә чәзб едир. Тәләбәјә мәктәбдә әдәбијјат дәрси вердији кими, һәр көрүшүндә, һәр һәрәкәтиндә дә бир әхлаг, бир тәрбијә дәрси верир». Јахуд: «...Бир нечә ил әрзиндә онун әсәбиләшдијинә вә гыздығына тәсадүф етмәдик... Шаиг руһундакы инчәлик вә һиссијјат е'тибары илә ән јүксәк бир инсандыр».

Доғрудан да атам һәр јердә — евдә дә, чәмијјәтдә дә, бөјүкләр арасында да, кичикләр арасында да белә иди, о мүлајимлији, рәфтары, тәмкини илә һамыда хош тәәссүрат ојадыр, чохларына тә'сир көстәрә билирди. Һәр ил санаторијадан гајыдандан сонра кәлән онларла мәктубда һәкимләр, шәфгәт бачылары, мүхтәлиф пешәли санаторија јолдашлары онун тәбиәтинин мәһз бу чәһәтиндән хүсуси аһәнклә данышырдылар.

Атам евдә дә белә иди, хош рәфтары илә бизә ән сәрт адамдан даһа чох тә'сир көстәрә билирди. О, өзүнү елә апарырды ки, онун ән кичик арзусуну јеринә јетирмәмәк аилә үзвләри үчүн мүмкүн олмурду. О тез-тез бизи (биз үч ушаг идик: мәндән башга бачым Күлбәниз вә сонбешијимиз Илдырым) башына јығар, нағыл вә ләтифәләр данышар, рус вә фарс дилиндә билдији ше'рләри әзбәр охујар, өзү нағыллар уйдурарды, даһа чох хејирхаһ, рәһимли, уфаллы, хошхасијјәт сурәтләр јаратмаға чалышарды.

Атамын тәбиәтиндәки мүлајимлик, көврәклик инсана гајғы илә мөһкәм әлагәдар иди. Дарда олан һәр кәсә көмәк етмәк, әл тутмаг, дәрдинә шәрик олмаг онун адәти

иди. Касыблыгла охујан тәләбәләрин чибинә еһмалча пул гојар, еһтијачы олан гоһум-гардаша мадди көмәклик көстәрәр, (Касыб доланмағымыза бахмајараг белә «тәдбирләр» үчүн онун хүсуси еһтијаты варды) хәстәханаја, мәктәбә, ишә дүзәлмәк үчүн мүрачиәт едәнләрин ғабағына дүшәр, ишләринә әнчам чәкмәмиш кери гајытмазды. ССРИ Али Советинә депутат сечилдији илләрдә бу чәһәтдән иши хејли асанлашмышды. Онларла нәди, јүзләрлә белә факт хатырыма кәлир, о бир фағырын ишини баша чатдырмаг үчүн нә гәдәр чалышарды. Бағ гоншумуз — руһи хәстә, бир көзү шикәст, анчаг инсан кими чох мараглы олан Әзизағаны демәк олар ки, һәјата о гајтарды, бир нечә дәфә хүсуси хәстәханаја дүзәлмәсинә, надир дәрманларла мүаличә едилмәсинә наил олду. Инди дә о атамын һәсрәтилә јашајыр, кими көрүр ондан данышыр, ағзындан дүшмүр.

Һәјәтимиздә ағсачлы, нәчиб бир рус гадыны варды. Онун әри Александр Бујнутски атамла һәм ингилабдан әввәл узун мүддәт реални мәктәбдә дәрс демиш, сонра исә али мәктәбдә бир јердә ишләмишдиләр. Әри вәфат едәндән сонра о меһрини атама салмышды, арабир бизә кәләр, атамла ширин-ширин сөһбәт едәрди. (О бизә кәләндә анам зарафатла атама дејәрди: «Адахлын јенә кәлди». Анчаг өзү онларын сөһбәтләриндә иштирак етмәзди). Биздән чыхандан сонра бир дәфә гоншуларымыза демишди: «Мән өз валеријанымын јанындан кәлирәм. Мирзә мәним үчүн валеријан дамчысыдыр. Сашанын ијини ондан алырам». Гоншуларымыз һәрдән зарафатла атамы һәмин гадынын дилилә «валеријан дамчысы» адландырырдылар.

Бүтүн бунлар атамын үмумиҗҗәтлә инсана мәһәббәтиндән ирәли кәлирди, бу онун тәбиәтиндәки о чәһәтләр иди ки, јарадычылығында демократизмә вә һуманизмә чеврилирди. Шаиг һәлә 1908-чи илдә дејәндә ки, «һамымыз бир күнәшин зәррәсијик, һамымыз бир јува пәрвәрдәсијик» — мәһз инсан һаггында, онун чәмијјәтдәки мөвгеји һаггында манифестини е'лан етмишди. «Инсан» онун анлајышында чох да мүчәррәд мәфһум дејилди. Әсл инсан — чәмијјәт үчүн јашамалыдыр, онун тәрәггисинә хидмәт етмәлидир, саф вә тәмиз мә'нәвијјата малик олмалыдыр, башгасынын һүгугуну тапдаламамалы, кимсәни истисмар етмәмәлидир. Шаиг јалныз белә инсанлары әл-әлә вермәјә, бирләшмәјә, көзәл дүнја гурмаға чағырырды. Онун «бәшәри мәһәббәтинин» мә'насыны бу чүр мүәјјәнләшдирмәк даһа инандырычы көрүнә биләр.

Бизим евә кәлиб-кедән, нәнәм Меһри ханымла достлуг едән бир Нәнәханым адлы гоча арвад варды, гара, көһнә бир чаршаба бүрүнүб кәзәрди. Аиләмиздәки ушаглары чох севәр, арабир дағлы мәһәлләсиндәки евинә дә апарарды. Онунла атам тәсадүфән күчәдә растлашмыш, бир хаһишини јеринә јетирмәк үчүн кимсәсиз гочаны евә кәтирмиш вә учурум гаршысында дуран бир аиләни фәлакәтдән хилас етмишди. Бу тәсадүф атамын 1923-чү илдә јаздығы «Анабачы» һекајәсинин јазылмасына сәбәб олмушду. Гоча гадына едилмиш јахшылыг мүгабилиндә һәдијјә олараг тохудуғу јун чорабы тәгдим едәндә атамын зәһмәт һаггы вермәк истәмәсини о елә гәзәблә гаршыламыш, руһундакы е'тираз о гәдәр күчлү вә әзәмәтли олмушду ки, әдиби гәләмә мүрачиәт етмәјә, инсан ләјагәти һаггында әсәр јазмаға руһландырмышды. «Бәс мән нә едим?» — дејә дәфәләрлә вердији суалына «Кар вә дилсиз мүһитиндән» чаваб ала билмәмәсинә, касыблығын ачы нәтичәләрилә үз-үзә кәлмәсинә бахмајараг өз инсани ләјагәтини итирмәјән бу гоча гадынын мә'нәви јүксәклији, мәрданәлији әдиби һејран бурахмыш, һекајәсини белә бир суалла битирмәси үчүн һәјат материалы вермишди: «Еј јүксәк гадын, сөјлә алтмышиллик сәфил бир һәјатын сәнә јүкләмиш олдуғу ағыр јүкләр белини, көзләринин нуруну алмыш, дизләрини тагәтсиз етмиш олдуғу һалда нечә олмуш ки, гәлбинә, руһуна тохунмамышдыр? Сән мәнә буну анлат?!»

Шаиг һәјатда, јарадычылығында да һәмишә белә инсанлара үстүнлүк вермиш, белә инсанлары тәрәннүм етмишдир.

Атамын характериндәки мүлајимлик, хејирхаһлыг мөһкәм бир ирадә илә, принсипиаллыг илә бирләширди. Буну ше'рләриндән бириндә өзү дә тәсдиг едир: «Ипәкдән јумшағам, поладдан кәскин». «Ипәкдән јумшаг» Шаиги бир дәфә дә әјилән, бир дәфә дә фикриндән сапан көрмәдим. О, әгидә, мәсләк адамы иди, һеч бир гүввә ону иеалларындан дөндәрә билмәзди, бу мә'нада о һеч кимә күзәштә кетмәзди. Идеалынын мәркәзиндә исә шүбһәсиз Азәрбајчан, Азәрбајчан халгы, онун азадлығы вә талеји мәсәләси дурурду. Шаиг вәтәни вә халгы јолунда һәр шејдән кечмәјә һазыр олан бир фәдаи иди. 20-чи илләрдә маариф назири вәзифәсиндә чалышан көркәмли

тәнгидчи Мустафа Гулијев јазырды: «Зәифвүчудлу, сарыбәнизли Шаиг сағлам руһа, сарсылмаз бир ирадәјә маликдир».

1924-чү илдә Шаиг тәләбәләриндән биринин хатирә албомуна јазмышды: «Јүксәлмәк, һәгиги бәхтијарлыға чатмаг истәјирсәнсә, өзүнү дејил, башгаларыны јашатмаға чалыш! Зира ки, һәгиги бәхтијарлар чәмијјәт үчүн јашајанлардыр». Буна көрәдир ки, әдибин «Вәтән» пјесиндә ел гәһрәманы Елман басылмағы һөрмәтдән дүшмәк кими мә'наландыран өз устадына — мәшһур пәһләван Туғана е'тираз едәрәк дејир:» Јанылырсан Туған, Вәтәнин јетишдирдији гәһрәмана басылан бир пәһләван торпағы ифтихарла өпүб ајаға галхмалыдыр... Бәли, ифтихарла... Сәни јетишдирән ана торпаг анчаг сәнин, мәним гүввәтимлә јашаја билмәз! Она даһа бөјүк гүввәләр лазымдыр».

«Зәифвүчудлу» Шаиг беләчә, өзү кими, гәһрәманлары кими јашамышдыр, өмрү боју халг, вәтән јолунда чалышмышдыр. Халга тәмәннасыз хидмәт — онун вичданынын әсл мукафаты олмушдур.

1965

Һәмид Араслы

ШАИГИ УНУТМАГ ОЛАРМЫ?

Јахшы јадымдадыр, 4—5 јашларында идим. Евимиздә һәр јығынчаг оланда гоһумлар мәни араја алар, мән дә:

Күнләрин бир күнүндә,
Галын мешә дибиндә,
Бир ач түлкү олурду
Ачындан говрулурду. —

мисралары илә башлајан мәнзумәни мәлаһәтли бир сәслә әзбәр охујардым. «Түлкү һәччә кедир» мәнзумәсиндә исә:

Түлкү башын саллады,
Һөнкүр-һөнкүр ағлады.
Деди: а мәстан хоруз,
Көзләри мәрчан хоруз —

мисраларыны елә аһәнклә сөјләјирдим ки, һамы күләр вә һејрәт едәрди. Сонра мәктәбә кетдим. А. Шаигин илк дәрсликләриндән олан «Ушаг көзлүјү» адлы китабдан әлифбаны өјрәндим. Бир нечә илдән сонра јенә һәмин раһатлыг билмәјән мүәллифин «Күлзар» адлы китабындан Фүзулинин, С. Ә. Ширванинин, Вагифин, Сабирин, М. Ф. Ахундовун вә Сәһһәтин әсәрләриндән парчалар охудум.

Кәнчә дарүлмүәллиминин тәләбәси олдуғум заман А. Шаигин «Түрк чәләнки», «Түрк әдәбијјаты» адлы китабларындан дәрс кечирдик. Бу заман өјрәндим ки, һәлә көрпә икән анамын охујуб мәнә әзбәрләтдији «Јахшы арха», «Түлкү һәччә кедир», «Тыг-тыг ханым» адлы китабларын, әлифбаны өјрәндијим дәрслијимин, Фүзулинин, Мирзә Фәтәлинин, Пушкинин вә Сабирин адларыны илк дәфә өјрәндијим «Күлзар» китабынын, әдәбијјатымызы мәнә мәһәббәтлә севдирән дәрсликләрин, «Әдәбијјат дәрсләри» адлы поетика дәрслијинин мүәллифи Абдулла Шаигдир. («Әдәбијјат дәрсләри» китабыны А. Шаиг јахын досту Һ. Чавидлә бирликдә јазмышды.)

Баша дүшдүм ки, «Көч» әсәриндә Ајрым гызы вә Кәрим баба кими сәмими вә садә инсанлары бизә севдирән, милли мәишәтимизин реал лөвһәләрини ширин бир дилләгәләмә алан «Мәктуб јетишмәди» кими көзәл һекајәләрин, садә вә мәналы ше'рләрин, «Әдһәм», «Ики фамилијанын мәһви», «Идеал вә инсанлыг» кими поемаларын мүәллифи олан Абдулла Шаиг, ејни заманда, көзәл бир әдәбијјатшүнас, алим вә тәнгидчидир.

Мән орта мәктәб мүәллими олдуғум илләрдә дә онун дәрсликләриндән дәрс дејир, о заман нәшр олунан «Маариф вә мәдәнијјәт», «Халг мүәллими», «Јени мәктәб» вә Маариф ишчиси» адлы журналларда нәшр олунан мәгалә вә әсәрләриндән чох шеј өјрәнирдим.

Талејим халгымызын мәдәнијјәт тарихиндә мисилсиз хидмәтләри олан о заманкы кәнчлијин бөјүк мүәллими — мә'нәви атасы Абдулла Шаигин тәләбәси олмаг сәадәтини дә мәндән әсиркәмәди. Али мәктәбдә Шаиг бизә түрк әдәбијјаты тарихиндән мүһазирә охујурду.

Илк дәфә ону индики В. И. Ленин адына Азәрбајчан Дөвләт Педагожи Институтунун мүһазирә салонунда көрәндә тәәччүб етдим. Кичикбојлу, мүлајим чөһрәли, садә кејимли, нурани бир сима. Мән ону, шәкилләрини көрдүјүм философлар кими узунсачлы, узунсаггаллы, нәһәнк вә гејри-ади бир шәхсијјәт кими тәсәввүр едирдим. Он илләрдән бәри бизә һәјат вә әдәбијјаты, кечмиш мәдәнијјәтимизи өјрәдән, јорулмадан чалышан бу бөјүк инсан нә гәдәр садә вә сәмими имиш. Шаиг мүәллим бизә тәнзимат вә әдәбијјати-чәдидә дөврү әдәбијјатыны

өјрәтди. Анчаг елә өјрәтди ки, өмүрлүк бизим малымыз олду. Онун мүәллимлијини һеч заман унутмаг олмаз. О, синифдә арамла данышыр, һеч бир гејдә бахмадан түрк әдәбијјатынын инкишаф мәрһәләләрини, түрк халгынын вәтәнпәрвәр јазычыларынын әсәрләрини һөрмәт вә мәһәббәтлә тәһлил едир, ајдынлашдырырды, ше'р парчаларыны әзбәрдән охујарды.

Бу илләрдән танышлығымыз кет-кедә достлуға чеврилди. Мән өз мүәллимимин бөјүк хидмәтләрини өзүм дәрслик јазанда, елми-тәдгигат ишләри апаранда даһа дәриндән һисс етмәјә башладым. Дүшүнүрдүм ки, биз партија вә дөвләтин гајғысы илә дәрслик вә елми әсәр јазанда нә гәдәр чәтинлијә раст кәлирик. Бәс Шаиг... елмә, әдәбијјата, сәнәтә әһәмијјәт верилмәјән илләрдә о, һәм мүәллим, һәм шаир, һәм насир, һәм драматург, һәм дәрслик мүәллифи, һәм дә тәдгигатчы кими чалышыб нә гәдәр чәтинлијә раст кәлмиш, нә гәдәр зәһмәт вә әзијјәт чәкмиш, онун јухусуз кечәләри нә гәдәр чох олмушдур.

Сабир, Һади, Сәһһәт һаггында, Мирзә Фәтәли һаггында, Һүсејн Чавидин «Иблис» әсәри һаггында, Нәсими вә Фүзули һаггында илк дүзкүн фикирләри Шаиг јазмышдыр.

Шаиг бүтүн фәалијјәти вә хасијјәти илә нүмунә иди. Мән фәхр едирәм ки, Шаиг кими бөјүк бир инсанын тәләбәси олмушам вә бүтүн һәјатым боју она охшамаға, халга, вәтәнә онун кими хидмәт етмәјә чалышмышам. Јашлы нәсилләрин мүәллими, әдиби, шаири олан Шаиг унудулмаз, мәдәнијјәт тарихимиздә әбәди, шәрәфли јер тутан бөјүк шәхсијјәтләрдән биридир.

1971

Адил Әфәндијев

Атәшли, мунир әмәлләримлә
Бир күн дүшәрәм сојуг мәзарә.
Әш'ари-тәранәпәрвәримлә
Бир күн сусарам дөнүб губарә.
Бәгта ки, бу шаири-вәтәндән
Дүнјада нә из галар, нә бир нам,
Үздүкчә сәадәт ичрә шән-шән,
Сүрдүкчә дәмадәм өмру-хошкам,
Јад ет мәни-гаибанә јад ет!

А. Шаиг. 1908.

Абдулла Шаиг, инсанлары хүсуси бир гүввә илә өзүнә чәлб едән көзәл мүәллим, гајғыкеш тәрбијәчи иди. Бүтүн синиф ону сонсуз мараг, дәрин бир мәһәббәт, бөјүк бир һәвәслә динләрди. Сәмимијјәт Шаигин варлығынын әсас кејфијјәти, рәмзи иди. Онун бүтүн һәрәкәтләри, синфә кәлиши, салам вермәси, тәләбәләрлә көрүшү, өз-өзлүјүндә бир әхлаг вә тәрбијә дәрси олларды. Әдәбијјат тарихини, бәдии парчаларын тәһлилини демирәм, сәрф-нәһв гајдаларыны елә ширин, чанлы, тә'сирли кечәрди ки, дәрсин гуртардығыны билдирән зәнк вуруланда тәләбәләр јерләриндән тәрпәнмәк истәмәздиләр. Онун өзүнәмәхсус афоризмләри варды:

Инсанлыға гүввәт дејил, севки һаким олмалы!
Зүлмәтлә нур бир араја кирмәз!
Бу күнәшдән вулкан кими һәјат чошсун, гајнасын.
Шән-шән јурдлар бир гаранлыг мәзарлыға дөнмәсин.

Фүзули һаггында белә бир чүмлә ишләтмәји хошларды:

«Фүзули дејәндә гәзәл хатирә кәлир, гәзәл дејәндә Фүзули».

Фүзулијә, Вагифә, Мирзә Фәтәлијә, Сабирә, башга көркәмли јазычыларымыза мәһәббәти һәдсизди. Һәр бир јазычынын ән сәчијјәви чәһәтләрини гејд едәрди. Фүзулинин «Шикајәтнамә»сини кечәркән, «Салам вердим, рүшвәт дејилдир дејә алмадылар» — чүмләсини тәһлил едәркән о заманкы истисмар, зүлм вә һагсызлыг дүнјасынын бүтүн маһијјәтини габарыг шәкилдә ачыб көстәрәрди.

Вагифин јарадычылығыны кечәркән Азәрбајчан дилинин инчәликләринә, аһәнкдарлығына хүсусилә нәзәри чәлб едәр, шаирин Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндәки мүстәсна мөвгејини тутарлы, сәмими вә сәррас ифадәләрлә елә тәсвир едәрди ки, тәләбәләрин көзләри гаршысында вүгарлы бир нәһәнк учаларды.

Мирзә Әләкбәр Сабири садәчә кечмәклә галмаз, онун ше'рләрини мәктәб сәһнәсиндән декламасија демәји мәсләһәт көрәрди.

«Әкинчи» гәзетинин Азәрбајчан мәтбуаты тарихиндәки ролуну олдугча јүксәк гијмәтләндирәр, гәзетдән мисаллар кәтирәр, Мирзә Фәтәли Ахундовун, Сејид Әзим

Ширванинин Һәсән бәј Зәрдабијә мәктубларындан јардымчы васитә кими истифадә едәрди.

Шаиг мүәллим 1919-чу илдән 1924-чү илин мајына кими, јә'ни бурахылыш күнүнә кими әввәлчә Бакы Биринчи реални мәктәбинин үчүнчү синфинин, сонра да икинчи дәрәчәли нүмунә мәктәбинин сон синфинин мүрәббиси иди. Тәләбәләр ондан һеч заман, кичик дә олса, бир нәзакәтсизлик көрмәмиш, үрәјә тохунан, хатирә дәјән ағыр сөз ешитмәмишдиләр. Бунунла белә, онун мүрәбби олдуғу синиф илин јекунларына көрә әхлагча биринчи оларды. Инчәлик, һәссаслыг Шаигин бүтүн варлығына һаким иди. Интизамсызлыг вә ја бир гәбаһәт үстүндә тәләбәни данламасы да өзүнәмәхсус бир јолла оларды. Мән Шаигин тәрбијәчи кими ишләтдији үсуллардан бирини бурада гејд етмәк истәјирәм.

Бир күн франсыз дили дәрси нә исә сөнүк кечирди. Мүәллимә тәләбәләри о күн марагландыра билмирди. О заман өз фәаллығы, чошғунлуғу илә фәргләнән тәләбәләрдән бири вәзијјәти белә көрүб синифдә бир чанланма јаратмаг истәди, отурдуғу јердә бирдән гузу кими мәләди. Бу мәсәлә мүдиријјәтә чатдырылды. Шаиг мүәллим мүдиријјәтә нә чаваб вердијини бизә билдирмәди; интизамы позмуш тәләбәнин үнванына дедији исә анчаг бундан ибарәт олду:

«Мән инана билмәрәм вә инанмырам ки, ондан белә бир һәрәкәт баш вермиш олсун». Бунунла да бу һадисә әтрафындакы сөһбәт гуртарды. Бүтүн тәләбәләр өзләри үчүн лазыми нәтичә чыхартдылар.

Шаиг мүәллим тәләбәләрин көрүш даирәсинин кенишләнмәсинә, билијинин артмасына, мә'нәви тәләбатынын өдәнилмәсинә әлиндә олан бүтүн васитә вә имканларла јардым көстәрмәји өзүнә вәзифә билирди.

О, дәрс дедији мәктәбдә мүхтәлиф дәрнәкләрин, биринчи нөвбәдә драм дәрнәјинин олмасына бөјүк әһәмијјәт верәрди. Репертуар сечмәкдә, рол бөлүшдүрмәкдә дәрнәк үзвләринә јахындан көмәк едәр, мәшг заманы гијмәтли көстәришләр верәрди.

1919-чу илдә реални мәктәбиндә милли синифләр үчүн китабхана Шаиг мүәллимин сә'ји вә хидмәти сајәсиндә тәшкил олунмушду. Китабханада Азәрбајчан әдәбијјатынын ән гијмәтли нүмунәләри, «Молла Нәсрәддин»ин комплекти топланмышды, Китабханада һәмчинин

Нәриман Нәримановун драм әсәрләри, «Баһадыр вә Сона» романы вә «Пир» һекајәси дә сахланылырды.

Шаигин хатирәсинә һәср олунмуш бу јазыда ону да демәји өзүмә борч билирәм ки, 1920—24-чү илләрдә һәр ил бизим синфә Нәриман Нәриманов, Дадаш Бүнјадзадә, Гәзәнфәр Мусабәјов, Мустафа Гулијев јолдашлар кәләрдиләр. Шаиг мүәллимлә вә тәләбәләрлә сөһбәт едәрдиләр. Бүтүн тәләбәләр адлары чәкдијим көркәмли дөвләт хадимләринин Шаигә нечә бөјүк һөрмәт бәсләдикләринин шаһидидирләр.

Дәрс китабларынын тәртиби вә нәшриндә Шаигин хидмәтләри саја-өлчүјә кәлмәз. О заманкы шәраитдә, башга мәктәбләрин әдәбијјат мүәллимләри чәтинлијә дүшәндә онун јанына кәләр, дәрсдән сонра Шаиг мүәллимдән мәсләһәт алардылар. Бә'зән тәләбәләр мүхтәлиф мүнасибәтләрлә Шаигин евинә кедәндә ону һәмишә охујан, јазан вә ја мәсләһәт алмаг үчүн көрүшүнә кәлмиш мүәллимләрлә сөһбәт едән көрәрдиләр. Шаиг бизимлә Азәрбајчан әдәбијјатыны әтрафлы кечмәклә бәрабәр, рус әдәбијјатынын, дүнја әдәбијјатынын көркәмли әсәрләрини дә таһлил едәрди. Азәрбајчан дилинә «Фауст»дан тәрчүмә едилмиш парчадан охудуғу ики мисра инди дә јадымдадыр:

«Ејваһ ки, дүнјалары фикрим долашыркән,
Тә'гибә нә ат вар, нә ганад вар, нә дә јелкән?».

Шаиг мүәллим бизә асудә вахтларымызда Пушкинин «Капитан гызы», «Дубровски» вә башга әсәрләрини, Лермонтовун «Мтсыри» поемасыны (һәм оржиналында, һәм дә Аббас Сәһһәтин чох күчлү тәрчүмәсиндә), Гәрби Авропа әдәбијјаты нүмунәләриндән Данијел Дефонун «Робинзон Крузо»суну (јери кәлмишкән дејим ки, һәмин әсәри Шаиг һәлә ингилабдан әввәл Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмишди), Сервантесин «Дон-Кихот»уну вә башга мәшһур әсәрләри охумағы мәсләһәт көрәрди.

Орта мәктәбин сон синфиндә охујаркән нүмунә мәктәби тәләбәләри севимли мүәллимин педагожи вә әдәби фәалијјәтинин 20 иллији мүнасибәти илә 1923-чү илин декабрында јубилеј кечәси тәшкил етмишдиләр.

Јубилеј кечәсиндәки тәбрик нитгиндә халг маариф комиссары Мустафа Гулијев гејд етди ки, «Шуралар Азәрбајчаны, әлбәттә ки, Шаиг кими зәнфвүчудлу, сарыбәнизли, лакин сағламруһлу, сарсылмазирадәли, гүввәти-гәлбли мүәллимләрә вә рәһбәрләрә мөһтач иди». О

өз тәбрикини бу сөзләрлә гуртарды: «Јашасын дәјәрли вә гочаман мүәллимимиз Талыбзадә».

Јубилеј кечәси олдугча мараглы кечди, нүмунә мәктәбинә Шаигин адынын верилмәси һаггында гәрар да о кечә е'лан олунду. Бу, тамамилә һаглы гәрар иди, чүнки бунсуз да о заман Бакы тәләбәләри, үмумијјәтлә Азәрбајчан зијалылары ичәрисиндә белә бир ифадә кениш јајылмышды: Шаиг ады чәкиләндә нүмунә мәктәби хатирә кәлир, нүмунә мәктәби дејиләндә Шаиг.

Јубилеј мүнасибәти илә, «Шаиг кечәсиндән» бир хатирә галсын дејә, «Талыбзадә Абдулла Шаиг» адлы бир китабча да бурахылмышды. Китабчанын «Дујғулар» бөлмәси о заман Бакыда чалышан Исмајыл Һикмәт адлы мүәллимин «Шаиг» ше'ри илә башланырды:

«Нә дејирләр, бәшәрлә Фирдовсә
Дөнәчәкмиш, дејилми, дүнјамыз?
Бири: «Инсан мәләк олурму?» —десә,
Мән дерим: Бир мисалы вар, бахыныз;
Бу тәбии шуари-мунислә
Мәнчә Шаир нүмунәдир мәләјә.

Елә билирәм ки, бу ше'р парчасы Шаигин симасы, дахили аләми һаггында долғун вә һәгиги тәсәввүр верир.

1971

Мирварид Дилбази

ИЛЛӘР ӨТҮР, ШАИГ КӘНЧЛӘШИР...

Каинатда елә улдузлар вар ки, өзләри чохдан сөнүб, лакин шәфәгләри илләрдән бәри планетимизи ишыгландырыр.

Бәшәр тарихиндә дә о улдузлара охшајан инсанлар вар. Онлар өлмүшләр, анчаг ишыглары сөнмәјиб, әсрләр боју инсанларын гәлбини, зеһнини, вичданыны ишыгландырыр. Бүтүн халгларын тарихи белә инсанларла зәнкин олдуғу кими, Азәрбајчан әдәбијјатынын да белә ишыглы, сөнмәз улдузлары вар. Онлардан бири дә бизим бөјүк мүәллимимиз вә јазычымыз Абдулла Шаиг олмушдур.

Јадымдадыр, ингилабын илк илләриндә Бакыда тәзә ачылмыш гыз семинаријасына республикамызын һәр

тәрәфиндән гызлар кәлмишди. Мән дә онларын арасында идим. Бизим чохумуз һәлә ушаг гәлбимиздә ата-анамызын, думанлы-чискинли јајлагларымызын, моруглу кәндләримизин һәсрәтини кәтирмишдик. Биз һәм севинир, һәм дә гәрибсәјирдик. О илләрдә бизим дәрс китабымызда «Дағлар султаны» адлы бир ше'р варды. О ше'ри инди дә охујанда үрәјим тел-тел олур. О ширин, һәсрәтли күнләрә, хатирәләр аләминә гајыдырам:

Дан атынча хоруз, бечәләр банлар.
Дағ-дәрәдән чәкилмәмиш думанлар
Сүрүсүнү јајар дағa чобанлар,
Тәбиәтин зөвгүнү онлар анлар.
Бу јерләрин султаныдыр чобанлар,
Һәм бәјидир, һәм ханыдыр чобанлар.

«Көч» һекајәләр силсиләси дә бизим чохумузун ушаглыг хатирәләри илә бағлыдыр. Бу хатирәләрин архасында елимизин, обамызын, ата-анамызын исти нәфәси, биздән узаглашмыш илләрин романтикасы јашајыр.

Инсанын ән бөјүк сәрвәти онун көзәл хатирәләридир. Бизим хәјалымыза ганад верән, хатирәләримизи јашадан исә һәмишә һуманист олан бәдии әдәбијјат вә онун өлмәз јарадычылары олмушлар.

Мән Азәрбајчанын һансы рајонуна кедирәмсә кедим, бир јүксәклијә чыханда орадан дашгын чајлары, јашыл зәмиләри сејр едәндә, Шаигин ширин, вәтән мәһәббәти илә долу олан бу мисралары охујурам:

Еј буланлыг Күр, дәрә, сәһра, чәмән,
Бу көрүнән сәнмисән аһ, еј вәтән!?
Көнлүм ачылды јенә көрдүм сәни,
Еј улу әчдадымызын мәдфәни!

Шаиг ше'ри инсанын руһуну кәнчләшдирир, сафлашдырыр, ону кәнчлијә, ушаглығын нағыллы, лајлалы дүнјасына гајтарыр, Бу сәнәт инсана јүксәк мәгсәдләр үчүн доғулдуғуну өјрәдир. Мәһз бу сәнәт чешмәләриндән су ичмиш охучулар бөјүк идеалларла јашајыр вә лазым кәлдикдә намус, вүгар, вәтән, халг јолунда өлүмә көнүллү кедирләр.

Шаигин лирикасы, хејирхаһ әмәлләри тәкчә өз балаларыны зәнкинләшдирмәјиб. О, бүтүн кәнчләрин мүәллими, атасы, хејирхаһы олмушдур. Мән чох шадам ки, кәнчлик илләриндә белә үлви бир шәхсин әдәби вә инсанлыг мәктәбиндә дәрс алмышам.

Шаигин ән јүксәк мәзијјәтләриндән бири дә јени је-

тишән истеʼдадлары тапыб үзә чыхармаг иди. Инкишафын лабүд ганунларыны јахшы билдији үчүн, кәнчләрин мүвәффәгијјәтләринә үрәкдән севинир, јери кәлдикдә онлара көмәк едирди. Һеч тәсадүфи дејил ки, халг шаиримиз Сүлејман Рүстәмә итһаф етдији гәзәлин сонунда дејирди:

Гәзәллә ојнама Шаиг, сәнә әса
јарашыр.
Бу ордунун тәзә сәркәрдәси
Сүлејмандыр.

Мән әсасән бөјүкләр үчүн јазырдым. Лакин балаларымыз үчүн јаздығым «Баһардан мәктуб» адлы илк ушаг китабымы Шаиг мүәллим дәрин бир севинч һисси илә гаршылады, сонра дөнә-дөнә төвсијә етди: «Сән ушаглар үчүн дә мүтләг јазмалысан».

Мән бу төвсијәни һеч вахт унутмамышам.

Шаиг бәшәри һиссләрлә јашајан шаир иди. Мәһз бунун үчүн дә милли әдавәтләрин, әгидәләрин һөкм сүрдүјү ағыр заманларда:

Һамымыз бир күнәшин зәррәсијик,
Һамымыз бир јува пәрвәрдәсијик,
Ајрамаз бизләри инчил, гурʼан,
Ајырмаз бизләри тәғјири-лисан! —

— дејә, бүтүн инсанлары достлуға, гардашлыға чағырырды.

Ушаглыг илләримдән бу күнә гәдәр Вәтәнимизин бир парчасы кими мәним гәлбимдә, евимин һавасында, ушагларымын лајласында јашајан бир шеʼри дә мән бурада охучуларын јадына салмаг истәјирәм. Бу шеʼрдән Вәтәнимизлә, ушаглыг вә кәнчлијимизлә бағлы хатирәләримизин әкс-сәдасы кәлир:

ӘМӘК ПӘРИСИНӘ

Дердим ки, баһар олсун,
Дағлар, дәрәләр долсун
Ал, инчә чичәкләрлә.
Дердим ки, күнәш доғсун,
Зүлмәтләри һәп боғсун,
Нур сачсын әтәкләрлә
Бир сәс деди: — еј гафил,
Һәр шеј олачаг һасил
Зәһмәтлә, көмәкләрлә.
Гыш кетди, баһар олду,

Чөлләр, дәрәләр долду
Шән үзлү мәләкләрлә.
Алгыш сәнә, еј зәһмәт,
Дүнјаја сачан рәһмәт
Сәнсән бу диләкләрлә.
Күндән-күнә ол гадир,
Чарпышмаға биз һазыр —
Јерләрлә, фәләкләрлә.

Илләр өтүр, Шаиг кәнчләшир. Биз һәмишә онун меһрибан, гајғыкеш сәсини ешидирик.

1971

Әфрасијаб Бәдәлбәјли

КӨЗӘЛ ИНСАН

— Абдулла Шаиг...

— Мирзә...

Истәр шакирдләри, истәрсә дә мүәллим јолдашлары она «мирзә» — дејә мүрачиәт едәрдиләр.

Мән онун синфиндә дүз сәккиз ил охумушам. О, һәм дә бир нечә ил бизим «синиф мүрәббимиз» (о заманлар синиф рәһбәрләри белә адланырды) олмушдур. Инди А. Шаигин әзиз хатирәсини јад едәркән, Азәрбајчан халг маарифи тарихиндә онун тутдуғу мөвгедән хүсуси данышмаг лазымдыр.

Мән, бу јазымда бөјүк мүәллимим Абдулла Шаигин педагожи фәалијјәти һаггында билдикләрими охучулара данышмаг истәјирәм.

Ингилабдан габаг Абдулла Шаиг Бакыдакы биринчи реални мәктәбдә (индики Д. Бүнјадзадә адына Халг Тәсәррүфаты Институтунун бинасында) мүәллимлик едирди. Мән јухары һазырлыг синфинә гәбул олунмушдум. Абдулла Шаиг синифдә олан шакирдләри бир-бир јохлады, сонра онлары ики група ајырды: һеч савады олмајанлар, аз-чох савадлылар. Биринчиләрә «Ушаг көзлүјү», икинчиләрә исә «Күлзар» дәрслијиндән дәрс вермәјә башлады. Синифдәкиләр еләчә дә адландырылырдылар: «көзлүкчүләр», «күлзарчылар». Мәгсәд «көзлүкчүләр»и, «күлзарчылар»а чатдырмаг иди. Абдулла Шаиг бизи «көзлүкчүләр»лә мәшғул олмаға, онлара тәʼлим вермәјә тәшвиг едирди.

Доғрудан да ики ил сонра Һүсејн Ҹавид илә Абдулла Шаигин биркә тәртиб етдији «Әдәбијјат дәрсләри» китабы чапдан чыхдыгда, артыг бүтүн синиф бирликдә әдәбијјат нәзәријјәси илә таныш олмаға башлады.

Азәрбајҹанда Совет һакимијјәти гурулдугдан сонра Абдулла Шаигин педагожи фәалијјәтинин ән сәмәрәли дөврү башланды. О, Али Педагожи Институт јанында Нүмунә мәктәбинин әдәбијјат дәрсләри мүәллими вәзифәсиндә чалышырды. 1923-чү илдә биз онун ијирмииллик педагожи фәалијјәтини тәнтәнәли сурәтдә гејд етдик. Јубилеј кечәсини «Шаиг кечәси» адландырдыг. Бу мүнасибәтлә хүсуси китабча нәшр етдик.

Абдулла Шаиг, һәр шејдән әввәл, шакирдләринин һәртәрәфли инкишаф етмәсинә чалышырды. О дејирди:

—«Мәсәлә имлада сәһв бурахмамагла тамамланмыр, әсл шүчаәт әсәрин дахили мәзмуну гаврамаг, әсас мә'насыны дәрк етмәк вә ону сөјләмәкдән ибарәтдир».

Онун архивиндән мәним һәлә 1916—1917-чи илләрдә јаздығым «Халг нағыллары» дәфтәрләрим тапылмышдыр. Јахшы јадымдадыр: о, бизә ев ишләри үзрә мүхтәлиф тапшырыглар верәрди: русчадан азәрбајҹанчаја тәрчүмә етмәк, аталар сөзләри вә үмумијјәтлә, фолклор нүмунәләрини топламаг вә с.

Абдулла Шаиг шакирдләринин әдәбијјат нәзәријјәсинин јахшы мәнимсәмәләри мәсәләсинә чох бөјүк әһәмијјәт верирди.

—«Сиз «әруз» вә «һеҹа» гајдаларыны, шаир олмасаныз да, шаир гәдәр билмәлисиниз» — дејә, о аһәнк, вәзн, өлчү бәһсләрини әтрафлы изаһ едирди.

Бизә Фүзулини севдирән Абдулла Шаиг өлмүшдүр. Өзү Фүзулини чох көзәл билирди. Онун јарадычылығынын бөјүк пәрәстишкары иди.

Рус шаирләриндән Пушкин илә Лермонтов һаггында сөһбәт дүшәндә дејирди: «Лермонтов ше'риндә әсл виртуозлуг вар, чаным, белә дә техника олар?».

Сәнәтдә реализм, хәлгилик...

Биз бу сөзләри чох ишләдирик, амма чох заман маһијјәтини дәрк етмирик. Шаиг јарадычылығы бу мә'налы сөзләрин көзәл нүмунәсидир.

Абдулла Шаиг, мә'нәвијјаты пак, дахили аләми тәмиз, рәфтары көзәл бир инсан кими халгымызын гәлбиндә јашајыр. Јашајачаг да!

1971

Азад Әфәндизадә

ҸӘМИЈЈӘТ ҮЧҮН ЧАЛЫШАН ИНСАН

Азәрбајҹан дилиндә орта тәһсил системи бүнөврәсинин јарадылмасы вә ана дилиндә илк мәктәбин тәшкил едилмәси Абдулла Шаигин ады илә сых бағлыдыр. Маариф вә мәдәнијјәтимизин инкишафы тарихиндә көркәмли јер тутан Абдулла Шаигин адыны дашыјан нүмунә мәктәбиндә мән дә охумушам. Бу мәктәби гуртаранлары республиканын али мәктәбләринә имтаһансыз гәбул едирдиләр.

Абдулла Шаиги мән илк дәфә 1919-чу илдә Бакынын 1-чи реални мәктәбинә дахил олдуғум заман көрмүшәм. О вахта гәдәр рус дилиндә, башга мәктәбдә охујурдум. Мәним ана дилиндә охумаг арзусунда олдуғуму ешитдикдә, Шаиг гајғыкеш ата кими деди: — Оғлум, чох јахшыдыр ки, сән тәһсил алмаг истәјирсән, лакин арзу һәлә кифајәт дејил. Јахшы охуја билмәк үчүн чох чалышмалысан.

Беләликлә, Бакы 1-чи реални мәктәбинә дахил олдум. О вахт реални мәктәбиндә тәхминән 50-јә гәдәр синиф варды. Бунлардан јалныз охудуғумуз үчүнчү синифдә бүтүн дәрсләр Азәрбајҹан дилиндә кечирилирди. Бу синфин рәһбәри—мүрәббиси дә Абдулла Шаиг иди. Һәмин синфин шакирдләри арасында сонралар әдәбијјатшүнас вә тәнгидчи кими шөһрәт газанмыш мәрһум Атабаба Мусаханлы вә өлкәмизин көркәмли чәрраһы мәрһум Фуад Әфәндијев дә варды. Азәрбајҹан ССР халг артисти Әфрасијаб Бәдәлбәјли, академик Сәфтәр Гулијев, Азәрбајҹан ССР Назирләр Советинин сәдр мүавини Сүлејман Вәзиров да Абдулла Шаигин рәһбәрлик етдији һәмин синифдә охумушлар.

Нүмунә мәктәбинә әдәбијјат мүәллимимиз вә синиф рәһбәримиз јенә дә Абдулла Шаиг иди. Биз ондан 1924-чү илдә, орта мәктәби гуртардыгдан сонра ајрылдыг.

Јахшы јадымдадыр ки, бурахылыш мүнасибәтилә мәктәбин тәшкил етдији кечәјә Бакынын габагчыл зијалылары топлашмышды. Бир нечә күнлүјә Москвадан Бакыја кәлмиш Нәриман Нәриманов да һәмин јығынчаға дә'вәт олунмушду. О, чыхыш едиб бизә чох мә'налы

нәсиһәт еләди вә чәкдији бөјүк зәһмәт үчүн Абдулла Шаигә тәшәккүрүнү билдирди.

Абдулла Шаиглә илк көрүшдән, онун садә инсан, гајғыкеш мүәллим олдуғуну дујмаг мүмкүндү. Узун илләр онун тәләбәси олдуғумуз заман биз буну һәмишә һисс етмишик. Бу күн, јарым әср кечдикдән сонра да, Абдулла Шаиги танıјыб-биләнләр, о чүмләдән биз — онун тәләбәләри — бу бөјүк маариф хадимини әсл инсан кими нәчиб, саф, сададил вә чазибәдар бир шәхс кими көзүмүзүн гаршысында чанландырырыг.

Мүбалиғәсиз дејә биләрәм ки, Абдулла Шаиги һамы илк көрүшдән севир, она инаныр, дәрин һөрмәт бәсләјирди; һамы өзүнү она охшатмаг истәјирди. Тәләбәләри онун тапшырыг вә мәсләһәтләрини мәмнунијјәтлә ичра етмәји өзләринә шәрәфли вәзифә сајырдылар.

Шаиг бөјүк мүәллим, маһир педагог иди. Шакирдләр онун вердији дәрсләрә бөјүк һәвәслә, шөвглә һазырлашырдылар. Данышыг тәрзи чох садә, дәрсләри мәзмунча зәнкин иди. Һаггында данышдығы шаир вә ја јазычыја ушагларда мәһәббәт һисси ојадарды. Бунун нәтичәсиндә ушаглар, јазычынын ләјагәтини баша дүшүр, әсәрләрини һәвәслә өјрәнирдиләр. Синфимиздә синәси ше'рлә долу олмајан тәләбә јох иди. Бөјүк Сабирдән вә һуманист түрк шаири Тофиг Фикрәтдән Абдулла Шаиг һәрарәтлә данышарды. Биз јунан философларынын һаггында илк мә'луматы онун дилиндән ешитмишик. Һәртәрәфли билијә малик Шаиг әдәбијјат, инчәсәнәт, фәлсәфә саһәсиндә бизим енсиклопедијамыз иди.

Халгымыза, Вәтәнимизә сәмими мәһәббәт һиссини бизә илк дәфә ашылајан Абдулла Шаиг мүәллим олмушдур. О, инсанын хошбәхтлијини чәмијјәт үчүн чалышмагда көрүрдү. Бу чәһәтдән тәләбәләриндән биринин хатирә албомуна 1924-чү илдә јаздығы автограф сәчијјәвидир: «Өзүнү јашатмаг үчүн чалышанлар ән ади инсанлардыр ки, ән кичик арзулар далынча кетдикләриндән, һәгиги бәхтијарлыға чатмазлар.

Јүксәлмәк, һәгиги бәхтијарлыға чатмаг истәјирсәнсә, өзүнү дејил, башгаларыны јашатмаға чалыш. Зира ки, һәгиги бәхтијарлар чәмијјәт үчүн чалышанлардыр».

Абдулла Шаигин бу сөзләри онун өзүнә дә аиддир. Бу сөзләр онун бөјүк инсан-һуманист олдуғуну чох көзәл көстәрир.

1971

Јагут Дилбази

ҺАМЫМЫЗЫН ГӘЛБИНДӘДИР

Шаиг мүәллими илк дәфә «Көч» вә «Дағлар султаны» әсәрләри илә танымышам, Бунлары бизә ана дили мүәллимимиз Шәфигә ханым Әфәндизадә өјрәтмишди. Өзүнү исә педагожи техникумун јухары синфиндә охујаркән көрүб таныдым. Һәфтәдә бир дәфә мәктәбимиздә нөвбәтчи оларды. Биз ону доғма ата кими севирдик, чәкинмәдән әтрафына топлашар вә марагландығымыз мәсәләләрә аид мүхтәлиф суаллар верәрдик. Шаиг мүәллим суалларымыза чаваб верәр, долашыг фикирләримизи ајдынлашдырарды. Дағылышыб кедәндән сонра исә о, әјләшдији јердә дәрин сүкута даларды. Сонралар мән онун «Сүкутумдан шикајәтчи бир гадына» адлы ше'рини охудум.

Бир нечә аја мәктәби битириб Азәрбајчанын узаг күшәләринә мүәллим кетмәјә һазырлашырдыг. Чох шән, һәјәчанлы идик. Бизә елә кәлирди ки, һәјаты чох тез вә асанлыгла дәјишә биләчәјик. Бу һагдакы арзу вә хәјалларымызы Шаиг мүәллимә дә данышырдыг. О да бизә руһ јүксәклији ојадыр, бизә доғручул, тәмизвичданлы олмағы тапшырырды. Шаиг мүәллим дејәрди: арзуларымыз бөјүкдүр, анчаг һәлә һәјата гырмызы ејнәјин архасындан бахырсыныз. Һәјат сизин зәнн етдијиниз гәдәр асан дејил, јоллар енишли-јохушлудур. Сиз чох чидди мүбаризә мејданына кирирсиниз. Әкәр сөзүнүзлә ишиниз арасында ајрылыг олмаса, һәр ишдә нүмунә көстәрә билсәниз мүвәффәгијјәт газанарсыныз. Инсана, хүсусән тәрбијәчијә бу сифәтләр чох лазымдыр. Инсан өзүнү севдирә билмәсә, халгын е'тимадыны газана билмәсә, чәтинликләрә нечә галиб кәлә биләр?

Шаиг мүәллим өзү пак, тәмизвичданлы, садә, сәрвәтдән, шөһрәтдән јухарыда дуран, үрәји халг мәһәббәти илә долу инсан, мүәллим вә јазычы иди. Бунлары онун өз дили илә десәк даһа јахшы олар:

Дүнјада нә һәсәд билдим,
нә дә кин,
Ипәкдән јумшағам,
поладдан кәскин,
Ујмадым сәрвәтә, ада,
шөһрәтә,
Ујмадым мә'насыз кефә,
ишрәтә.

Елимин, өлкәмин доғма
оғлујам,
Маскам да олмамыш,
нәјәмсә бујам.
Сарсылмаз инамым вә
ирадәм вар,
Бунлардыр јашадан мәни
бәхтијар.

Абдулла Шаиг поезијасы охучуја илһам верир, ону тәбиәтин көзәлликләринә бағлајыр, онун поезијасы һәмишәбаһар кими тәравәтлидир.

Некрасов, Туркеневин «Асја» повести һаггында демишдир: «Ондан кәнчлик әтри кәлир. О, поезијанын халис гызылыдыр». Бу сөзләри Шаиг мүәллимин ше'рләри һаггында да демәк олар.

Шаирин «Вәтәнә гајыдаркән» ше'рини мүхтәлиф заманларда тәкрар-тәкрар охумушам, сонралар буну тәләбәләримә әзбәрләтмишәм. Низаминин, Фүзулинин диванлары илә јанашы Шаигин лирик ше'рләри дә һәмишә ајрылмаз достум олмушдур. Онун поезијасындакы вәтәнә, инсана, һәјата вә тәбиәтә олан мәһәббәт истәр 25 иллик мүәллимлик һәјатымда, истәр өвладлыг борчуму, истәрсә дә аналыг вәзифәләрими јеринә јетирмәкдә мәним јахын көмәкчим олмушдур.

Һәр кәнчин, һәр гочанын өз кечмиши вардыр. Заман кечир, онлар бешикләринин јырғаландығы јердән, ана лајласынын сәсләндији ејвандан ајрылырлар. Вәтәнин ајры-ајры кушәләринә ишә, гуллуға, тәһсилә кедирләр, бә'зән дә узаг өлкәләрә дүшүрләр. Онларын һамысынын үрәјиндә вәтән һәсрәти јашајыр.

Көнлүм ачылды јенә көрдүм сәни,
Еј улу әчдадымызын мәдфәни!

Бу мисралар үрәкләрдә вәтәнә говушмағын севинчини ојадыр, доғма јурдун гаршысында гәлбимизи риггәтә кәтирир.

Шаиг һуманист шаирдир. О, вәтәни, инсаны, тәбиәти дәрин мәһәббәтлә севир. Онун үчүн вәтәнлә тәбиәт бирдир. Охучусуна һәр икисини ејни мәһәббәтлә севдирир. О, тәбиәтин көзәллијини дә вәтәндә көрүр. Охучу да вәтәни, инсаны, тәбиәти Шаиг мүәллим кими севир, онун кими дујур. Шаигин поезијасындакы вәтәнпәрвәрлик мәһдуд дејил, кениш бәшәри маһијјәт дашыјыр. Онун «Вәтән» ше'риндәки мә'на, «Баһар», «Ики гарангуш», «Әмәк пәриси», «Дағлар султаны» ше'рләриндәки көзәллик һамыја доғмадыр. «Көч» һекајәсиндәки Кәрим баба илә Ајрым гызынын парлаг сурәтләрини көрмәмәк, «Мәктуб јетишмәди» һекајәсиндәки фәһлә Гурбанын фачиәсини, «Интиһармы, јашамагмы?» һекајәсиндәки Асланла Аванесин достлуг, гардашлыг мүнасибәтләрини дујмамаг мүмкүндүрмү?!

Шаиг лирикасы чошғун һиссләр, дәрин фикирләр лирикасыдыр. Мән арзу едәјәрдим ки, кәнч шаирләримиз Шаиги чох охусунлар. Шаир 1905-чи илдә «Вәтән» ше'риндә јазырды:

Еј чешмимин өнүндә мүчәссәм вәтән, вәтән;
Гәлбим кими әләмләрә һәмдәм, вәтән, вәтән.
Фикрим сарајыны долашырсан заман, заман —
Ганлы кәфәнлә, дәрдлә һәмдәм, вәтән, вәтән.

Шаирин индики азад вәтәнинин кечмиши белә иди. Мәкәр инди белә өлкәләр јохдурму? Америка империалистләринин әсарәтә мәһкум етмәк истәдикләри Вјетнам халгынын гана бојанмыш вәтәни бу парчаны охујанда јада дүшмүрмү?

Ахшам, сәһәр о күл үзүнү исладан нәдир?
Көз јашларынмы? Јохса ки, шәбнәм вәтән, вәтән.

Вәтән бу аловлу мисраларда дағдан, дәрәдән ајрылыб белә бил ки, инсана чеврилмишдир:

Ач, ач о гәмли көксүнү еј мәһзәни-мәлал,
Бас бағрына бу Шаиги мөһкәм вәтән, вәтән.

Бәли, вәтән Шаиги көксүнә мөһкәм басмышдыр. Лакин јаралы көксүнә јох, кениш, азад, фәрәһли көксүнә!

Шаиг мүәллим өз мүгәддәс арзуларына говушан, истәдији азад, бәхтијар дүнјаны көрән хошбәхт шаирләрдәндир.

Көһнә чәмијјәтдә чобанлара алчаг көзлә бахан, анлагсыз адамлары «чобан» адландыранлара чаваб олараг Шаиг мүәллим чобаны тәбиәтин ән јахшы досту, дағларын султаны адландырыр.

Сосиалист ингилабынын гәләбәсиндән сонра Абдулла Шаиг зәһмәткеш инсанларын һәјатындан, ингилаби мүбаризәләриндән, сосиалист гуручулуғунда көстәрдикләри әмәк гәһрәманлыгларындан јазыр, зәһмәткеш инсанын азад, хошбәхт һәјаты ону үрәкдән севиндирир.

Совет гурулушунун гәләбәләри илә, халгынын азад һәјаты илә Шаиг мүәллим фәрәһләнир, колхоз јазыны

тәбрик едирди, ону «хош қәлдин колхоз јазы» — дејә гаршылајырды. Чүнки бу, азад әмәк јазыдыр. Шаир зәрбәчиләри, вәтәнин кешијиндә дуран әскәрләри, пионерләри, дәниз кими далғаланан комсомол ордусуну, азад Азәрбајчан гадыныны алгышлајырды. Көһнәлији дағыдыб онун үстүндә гурулан бу јени һәјаты тәрәннүм едирди.

Шаир тәкчә дәрс отағында јох, бәдии әсәрләри илә дә мүәллим олмушдур. Көркәмли сәнәткар кәнчләри вәтәнә мәһәббәт, инсанпәрвәрлик, халглар достлуғу идејалары илә тәрбијә едирди. Буна көрә дә халгыны дәрин мәһәббәтлә севән Шаиг мүәллим һамымызын гәлбиндәдир.

1971

Мирмеһди Сејидзадә

БӨЈҮК ӘДИБ, ЈОРУЛМАЗ МААРИФ ХАДИМИ

Абдулла Шаиг көркәмли әдиб, фәал маариф хадими вә мүәллим олмагла бәрабәр шәхсијјәти е'тибарилә надир инсанлардан бири иди. Шаигин гәләм јолдашлары, тәләбәләри, ону јахындан танысанлар бөјүк әдибә дәрин һөрмәт вә мәһәббәт бәсләјирдиләр. Һүсејн Чавид, Јусиф Вәзир, Сүлејман Сани Ахундов, Сејид Һүсејн Шаигин барәсиндә дејирдиләр ки, «о, мәләк кими бир инсандыр». Мәләк сөзү мәчази мә'нада олса да Абдулла Шаигин јүксәк мә'нәви кејфијјәтләрини дүзкүн ифадә едирди. Абдулла Шаиг һеч заман шәхси мәнфәәтини көзләмәзди. О, бүтүн варлығыјла халга, вәтәнә бағлы бир инсан иди.

Мән Абдулла Шаигин әсәрләрини севә-севә охујуб бир әдиб кими она дәрин мәһәббәт бәсләјирдим.

Бир күн Сабунчудан шәһәрә кәлирдим, електрик гатарына миндим. Сарышынсималы, нурани, әлиндә әса, јахшы кејинмиш бир киши, аиләси илә бирликдә гатарда мәнимлә јанашы әјләшмишди.

Гатардакылардан бири јолдашына пычылдајыб деди:

— Бу Абдулла Шаигдир, Билкәһдән, бағдан кәлир.

Мән шәһәрә чатана гәдәр көз чәкмәјиб Шаиг мүәллимә бахырдым. О заман әдәбијјат һәвәскары идим, хүсусән ушаг әдәбијјаты илә мәшғул олдуғума көрә Шаиглә таныш олмаг ән бөјүк арзуларымдан бири иди.

Бу әһвалатдан үч-дөрд ил сонра Һүсејн Чавидлә јахындан дост олмушдум, аиләви таныш кими бир-биримизин евинә кәлиб-кедирдик. Һәмишә Шаигдән сөһбәт дүшәндә Чавид ондан аличәнаб бир инсан, көзәл јазычы кими данышарды.

Гејд едәрди ки, Шаигин јахшы мүәллимлији тәләбәләринин елм вә әдәбијјат саһәсиндә мүәјјән мөвге тута билмәләринә бөјүк көмәк көстәрир. Чавидин сөзүндә доғрудан да бөјүк һәгигәт варды. Рүһулла Ахундов, Мәммәд Ариф, Сүлејман Рүстәм, Меһди Һүсејн, Нијази, Јусиф Мәммәдәлијев, Фуад Әфәндијев, Сүлејман Вәзиров, Тағы Шаһбази, Адил Әфәндијев, Әфрасијаб Бәдәлбәјли вә онларла белә елм, мәдәнијјәт вә дөвләт хадимләри Абдулла Шаигин тәләбәләри олмушдулар.

Бир күн Һүсејн Чавид бизим евдә иди. Абдулла Шаигдән сөһбәт едиб деди:

— Шаиг әдәбијјатымызын һәр саһәсиндә бөјүк фәалијјәт көстәрир. Бунунла белә онун ушаг әдәбијјаты саһәсиндә чалышмағы тәгдирәлајигдир. Чүнки јахшы ушаг јазычысы јахшы да педагог олмалыдыр.

Мән Шаиглә јахындан таныш олмаг арзуму билдирдим. Чавид деди:

— Сабаһ Шаигин көрүшүнә кедәчәјәм, бәрабәр кедәк, сәни Шаигә тәгдим едим.

Ертәси күн Чавидлә бәрабәр Абдулла Шаигин «Јухары Дағлыг күчәсиндә јашадығы евә кәлдик. Абдулла Шаиг бизи севинчлә гаршылады. Бүтүн мәчлисимиздә мараглы сөһбәтләр олду.

Бу күндән е'тибарән Шаиглә достлуғумузун мөһкәм тәмәли гојулду. Абдулла Шаигин һәјат јолдашы Шаһзадә ханым чох гонагпәрвәр иди. Һәр дәфә евләринә кедәндә бизи сәмими гаршылајарды. Хүсусилә онун Абдулла Шаигә олан бөјүк гајғысы тәгдирәлајиг иди. О заманлар Шаиг хәстәлијинә көрә евдән аз-аз чыхырды. Ушаглар үчүн јаздығы әсәрләри дә тәкрар чапа вермир, нәшријјата мүрачиәт етмирди.

«Азәрнәшр»ин ушаг әдәбијјаты шө'бәсиндә чалышырдым. Бир күн Абдулла Шаигин көрүшүнә кетдим. «Түлкү һәччә кедир» вә «Јахшы арха» әсәрләрини тәк-

рар чап етмәк үчүн нәшријјата тәгдим етмәсини хаһиш етдим. Бундан башга кәтирдијим бир мүгавиләни Шаиг мүәллимә вериб дедим:

— Истәдијиниз мөвзуда ушаглар үчүн бир һекајә јазын.

Абдулла Шаиг деди:

— Һазырда бир мөвзу барәсиндә дүшүнүрәм. Ону јазарам.

Һәмин илин нәшријјат планына салынмыш «Түлкү һәччә кедир» вә «Јахшы арха» әсәрләри рәссам Крыловун көзәл бәдии тәртибаты илә чап олунду. Шаиг мүәллим өз вә'дини јеринә јетирди, ушаглар үчүн «Ојунчу бағалар» адлы әсәри јазыб нәшријјата тәгдим етди. Һекајә бөјүк тиражла чап олунду.

Бу замандан Шаиг нәшријјатла јахындан әлагә сахлајыб ушаг әдәбијјаты саһәсиндә бизә көмәк етмәјә башлады. О, јени-јени әсәрләр јазыр, чох тәрҹүмә едәјир, редактә илә мәшғул олурду. А. Шаиг илк дәфә әдәбијјатымызда мүәллим сурәти јарадыб, «Хасај» әсәрини јазды. Әсәр тамашаја гојулду, мәтбуат әсәрә јүксәк гијмәт верди.

Шаиг мүәллим о гәдәр нәчиб вә һәссас бир инсан иди ки, һеч кәсин гәлбинә тохунмаг истәмәзди. Кәнч шаир вә јазычыларын әсәрләрини редактә едәндә мүәллифләрин зәиф мисраларынын јанында гүввәтли мисралар јазарды, анчаг мүәллифин јаздығыны позмазды ки, гәлби инчимәсин.

Әдәбијјатын бүтүн жанрларында көзәл әсәрләр јарадан бөјүк әдиб о гәдәр тәвазөкар иди ки, өз әсәрләри барәсиндә бир кәлмә дә олса данышмазды. Анчаг истәр јашлы јазычыларын, истәрсә кәнчләрин мүвәффәгијјәтли бир әсәрини көрәндә севинәр, ону тә'рифләмәкдән дојмазды.

Мәним 1937-чи илдә Кәнч Тамашачылар Театрында «Ајаз» пјесимин илк тамашасыны көрүб чох севинмишди. 1935-чи илдә һәмин театрда илк дәфә орижинал пјес олараг «Нәркиз» пјесим тамашаја гојулдуғу үчүн Абдулла Шаиг анадан олмағымын 50 иллији јубилејиндә барәмдә јаздығы мәгаләдә мәни ушаг драматуркијасынын пионери адландырмышды.

1938-чи илдә Ушаг вә Кәнчләр әдәбијјаты нәшријјаты тәшкил олунду. Мән һәмин нәшријјата ишләмәјә кечдим. Хүсуси ушаг әдәбијјаты чап едән нәшријјатын

ачылмасы ушаг әдәбијјаты саһәсиндә чалышанлар үчүн даһа бөјүк имкан јаранмасына сәбәб олмушду.

Абдулла Шаиг нәшријјатла јахындан әлагә сахлајыб «Тапдыг дәдә» поемасыны, «Гоч Полад» дастаныны јазыб нәшријјатда чап етдирди.

Абдулла Шаиг нәшријјата вердији әсәрләрин мүгавиләси барәсиндә бир дәфә дә олсун сөһбәт ачмазды.

«Нә версәләр она шакир, нә версәләр она шад».

Мүгавиләдә нә јазылсајды, Абдулла Шаиг имза едәрди.

Биз Абдулла Шаиглә о гәдәр јахын дост олмушдуг ки, бир-биримизин бүтүн хејир вә шәр ишләриндә иштирак едирдик. Ондан тез-тез мәсләһәтләр алардым. Онун фајдалы мәсләһәтләри мәнә хејли көмәк көстәрәрди. Арабир Шаиг мүәллим дә мәнимлә мәсәләһәтләшәрди.

Буну да гејд едим ки, Низаминин әсәрләринин илк тәрҹүмәчиси, һәм дә орижиналдан тәрҹүмә едән Абдулла Шаиг олмушдур. Бир күн Абдулла Шаигкилдә идим, о деди:

— Руһулла Ахундов мәнә Низаминин «Искәндәрнамә»сини тәрҹүмә етмәји тапшырмышдыр. Сәндә Низаминин Бомбејдә чап олунмуш күллијјаты вар. О ән сәһиһ нүсхәдир. «Хәмсә»ни мәним үчүн көндәр.

Һәмин күнүн ахшамы китабы Шаиг мүәллимә көндәрдим. Абдулла Шаиг бу тәрҹүмәнин үстүндә бир нечә ил ишләди. Низаминин әсәрләринин орижиналдан јеканә тәрҹүмәси Шаигин етдији тәрҹүмәдир.

Абдулла Шаиг русча, фарсча ше'рләр јазмышды. Бу ше'рләрдән бә'зисини мәнә охумушду. Рус дилиндә јаздығы «О, вы очи» ше'ри чох хошума кәлмишди.

1941-чи илдә Бөјүк Вәтән мүһарибәси башладығы заман бир груп јазычы јолдашларымла мән дә орду сыраларында гәзетдә чалышмаг үчүн Ирана кетдим.

«Гызыл әскәр» гәзетиндә ишләјирдим. Абдулла Шаиглә мәктублашырдыг. Бөјүк әдибимиз Абдулла Шаигин достлугда нә гәдәр сәмими олмасыны көстәрмәк үчүн онун бир мәктубума јаздығы ҹавабы бура көчүрүрәм:

«Әзиз вә нәчиб гардашым Мир Меһди!

Мәктубумун биринчи сәтриндә сәнә чансағлығы, көнүл хошлуғу арзу едирәм.

Мәктубуну алдым, сева-сева охудум. Ҝамалын иши көрдүјүн кимидир. Мәним хәстәлијимә кәлинчә, һавалар сојуг олдуғундан мүаличә вә тәдави етдирә билмирәм.

Апрел ајындан ишыға кедәчәјәм. Аиләниздән никаран галмајын, һамысы сағ-саламатдыр. Бу јахын күнләрдә Күлрух илә көрүшдүм. Сәнә чох саламы вар.

Саламыны шаирләримизә, јазычыларымыза јетирдим, һамысынын сәнә салам вә еһтирамы вар. Шаһзадәнин, Јунисин, Сәмәдин, Хавәрин, Камалын, Күлбәнизин, Илдырымын сәнә саламы вар.

Мәһәррәм Һашымова саламыны јетирдим. Мәктуб јазаркән онун тәрәфиндән сәнә салам көндәрмәми рича етди.

Достлара, танышлара мәндән салам. Достумуз Бөјүкаға Гасымовдан архајын ол, сағ-саламатдыр. Сағ ол, сәдагәтли вә меһрибан гардашым, худаһафиз. Сәни үрәкдән севән Абдулла Шаиг. Бакы, 19 март 1942».

1942-чи илин ахырларында мән бәрк хәстәләнмишдим. Мүһарибәнин ағыр или иди, достларын, гоһумларын чоху чәбһәдә идиләр. Абдулла Шаиг өзү дә хәстә вә јашлы олмағына бахмајараг мәни јолухмаға кәлмишди. Шаиг мүәллимин бу кәлиши мә'нәви чәһәтдән мәнә бөјүк дајаг олду.

Абдулла Шаигин бир педагог кими ушагларын тәрбијәсинә тә'сиринин шаһиди олдуғум бир әһвалаты гејд етмәк јерсиз олмазды.

1944-чү илдә Абдулла Шаиглә Бузовнада бағ гоншусу идик. Августун исти күнләриндән бири иди. Мөһкәм ач идик, електрик гатары илә Бузовнаја кетмәли идик. Гатара минмәк истәдијимиз вахт ики јенијетмәнин сигарет чәкдијини көрдүк. Шаиг мүәллим гатара минмәди. Гатар јола дүшдү. О, ушаглара аталыг гајғысы илә мүрачиәт едиб деди:

— Балалар! Сиз бизим кәләчәјимизсиниз, гәлбиниз күл кими зәрифдир. Һеч билирсиниз сигарет сизин чијәринизи нечә зәһәрләјир?!

Шаиг мүәллим о гәдәр тә'сирли сөзләр деди ки, ушаглар, сигарет гутусуну чырыб атдылар, бир даһа сигарет чәкмәмәјә сөз вердиләр. Онлар Абдулла Шаиги танымышдылар.

Абдулла Шаигдә бу нәчиб хисләтләри көрдүкчә она мәһәббәт вә һөрмәтим даһа да артырды. Әзиз мүәллимимдән истәр јарадычылыгда, истәрсә һәјат мәсәләләриндә чох шејләр өјрәндим. Мәним ушаг јазычысы кими јетишмәјимдә онун бөјүк, мүсбәт тә'сири олмушду. Һәјатда инсанлара хејирхаһ олмағы ондан өјрәнмишәм.

50 иллик јубилејим кечириләндә 1958-чи илин 18 јанвар тарихли «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә барәмдә јаздығы мәгаләдә Шаиг гејд етмишди ки, «Мир Меһди Сејидзадә мәним көһнә достларымдандыр. Анчаг бу дослуг бош јердән јаранмамышдыр. Бизим һәм тәбиәтимиз бир-биринә јахын олмуш, һәм дә сечдијимиз сәнәт».

Инди јашадығымыз Һүсү Һачыјев күчәсиндәки евә көчдүкдән сонра, Абдулла Шаиглә јахын гоншу олдуғумуза көрә, тез-тез көрүшүрдүк. Шаигин ширин сөһбәтләриндән зөвг алырдым. Бир күн Абдулла Шаигкилдә сөһбәт едиб чај ичдијимиз заман бөјүк оғлу Камал бизим шәклимизи чәкди. Бу шәкил мәним үчүн ән дәјәрли јадикардыр.

Абдулла Шаигә дөвләт хадимләринин, гәләм јолдашларынын, тәләбәләринин сонсуз мәһәббәт вә һөрмәти варды. Көркәмли дөвләт хадими Руһулла Ахундов Шаиги гүдрәтли јазычы, көзәл мүәллим, фәал маариф хадими кими гијмәтләндирирди. Чавид Шаиги мәләклә мүгајисә едәрди. Сејид Һүсејн өз гәләм достуну јени ше'рин әсасыны гојанлардан бири һесаб едирди. Бүлбүл исә шәхсијјәтинә, сәнәтинә һејранлығыны билдирмәкдән дојмазды.

Бир-дәфә зијалылар евиндә Шаигә һәср олунмуш бир кечә кечирилирди. Бүлбүл Шаигин барәсиндә чох һәрарәтлә данышды. Сонра Шаигин сөзләринә јазылмыш бир нечә тә'сирли маһны охуду. Ахырда Шаигә јахынлашыб ону елә һәрарәтлә гучаглајыб өпдү ки, залдакыларын һәјәчанына сәбәб олду.

Абдулла Шаиг вүчудча зәиф, арыг олмағына бахмајараг чох бөјүк јарадычылыг енержисинә малик иди. Өмрүнүн сон күнләринә гәдәр гәләмини јерә гојмамышды. Әдәбијјатын һәр жанрында әсәр јаратмыш Абдулла Шаиг јенә јазыб-јаратмагдан дојмамышды, һәмишә гәлби јаратмаг ешгилә чырпынырды. Шаигин бир сыра әсәрләри—«Хасај» вә «Нүшабә» пјесләри, «Зәһмәт вә Зинәт» поемасы, Крыловдан тәрчүмәләри мүсабигәләрдә мүкафат алмышды.

Һәр дәфә Абдулла Шаиги тәбрик едәндә тәвазөкарлыгла дејирди: «Мәним кичик ишимә бөјүк гијмәт верилиб».

Абдулла Шаигин 75 иллик јубилеји драм театрында бөјүк тәнтәнә илә кечирилди. Партијамызын вә халгын Абдулла Шаигә олан бөјүк һөрмәт вә мәһәббәти көркәм-

ли әдиби фәрәһләндирирди. Өз чыхышында партија вә һөкумәтә миннәтдарлығыны билдириб деди: «Һәлә бундан сонра да халгымыза лајиг әсәрләр јарадачағам».

Абдулла Шаиг мә'нәви бир ата, бөјүк мүәллим, әзиз дост вә көзәл әсәрләрин мүәллифи кими һәмишә сонсуз мәһәббәтлә хатырлајырам.

1975

Әләвијјә Бабајева

«ӘН БӨЈҮК ИСТЕ'ДАД—ИНАНДЫРМАГДЫР»

Ала-була боз кечи,
Ај гошабујнуз кечи.
Јалгыз кәзмә, доланма,
Дага-даша дырманма...

Ај пипији ган хоруз,
Көзләри мәрчан хоруз,
Сән нә тездән дурурсан
Гышгырыб банлајырсан.

Дејә билмәзсән ки, бу ше'рләри нә вахт әзбәрләмисән. Адама елә кәлир ки, елә бу ше'рләрлә дил ачыб.

Мән сонралар, лап сонралар билмишәм ки, бунлары севимли шаиримиз Абдулла Шаиг јазыб. Десәм ки, бу ше'рләр әлимиздән јапышыб поезија аләминин сеһрли гапыларыны бизим үзүмүзә ачыб, мәнчә сәһв етмәрәм. Һәмин ше'рләри охујаркән бә'зән адама елә кәлир ки, бунлары ушаглар өзләри гошуб.

Шаиг мүәллимлә илк танышлығым 1936-чы илдә ишчи мүәллифләр кабинетиндә кәнч јазарлар дәрнәјиндә олду. Дәрнәјин мәшғәләләрини һәрдән бир јазычы апарырды. Симург, Сејид Һүсејн, Абдулла Шаиг, Һ. Нәзәрли, Һидајәт Әфәндијев, Һ. Араслы, Ә. Дәмирчизадә, профессор Б. Чобанзадә, М. Ариф, Чәфәр Хәндан, Мир Чәлал, Никар Рәфибәјли вә башгалары.

Биз әдәби мүбаһисәләрдән, чәрәјанлардан, үслублардан, дилдән мүһазирәләр динләјәр, сонра әсәрләримизи охујуб мүәллимләримизин иштиракы илә тәһлил

едәрдик. Мәшғәләләр чох чанлы кечәрди. О дәрнәјин иштиракчыларындан шүбһәсиз, һамысы јазычы олмады, анчаг дәрнәк чохларынын јарадычылығына истигамәт верди.

Мәшғәләләрдән биринә Абдулла Шаиг дә'вәт олунмушду. Мүсаһибә заманы о, мәним «Әдәбијјат» гәзетиндә (О заман гәзет белә адланырды) бир күн әввәл дәрч олунмуш «Һәјат јолу» һекајәм барәдә фикрини сөјләди, хош сөзләр деди, әсәрлә әлагәдар мәс'улијјәт һиссиндән, јазычы мәдәнијјәтиндән данышды. Мән о күн үрәкләниб тәзә јаздығым «Унутду» адлы һекајәми дә охудум. Шаиг мүәллим бизим гүсурларымызы чох еһтијатла көстәрирди, адәтинчә үрәк гырмагдан горхурду. Јәгин фикирләширди ки, чаван јазычыны сындырмаг асандыр, пөһрәләри күләк тез әјәр, јәгин бу мүлаһизә илә зәиф чәһәтләримизи чох еһтијатла сөјләјирди ки, өз гүввәмизә олан инамы итирмәјәк. Јахшы јадымдадыр, о бизә дејирди ки, ән бөјүк исте'дад инандырмагдыр. Сәнин јаздыгларына охучу шүбһә едирсә, «ола билмәз!» дејирсә демәли истә-јинә наил олмамысан. О вахт мәтбуатда дәрч олунан һекајәләримин һеч бирини сонралар мән китабларыма дахил етмәдим. Лакин мүәллимләрдән ешитдијим хош сөзләр, күләк олуб јанымдан бича өтмәди, сәнәткарлығын гаранлыг лабиринтләриндә, кәләчәк јолларда чыраг олду. Бу хејирхаһ сөзләрдән, билсәниз биз өзүмүзү нечә хошбәхт һисс едәрдик. Шаиг мүәллимин мүлајим, аста, мәһәббәт вә сәмимијјәт рәмзи олан сәси инди дә гулагларымда сәсләнир: «Ән бөјүк исте'дад јаздығына инандырмагдыр». Бөјүк һикмәтди, о, нечә дә садә дејәји бачарырды. Ән чәтин, мүрәккәб кәламлары садә вә инандырычы демәк, шүура һәкк етдирмәк габилијјәти бөјүк исте'дад тәләб едир. Сәнәтин бу чәтин вә зәрури шәрти Абдулла Шаигин һәм поезијасына, һәм нәсринә вә һәм дә үмумијјәтлә бәдии тәфәккүрүнә аид хүсусијјәтдир.

Он беш-он алты јашда, өмрүн баһарында мүдрик сәнәткардан ешитдијим бу сөзләр инди дә — өмрүн пајызында — јаш алтмышы һагладығы бир заманда да гулагларымда сәсләнир вә һеч вахт јадымдан чыхмыр.

А. Шаиг әдәби ирсинин мәзијјәтләриндән бири дә шифаһи халг јарадычылығы илә бағлы олмасыдыр. Ону илһамландыран, мә'нәви чәһәтдән гидаландыран мәнбәләрдән бири шифаһи халг јарадычылығы иди.

Тәхминән 1947—48-чи илләрди. Мән јајда Железноводска кетмишдим. Шаиг мүәллим дә орада иди. Мүаличәјә кәлмишди. Һәр күн наһардан сонра паркда хәлвәт бир јердә отуруб китаб охујардым. Шаиг мүәллим дә һәмдәми олмадығындан кәлиб јанымда әјләшәрди. Сөһбәтимиз әсәрләрдән, јазычылардан кедәрди. Мән ону көрән кими китабы бүкәрдим. Бир дәфә о китабы алыб бахды. Гәдим готика һәрфләри илә чап едилмиш Грим гардашларынын топладыглары алман халг нағылларыны нәзәрдән кечириб деди: — Әлиниздә елә һеј алман дилиндә китаблар көрүрәм...

Дедим ки, мән алман әдәбијјаты саһәсиндә чалышмаг истәјирәм. Бунлар халг нағылларыдыр. О, нәфис шәкилләри олан китабы вараглаја-вараглаја деди: — Халг әдәбијјаты доғрудан да бөјүк хәзинәдир. Бир халгын әдәбијјаты анчаг о вахт әсл көклү-тәпәрли инкишаф едәр ки, о халг әдәбијјаты үзәриндә көк салсын.

Гаршымызда балача бир гыз топ-топ ојнајырды. Гыз топу атыр, анчаг нә гәдәр чалышырдыса тута билмирди. Бир аз сонра о, топу јерә вурмаға башлады. Топ јерә дәјиб дүз јухары галхыр вә кәлиб гызын голлары үстә дүшүрдү. Ушаг да даһа топун далынча ора-бура гачмырды.

Шаиг мүәллим деди: — Көрүрсән тәһәрини тапды. Топ әввәлчә јерә дәјәндә дүз көјә галхыр, јер она дүзкүн истигамәт верир. О да бирбаш ушағын голлары үстә дүшүр.

Мән онун нә демәк истәдијини јахшы баша дүшдүм.

Чүнки онун јаратдығы поезија өз мәнбәјини халг әдәбијјатынын көз јашы кими дуру чешмәсиндән алырды. Башгаларына да буну тәлгин етмәк истәјирди.

Мән бөјүк сәнәткар, мүгәддәс инсан, шәхси һәјатында тәвазөкарлыг нүмунәси кими танынмыш Шаиг мүәллим һаггында фикирләшәндә хатырымда даим бир мәктубун сәтирләри чанланыр. Абдулла Шаигә мәндән чох-чох јахын олан, јарадычылығыны дәриндән севән вә билән, һөрмәтли мүәллимим, мүлајимлији вә тәвазөкарлығы илә Шаигдән сечилмәјән Ариф мүәллим сәнәткар достуна көндәрдији мәктубларындан бириндә јазыр:

«Сизи јахындан танынјанлар јаратдығыныз әсәрләрлә шәхсијјәтиниз арасында гәрибә бир ујғунлуг олдуғуну көрүрләр. Сизин јүксәк инсани сифәтләринизи тә'риф етмәкдән мән ачизәм. Анчаг ону дејә биләрәм ки, сиз өз мә'нәви үлвијјәтинизлә надир адамсыныз. Сиз кәнч нәслимиз үчүн бир өрнәк олмаға лајигсиниз».

Бу мәктубу охујаркән мүтләг бир ан хәјала кедирсән: Букүнкү әдәби аләмдә танындыгларыны, јахынларыны вә өзүнү дүшүнүрсән. Фикирләширсән ки, исте'дад, ағыл һамынын гисмәтинә ејни бәрабәрдә дүшмүр, биз һеч олмазса бир инсан кими онларын, о мүгәддәсләрин севијјәсинә галхмаға чалышаг, мә'нәви чәһәтдән үлвиләр чәркәсинә чан атаг ки, кәләчәк нәсил бизим барәмиздә өзүндән сонра кәләнләрә демәјә сөз тапсын.

17. 12. 1980.

ДУЈҒУЛАР

Абдулла Сур

«Һэгигэт»ин 57-чи (1910) нөмрэсиндэ лүтфэн наминэ итһаф етмиш олдуғунуз «Лөвһеји-мэ'суманэ»низи ки, һэгигэтэн бир лөвһеји-бэдаје, бир лөвһеји-мүһасинди, та мартын орталарына доғру охудум, һэм дэ мүтэаддид кэррэлэр... Бу лүтфүнүзэ гаршы изһари-тэшэккүр етмэк лазым дејилми иди? О сэмими вэ чидди тэшэккүрлэрими һэр нэ гэдэр кеч олса да мүсаидэнизлэ шимди тэгдим едэјим. Тэшэккүрлэр едирэм...

Зэки адашым, лөвһэнизи һэгигэтэн бэјэндим. Өтэндэн бэри дикэр мэнзум эсэрлэринизи дэ диггэтлэ охујар вэ тэ'гиб едэрдим. Тэбрик едирэм, мүвэффэгијјэтиниз эсаслы... Үслубунуз лэтиф... Тэсвириниз бэди!..

1910

Фиридунбэј Көчэрли

...Бу јај фэслинин бир һиссэсини Дилчан дағларында кечирмэниз бисэмэр галмајыбдыр. Эввэла, мүвэггэти олса да, дүнјанын гилү-галындан асудэ кэзиб гэлбинизэ раһатлыг вермишсиз. Санијэн, бизим дағларын көзэл мэнзэрэлэри тэб'и-ше'ријјэнизэ бир нөв тэһрик вериб тазэ фикирлэрин вэ тазэ хэјалларын доғмасына сэбэб олубдур. Вэ салисэн, «Дағлар султаны» кими көзэл бир эсэрин вүчудэ кэлмэсинэ баис олубдур. Филһэгигэ, чобанларын һаггында јаздығыныз ше'рлэр мэним чох хошума кэлди, нечэ кэрэм онлары өзүм үчүн вэ шакирдлэр үчүн охумушам. Онлара да чох хош кэлиб үзүнү көтүрүблэр. Онларын хоша кэлмэсинэ сэбэб ше'рлэрин садэлији вэ һэгиги һиссијјатдан доғуб вүчудэ кэлмэсидир.

«Баһар ханым» тэб'дэн чыхандан сонра бир нүсхэ бэндэнизэ көндэрмэјинизи рича едирэм... Экэр вахтыныз олса, «Дағлар султаны» мисилли јенэ бир нечэ эсэр вүчуда кэтирин.

1911

Чаббар Мэммэдзадэ

1

Көндэрдијиниз үч нүсхэ «Көзэл баһар» вэ ики нүсхэ «Бэдбэхт аилэ» китаблары да вусул олду. Чох-чох разыјам, гардашым. Чэнаб һаг бу зэһмэтлэринизи нэтичэсиз гојмасын. Китабларын икиси дэ артыг дэрэчэдэ хошума кэлди. «Көзэл баһар»ы охујандан сонра нэ гэдэр шад олдум десэм, инанмајачагсыныз. Һеч билирмисиниз бу хырдача китабчаныз илэ миллэт балаларыны нэ гэдэр севиндирэчэксиниз?! Чочугларын эвэзиндэн Сиздэн бу эвэзсиз зэһмэтиниз үчүн разылыг едирэм. Елэчэ дэ о бири китабчанызы бэјэндим. Элһэг, бичарэ кэндлилэрин нэ дэрэчэдэ чэһалэт дэрјасында боғулмағыны ачыгча хэјалымызда мүчэссэм едир. Чох көзэл, чох јахшы!

1912

2

«Дэфтэри-һичран» сэрлөвһэли вэ о бири эш'арыны охујуб да (јалан сөјлэмирэм) ағладым. Чүнки о вахт башга бир һалэтдэ идим. Сэни хэјалымда мүчэссэм етдим, дүшүндүм, јандым мэлалына, гандым, билдим сэни сөјлэдэн нэдир, һансы һиссдир. Гэмли, дэрдли үрэјинэ чаным гурбан! Анчаг фикир етмэ, үзмэ чаныны, билирэм дэрд бир дејил, амма нэ етмэли...

Башымыз үстүндэ ојнашан гара, ачыглы бэрк тутулмуш булудлары көрүб дэ һэм мадди, һэм мэ'нэви тэрэфдэн гүввеји-мүдафиэ, бачарыг, иттиһад, иттифаг олмадығыны дүшүндүкчэ горхурам...

Бары зэһмэтлэр чэкиб јетирдијин «Күлзар»ыны јүнкүлчэ нэзэрдэн кечиртдикдэ көзэл вэ этирли күллэр

көрдүм, гардашым, јараданымыз... кәләчәк зәһмәтләриндә сәни мүвәффәг етсин!

Белә бир китаба еһтијачымыз гајәт дәрәчәдә чохдан вар иди. Семинаријанын икинчи вә үчүнчү класларында китабсызлыгдан сыхынты чәкирдим, аллаһ сәни чәтинликдән гуртарсын.

Оручовлара јаздым ки, наложлатјож илә беш нүсхә көндәрсин. ...руһу фәрәһләндирән «Күлзар»ындан сары икинчи дәфә разылыг едиб көзләриндән өпүрәм...

1912

Мустафа Гулијев

ХАЛГ МААРИФ КОМИССАРЫ

Азәрбајчан халг маариф комиссарлығы үч милјондан зијадәлик бир елин маарифини тәмсил етдији һалда бүтүн өлкә наминә ијирми ил тәрәгги вә јүксәлишимиз јолунда чәкилмиш зәһмәти һеч бир дәфә унудулмамаг үчүн хатырлајыр; вә бүтүн шүурлу вә зијалы зәһмәткешләримиз илә бир јердә бу күн Талыбзадә јолдашы ән сәмими гәлбдән алгышлајыр вә инаныр ки, бу күн Абдулла Шаиг өз хүсусунда сөјләнилән сөзләрдән даһа јүксәк, даһа улу бир мәгама чыхмаг үчүн ики белә ијирми ил дә бизимлә чалышачагдыр.

Букүнкү кәшмәкәшләр, гијамәтләр вә атәшләр ичиндән доған Шуралар Азәрбајчаны, әлбәттә ки, Шаиг кими зәифвүчудлу, сарыбәнизли, лакин сағлам руһлу, сарсылмаз ирадәли вә гүввәт гәлбли мүәллимләрә вә рәһбәрләрә мөһтач иди.

Абдулла Шаиг бир мәктәбин дөрд дивары ичиндә чочуглара тәрбијә вермәк вә тәдрис етмәк илә кифајәтләнмәди, кениш Шуралар Азәрбајчанынын һәр кушәсиндә мүәллимлик јапмаг үчүн шаир вә әдиблијә игдам етди вә өлкәмизин һәр кушәсиндә һөрмәтләр илә сајылды. Бу күн јарадылмаг үзрә олан дил вә әдәбијјатымызын тәмәлини гуранлардан бири олду.

Ијирминчи әсрин әчнәби әдәбијјаты өз сәләфләринә борчлу олдуглары кими, Азәрбајчанын јени әдәбијјаты да Шаиг кими мүәллимләринә миннәтдар олачагдыр.

Јашасын дәјәрли вә гоча мүәллимимиз Талыбзадә, бир даһа алгыш сәнә әдибимиз Шаиг әфәнди.

1923

Микајыл Рзагулузадә

1

«Әдәбијјатчылар нә јапарлар?»—дејәнләрдән «Шаиг нә јапды!?» — сорачағам...

1923

2

Шаиг јалныз рәсми вәзифәсилә дејил, јазылары, әсәрләри илә дә чох бөјүк бир мүәллимдир. О, јазаркән мәһкум һалымыз үчүн һаким бир истигбал јаратмағы дүшүнмүш вә бөјүк дүһасыны, бу күн кичик көрүнән ушаглығы тәрбијә үчүн ишләтмишдир.

Шаигин тәрбијә етмәјә чалышдығы ушаглыг сыхычы гәфәсләрә тыхылараг истәнилән кими дил өјрәдилән тутугушу балалары кими, боғучу чар әсарәтинин сијасәти алтында көзү гападылан, анасы илә данышмајан бир ушаглыг иди.

Бәли, Шаигин «Мурад»ы, «Шәләгујруғ»у, «Түлкү вә хоруз»у јаздығы заман, мәнлијиндән чох узаг, азәрбајчанча анламајан... чох заваллы бир ушаглыг варды. Аналарынын, бабаларынын дилиндән белә Азәрбајчанын «габа» вә «дәјәрсиз» олдуғуну ешидән бу өксүз јаврулара онун чох зәриф вә чох дәјәрли олдуғуну Шаиг билдирди. Азәрбајчан балаларына азәрбајчанчаны өјрәтди.

Гаранлыглар ичәрисиндә чашыб галмыш вә алдадычы ишыглара гошарагдан мәһв олан бу кимсәсизләр үзәриндә бир гуртулуш гығылчымы парламыш, бир ничат үлкәри доғмуш, кедәчәкләри јолу көстәрмиш, итирдикләри изи булдурмушду. Бу үлкәр Шаигин јазылары, Шаигин јаратдығы ушаг әдәбијјаты иди.

Исти ана гојнундан ајрылан ушаглар... илк дөрд синфи битирмәдән сәфил бир һәјата атылыр, күчә орталарында, базар бучагларында чүрүјүрдүләр... Охудуг-

лары һекајәләрдә од оғулларынын исти гәлбини тә'мин етмәјир, мүшфиг руһуну охшамајыр, одлу диләкләринә үјғун кәлмәјир, охуја билмир, бурахыр вә һәјати-мүһитә јабанчы галырдылар. Онлара од јурдунун илыг мүһитиндән, мави сәмасындан, гызылкүлләриндән, јашыл орманларындан, зүмрүд обаларындан бәһс едән һекајәләр, Шәргин дүнја көзәлиндән, Азәрбајчан елинин тәмиз әхлагындан анлајан әсәрләр лазымды.

Гулагларыны чынлатан бу јабанчы курултулар ичәрисиндә сыхычы гәфәсләрә тыхылыб да, аналарынын ширин шаггыртылары унутдурулан бу заваллы бүлбүл балалары бу саф сәси Шаигин «Тыг-тыг ханым»ындан, «Јахшы арха»сындан, «Көзәл баһар»ындан ешидир, зүмрүд оваларыны, шән јуваларыны анып, ораја говушмаг үчүн чапалајырдылар.

Шаигин ушаглар үчүн јаратдығы әсәрләр вахтынын бүтүн гаранлыгларына рәғмән үфүгләримиздә гуртарычы бир ишыгла парламыш, бүтүн курултуларына рәғмән мүһитимиздә һәр сәсин фәргиндә јүксәлмиш, кимсәсиз ушаглыг тәрәфиндән — фыртыналар ичәрисиндә кирдаба сүрүкләнән бир кәмичи дәниз фанарыны, амансыз бир гасырғанын јуваларыны дағыдараг өксүз бурахдығы гуш балаларынын аналарынын мунис вә гуртарычы сәсини гаршыладығы кими гаршыланмышдыр.

Ана һичраны илә өтүшмәк истәјән балалар Шаигин «Дағлар султаны» сәсини тәрәннүм едәр, «Көзәл баһар»ыны тәмсил едәрләр...

Шаиг јазыларыны ади гәләмлә кағызлара јазмамыш, гүдси бир әллә гәлбләрә газмышдыр. Ону һәр ушағын јалансыз дилиндә, һәр јаврунун тәмиз гәлбиндә булурсунуз.

О јазылары заманын даш әлләри вахт-вахт хырпаладығы, јарамаз бир ушаг топу кими мурдар чамурлара, кәскин гајалара чарпдығы букүнкү кәнчлијин гәлбиндән белә силәмәди, силәмәјир.

Шаигин ушаглар үчүн етдијини гәләмимизлә анлада билмирик, ону лајигилә билмәк үчүн мә'сум димағлардан, тәмиз үрәкләрдән, јалан билмәјән балалардан сормалыдыр!

1923

Абдулла Шаиг вә Һүсејн Чавид — 1928-чи ил.

Абдулла Шаиг гәләм достлары арасында — 1928-чи ил.

А. Шаиг, оғлу Камал вә һәјат јолдашы Шаһзадә ханым— 1928-чи ил.

Һүсејн Чавид

Чох дәјәрли аркадашым Абдулла Шаиг һаггында мәним дә тәәссүратым сорулур. Еһтимал ки, мөһтәрәм мәсләкдашлар о хүсусда бир чох кениш мүталиәләрдә булунурлар. Тәәссүф ки, мән һеч бир шеј јазмајачағым, даһа доғрусу јазамыјачағым. Чүнки вахт дарлығы, мәндәки бәтаәт хассәси, ејни заманда һиссијјат дашғынлығы әсла буна имкан вермир.

Инсанлар рәсми заманларда бәлкә рәнкин тәсвирләр, парлаг сөзләрлә чанлы бир бәлағәт кәсилә билирләр. Лакин һиссијјатын чох чошғун дәмләриндә, чох сәмими дәгигәләриндә исә — әфсус! — сукутдан даһа бәлиғ бир шеј буламазлар. Иштә мән дә онлардан, о ачизләрдән биријәм.

Шаиг кимдир?

Ијирми илдән бәридир ки, бүтүн Азәрбајчан кәнчлији ону чох көзәл таныјыр. Әвәт, һәр кәсчә о чалышган вә тәчрүбәли бир мүәллим, һәссас, назик бир шаир, меһрибан вә сәмими бир инсандыр.

Фәгәт мәнчә о бир һечдир ки, көзәчарпан бир чох јалдызлы варлыглардан даһа бөјүк, даһа мөһтәрәмдир.

1923

Гафур Әфәндизадә (Ғантәмир)

ӘКӘР ШАИГ ОЛМАСАЈДЫ...

Әкәр Шаиг олмасајды «Милли гираәт»имиз јох иди, «Мүнтәхәбат» нәшр олунмамышды.

«Әдәбијјат дәрсләри»ндән мәһрум идик.

«Түрк чәләнки»ни көрмәмиш, «Түрк әдәбијјаты»ны ешитмәмишдик.

Әкәр бу китаблар олмасајды мәктәбләримиз јохсул, мүәллимләримиз јалавач галмышды. Сөзүн гысасы: онун варлығындакы әһәмијјәти лајигилә идрак едә билмәк үчүн бирчә дәгигәлик јохлуғуну дүшүнмәли!

Гоча мүәллим, бә'зән шаир дә олмаг истәјир вә олур да!.. Анчаг мән ону мүәллим көрүб истәјәнләрлә бир јердә севирәм...

Онун иjирмиллик бу вәтәнә олан хидмәти о гәдәр бөjүкдүр ки, вәтәнин она олан еһтирамындан да... Дүшүнүрәм ки, бу Сабир һеjкәлинин булундуғу меjданча Шаиг һеjкәли илә дә бәзәнсә, нә гәдәр көзәл оларды.

1923

Шәфигә Әфәндизадә

Истибдадын мүдһиш гурулушу ичиндә халгымыз әзилмәкдә икән мөһтәрәм шаир вә мүәллимимиз Абдулла Шаиг әфәнди кечә-күндүз, һәм дә билаарам өз китабханасынын китаблары арасында чалышараг халгыны тәрәгги вә сәадәтә сөвг етмәк үчүн чарәләр араjырды. Гара чәһаләт булудлары jурдумузда бүтүн һәшәмәти илә һөкмүран, истибдадын ағыр зәнчирләри бизи бүтүн-бүтүнә чеjнәjиб әсир етмиш олдуғу бир заманда бу мөһтәрәм шәхс бүтүн варлығы илә, мүһитини долдуран бу зүлмәтә гаршы үсjан етмиш, чәһаләтин гара зәнчирләринә гаршы амансыз бир мүһарибә е'лан етмишди. Бунунла jурдунда маариф күнәшинин доғмасына чалышырды. Нә истибдадын гәддар пәнчәси, нә дә халгын мүгәддәратыны әлләринә кечирмиш олан чарларын гара булудлары онун һәвәсини гырмады.

О анчаг узаг, чох узаг бир дөврүн нуруну, шәфәгли дүнjасыны, зиjалы мүнәввәр кәнчләрини көрмәк арзу едирди. Буна бөjүк инамы вар иди.

Илләр кечди, заманлар дәjишди... Мөһтәрәм әдибимиз бундан чох узагда көрәчәjини үмид етдиjи һалы бу күн jан-башына топланмыш кәнч мәктәблиләрдә көрүр. Онун сакин отағында билаарам чалышыб-чапаладығы зәһмәтләр бу күн бөjүк сәмәрәләр бәхш етмиш, әкмиш олдуғу тохумлар бу күн меjвә вермишдир.

Бу күн севкили шаиримиз бу мүсамирәдә мәһсулиһәjаты олан меjвәләрин ләззәтини дадыр.

Мөһтәрәм Абдулла Шаигин бу хидмәтини һеч кимсә унутмаjачагдыр.

Азәрбаjчанда олан бу интибаһ дөврүнүн ән бөjүк гәһрәманы саjылан Абдулла Шаигин ады дүнjа дурдугча тарихи-әдәбиjjатымызда баги галачаг вә о вахтын бүтүн гәлбләри ону даим һөрмәтлә анačагдыр.

1923

Әли Рағиб

Дәjәрли аркадашым Шаиг, Бакынын мүхтәлиф мәктәбләриндә (ибтидаидән реалниjә гәдәр) бирликдә чалышдығымыз заман вичудунузла ифтихар едәрдим. Ифтихарыма сәбәб олан сиздәки фитри зәкавәтлә, исте'дади-шаиранәниздән башга мәһарәтли мүәллим вә лаjагәтли бир мүрәбби олдуғунуз иди. Инди исә jорулуб jары jолда галмадығыныз вә бил'әкс, маарифимизин тиканлы jоллары үзрә ирәлиjә доғру jүрүмәниз, һамымызы өзүнүзлә бәрабәр апарыб инкишаф вә даһа jүксәкләрә доғру сөвг етмәниз, балаларынызын сағлам сурәтдә тәрбиjә ала билмәләри һаггында арамсыз тәлашда булунуб чалышманыз бәндәнизи даһа мәмнун вә миннәтдар бурахыр.

Jаша, аркадашым Шаиг, jаша, дүнjа дурдугча jаша!

1923

Тағы Шаһбази

Халгымызын савадсызлығы, чәһаләтлә мүбаризә апармаг вә өлкәмизи маариф вә мәдәниjjәт нуру илә ишыгландырмаг үчүн шура Азәрбаjчаны бу күн мүһүм бир маариф чәбһәси ачмышдыр. Бу чәбһәдә мүвәффәгиjjәтлә ирәлиләмәк вә галиб кәлмәкдән өтрү бизә гәһрәман мүәллимләр лазымдыр ки, онлара да әшәдди-еһтиjач һисс олунур.

Азәрбаjчан маарифинин ән әсас мәсәләләриндән саjылан мүәллим һазырламаг иши — бу кими игтидарлы вә тәчрүбәли эски мүәллимләримизин өһдәсинә дүшән мүгәддәс бир вәзифәдир.

Саjы аз олан белә мүәллимләрин арасында Талыбзадә Абдулла Шаиг шәрәфли бир мөвге тутур. Иjирми ил әрзиндә jорулмагсызын мүәллимлик вәзифәсини ифа едән Абдулла Шаиг устадымыз Азәрбаjчан өлкәсинә бир чох мәдәни гүввәләр вермәjә мүвәффәг олмушдур.

Сабиг Бакы реални е'дади мәктәбинин Азәрбаjчан дили мүәллими олан А. Шаигин сә'jи вә зәһмәти саjәсиндә һаман мәктәбдә тәһсил едән азәрбаjчанлылар азәрбаjчанчаны өjрәнмишләр. Еjни заманда тәләбәләрин ги-

раэт вә тә'лим китабларына олан еһтијачыны рәф етмәк үчүн бир чох китаблар тәһрир вә тә'лиф етмишдир.

Маарић чәбһәсиндә ијирми ил чалышмагда олан мөһтәрәм мүәллим, мүәллиф вә шаир А. Шаигин бүтүн хидмәтләри көз өнүндәдир...

1923

Фәтуллаһ Рзабәјли

Һөрмәтли Шаиг! Тә'лим вә тәдрисә уграшмагла, үмумијјәтлә, маариф јолунда чалышмаг нә гәдәр ағыр вә мәс'улијјәтли вәзифәләрдән олдуғу һәр кәсчә бәллидир. Лакин Сиз бу чәтинлији дүшүнәрәк кәләчәкдә мә'налы вә әһәмијјәтли олан белә бир вәзифәни там ијирми ил әрзиндә дашымаға тәһәммүл едиб вә етмәкдә давам едирсиниз. Сизин мәктәбләрдә вердијиниз тә'лимлә бәрабәр аталыг тәрбијәнизин парлаг нәтичәсиндән олмалыдыр ки, бу күн сабиг тәләбәләринизлә бирликдә маарифпәрвәр аркадашларыныз Сизи тәбрик етмәклә ијирмиллик ағыр бир вәзифәни дашымағынызы тәгдир едирләр.

1923

Аслан Мирзәзадә

Шаиг кечәси! Бу күн мөһтәрәм мүәллимимиз Талыбзадә Абдулла Шаиг адына тәртиб етдијимиз мүсамирә јалныз «Нүмунә мәктәби» тәләбәләри дејил, бәлкә бүтүн халгымызы фәрәһләндирир.

Бу кечә мөһтәрәм мүәллимимизин ијирмиллик һәјат вә фәалијјәтини тәгдир үчүн тәртиб едилмишдир. Бу күн ијирми ил Азәрбајчан маарифи уғрунда Шаигин истәр чочуг әдәбијјаты, истәр тәдрисат китаблары тә'лифиндә халгымыза көстәрдији хидмәт чох бөјүк тәгдирә шајандыр.

Шаиг халгымызын ичтимаи һәјаты уғрунда чалышмагдан бир ан кери дурмамышдыр.

Бәли, бу кечә Азәрбајчан кәнчлијинин гаранлыг симасында ијирми илдән бәри доғмуш вә гаранлыг мүһитичи парлаг шуа илә ајдынлатмыш олан бу билки јылдызын әһәмијјәтини тәгдир едир. Ијирми ил әввәл доған вә парлаг бир сабаһын чарчысы олан бу јылдыз Азәрбајчанымызын сабаһкы билики, күнәшинин дан јылдызыдыр ки, бу күн о күнәшин шуасы симамызы ал шәфәгләрә бојамышдыр. Абдулла Шаиг ијирми илдән бәри, чар әсарәтинин гара пәрдәләри алтында ән һәгир вә ән дәјәрсиз көрүнән мүәллимин вәзифәсини күлә-күлә, севә-севә үзәринә көтүрмүш вә бу күнә гәдәр һеч јорулмадан, һеч быгмадан дашымыш, бу күн белә ән бөјүк бир шөвг вә һәвәслә дашымагдадыр.

Шаиг бир чохлары кими бир сәрф-нәһв мүәллими олмагла галмамыш, гаранлыг мүһитинин гызмар бир күнәши олмуш вә халгымыза мүгтәдир гәләми, парлаг дуһасы, дадлы дили илә һәгиги һәјат вә гуртулуш јолуну көстәрмишдир.

Шаигин халга етдији бөјүк хидмәтләрдән бири дә бүтүн Азәрбајчанда биринчи дәфә олараг орта тәһсилли мәктәбин илк баниси олмасыдыр.

«Нүмунә мәктәби» бөјүк, севкили мүәллимимизин ијирмиллик һәјат вә фәалијјәтини тәгдир вә бу кечәни тәртиб етмәклә өзүнү чох бәхтијар вә мәс'уд сајыр вә бу «Шаиг кечәси»нин сабаһында парлаг бир «Шаиг күнү» көзләр...

1923

Мирзә Ибраһимов

1

Шаиг даим әмәкчи халг арасындан алдығы типләри мөһкәм, ағыллы, јүксәкхасијјәтли, аличәнаб олараг көстәрир вә онлара гаршы өз сәмими, дәрин симпатијасыны ифадә едир («Өзүн биләрсән, мәнә нә», «Анабачы» вә саирә)...

Шаиг Азәрбајчан — мүсәлман һәјатынын ијрәнч, мурдар чәһәтләрини бөјүк нифрәтлә гәләмә алыр. Онун 1911-чи илдә јаздығы «Дурсун» романы феодал-пәдәршаһи Азәрбајчан кәндинин бә'зи характер чәһәтләрини бәдии олараг ифадә едир...

Бу романда Шаиг феодал-пәдәршаһи һәјатын јарамаз чәһәтләрини тәнгид едирсә, «Көч»дә (1910) биз бу кәндин идеализасијасыны көрүрүк. «Көч» өз бәдии гијмәти е'тибарилә Шаигин ән јахшы әсәрләриндән бирисидир. Бурада көчәри дағ һәјатыны, Азәрбајчан кәндинин тә'бии зәнкинликләрини Шаиг унудулмајачаг мәһарәт вә ширинликлә тәсвир едир, «Көч»үн јахшы чәһәти орасындадыр ки, бурада характер типләр (Кәрим баба, Ајрым гызы) вә һадисәләр вардыр. Кәрим баба о заманкы әдәбијјатымызда надир тапылан, мүәјјән епохада Азәрбајчан кәнди үчүн характер олан сағлам руһлу, мөһкәм вүчудлу бир типдир. Кәрим бабада Азәрбајчан кәндлисинин (сөз јох ки, ингилабдан узун илләр габагкы) бир чох хүсусијјәтләри топланмышдыр. Ајрым гызы даһа марағлыдыр. Үмумијјәтлә, ингилаба гәдәр әдәбијјатымызда мүбариз гадын образлары јох кимидир. Ајрым гызы сәрбәст, бачарыглы, гүввәтли вә чәсур бир гадындыр...

1912-чи илдә јаздығы «Көбәләк», «Ағлашма» вә «Пирин кәрамәти» һекајәләри дә феодал-мүсәлман һәјатынын мөвһуматла долу, быгдырычы, чиркаблы чәһәтләринин вә «зијалы» Гулу бәјләрин чиркинликләринин ифшасына һәср едилмишдир...

Шаиг елә хошбәхт јазычылардандыр ки, она вахтилә азадлыг вә јүксәлишини арзу етдији халгын ән хошбәхт күнләрини көрмәк нәсиб олмушдур.

Буна көрә дә көһнә јазычылар плејадасы ичәрисиндә Шаиг пролетар ингилабыны даһа тез гәбул едәнләрдән, даһа тез вә тәрәддүдсүз пролетар диктатурасы платформасына кечәнләрдәндир. Она көрәдир ки, бу күн кәнч вә гоча јазычыларымыз ичәрисиндә шәрәфлә шура јазычысы адыны дашыјан јазычылардан бириси дә Шаигдир.

1936

2

Өз шәхси тәчрүбәси илә јарадычылыгда һәјатын гүдрәтини, лап илк кәнчлијиндән, һәтта ушаглығындан һәјат фыртыналары ичиндә бөјүмәјин јарадычылыға мисилсиз мүсбәт тә'сирини нүмајиш етдирән бөјүк јазычылардан бири дә Абдулла Шаигдир. Онун јардычылығы Азәрбајчан һәјатынын ики дөврүнү әһатә едир: ингилабдан әввәлки вә сонракы дөврү. Бу дөврләрин икиси дә

онун әсәрләриндә, демәк олар ки, ејни долғунлугла әкс олунмушдур... Шаиг һәгигәти һәр шејдән уча тутан, даима һәгигәт ахтаран, тәрәгги вә јүксәлиш јолунда фәдакарчасына чалышан бир јазычы олмушдур.

А. Шаиг елә јазычылардандыр ки, онун әсәрләри мүбаризәмизә, инкишафымыза, кәләчәјимизә көмәк етмиш вә едәчәк!

1966

Чәфәр Хәндан

1

Абдулла Шаигин ады чәкиләркән сөзүн һәгиги мә'насында гочаман бир мүәллими, инсанын үрәјинә тә'сир едән шаири, һәјатымызы вә тарихимизи өз әсәрләриндә әкс етдирән бир драматургу, марағлы һекајәләр мүәллифини, ушагларымызын севимли досту олан бир јазычыны хатырлајырыг.

1944

2

Азәрбајчан ушаг әдәбијјаты тарихиндә Шаигин хүсуси јери вардыр. Шаигә гәдәрки јазычыларымыз, шаирләримиз гисмән, тәсадүфи һалларда бу ишлә мәшғул олдуглары һалда, Абдулла Шаиг ушаг әдәбијјаты илә мүнтәзәм мәшғул олмуш вә бир сыра ушаг пјесләри, ше'рләри вә һекајәләри јаратмышдыр... Онун ингилабдан әввәл јазмыш олдуғу ушаг әсәрләри бу күн белә өз әһәмијјәтини итирмәмиш, дәфәләрлә нәшр едилмишдир.

1939

Сәмәд Вурғун

Әзиз вә һөрмәтли әдибимиз Абдулла Шаиг!

Сизин адыныз һәр бир азәрбајчанлы үчүн доғма вә әзиздир. Чүнки Сиз, бүтүн өмрүнүз боју халгымызын ән нәчиб дујғуларыны, јүксәк вә һуманист әмәлләрини тә-

рәннүм едән көзәл бир сәнәткар, бөјүк бир инсан олмусунуз. Тарихин фыртыналары гојнунда јаратдығымыз бөјүк социализм мәдәнијјәтинин илк дастанларында Сизин дә имзаныз вардыр!

1956

Әлјар Гарабағлы

Шаиг мүәллимлијин мә'насыны кениш дүшүнүрдү. Онун шифаһи халг јарадычылығына олан мүнасибәти бу чәһәтдән чох мараглыдыр. Шаиг зәнкин халг әдәбијјатымызы севән, ону топлајан, онун әсасында көзәл әсәрләр јарадан бир мүәллим — сәнәткардыр. О, шакирд вә тәләбәләрини дә сәфәрбәрлијә алараг нағыллар, бајатылар вә аталар сөзләри топлајыр, бунлардан дәрс китабларында, дәрсләриндә, јарадычылығында кениш истифадә едир, шакирдләрини халг сәнәтинин инчиләри илә тәрбијәләндирирди...

Абдулла Шаиг бөјүк вә шәрәфли бир халг мүәллими јолу кечмишдир. О, халга намусла хидмәтин ән парлаг нүмунәсини көстәрмиш, минләрлә фәдакар совет мүәллимләринин јетишмәсиндә бөјүк хидмәти олмушдур.

Шаиг мүәллим «Мән һәмишә јазычылығымдан чох мүәллимлијимлә фәхр етмишәм» ифадәсини бөјүк мәһәббәтлә тәкрарлајыр. Бәли, Азәрбајчан халгы да бүтүн шүурлу һәјатыны өз халгынын сәадәт вә азадлығы уғрунда мүбаризәјә һәср едән бөјүк мүәллим вә исте'дадлы јазычы Абдулла Шаиглә фәхр едир.

1956

Әли Султанлы

Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулмасыны севинчлә гаршылајан вә өз јарадычылығыны јени һәјатын тәрәннүмүнә һәср едән јазычылардан бири дә Абдулла Шаигдир. Әдәби фәалијјәтә ингилабдан әввәл башлајан А. Шаиг Совет дөврүндә мүһүм јарадычылыг мүвәффәгијјәтләри әлдә едәрәк муасир һәјатдан вә тарихи кечмишимиздән бәһс едән бир сыра әсәрләр јазмышдыр...

А. Шаиг зәһмәткеш инсаны даим чәмијјәтин фајдалы бир үзвү кими гијмәтләндирмишдир...

А. Шаиг үчүн вәтән уғрунда мүбаризә ән јүксәк вәтәндашлыг идеалыдыр. Хүсусилә, азадлыға говушмуш зәһмәткеш халгларын Вәтәни олан Совет өлкәси уғрунда вурушмаг ән шәрәфли бир ишдир. Азәрбајчанын кечмиш тарихини тәрәннүм едән шаир биринчи нөвбәдә азад совет Вәтәнинә мәһәббәт вә сәдагәт һиссләрини ифадә едир. Бу ишини о, мүһарибәдән сонракы јарадычылығында да давам етдирмишдир. «Нүшабә» драмы (1945) буна јахшы мисал ола биләр.

Өмрүнүн әлли илини әдәби јарадычылыға вә мүәллимлијә һәср едән А. Шаиг һәмишә өз халгына бағлы олмуш, онун кәдәри илә гәмкин, севинчи илә шад олмушдур...

1957

Сүлејман Рүстәм

Абдулла Шаиг бир вәтәндаш, сәнәткар, мүәллим кими јүксәк мәгсәдләр изләмиш, — охучулара нәчиб фикир вә дујғулар ашыламыш, бүтүн варлығы илә бағландығы халг әдәбијјаты, онун ајры-ајры мотивләрини јенидән јашатмаг, Азәрбајчан дилинин зәнкинликләрини ашкара чыхарыб халгын истифадәсинә, кәнч нәслин тәрбијәси ишинә вермәк јолу илә кетмишдир...

Илһамыны, исте'дадыны, бүтүн һәјатыны өз халгына, онун азадлыг уғрунда мүбаризәсинә, бәхтијар бу күнүнә вә даһа көзәл кәләчәјинә вермиш олан бир сәнәткары адамларымыз һәмишә өз үрәкләриндә јашадачаглар!

Бөјүк һуманистин, һәссас, сәмими бир инсанын һәјаты да, фәдакарлығы да нәсил-нәсил инсанлар үчүн, кәнчләримиз үчүн бөјүк бир өрнәк олачаг, онлары һәмишә халгын, Вәтәнин, мәдәнијјәтимизин тәрәггиси уғрунда һүнәр, гәһрәманлыг көстәрмәјә сәсләјәчәкдир!

Халгыны нәчиб бир оғул гәлби илә севән сәнәткар өз халгынын үрәјиндә вә хатирәсиндә әбәди јашајачагдыр!

1961

Мир Ҹәлал

А. Шаиг заманәсинин көзүачыг зијалыларындан иди. Тифлис кими бир шәһәрдә јашадығындан, әсрин мәдәни һәјаты илә таныш олдуғундан, о, јенилик, мәдәни һәрәкат ешги илә аловланырды. О да өз халгынын ҹәһаләтдән хилас олмасына, моллаханалар әвәзинә јени үсуллу мәктәбләрин ачылмасына чарәләр ахтарырды. А. Шаигин фикрини һәмишә мәшғул едән азад мәдәни һәјат, мүасир иҹтимаи мәсәләләр, халгын дәрд вә еһтијаҹлары иди...

А. Шаигин инсанпәрвәрлик тәблиғ едән мәшһур ше'рләриндән бири «Һәпимиз бир күнәшин зәррәсијиз» сәрлөвһәли, бир гәдәр маһны руһунда, ојнаг вәзн вә мүвәффәгијјәтли ифадә васитәләри илә јазылмыш ше'рдир. 1910-ҹу илдә јазылмыш бу әсәрдә инсанлыға сәмими бир хитаб вардыр. Шаирин фикринҹә, бәшәр әслән гардаш јаранмышдыр. Инсанлар һамысы бир күнәшин шүасындан әмәлә кәлмиш, бир ананын, тәбиәтин гојнунда бөјүмүшләр. Дил, дин, мәкан, дөвләт, әгидә ајрылығы вә ихтилаф инсанлар арасына сонрадан салынмышдыр. Бунлар инсанын тәбиәтинә зидд, сүн'и ихтилафлардыр. Шүурлу, мәдәни инсанлар бу ихтилафлара ујмамалыдыр. Иҹтимаи мәһәббәт вә бәшәри гардашлыг даим инсанлары үмуми сәадәтә апармалыдыр...

А. Шаигин «Мәктуб јетишмәди», «Көч» һекајәләри нәсримиздә орижинал бир һадисә иди. Сабирин фәһләнин һүгугсузлуғуну вә истисмар олунмасыны тәсвир едән ше'рләриндән сонра фәһлә мәишәтинә даир һекајәләрә еһтијаҹ гануни иди. 1905-ҹи ил ингилабынын илк илләриндән Сејид Мусәвинин «Мис мә'дәниндә», «Чаг-чуг», «Тазә һәјатын түлуунда» адлы әсәрләри јени әдәбијјатын, әдәбијјатда јени вәзифәләр ахтаран јени дүнјанын сәси иди.

А. Шаигин «Мәктуб јетишмәди» әсәри дә еjни мөвзуда јазылмыш сон дәрәҹә кәрәкли бир әсәр иди...

А. Шаигин бу дөврдә јаздығы икинҹи вә даһа гүввәтли һекајәси кәнд һәјатындан алынмыш «Көч»дүр. Бу әсәрдә Азәрбајҹанын бир чох кәнд вә шәһәрләри үчүн хас олан мөвсүми көчәрилик һәјаты тәсвир олунур. Јазда «елин јајлаға чыхмасы, пајызда јајлагдан гајытмасы» кечмиш заманда адәт иди вә бу адәт илә әлагәдар јаранан, әсрләрчә давам едән ән'әнәләр вардыр ки, Шаигин һекајәсиндә өз бәдии ифадәсини тапмышдыр...

1974

БӘДИИ ӘСӘРЛӘР

Адил Нәҹдәт (Әфәндијев)

ШАИГ ӘФӘНДИЈӘ

Еј јени кәнҹлијин әски бағбаны,
Јурду гаранлыгдан гуртармаг үчүн,
Бәзәтмәк үчүн бу Азәристаны —
Сән тохумлар сәпдин, сән чох чалышдын.

Гәлбә нүфуз едән әсәрләринлә
Гаранлыг пәрдәни јыртмаг истәдин,
Усанмаг билмәјән әмәлләринлә
Нәһајәт зүлмәтә сән галиб кәлдин!

Иштә бу күн сәнин шән бағчаларын
Чичәкләр ачараг мејвәләр верди.
Јени һәјат үчүн чалдығын сазын,
Әски ән'әнәни артыг мәһв етди.

Кәнҹлик үчүн сәнин гөјдуғун јоллар,
Һәр јерә бил нурлар, зијалар сачыр.
Көјәрди әкдијин бүтүн тохумлар,
Бу күн кәнҹлик сәни чох алгышлајыр.

1923

Мәммәд Сүад

ШАИГӘ

Еј азәр шаири, сән чох чалышдын,
Кәнди ше'рин илә һагга алышдын,
Ҹәһд одилә даим һәрбә галхышдын,
Јазыг Шаигләри олмајанлара!

Инләтдин рүбабын хәстә телини,
Ојатдын ујгудан сән түрк елини,
Дөндәрдин баһара хәзан јелини,
Јазыг Шаигләри олмајанлара!

Вәтән бағчасынын олдун бағбаны,
Һәзин ше'рин олду хәстә дәрманы,
Хош кунә чыхардын Азәрбајчаны,
Јазыг Шаигләри олмајанлара!

1923

Бәдрәддин Сејидзадә

МӘКТӘБМИ, КҮЛШӘНМИ?

Мөһтәрәм А. Шаигә

Мәктәб күлшәниндә инләјән бүлбүл,
Бир чох заманлардыр кәлир авазын.
Анлат бир нечиндир бу ачдығын дил,
Бу күлләрдән сөјлә нәдир нијазын?

Наләнин тә'сири кетмәз дилләрдән,
Билмишәм мән хәбәр чанлы күлләрдән,
Әкс-сәдасыдыр кәлир елләрдән,
О чалдығын көнүл јандыран сазын.

1923

Һүсејн Нәчдәт

ИТҺАФ

Мөһтәрәм Абдулла Шаигә

Шән олан јерләри залим хәзандан
Бајгуш јурду кими виранә көрдүн.
Ајрылмадын онун ешгиндән бир ан,
Чалышдын, чарпышдын, шәнләнсин дедин.

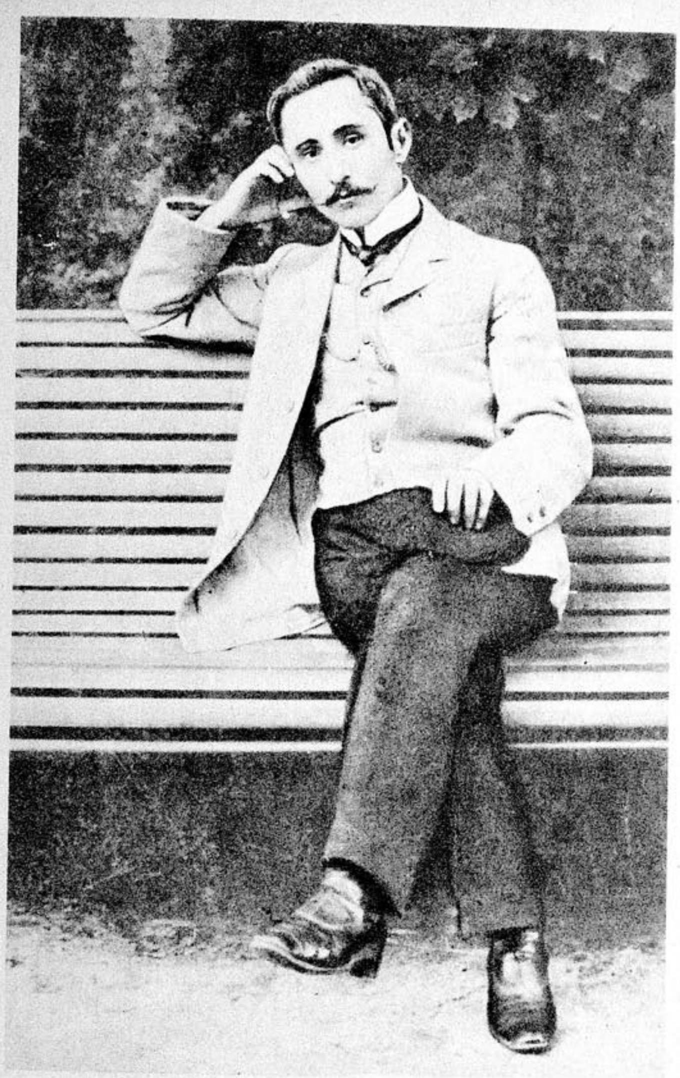

А. Шаиг — 1909-чу ил.

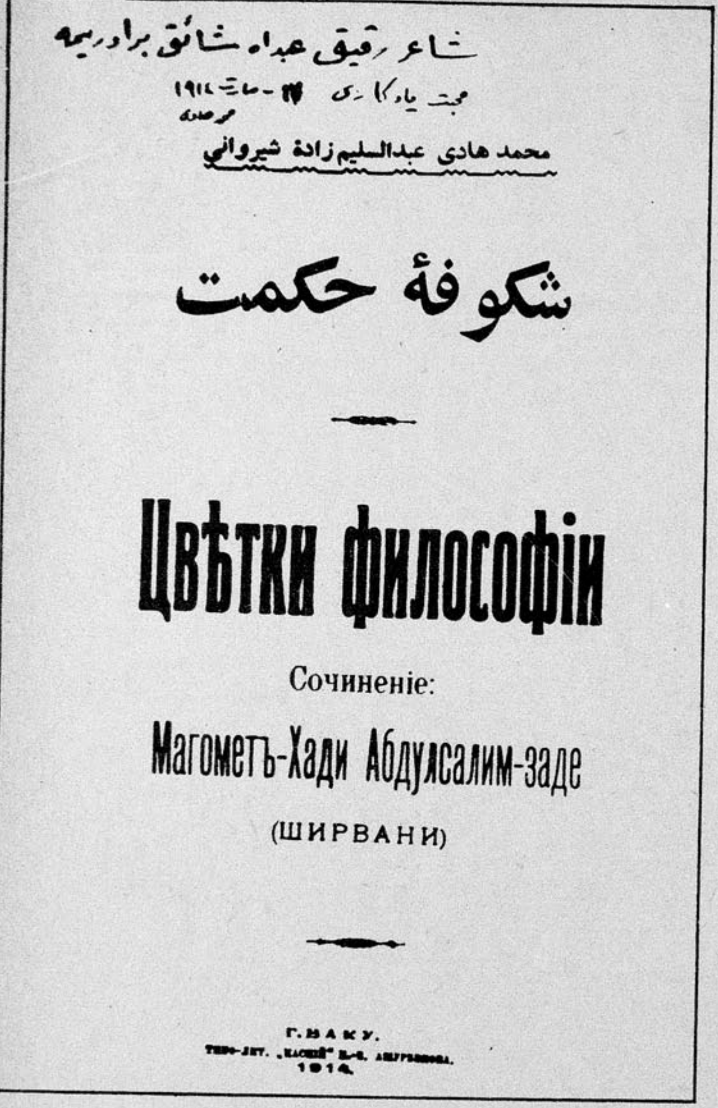

شاعر رقیق عبداله شائق برادریمه

محمد هادی عبدالسلیم زاده شیروانی

شکوفهٔ حکمت

Цвѣтки философіи

Сочиненіе:

Магометъ-Хади Абдулсалим-заде

(ШИРВАНИ)

Г. БАКУ.

1914.

Мәһәммәд һадинин А. Шаигә автографла тәгдим етдији «Шүкуфеји һикмәт» адлы ше'рләр китабынын титул сәһифәси.

Бакдын ки, ананын башында сәбаһ,
Инләр о, јаралы бир әскәр кими,
Тәрәннүмү мүдам ағладычы аһ...
Бир зүлмәт гујусу, көрүнмәз диби.

Фәгәт о зүлмәти мәһв едәрәк сән,
Нурландырдын јенә ана дијары,
Гәм долу јерләри ејләјәрәк шән,
Севиндирдин сән о пәк назлы јары!..

1923

Сәмәд Вурғун

СӘМИМИЈЈӘТ ЈОЛЧУСУ

Шаирим! Чалдығын бу телли саздан,
Күнәшли күндүздән, чичәкли јаздан
Көнүл хумарланды ај дөнә-дөнә,
Гәлбин вурғусуну сај дөнә-дөнә.

Доғрудур, саггалын, сачын ағармыш,
Руһуна кирмәмиш гурд ағызлы гыш...
Шахтаја дүшмәмиш бир илк баһарсан,
Дөјүшдә, чәбһәдә һәр заман варсан.
Бу варлыг јашадыр әзәлдән бизи.
Бу варлыг јашадыр кәнч нәслимизи.
Чәкилсин дағларын башындан думан,
Өлүмдән, һечликдән сәадәт уман
Инсанлар дүнјадан көрүм јох олсун,
Сөнүк вичданлары јерә сохулсун!

Утансын күнәшин рәнкиндән бир аз
Ахшам гаранлығы бәстәләјән саз.
Сөјлә, хәјанәтә дөзәрми вичдан?!
Ағ күнләр әсрини көрән бир инсан
Дөнүб көз јашындан илһам алармы?
Ше'р дә, шаир дә һеч гочалармы?
Әтирләр дағылыр хош нәфәсиндән,
Чичәкләр ојнајыр ајаг сәсиндән.
Варлығын, вичданын ләкәдән узаг,

Бөјүклә бөјүксән, ушагла ушаг,
Әсрә лајиг олан бу руһунла сән
Өлкәмин гоча бир мүәллимисән!

«Мән дә бир кишијәм, варым-јохум вар,
Үч гызыл әскәрим — үч чочуғум вар» —
Дејән бир атаны өпмәлијик биз,
Ону севмәлидир, севир нәслимиз!

2

Мәним дә Јусифим сәниңкиләрлә
Гошуб бир мәгсәдә, гошуб бир дилә,
Башында тутачаг бајрағымызы,
Дүшмәнләр истәрсә торпағымызы,
Аслан кәсиләчәк сулар сонасы,
Буну лајласында дејир анасы.

Шаигим! Шаирләр ичиндә тәксән,
Тәмиз виҹданынла күлсән, ипәксән.
Дилиндән күсмәмиш таныш да, јар да,
Сәндән инчимәмиш гарынчалар да...
Кечди гаранлыгда одлу кәнчлијин,
Хош олсун индики гулаг динчлијин.
Күнәш бир гүввәдир, јандыгча сөнмәз
«Тарихин тәкәри керијә дөнмәз» —
Демишдир устамыз, атамыз Ленин.
Сән азад оғлусан азад елләрин!
Әмәлин гуртулуш, варлығын сәнәт,
Јашасын гардашлыг, бир дә мәһәббәт!
Инди «бир күнәшин зәррәсијик биз».
Вар олсун бирләшән дост әлләримиз!

1936

Сүлејман Рүстәм

МҮӘЛЛИМИМ ШАИГӘ

Сән јола салдыгча илләри, Вәтән
Олду башдан-баша күлүстан, Шаиг.
Бахыб алнындакы гырышыглара
Олмадын зәррәҹә пәришан, Шаиг.

Дағларын башы тәк ағарды башын,
Чичәкләр битирди торпағын, дашын,
Дедин: Еј гочалыг фикриндән дашын!
Ахтардын һәр дәрдә мин дәрман, Шаиг.

Сәни әзизләјир, јахшы фикир вер,
Икидләр јетирән бу торпаг, бу јер.
Гызыл галстуклу нәвән-пионер
Сәнә һөрмәт бәсләр һәр заман, Шаиг.

Сәни кәнҹ сахлады кәнҹлијин сәси,
Көнлүндә дилләнди баһар нәғмәси,
Түкәнмәз шаирин ешги, һәвәси
Кәссә дә јолуну гар, боран, Шаиг.

Ҹошғун илһамыны Вәтәндән алдын,
Саз тутуб, сөз гошуб хәјала далдын,
Сәмәд, мән «гочалдыг», сән ҹаван галдын,
Еј көрпә үрәкли гоҹаман Шаиг.

Сәндә тәбиәт вар ипәкдән јумшаг,
Бөјүклә бөјүксән, ушагла ушаг,
Јүз јашы кәл биркә адлајыб ашаг,
Бир дә әлә дүшмәз бу дөвран, Шаиг.

1956

Мирмеһди Сејидзадә

СЕВИМЛИ ШАИГӘ

Еј севимли шаир, көзәл сәнәткар
Сафдыр гәлбин кими ше'рин, сәнәтин.
Сән бир тимсалысан сәмимијјәтин,
Көнлүмүздә бөјүк мәһәббәтин вар.

Боранлы кечсә дә өмрүнүн јазы,
Үрәјин одлудур јанар даг кими.
Гајнајыр сөзләрин бир булаг кими,
Сәсләнир елләрчин гәлбинин сазы,

Сән бизим бәхтијар јени дөвранда
Јазырсан елләрин сәадәтиндән,
Халгын партијаја сәдагәтиндән.
Илһамсыз кечмәјир күнүн бир ан да.

Чошур синәндәки бөјүк дујғулар,
Шаирим, гочалыг сәндән узагдыр.
Санма ки, сачларын гар кими ағдыр,
Һәлә көзләриндә охунур баһар.

1956

Мирварид Дилбази

БИР ДАҒ КИМИ

Сафдыр арзу, әмәлләрин
Сују шәффаф булаг кими.
Әзизисән бу елләрин
Көнлүн мә'сум ушаг кими.

Бир ағачсан көкүн дәрин,
Вардыр хошбәхт нәсилләрин,
Олсун јенә көлкән сәрин
Јарпагланмыш ағач кими.

Һејкәл гојду елләр она.
Сәнәткары көзәл сына!
Шаиг — сәнәт дүнјасына
Кәлмәмишдир гонаг кими.

Үрәјиндән деди сөзү.
Гәлб көрәнди һәссас көзү.
Һеч сөнмәсин оду, көзү
Бу сәнәтин очаг кими.

Нә доғмадыр Шаиг ады!
Ону севиб ким дујмады!
Алгышлајаг бу устады
Башы гарлы бир дағ кими.

1956

Һүсејн Ариф

АҒСАЧЛЫ СӘНӘТКАРА

Абдулла Шаигин анадан олмасынын
75 иллији мүнасибәтилә

Јенә ахшам-сәһәр әлиндә гәләм
Бир дә ки, јазылы вараг көрүрәм.
Сәни сејр етдикчә елә бил бу дәм
Гаршымда бир гајнар булаг көрүрәм.

Сөнмәз севән гәлбин алову, көзү
Думанлы, чискинли дағ башында да.
Әсл сәнәткарын түкәнмәз сөзү
Әлли јашында да, јүз јашында да.

Јарат, бир дә јарат, әсәрләриндән
Кәлсин күл әтри дә, машын сәси дә.
Ше'р олмалыдыр, ше'р — дедим мән.
Шаирин сон нитги, сон нәфәси дә.

Јенә отағыма чәкилиб бу күн,
Галын китабыны әлимә алдым.
Башга тарихи вар һәр тәзә өмрүн,
Нәләри, нәләри јадыма салдым.

«Мәктуб јетишмәди»... мәктәб илләри...
Хатирәләр јахын, ара узагдыр...
Дүнән охудуғум һәмән әсәри
Сабаһ гызым Сәһәр охујачагдыр.

Бир дејил, беш дејил јаздығын әсәр,
Онсуз да сајмагла битмәјәчәкдир.
Һәлә дејәчәјин јени нәғмәләр
Силиниб дүнјадан кетмәјәчәкдир.

Јарат, севән гәлбин алову, көзү
Сөнмәз гарлы-гарлы дағ башында да.
Әсл сәнәткарын түкәнмәз сөзү
Әлли јашында да, јүз јашында да.

1956

Һүсејн Аббасзадә

АБДУЛЛА ШАИГӘ

Анадан олмасынын
75 иллији мүнасибәтилә

Јетмиш беш гыш көрдүн, јетмиш беш баһар,
Анчаг гочалмады үрәјин сәнин.
Халгынын мәгсәди, диләји олду
Һәмишә мәгсәдин, диләјин сәнин.

Илләр ағартдығы сачларын кими
Елләрин јанында үзүн дә ағдыр.
Чошғун үрәкләрә јатан сөзләрин
Нәсилдән-нәсилә јашајачагдыр.

Алыр гүдрәтини азад сәнәтин
Јурдумун ачылан сәһәрләриндән.
Аранын, јајлағын гохусу кәлир
Әлдән-әлә кәзән әсәрләриндән.

Севир, әзизләјир кичик ушаглар,
Дағларын султаны чобанлар сәни.
Тәвәллүд күнүндә тәбрик еләјир
Ешгијлә јаздығын инсанлар сәни.

1956

Аббасәли Саровлу

ҮРӘК ОЛДУ!

Гочаман әдибимиз
Абдулла Шаигә

Сәнәт дүнјасында јүксәлди адын,
Нә јаздын, нә дедин, о, керчәк олду!
Тә'рифләр дејәрәк ад-сан алмадын —
Көз дикдијин һалал дуз, чөрәк олду!

Ким ки, сөјләди кәл, һәгигәти дан,
Унутдун шаирим, онлары чохдан.
Адына дејилән һәр гуру бөһтан
Јанындан тез кечән бир күләк олду!

Артыг јохдур күндә јүз ган ејләјән,
Јохдур сәнәткара диван ејләјән.
Сәни гочалдыгча чаван ејләјән —
Көксүндә дөјүнән саф үрәк олду!

Дилсиз көрпәләри диле кәтирмәк,
Сәнәт бағчасында мин күл битирмәк,
Нечә шаир, нечә алим јетирмәк,
Сәнинчин бир арзу, бир диләк олду!

1956

Бәхтијар Ваһабзадә

ҺӘМИШӘ ЈАЗ ОЛАР

Севимли јазычымыз А. Шаигин
вәфаты мүнасибәтилә

Јерә көк атмајан галхыб учалмаз,
Сөзләрин күчүнү торпагдан алды.
Улдузлар батанда изи дә галмаз,
Сән батдын,
Шәфәгин дүнјада галды.

Кечәр гәринәләр,
Өтәр нечә ил,
Һәмишә јаз олар сәнәт бағында.
Сөзләрин кәзәчәк нәсилбәнәсил
Көрпә балаларын күл додағында.

Сәнәт јолларында дајандын мәтин,
Сәни сарсытмады нә дәрд, нә әләм.
Нечә сәнәткарын, нечә алимин
Көзүнә нур вердин, әлинә гәләм.

1959

Тофиг Бајрам

УНУДУЛМАЗ КӨРҮШ

Абдулла Шаигә

Илк ше'р одујла алышыб-јандым,
Шаирлик һәвәси тутду әлимдән.
Өзүм дә билмәдим нә вахт дајандым,
Уча бир бинанын гаршысында мән.

Әлимдә тәзәчә јаздығым ше'р,
Мән бура кәлирәм биринчи кәрә,
Үрәк һәм—кет,—дејир, һәм—дајан,—дејир,
Санки јапышмышдыр ајағым јерә.

Нәдәнсә көрүнмүр бир дост, бир таныш,
Онун архасынча кирим гапыдан.
Бу һисси гәлбиндә ким јашатмамыш,
Бура илк ше'рини кәтирән заман?

Дајаныб дурмушам бајагдан бәри,
Гајыдыб кедәрәм күлән олмаса.
Бу анда бир гоча кирир ичәри,
Бир әлиндә китаб, бириндә әса.

Елә бил «кәл»—деди мәнә бу гоча,
Јол чәкән көзүмә нур кәлди бирдән.
Ачараг гапыны тез архасынча,
Галхдым аста-аста пилләләрлә мән.

Галхдыгча дујурам јорғунлуғуну,
Күллү јајлығыјла силдији тәрдән.
Өз әл ағачына сөјкәниб һәрдән,
Ағыр нәфәс алан көрүрәм ону.

Күмүшү башыны бә'зән әјәрәк,
Нәсә итирмиш тәк ахтарыр јери.
Сәбирлә, арамла көкс өтүрәрәк,
О, галхыр јенә дә бу пилләләри.

Аддым сәсләрими ешитчәк бирдән,
Чеврилиб үзүмә күлүр меһрибан.
Јохса өз бабамла көрүшүрәм мән,
Нә гәдәр танышдыр мәнә бу инсан!

Бу ан үз тутараг мәнә дилләнир:
«Оғул, ирәли кәл, јахын дајан бир.
Нијә белә аста атырсан гәдәм?
Мәнә фикир вермә, гоча кишијәм.
Һәмишә мөһкәм ат гәдәмини сән,
Кәнчлијин сүр'әти сүр'әтин олсун.
Һәјатын ән чәтин пилләләриндән,
Кечмәјә инамын, чүр'әтин олсун.
Бујур кеч габаға, бу јол сәниндир,
О, јени сүр'әтлә јол кедәниндир...».

Инди илләр өтүр дедијим күндән,
Јол јары олмады, өмүрдү јары,
Мәрмәр пилләләрлә һәр чыханда мән,
Кәлир көз өнүнә сәнәт јоллары.

Сәнәткар, билирәм бунлар аздыр, аз,
Һәлә нә етмисән сән? — дејәчәксән.
Анчаг башгасынын јолујла кетсән
Онда сәнәт олмаз, сәнәткар олмаз.

Бу јерә нә гәдәр кәлсәм, дејирәм,
Садәчә кәлирәм кәләнләр кими.
Хошбәхтәм сәнәтин јолунда көрсәм,
Мән өз чығырымы, өз ләпирими.

1956

Күлһүсејн Һүсејноғлу

АБДУЛЛА ШАИГИН ХАТИРӘСИНӘ

— Бөјүк бир јазычынын, сәнәткарын гәләми әлиндән дүшдү! — дедиләр.

— Нәчиб, көзәл, хејирхаһ бир инсанын үрәји дајанды! — дедиләр.

Ел јығылды, достлар кәлди, гоһум-гардаш, оғул-ушаг төкүлдү: — Кәлин чијнимизә алаг, сон мәнзилә апараг, — дедиләр.

Апардылар. Әдәблә, һөрмәтлә, адына-санына лајиг бир шәрәфлә дәфн еләдиләр, сон торпағы төкүб: — Кәлин, видалашаг, — дедиләр.

Ону торпаға тапшырыб, мәзарыны тәрк етдиләр; кими бир аз тез, кими бир аз кеч... һамы кетди!.. Дүшүнә-дүшүнә, мүкәддәр, башларыны ашағы дикә-дикә кетдиләр... Кедә-кедә ики нәфәр бир-биринә бахыб һәкиманә: — «Бәли, бу күндән бу да гарышды мин илин өлүләринә», — дедиләр.

Јох!.. Сонунчуну дүз демәдиләр, Мирзә, дүз демәдиләр! Ахы, сән мин илин дириләринә гарышдын! Сән Низамиләрә, Фүзулиләрә, Вагифләрә, Мирзә Фәтәлиләрә, Сабирләрә, Мирзә Ҹәлилләрә, Ҹәфәрләрә, Үзејирбәјләрә гарышдын!

1959

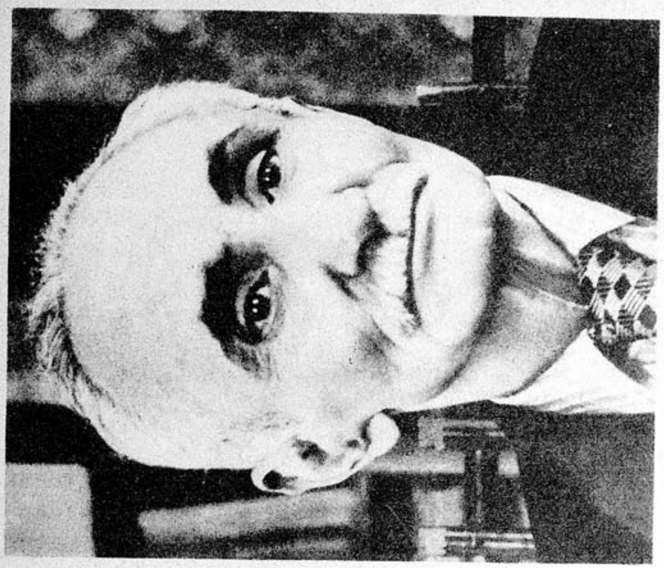

Абдулла Шаиг.

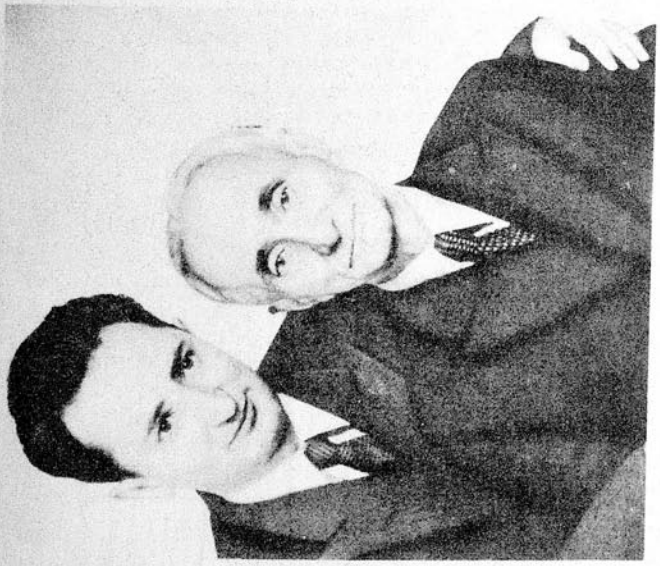

Абдулла Шаиг оғлу Камал Талыбзадә илә бирликдә — 1955-чи ил.

Абдулла Шаиг, Сәмәд Вурғун.

Абдулла Шаиг мәктәблиләр арасында — 1955-чи ил.

МӘГАЛӘЛӘР

Мирзә Ибраһимов

ГОЧАМАН ЈАЗЫЧЫ ВӘ ИЧТИМАИ ХАДИМ

Халгымызын севимли јазычысы Абдулла Шаиг XX әср Азәрбајчан әдәбијјаты вә мәдәнијјәтинин көркәмли хадимләриндән биридир. Әлли илдән артыгдыр ки, о сәдагәтлә, ара вермәдән вә јорулмадан халга хидмәт едир, халгынын әдәбијјатыны, маарифини вә мәдәнијјәтини даһа да инкишаф етдирмәк үчүн бачарыг вә исте'дадыны әсиркәмир. Јарымәсрлик бир дөвр әрзиндә истәр јазылары вә истәрсә ичтимаи-педагожи фәалијјәти илә Абдулла Шаиг кәнч нәслин вә јүз минләрлә вәтәндашларын үрәјиндә нәчиб дујғулар, јүксәк фикирләр ојатмыш, онлары һәгигәтә вә инсанијјәтә мәһәббәт руһунда тәрбијә етмишдир. Абдулла Шаигин јарадычылығы чох кенишдир. О, әдәбијјатын бүтүн жанрларында вә нөвләриндә өз гүввәсини сынамыш вә һамысында һәгиги илһамынын нәфәси дујулан әсәрләр јаратмышдыр. Әдибин ше'ри, нәсри вә драматуркијасында бир нечә нәслин севә-севә охудуғу, заманын имтаһанындан чыхмыш вә јүксәк бәдии зөвг мәнбәји олан нүмунәләр чохдур. Нәһајәт, Абдулла Шаиг Азәрбајчан әдәбијјатынын чох чәтин вә нисбәтән чаван олан бир саһәсиндә һамыдан артыг, һамыдан мәһсулдар вә кејфијјәтли чалышмыш вә чалышмагдадыр. Бу саһә — ушаг әдәбијјатыдыр. Абдулла Шаигин мүхтәлиф јашлы ушаглар үчүн јаздығы бир чох әсәрләр бизим милли әдәбијјатымызда мисли вә бәрабәри олмајан ән көзәл нүмунәләрдир.

Абдулла Шаиг әдәби јарадычылыгла кифајәтләнмәјиб һәјатынын бөјүк бир һиссәсини шәрәфли мүәллимлик сәнәтинә һәср етмишдир. Онун мүәллимлији әсасән ингилабдан әввәлки дөврү вә ингилабын биринчи он илини әһатә едир. Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулана гәдәрки дөврдә маариф вә мәктәб мәсәләси халг инкишафынын ән зәрури еһтијачлары илә бағлы олан бөјүк сијаси вә ичтимаи бир мәсәлә иди. Халгы савадландыр-

маг, елм вә мәдәнијјәти халг күтләләри арасына јајмаг, јалныз дарчәрчивәли маариф мәсәләси олмајыб, дәрин сијаси мәсәлә иди. Кениш халг күтләләринин көзүнү ачмаг, онлары заманын тәләбләринә мүвафиг тәрбијә етмәк ,чәмијјәтин ингилаби әсаслар үзрә јенидән гурулмасы вә тәрәггиси уғрунда сәфәрбәрлијә алмаг мәгсәдини күдүрдү. Буна көрәдир ки, о дөврүн Азәрбајчанда көркәмли ингилабчылары олан Нәриманов, Әзизбәјов кими адамлар өз күндәлик ишиндә маарифи јајмаг мәсәләсинә чох бөјүк диггәт верирди. Көһнә типли, шәриәт мәктәбләринә гаршы јени мәктәби, јени дәрс үсулуну јајан, әлифбада вә үмуми тәдрис ишиндә бөјүк ислаһат апараг бүтүн тә'лим-тәрбијә системинин демократлашмасына, јә'ни зәһмәткеш халг күтләләринә јахынлашмасына фәдакарчасына чалышан маариф хадимләри сосиалист ингилабынын үмуми чәрәјанына көмәк едирдиләр, пролетариатын вә зәһмәткеш халгын тәрәфиндә идиләр. Азәрбајчанда ингилаби идејаларын јајылмасында вә сосиалист ингилабынын гәләбә чалмасында Һәсәнбәј Зәрдаби, Нәчәфбәј Вәзиров, Чәлил Мәммәдгулузадә, Әләкбәр Сабир, Әбдүрраһимбәј Һагвердијев, Үзејир Һачыбәјов, Сүлејман Сани Ахундов, Мәммәд Сәид Ордубади кими көркәмли јазычы вә сәнәткарларын һәм үмуми фәалијјәти, һәм дә маариф јајмаг уғрундакы мүбаризәси чох фајдалы вә әһәмијјәтли иди.

Абдулла Шаиг дә јарадычылыг вә фәалијјәтинин әсас истигамәти е'тибарилә бу јазычыларла бир чәркәдә олмушдур. Өмрүнүн бөјүк бир һиссәсини мүәллимлијә вермәси дә тәсадүфи дејилди. Атәшин сурәтдә халга хидмәт етмәк арзусу, халгы көһнә дүнјанын мадди вә мә'нәви буховларындан азад көрмәк арзусу о дөврдә Абдулла Шаигин истәр јазычылыг вә истәрсә педагожи фәалијјәтинин истигамәтини мүәјјән етмишдир.

Абдулла Шаиг 1881-чи илдә Тифлис шәһәриндә хырда руһани аиләсиндә доғулмушдур. Атасы Шәрг дилләри вә мәдәнијјәти илә таныш олдуғундан «Идареји-руһанијјәдә» ишләмәклә бәрабәр алтысинифли мәктәбдә шәриәтлә јанашы фарс вә әрәб дилләриндән дәрс дејәрмиш. Шаиг ики ил әввәл «Азәрбајчан» журналында чап етдирдији «Көһнә дүнја» адлы хатирәләриндә ушаглыг вә илк кәнчлик дөврү һаггында мүфәссәл вә гијмәтли мә'лумат верир. Бу хатирәләрдән көрүнүр ки, дүшдүјү мүһит вә Тифлисдә јашадыглары шәраит ону лап ушаглыгдан

халгла, садә зәһмәткеш адамларла бағламышдыр. Шаиг гоншулугда јашајан јохсул азәрбајчанлы, күрчү вә ермәниләрин һәјатыны мүшаһидә етмиш, зәһмәткеш балалары илә дост олуб ојнамыш, Тифлисин Шејтанбазарында әһалинин мүхтәлиф тәбәгәләрини көрмүш, гоч вә хоруз дөјүшдүрәнләрә, «фала, дуаја, пирләрә, гәзавү-гәдәрә, чадуја, истихарәјә инананлара» тамаша етмишдир. О, мөвһумат, еһтијач вә гаранлыг ичәрисиндә јашајан халг күтләләринин арасында чох ачыгкөзлү, нәчибтәбиәтли, һәјата шад нәзәрлә вә тәмиз үрәклә бахан Сәфи дајы, Килас нәнә кими көзәл инсанлара дәриндән нәзәр салмыш вә сәмими бир мәһәббәтлә онлары севмишдир. Мискәр олуб өз әлинин зәһмәтилә јашајан Сәфи дајыны Шаиг сағламбәдәнли, күләрүзлү вә хошхасијјәт бир киши кими хатырлајыр. Сәфи дајы, јашы әллидән кечдијинә бахмајараг өмрүндә бир дәфә дә мәсчидә кедиб намаз гылмамышды. Бир күн базар әһли дәстә илә мәсчидә ахшам намазына кедәркән күчәдә Сәфи дајыја раст кәлир вә ону араларына алыб зорла мәсчидә апарырлар. Шаиг өзүнәмәхсус тәбии бир әда вә садә бир диллә бу һадисәни тәсвир едәрәк дејир: «О күндән сонра, кими көнлү олмајан бир ишә мәчбур етсәјдиләр, чамаат «Сәфи дајыны намаза апарырлар» — дејә бу сөзләри зәрбмәсәл кими ишләдирди. «Һәлә ушаглыгда халгын ичиндә көрүб севдији Сәфи дајы кими көзәл инсанлар Шаигин јарадычылығына тә'сирсиз галмамышдыр. Тәгрибән ијирми ил сонра, јә'ни 1910-чу илдә јаздығы «Көч» һекајәсиндә охучу Кәрим баба сурәтиндә Сәфи дајынын бир чох чәһәтләрини көрүр. Ушаглыгдакы вә илк кәнчликдәки тәәссүраты вә һәјатда көрдүкләри, демәк олар ки, Шаигин бүтүн јарадычылығында силинмәз изләр бурахмышдыр. «Хатирәләр» онун јарадычылығындакы бир чох мотивләрин һарадан кәлдијини, бир чох образларын һәјатыны, әсил-нәсәбини мүәјјән етмәк үчүн олдугча зәнкин материал верир вә бу чәһәтдән гијмәтли бир ачардыр. Шаиг, хатирәләриндә Килас нәнә адлы сон дәрәчә зәнкин вә тәмиз мә'нәвијјата малик олан ади бир Азәрбајчан гадынындан данышыр. Бу гадынын синәсиндә доғрудан да инсана мәһәббәтлә долу олан бөјүк бир үрәк дөјүнүр. Шаиг бир күн Күр чајынын күкрәјәрәк дашдығыны хатырлајыр. Күрүн дашмасы чох дәһшәтли бир һалдыр. Бу һалында ким онун пәнчәсинә кечәрсә мәһв олуб кедәчәкдир. Бу дәфә Күр тирләрә бәнд едилмиш бир дәјир-

манчы дахмасыны гучағына алараг атыб-тутурмуш. Һәр ан парчаланыб дағылмаг горхусу алтында олан дахмада гоча әр илә арвад вә ушагдан ибарәт бир дәјирманчы аиләси вар. Арвад да, киши дә голуну ачараг саһилдәкиләрдән имдад истәјир. Лакин һеч кәс чәсарәт едиб Күрә јахын дура билмир, үрәји јанса да бу бәдбәхт күрчү аиләсинә көмәк етмәји бачармыр. Бу заман Килас нәнә ирәли чыхыб, дүнјада көзүнүн ағы-гарасы бирчә оғлу олан Ризвана мүрачиәт едир:

— Ризван, нә дурмусан, сәнин кими үзкүчүнүн дуруб бахмағы ајыб дејилми? Бу јердә онларын көмәјинә кәрәк сән чатасан.

Ризван чанындан горхмајараг сојунуб ана тәһрикијлә өзүнү дәрһал чаја атыр вә дәјирманчы аиләсини хилас едир.

Шаиг јазыр:

«Дәјирманчы ағыр-ағыр нәфәс алдыгдан сонра, Ризвана:

— Сәни көрүм, ај гардаш, дүнјада һеч јаман күн көрмәјәсән! — деди.

Бүтүн гоншулар шүкүр едәјир, севинчләрини ифадә едирдиләр. Ахырда Килас нәнә дәјирманчынын гызыны гучағына алыб:

— Ризванын гонаглары бизә кедәчәк, — деди. — Касыб оланда нә олар, варыны верән утанмаз!...

Шаигин һәјатда көрдүјү бу һадисә вә Килас нәнә образы онун јарадычылығында даһа мүфәссәл ишләнмишдир. Инди тамамилә ајдындыр ки, «Көч» һекајәсиндәки мәрд, горхмаз вә кенишүрәкли Ајрым гызы Килас нәнәдән төрәмишдир. Јухарыдакы һадисә исә бүтүнлүклә Шаигин 1912-чи илдә јаздығы ермәни вә Азәрбајчан халгынын достлуғуна һәср олунмуш «Интиһармы, јашамагмы?» һекајәсинин әсасына гојулмушдур. Бурада Шаиг күрчү аиләсини ермәни илә әвәз етмиш, Аслан вә Ованесин саф вә тәмиз әлагәсилә һәгиги халглар гардашлығыны көстәрмишдир. Белә бир дәјишиклик о дөвр үчүн чох тәбии иди вә әсәрә актуал бир мә'на верирди. О заман, ермәниләрлә азәрбајчанлылар арасында әдавәт төрәтмәк истәјәнләрә бу ән јахшы чаваб иди.

Ушаглыг вә илк кәнчлијиндән башлајараг јашадығы мүһит вә һәјати мүшаһидәләри һәссас Абдулла Шаиги халгла бағламыш, үрәјиндә садә инсанлара гаршы мәһәббәт ојатмыш, демократик тәсәввүр вә көрүшләр тәр-

бијә етмишдир. Лакин бу мүһит зиддијјәтли иди. Көһнә фикирләр вә ән'әнәләр, мөвһуми тәсәввүр вә вәрдишләр һәлә чох чанлы вә тә'сирли иди. Атасы руһани, анасы динпәрәст, јашадығы чәмијјәт јарыфеодал бир хасијјәтдә иди. Бүтүн бунлар да она тә'сир етмәјә билмәз, тәзадлы дүшүнчә вә һиссләр ојатмаја билмәзди. Лакин Шаигин дүнјакөрүшүнүн формалашмасында халгла бағлы олан ишыглы вә инсани чәһәтләр һәлледичи рол ојнамышдыр. Һәтта динпәрәст олан атасы белә о заманкы бәјләр вә ханлар һаггында пис данышар, онларын халгла ит кими рәфтар етмәсиндән шикајәтләнәрмиш. Бәјләрин кәндлиләрә етдији зүлмү Шаигин атасы доғулуб-бөјүдүјү Борчалы маһалынын Сарван кәндиндә өз көзләрилә көрмүшдү. Буна көрә дә о, бәјләрдән сөз дүшәндә фарсча бу бејти охујармыш:

Сәк чо дәндан авәрәд, бәк мишәвәд,
Бәк чо дәндан бәркәнәд, сәк мишәвәд.
(Јә'ни: Ит диш чыхаранда бәј олур,
бәј дишини төкәндә ит олур).

Шаиг Тифлисдә оларкән һәјәтләриндә јашајан јохсул аиләләрә јахынлашыр, «санки дәрд вә гүссә үчүн јаранмыш бу инсанларын» ағыр һәјаты онун үрәјиндә јумшаг вә инсани мәрһәмәт дујғулары ојадыр. Шаиг кечә-күндүз бир тикә чөрәк үчүн бүтүн мүһитлә вә өз талеләри илә әлбәјаха олуб вурушан вә күчдән дүшән бу адамлары севир. Онлар јохсул олсалар да тәмизфикирли аличәнаб вә садә адамлардыр. Әкбәр әми адлы Чәнуби Азәрбајчандан кәлмиш јохсул бир кәндлинин һәјатыны Шаиг бүтүн тәфәррүаты илә нәгл едир. Әкбәр әми Чәнубдакы бәјләрин вә фәррашларын зүлмүндән әзилмиш , сојулуб таланмышдыр. Нәһајәт, аиләсинә бир тикә чөрәк газанмаг фикрилә Аразы бу тәрәфә адламышдыр, фәһләлик едиб газандығы ајда сәккиз манатла јарыач-јарытох доланыр вә ушаглары үчүн бир гарын чөрәк пулу јығмаға чалышыр. Бу заман Әкбәр әмијә хәбәр чатыр ки, арвады өлүб, ушаглары башсыз галыб. Дәрд-гүссә вә ушагларын фикри Әкбәр әмини әлдән салыр, лакин онлары кедиб кәтирмәјә пулу јохдур. Балача Шаиг бу һадисәни билдикдә анасынын јанына гачыр, о да әринә тә'сир едир. Атасы Әкбәр әмијә он беш манат верир вә Әкбәр әми кедиб ушагларыны Тифлисә кәтирир. Онун Чәнубдан гајытмасы һәјәтдәкиләр үчүн бир бајрам олур. Килас нәнә Әкбәр әминин дә ушагларыны ганады алтына алыр.

Бу хатирәни охудугда биз Абдулла Шаигин 1908-чи илдә јаздығы «Мәктуб јетишмәди» һекајәсини хатырлајырыг. Һекајә Балаханыда, мүәллимлик етдији заман мә'дәнләрдә көрдүјү һадисәләрин тә'сирилә јазылмышса да, орда биз Әкбәр әминин ијини дујуруг. Онун да мүәјјән чизкиләри вә јазычы һафизәсинә бурахдығы тә'сирләр өзүнү көстәрмишдир.

Бүтүн бу көрдүкләри Шаиги мүәјјән дәрәчәдә хәјалпәрвәр вә назикүрәкли етмишди. Та ушаглыгдан онун үрәјиндә инсанлара гаршы һәссас, лирик бир мәһәббәт бој атмаға башлајыр, о, инсан фәлакәти вә бәдбәхтлијинә биканә, үрәкјанғысыз баха билмир. Әзилән вә еһтијачда олан адамлара үрәји јаныр, һәр ан онлара көмәк әлини узатмаг истәјир. Бүтүн бунлары она көрә гејд едирик ки, Абдулла Шаигин јарадычылығында һуманизм вә инсанпәрвәрлијин көкләрини бунларсыз мүәјјән етмәк чәтиндир. Зәһмәткеш инсанларын гаранлыг вә еһтијач пәрдәсинә бүрүнмүш һәјатыны ишыгландырмаг арзусу Шаиги елм вә маариф мәш'әлинә тәрәф чәкирди. Она елә кәлирди ки, әлач анчаг маарифдәдир, халгын савадланмасындадыр. Һәјат мүбаризәсиндә әлијалын олан Әкбәр әми вә Килас нәнәләри һәр јетәнин гапаз вә тәһгириндән гуртармаг үчүн јеканә силаһ саваддыр, елмдир. Буна көрә дә Абдулла Шаиг мәктәби вә мүәллими та ушаглыгдан бөјүк бир мәһәббәтлә севир, һәтта мүәллимләрин ади инсан олдугларына белә инана билмир. Абдулла Шаиг јазыр: «Мән мүәллимләрими чох севирдим. Билмирәм, мән һәддиндән артыг хәјалпәрәст бир ушаг идим, ја онлар бу гәдәр нәчиб инсанлардылар?.. Онларын һәр бир һәрәкәти вә рәфтары мәндә чошғун һиссләр вә јүксәк дүшүнчәләр ојадырды. Дәрсләримә олан сонсуз һәвәсим вә јорулмадан кечә-күндүз чалышмағым да мүәллимләримә олан сәмими мәһәббәтимдән ирәли кәлирди».

Бу сәтирләри охујаркән Абдулла Шаигин һекајә, повест вә ше'рләриндә мүәллим образларынын нә үчүн бу гәдәр јүксәкүрәкли, нәчибгәлбли олдуғуну, нијә бу гәдәр сәмими бир гәләмлә тәсвир едилдијини анлајырыг. Абдулла Шаигин јазычылыг һәвәсини ааловландыран вә ону биринчи дәфә доғма Азәрбајчан дилиндә јазмаға сөвг едән дә мүәллим олмушдур. 1893—1900-чү илләр арасында Иранын Мәшһәд шәһәриндә олдуғу заман Шаиг фарс вә франсыз әдәбијјатыны көзәл билән Мирзә Јусиф адлы азәрбајчанлы бир мүәллимин нәзарәти

алтында тәһсилини давам етдирмишдир. Шаигин тәсвиринә көрә Мирзә Јусиф мүкәммәл билик саһиби вә вәтәнпәрвәр бир шәхс имиш. Шаиг орада, мәшһур рус тәмсилчиси Крыловун «Сазандалар» тәмсилини фарсчаја тәрчүмә едәрәк Мирзә Јусифә охумушдур. Шаигин ше'р вә әдәбијјата һәвәс көстәрмәсини Мирзә Јусиф бәјәнир, лакин тәмсили фарсчаја тәрчүмә етдији үчүн она ачығы тутур.

— Апар, бу тәмсили азәрбајчанча јазыб кәтир, — дејир.

Әлбәттә, Абдулла Шаигин о заман илк әдәби тәчрүбәјә фарсча башламасы тәәччүблү дејилдир. О дөврдә һәм Азәрбајчан дилиндә мәктәбләр вә китаблар аз иди, һәм дә Шаиг тәһсилини фарс дилиндә давам етдирирди. Буна көрә дә о, Крыловун «Гурд вә пишик», «Ики өкүз», «Мејмун вә көзлүк», «Гарға вә пендир» тәмсилләрини дә фарсчаја тәрчүмә едир. Диггәтәлајиг чәһәт орасыдыр ки, Мәшһәд мүһитиндә Шаиг Фирдовси, Хәјјам, Сә'ди кими Шәрг әдәбијјаты классикләрилә јанашы бөјүк рус классикләри Пушкин, Лермонтов вә Крыловун да әсәрләрини охујур. Мүталиә вә тәрчүмә саһәсиндә гәләм ишләтмәси Шаигдә әдәби јарадычылыға олан мејли гүввәтләндирир. Тәһсил вә әдәби мүталиә илә јанашы Шаиг Хорасанда өзүнәмәхсус бир һәссаслыгла халгын һәјатыны өјрәнир, күчә, базар вә мејданларда јашајышын ејбәчәр шәкилләрини мүшаһидә едир, шаһ истибдады вә феодал шәраитинин инсан һәјатыны нә гәдәр чүрүдүб корладығыны көзүјлә көрүр. Көрдүјү дәһшәтли, күлүнч, фачиәнә, ејбәчәр һәјат сәһнәләри ону каһ сарсыдыр, каһ нифрәтә кәтирир, каһ ачы күлүшләр ојадыр вә хәјалында һәкк олуб галыр. Хорасан мүшаһидәләри Шаигин үрәјиндә истибдад вә зүлмә гаршы әбәди бир нифрәт доғурур, инсанлары шаһлардан вә валиләрдән, фәррашлардан вә миргәзәбләрдән азад көрмәк арзуларыны аловландырыр.

Беләликлә, һәјат өз амансыз вә ганлы, чазибәдар вә ијрәнч сәһнәләри илә кәнч Шаигин гаршысында мүшкүл вә зиддијјәтли суаллар гојур, үрәјиндә зәнкин дујғулар вә еһтираслар ојадыр, ону дәрин фикирләр вә хәјаллара салыр, јә'ни реалист вә мә'налы сәнәт мә'бәдинә тәрәф чәкир.

А. Шаиг әдәбијјат сәһнәсинә гызғын кәнчлик еһтираслары вә долашыг фикирләрилә кәлир, бурада шүбһә-

ләрини дә, мәһәббәт вә нифрәтини дә ејни ачыглыгла ифадә етмәјә чалышыр.

Бә'зән чох садә китабларла кифајәтләнирсә, бә'зән бәдии сөзү инсанларын јолуна ишыгсачан бир мәш'әл кими аловландырыр.

Шаигин илк јарадычылығы 1905-чи ил ингилабы вә гара иртича дөврүнә дүшүр. Ингилаб халг күтләләри јарадычылығынын ән гызғын мәрһәләси, ән јүксәк зирвәсидир. Ингилаб дөврүндә јүз минләрлә инсанлар азадлыг идеалы јолунда өлүмә кедир, мәрдлик вә гәһрәманлыгла мүбаризәјә гошулурлар. Ичтимаи һәјатын ингилаб фыртынасы илә чалхаланмајан бир саһәси галмыр. Ингилабын тәмиз вә әтирли күләји һәр тәрәфи тутур, һәр күнч вә бучағы долашараг көһнәлмиш, ијләнмиш һаваны тәмизләјир. Бешинчи ил ингилабы чар империјасынын бүтүн кушәләриндә зәһмәткеш күтләләри мүбаризәјә руһландырды, азадлыг вә хош һәјат истәкләрини гызышдырды. Лакин ингилаб туфаны јалныз сағлам гүввәләри һәрәкәтә кәтирмәклә гуртармыр, хәстә вә көһнәлијә алышмыш гүввәләр дә өлүмчүл тәһлүкәни һисс едәрәк тәлаш вә ваһимә ичәрисиндә һәрәкәтә кәлир, тәрпәширләр. Азәрбајчанда 1905-чи ил ингилабы халгын кениш тәбәгәләрини сијаси мүбаризәјә, азадлыг вә јени һәјат уғрунда дөјүшләрә галдырды. Габагчыл зијалылар, мүтәрәгги вә халга бағлы олан јазычылар, мүәллимләр вә башгалары ингилабы севинчлә гаршыладылар, ингилабын кәтирдији демократик һүгуглардан истифадә едәрәк халгын јараларыны сағалтмаға киришдиләр; јени типли мәктәбләр ачдылар, театрлар, хәстәханалар, маариф очаглары јаратдылар, гәзет вә журналлар чап етмәјә башладылар. Онлар бүтүн вәтәндашларын көзүнү ачмағы, савадлы, елмли етмәји, һамыны вәтән үчүн фајдалы вә шүурлу бир мүбаризә чевирмәји өз гаршыларына мәгсәд гојмушдулар вә бу мәгсәд уғрунда илһамла мүбаризә апарырдылар. Онларын әксинә оларағ мүртәче гүввәләр — бәјләр, ханлар, буржуа үнсүрләри халгы мөвһумат вә зүлм алтында сахламаға чан атыр, ана дилиндә јени мәктәбләр вә театрлар ачмағын әлејһинә чыхыр, гәзетләри бағлатдырыр, гыз мәктәбләрини ганундан харич е'лан едир, арвадларын исмәт вә намусуну чадрада көрүр, фәһлә һәрәкатыны вә сосиализм уғрунда мүбаризәни ганунсузлуг, анархија адландырырды, бир сөзлә онлар дөрд әлле көһнәликдән јапышырдылар. Абдулла Шаиг бу дөврдә

јаздығы ше'рләриндә јенилији, һәјатын ингилаби әсасларла јенидән гурулмасыны үрәкдән алгышламышдыр. Столыпин иртичасы илләриндә, чаризм биринчи думаны говдуғу заман шаир иртича булудларынын һәр тәрәфи бүрүдүјүнү гәзәблә тәсвир едәрәк ингилаб фыртынасынын јенидән чошмағыны истәјир:

Дурма даһа еј әдл, сәадәт булуду, јағ!
Еј илдырым, әзминлә курулда јенә һәр ан.
Еј күчлү күләк, сән дә гопар фыртына, туфан.
Бу көһнә чаһаны тәмәлиндән учур анчаг!

О заман шаирин ингилаби чағырышларында ара-сыра дәрин бир кәдәр дә ешидилир, лакин бу кәдәр һәјатдан шәхси наразылығын нәтичәси олмадығы кими субјектив, дини маһијјәт дә дашымырды. Онда үмумбәшәри бир мә'на варды, ичтимаи мүһит вә гурулушун әдаләтсизликләринә гаршы чеврилмишди, һәјатла јүксәк идеаллар арасындакы учурумун бөјүклүјүндән доғмушду. 1908-чи илдә јаздығы «Парчалар»да шаир дејирди:

Санма бу дәрду гүссәмин сәбәби
Олмамагдыр бу дүнја камымча.
Гәлбими јандыран будур анчаг:
Вәтәни көрмәдим мәрамымча.

Гејд етмәк лазымдыр ки, Шаиг, јарадычылығынын илк дөврүндән башлајараг халга, һәгигәтә вә азадлыға инанан бир јазычыдыр. О, һагг вә әдаләтин нәһајәт гәләбә чалачағына һеч бир заман шүбһә етмәмишдир. Буна көрә дә онда үмидсизлик јохдур. Оптимизм, инсанын јарадычы гүввәләринә инанмаг, јүксәк инсан шүуру вә вичданына е'тимад Абдулла Шаигин јарадычылығында әсас мотивләрдир. Мүртәче гәзетләр вә јазычылар Романов сәлтәнәтинин әбәдилијиндән данышдығы, зәифруһлу адамлар үмидсизлијә гапылдығы бир заманда Абдулла Шаиг јазырды:

Инанын, достларым мәнә инанын!
Бир заман мәһв олар бу истибдад,
Галар анчаг бу зүлмдән, бир ад.
Утанын инди, зүлмдән, утанын!

Абдулла Шаигин јени һәјат арзулары көһнә һәјата, көһнәликләрә гаршы мүбаризә фикрилә бағлы олмушдур. О инанырды ки, вәтәнин вә инсанлығын хошбәхтлији үчүн, доғрудан да сәадәтлә долу бир һәјат јарадылмасы үчүн көһнә дүнјаны көкүндән дәјишмәк лазым кәләчәкдир. Нә гәдәр ки, чәмијјәт көһнәликләр әлиндә әсирдир,

јени вә шанлы һәјат мүмкүн дејил. 1909-чу илдә јаздығы «Һәр шеј көһнә» ше'риндә шаир дејирди:

Үрәкгыран гара күндән чаһан тапармы ничат?
Бу јер, бу көј, бу күнәш көһнә, бу һәјат көһнә!
Идарә көһнә, шүур көһнә, каинат көһнә.
Бу көһнәликләр ичиндә доғармы шанлы һәјат?..

Көһнәликләрә гаршы, зүлм, истибдад вә зоракылыг дүнјасына гаршы чыхан шаир тәбии олараг ингилабчылары алгышлајыр, онлары «Вәтән гајыгчылары» адландырырды. 1910-чу илдә јаздығы «Чәһаләтлә мүчадилә», јахуд «Заманын ингилабчыларына» ше'ри ингилаби мүбаризәнин кәләчәјинә бөјүк бир инамла долудур.

Әлдә етмәк үчүн бөјүк әмәли,
Горхмајын, чүр'әт илә галхышыныз,
Фыртына, далғаларла чарпышыныз,
Ирәли, гәһрәманларым, ирәли!
Шәфәг атдыгда, ја даһа еркән,
Инанын, саһилә дәмир атарыг;
Бу гаранлыг думанлары ударыг.
Сизи алгышлајар севимли Вәтән.

Абдулла Шаигин јарадычылығында зәһмәт темасы, зәһмәткеш кәндли вә фәһлә образы бөјүк јер тутур ки, бу да онун һуманизми вә демократик көрүшләринин тәбии бир нәтичәсидир. Онун һәм ше'рләриндә, һәм дә һекајә вә пјесләриндә әмәкчи инсанлар, саф вә јүксәк бир мәһәббәтлә тәрәннүм едилир. Совет дөврүнә гәдәр јаздығы әсәрләрдә Шаиг кәндли вә фәһләнин ағыр һәјатыны, синифли чәмијјәтдә онун амансыз истисмар олундуғуну көстәрир. 1907-чи илдә јаздығы «Әкинчи» ше'риндә ган-тәр ичиндә јер шумлајан, чул-палазыны гышда сатыб-совмуш, аиләси гуру јердә галан борча дүшмүш кәндлини «зәһмәт мәләји» адландырыр, јаз күнәшинин доғдуғуну хәбәр верәрәк ону мүбаризәјә руһландырырды. Шаиг көстәрирди ки, зәһмәтин мәһсулу кәндлинин өзүнә чатмыр, онун балаларыны әбәди еһтијач көзләјир, јохсуллуг вә сәфаләт гапысыны кәсмишдир, чүнки:

Сүнбүлләр әјәр башларыны дәнли чағында,
Көзләр бәһәри бәј отуруб зүлм отағында,
Пај-пуш олачаг зәһмәтимиз, еј көмәјим, чәк!
Залимләрә гисмәт олур анчаг әмәјим, чәк!

Ингилабдан әввәл кәндли темасынын ишләнмәсиндә Абдулла Шаиг «Молла Нәсрәддинчиләр» вә Сабир јолуну тутараг кәндин зәһмәткеш тәбәгәсинә мәһәббәтлә јахынлашмыш, мүлкәдарларын вәһшилијини ифша етмишдир. 1913-чү илдә Сабирин сатиралары руһунда јазылмыш «Әкинчи вә хан» ше'риндә дәрин бир нифрәт вә истеһза илә Шаиг дејир:

Кәлдим бош әл илә гапына, говма, дәхиләм,
Јохсул, үзү гарә, әмәји пуч вә сәфиләм.
Гәлби гырығам, бојну бүкүк, хәстә, әлиләм.
Кәл ејлә мәним дәрдимә дәрман, сәнә гурбан.
Һагсыз, гуру муздурча бу һејван сәнә гурбан.

Әсди гара јел, чәлтији, бостаны совурду,
Бу фәгр вә зилләт нечә илдир бизи јорду.
Јағмады јағыш, јанды тахыл, чүмлә күл олду.
Бир дәнә әлә кәлмәди һеч, хан, сәнә гурбан.
Нә дары, нә чәлтик, нә дә бостан, сәнә гурбан.

Јохсул вә әзилән кәндлинин дилиндән јазылмыш бу ше'рин өзүнә аид бәдии хүсусијјәти вә көзәллији вардыр. Шаир бурада һәм Сабир стилини давам етдирмиш, һәм дә орижинал бәдии форма тапмышдыр. Һәркаһ Сабирдә әһвалат мүлкәдарын дилиндән дејилирдисә, поетик тәсвирдә мүлкәдар образы өн плана чәкилмишдисә, Шаигдә јохсул, әзкин кәндли сурәти әсасдыр. Бу кәндлинин данышығы, онун аһәнки вә тәрпәниши һәм өзүнүн инкишаф сәвијјәсини, синфи шүурунун дәрәчәсини, һәм дә мүлкәдарын инсафсыз вә мәрһәмәтсизлијинин һүдудсузлуғуну көстәрир.

Шаиг јалныз һаким синифләри лә'нәтләндирмәклә галмајыб көһнә феодал кәндин бир чох мә'нәви јараларыны ачыр, көһнә әхлаг вә тәрбијәнин төрәтдији фачиәләри бизә көстәрир. 1911-чи илдә «Бәдбәхт аилә», сонралар исә ишләјиб «Дурсун» ады илә чап етдирдији повестдә јазычы көһнә кәндин хәсислик, һәрислик, чохарвадлылыг вә саир бу кими хәстәликләрини ифша етмиш, бу бәлаларын инсанлары нечә бәдбәхт етдијини, нә чүр әдавәтләр төрәтдијини инандырычы вә тә'сирли бојаларла көстәрә билмишдир. Абдулла Шаигин чаһан мүһарибәсинә гәдәр јаздығы әсәрләрдә јохсул кәндли образлары әсас јер тутур. Һәм дә онун кәндли образлары нә гәдәр әзкин, савадсыз, феридә галмыш олсалар да, мә'нәвијјатча чох тәмиз вә саф адамлардыр, үрәкләри јахшыдыр, һеч кәсәпислик етмирләр. Даһа артыг, онлар өз сон тикәләрини башгасилә бөлүшмәјә һазырдырлар, әзилән вә јыхылан һәр кәсин әлиндән тутур, мунис бахышлары вә меһрибан сөзләрилә үрәјинә дајаг верирләр.

Шаигин биринчи чаһан мүһарибәсинә гәдәр јаратдығы кәндли образларынын һамысы анчаг һалындан ши-

кајәт етмәји бачаран дилсиз-ағызсыз мәзлумлардан ибарәт дејилдир. Онларын ичәрисиндә чох бачарыглы, дүнјакөрмүш, пәләнкләрлә пәнчә-пәнчәјә кәлмиш гәһрәманлар да вардыр. Бу чәһәтдән 1910-чу илдә јаздығы вә дәфәләрлә чап олунмуш «Көч» повести Азәрбајчан әдәбијјатынын ән гијмәтли классик әсәрләриндән биридир. Повест кәндин зәһмәткеш тәбәгәсинин һәјатыны шаиранә бојаларла вә дәрин реалист бир гәләмлә тәсвир едир. Бурада јүксәк дағларын вә мешәләрин гојнунда јерләшән кәндин һәјаты, халгын адәт вә ән'әнәләри чох тәбии вә ахычы бир шәкилдә нәгл олунмушдур. Инсанлар вә онлары әһатә едән тәбиәт вә мүһитлә үзви әлагәдә көстәрилир, тәбиәт тәсвирләри о гәдәр чанлы вә зәнкиндир ки, санки бир јазычы гәләминдән јох, бир рәссам фырчасындан чыхмышдыр. Бүтүн бунлар гранит бир әсасдыр ки, онун үстүндә Кәрим бабанын вә Ајрым гызынын тунч һејкәли јүксәлир. Кәрим баба садә һәјатла јашамыш кенишүрәкли, гочаг вә горхмаз бир чобандыр. Ајрым гызы ингилабдан әввәлки Азәрбајчан гадынлығынын ән көзәл нүмајәндәләриндәндир, о һеч бир шејлә кишиләрдән кери галмыр, чәсарәтли, ачыгүзлү, сөзүнү мәрд дејән, ишбачаран бир гадындыр. Кәндлиләрдән бири һаглы олараг онун һаггында дејир:

«Бу пәһләван гадын кишидән артыгдыр.»

Кәрим баба илә Ајрым гызынын мүнасибәти феодал чәмијјәтиндә олан әр-арвад көләлијинә дејил, күндәлик биркә зәһмәтдә бәркимиш достлуға вә јолдашлыға әсасланыр. Буна көрә дә Ајрым гызы Кәрим бабаја үстүнлүк көстәрдикдә Кәрим баба ачыгланыб гәзәбләнмир, өзүнү сындырмыр, һәтта ифтихарла вә курлајан бир сәслә дејир:

«Мәним кими кишинин елә дә арвады кәрәк олсун.»

Абдулла Шаиг, Азәрбајчан реалист вә демократик әдәбијјатынын баниси олан бөјүк Мирзә Фәтәли Ахундовун јолуну давам етдирәрәк һәлә ингилаба гәдәр јаздығы әсәрләрдә бир сыра ишкүзар, бачарыглы гадын образлары јаратмышдыр. Мәсәлән, Лев Толстојдан игтибас етдији «Кимдир һаглы?» адлы икипәрдәли мәнзум комедијасында Күлсәнәм кими чанлы вә мүбариз бир гадын сурәти јаратмышдыр. «Кимдир һаглы?» комедијасы игтибас олдуғуна бахмајараг, тамамилә Азәрбајчан материалы үзәриндә јазылмыш, Азәрбајчанын милли хүсусијјәтләрини әкс етдирмишдир. Шаиг бурада чох чанлы

бир мәсәлә гојур. О заманкы чәмијјәтдә вә аиләдә гадынын һүгугсуз вәзијјәти сағлам бир күлүшлә ифша олунур. Комедијанын мүхтәсәр сүжети беләдир: чөл ишләриндән гајыдан Рүстәм, хөрәји сүфрәдә һазыр көрмәдији үчүн арвады Күлсәнәми данлаға тутур, ачыгланыр. Лакин Күлсәнәм дә дил алтында галан арвадлардан дејилдир. Әринин «сәһәрдән евдә нә гајырырсан» суалына евдә мин иш олдуғуну дејир:

— Сач асырам, фәтир, чөрәк јапырам.
Атлы кими ора-бура чапырам.
Одун, чырпы дашыјырам шәлә-шәлә.

Әр илә арвад арасында кимин ишинин ағыр олдуғу һаггында мүбаһисә узаныр, нәһајәт гәрара алырлар ки, сабаһдан Күлсәнәм чүт гошуб чөлә кетсин, Рүстәм евдә отуруб ушаға, тојуг-чүчәјә бахсын, хөрәк биширсин, јә'ни арвад кишинин ишини, киши, дә арвадын ишини көрсүн. Нәтичә о олур ки, Күлсәнәм чөл ишләринин өһдәсиндән чох көзәл кәлир, Рүстәм исә евдә башыны итириб галыр, чүчәләри гырғы апарыр, хәмири ит јејир, бешикдә ушағын чығыртысы көјә чыхыр, хөрәк асылмамыш галыр. Комедија Күлсәнәмин ағылда да, бачарыгда да Рүстәмдән чох-чох үстүн олдуғуну көстәрир вә онун там гәләбәси илә битир. Сөз јох ки, 1910-чу илләрдә Азәрбајчан гадынларынын дохсан доггуз фаизи савадсыз олуб, буржуа-феодал мүһитинин ағырлығы алтында әзилдији бир заманда Күлсәнәм кими гадын образы јаратмаг вә гадынын һеч бир чәһәтдән кишидән әскик олмадығы фикрини белә чанлы бојаларла тәблиғ етмәк чох мүтәрәгги һал иди.

Абдулла Шаигин кәнддән јаздығы әсәрләрин әксәријјәти үрәкачычы вә һәм дә чох јығчам тәбиәт тәсвирләрилә долудур. Бу тәсвирләрин мүвәффәгијјәти јүксәк зөвг вә бәдиилик дујғусунун һәр ан өзүнү көстәрмәсиндәдир. Һәм дә тәбиәти Шаиг шаир көзү илә көрүр, зәһмәткеш кәндли үрәјилә дујур. Бу чәһәтдән 1913-чи илдә јаздығы «Дағлар султаны» ше'ри бәдии гијмәти вә көзәллији е'тибарилә «Көч» гәдәр јүксәк вә камил бир әсәрдир. Бурада һәр бир мисра мәнзәрәдир, чанлы һәјати бир таблодур. «Көч» әсәриндә олдуғу кими садә вә долғун халг дилилә јазылмыш бу ше'р чобанлар һаггында, онларын кәзиб-доландығы чөлләр вә дағлар һаггында үрәкдән чыхан бир нәғмә, бир мусиги парчасыдыр.

Мал гапыја кәләндә ахшам-сәһәр,
Гојун мәләр, гузу мәләр, дағ мәләр.
Сәсә-күјә дүшәр, көпәкләр һүрәр,

Дәрә, дағ, даш һәзин-һәзин сәс верәр.
Бу јерләрин султаныдыр чобанлар,
Һәм бәјидир, һәм ханыдыр чобанлар.

Шаир тәбиәти вә чобанларын мәишәтини чанлы сөзләрлә тәсвир едир, бу тәсвирлә онларын нәчиб вә садә хасијјәтини ачыр, дүнја малындан һеч шејләри олмаса да тәмиз үрәкләри вә онлара сәадәт кәтирән хошсифәт севкилиләри олдуғуну дејир:

Дүнја малындан вар: сичим, чатысы,
Патавасы, чухасы, һәм гартысы,
Бир дә гумралкөзлү назлы фатысы,
Охудугча гәлб одлар бајатысы.
Бу јерләрин султаныдыр чобанлар.
Һәм бәјидир, һәм ханыдыр чобанлар.

Абдулла Шаигин ингилабдан әввәлки јарадычылығында «Мәктуб јетишмәди» һекајәси принсипиал әһәмијјәтә маликдир. Бу һекајәдә Шаиг Азәрбајчан әдәбијјатында актуал тема олан фәһлә синфи темасыны әкс етдирмишдир. Бурада онун һуманист вә демократик көрүшләри даһа парлаг сурәтдә мејдана чыхыр. Јазычы Бакы нефт мә'дәнләриндә хүсуси саһибкарлар вә капиталистләр үчүн чалышан фәһләләрин ағыр вә дөзүлмәз һәјатыны мәһарәтлә тәсвир едир. Һекајәнин әввәлиндә дејилән бу сөзләр онун идеја истигамәтини ајдын көстәрир.

«Дүнјада бүтүн сәфаләт вә фәлакәт јалныз инсанлығын јохсул гисминә нәсиб имиш!».

Һекајәнин әсас гәһрәманы олан Гурбан ади бир фәһләдир, ону Бакы нефт мә'дәнләринә чәкиб кәтирән арвад-ушағына чөрәк пулу газанмаг дәрдидир. Гурбан кәнддә гојуб кәлдији ушагларыны вә арвадыны үрәкдән вә чох инчә бир мәһәббәтлә севир. Кечә-күндүз фикри онларын јанындадыр. Онун бу мәһәббәти моллаја јаздырдығы кағыздан ајдын көрүнүр: «Молла, әввәлчә мәндән ушагларын анасына салам јаз, — деди.—Јаз ки, Анаханымын, Мәмишин көзләриндән мәним әвәзимдән өпсүн, онлардан көз-гулаг олсун». О заман Бакы нефт мә'дәнләриндәки ағыр шәраит вә саһибкарларын һәрислији нәтичәсиндә Гурбан мәһв олур. Онун јаздығы кағыз вә гәнаәтлә јығдығы бир мигдар пул арвадына, ушагларына кедиб чатмајыр. Һекајә классик новелла тә'сирини бағышлајыр вә бәдии биткинлији е'тибарилә Чәлил Мәммәдгулузадәнин «Почт гутусу», «Уста Зејнал» кими һекајәләрилә бир сәвијјәдә дурур. Үмумијјәтлә, гејд етмәк лазымдыр ки, Абдулла Шаиг һекајәнин устасыдыр. Јығчам сүжет, доғру вә дәгиг бәдии тәсвирләр, һадисәнин тәбии инкишафы, мә'налы диалог вә лирик әһвали-руһијјә онун һекајәләринин көзәл хүсусијјәтләридир.

Сөз јох ки, ингилабдан әввәлки јарадычылығында Абдулла Шаиг дөврү илә бағлы олан бә'зи ичтимаи-сијаси һадисәләри әкс етдирәркән мәһдуд шәрһләрә јол вермиш, бә'зән мүчәррәдлијә, бәдбинлик әһвали-руһијјәсинә гапылмыш вә о дөврдә зијалыларын бир гисминин уддуғу мүчәррәд иттиһад идејаларына алданмышдыр. Мәсәлән, 1906-чы илдә Моллаји Руминин «Мәснәви»синдән игтибас етдији «Ибрәт вә мүгабилә» мәнзум һекајәси мәһз белә бир алданышын мәһсулу иди. Шаигин әсас фәалијјәти вә јарадычылығынын үмуми руһу исә һәмишә сағлам олмушдур. Зәһмәткеш халг күтләләринә, доғма вәтәни Азәрбајчана, Азәрбајчан дили вә халг әдәбијјатына олан сөнмәз мәһәббәти ону һәмишәлик мүтәрәгги халг чәбһәсинә чәкмишди. О, шәрәфлә реалист вә демократик әдәбијјатын көркәмли нүмајәндәләри илә бир чәркәдә халгын тәрәгги вә јүксәлиши уғрунда мүбаризә апарырды. Буна көрә дә Абдулла Шаиг Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулан күндән бөјүк бир һәвәслә јени һәјат уғрунда, јени сосиалист әдәбијјаты вә мәдәнијјәтинин чичәкләнмәси уғрунда мүбаризәјә киришди.

Абдулла Шаигин 1938-чи илдә јаздығы «Араз» романы фәһлә синфи темасыны даһа дәриндән әкс етдирән әсәрләримиздәндир. Бурада биз ингилабдан әввәлки мә'дәнләрин мәнзәрәсини көрүр, чохлу ингилабчы фәһлә образлары илә үз-үзә кәлирик. Фәһләләр болшевик партијасынын рәһбәрлији алтында, гәһрәман — ингилаби мүбаризә апарыр, капитализм зүлмү вә бојундуруғуну бирдәфәлик үстләриндән атмаға чалышырлар. Бурада ингилаби мүбаризә сәһнәләрини Шаигә мәхсус лирик бир аһәнклә мәишәт вә мәһәббәт сәһнәләри әвәз едир. Әсәрин әсас гәһрәманы Араз охучунун көзүндә јаваш-јаваш бөјүјүб, онун мәһәббәтини газаныр.

«Интиһармы, јашамагмы» һекајәсиндәки халглар гардашлығы идеалы, бурада даһа кениш бәдии әксини тапыр.

Халгымыз Абдулла Шаиги ушаг әдәбијјатынын классик јарадычысы кими танымыр. Онун истәр ингилабдан әввәл јаздығы «Алма оғрусу», «Чәфәр вә Бәшир» кими көзәл мәнзум һекајәләри, истәрсә совет дөврүндә

јаратдығы онларла көзәл ше'р, һекајә, пјес вә поемалар әдәбијјатымызын гызыл фондуна дахил олмуш вә һамы тәрәфиндән севилә-севилә охунур, ушагларымызын коммунизм тәрбијәсиндә, онларын характерләринин шәкләдүшмәсиндә бөјүк рол ојнајыр.

Абдулла Шаигин әсәрләри Азәрбајчан классик әдәбијјаты вә халг јарадычылығынын ән јахшы ән'әнәләри әсасында јаранмышдыр. Шаиг бүтүн өмрү боју бизим кечмиш әдәбијјатымызы, ашыглары, бајатылары, ел мәсәлләрини өјрәнмиш вә онлардан бир сәнәткар кими истифадә етмишдир. Бир чох әсәрләринин темасы халг әфсанәләри, классик әдәбијјат вә нағыллардан алынмышдыр. Абдулла Шаиг 1906-чы илдән башлајараг истәр ибтидаи вә истәрсә орта али мәктәбләримиз үчүн чохлу дәрс китаблары јазмыш, програмлар дүзәлтмишдир.

Абдулла Шаиг хошбәхт јазычыдыр, чүнки о инсанлыға сәадәт кәтирән јүксәк идеалларын вәтәнимиздә нечә һәјата кечдијини өз көзләрилә көрдү вә бу мүбаризәдә садә бир сејрчи кими дејил, мүбариз бир вәтәндаш кими иштирак етди. Тәмиз арзу вә хәјалларла јашамаг хошдурса, бу арзу вә хәјаллара чатмаг әсл сәадәтдир. Белә бир сәадәт Абдулла Шаиг јолдаша нәсиб олмушдур.

1956

Мәммәд Ариф

ШАИГ МҮӘЛЛИМ

Нә көзәл сөздүр мүәллим сөзү. Мәлаһәтли вә вүгарлы! Бу сөзүн лүғәти мә'һасы өјрәдән, билик верән олсада, онун тәсәввүрүмүздә, руһумузда дашыдығы мәфһум, халг арасында малик олдуғу мәзмун вә мүндәричә даһа бөјүк вә кенишдир, даһа мө'тәбәр вә үлвидир. Шаиг мүәллим!

Бир күн мән Абдулла Шаигдән сорушдум:

— Мирзә, сиз узун илләр һәм мүәллимлик етмисиниз, һәм дә әдәбијјат саһәсиндә чалышмысыныз, инди дә чалышмагдасыныз, һәр ики саһәдә халг үчүн бөјүк вә фајдалы ишләр көрмүсүнүз. Сизи бу саһәләрдән һансы

даһа чох тә'мин едир, һансы даһа чох үрәјиниздәндир: мүәллимлик јохса јазычылыг?

Бу суалы верәндә Абдулла Шаиг артыг һәм бир мүәллим вә һәм дә бир әдиб кими халг, партија вә һөкумәт тәрәфиндән јүксәк гијмәтини алмышды. Онун илләр узуну халг маарифи саһәсиндәки әвәзсиз фәалијјәти вә бир јазычы кими јаратдығы мүхтәлиф жанрда вә мүхтәлиф үслубда бәдии әсәрләр, хүсусән кәнчлијин гәлбиндә она дәрин һөрмәт вә мәһәббәт ојатмышды. Лакин бунунла белә, һәр бир бөјүк әдибин, ичтимаи хадимин, бир чох саһәдә фәалијјәт көстәрән шәхсин өз үрәјиндән олан, ону даһа чох разы салан бир фәалијјәт саһәси олур. Мәним суалым анчаг бу мә'нада, бәлкә дә интим маһијјәтдә иди.

Шаиг мүәллимин сифәтиндән һисс етдим ки, мән онун чох инчә бир телинә тохунмушам. О, санки бүтүн үрәјини мәнә ачмаг, бүтүн башына кәләнләри мәнә сөјләмәк, бүтүн дүшүндүкләринә мәни шәрик етмәк истәјирди. Әввәлчә хәјалән чох узаглара кетди, сонра гајытды вә лап мүхтәсәр данышмаға башлады. Јазыда гысалығы севән Шаиг сөһбәтдә дә азданышан иди, узунчулугдан хошу кәлмәзди.

Сөһбәтинин, чавабынын тәфсилаты јадымда дејил, мәзмуну бундан ибарәтди: ичтимаи һәјата гәдәм гојдуғум илләрдә, әсримизин әввәлләриндә халгымызын ирәлидә кедән адамлары әлверишли шәраитдән истифадә едәрәк һәр кәс бачардығы ишлә халга көмәк едирди. Халгын исә еһтијачы чох бөјүк иди, бу еһтијачы өдәмәк үчүн бә'зиләри һәтта бир нечә саһәдә ишләјирдиләр: докторлуг, мүәллимлик, мүһәндислик, јазычылыг, гәзетчилик вә с. Мән мүәллимликдән башламышам вә өмрүмүн ахырына кими дә көрүнүр ондан әл чәкмәјәчәјәм. Мүәллимлик бизим халгымыза ән чох лазым олан бир сәнәтдир. Мән мүәллимликдән алдығым зөвгү һеч бир шејдән ала билмирәм. Ахы мән јазычылыгда да мүәллимәм, мәни јазычылыға сөвг едән дә әсасән мүәллимлик олмушдур. Һәгиги мүәллимин фәалијјәт даирәси јалныз мәктәб дејил, бүтүн чәмијјәтдир, халгын һәјатыдыр. Мән мүәллимлијә тәзә башлајан вахтларда милли мәктәбләрдә дәрс китабы бөјүк бир проблем иди. Дәрс китабы илә дә иш ашмырды, шакирдләрә евдә охумаг үчүн, бәдии гираәт үчүн әлавә вәсаит дә лазым иди. Мәкәр вичданы олан вә бир гәдәр дә јазычылыг бачаран мүәллим буна дөзә биләр-

дими? Одур ки, дәрс китаблары јазмагла бәрабәр, ушаглар үчүн әдәбијјатдан, ана дилиндән јарарлы вәсаит дә һазырламалы олдум, һекајәләр, ше'рләр, драмлар јаздым, беләликлә дә мүәллимлији јазычылыгла бирләшдирдим. Инди мән сизин суалыныза нә чаваб верә биләрәм? Мәним әсасән дәрс вәсаити кими јаратдығым вә аз-чох мүстәгил бәдии дәјәрә малик әсәрләрдән алдығым зөвг дә мүәллимлик кими мүгәддәс вәзифәдән алдығым зөвгүн бир һиссәси дејилми?!

Шаиг мүәллимдән башга чаваб көзләмәк олмазды. Һәмин фикри о, сонралар «Хатирәләрим»дә дә тәсдиг едир: «Мән һәмишә, нәдәнсә, јазычылығымдан даһа чох мүәллимлијимлә ифтихар едәрдим».

Абдулла Шаигин мүәллимлији илә јазычылығы бә'зи нөгтәләрдә елә үзви бағланмышдыр ки, онлары ајырмаг һәм чәтин вә һәм дә лүзумсуз бир ишдир. 1901-чи илдән мүәллимлијә башлајан Абдулла Шаигин дөврүнү бир анлыға көзүмүзүн габағына кәтирәк. Јени ачылан Азәрбајчан мәктәбләриндә ана дили кечмәк үчүн биринчи дәрс китабларыны («Биринчи ил», «Ушаг көзлүјү», «Икинчи ил», «Үчүнчү ил» вә ја «Јени мәктәб» вә с.) мүәллимләр өзләри јарадырдылар. Бу мүәллимләрдән бири вә ән фәалы Абдулла Шаиг иди. Дәрс китаблары үчүн бәдии парчаларын һазырланмасында да Абдулла Шаиг фәал иштирак едирди. Бу дөвр маариф вә мәдәнијјәтимизин инкишафында бирикмә дөврү иди. Сабирин, Сәһһәтин вә Шаигин ән кичик ше'рләри, тәрчүмәләри дәрс китабларына гијмәтли бир һәдијјә кими дахил олурду. Сабирин «Ағачларын бәһси», «Ушаг вә буз», «Чүтчү», Сәһһәтин «Гушлар», «Тәнбәл», «Бағча» вә «Көч» ше'рләри илә јанашы, Шаигин дә «Гузу», «Әкинчи», «Кечи», «Әкин нәғмәси», «Пајыз» кими гыса, көзәл ше'рләри дәрч едилир, охунур вә севилирди:

Пајыз олуб, әсир сојуг күләкләр,
Солур дағда, чәмәндә күл, чичәкләр.
Јашыл-јашыл отлар бүтүн саралыр.
Көј үзүнү гара булудлар алыр.
Јағыш јағыр, думан чөкүр һаваја,
Селләр вурур өзүн ора-бураја.
Гушлар учуб дәстә-дәстә кедирләр,
Исти јерә көчүб гышлаг едирләр.

Вә ја:

Јаз гапыны алды, әкинчи, ојан,
Дур ајаға тарлалара кеткилән!
Шумла јери, тохумлары сәпкилән,
Һајды, а зәһмәт мәләји, дур, ојан.

Бу кичик мәнзум парчалара инди охучу бир о гәдәр дә јүксәк гијмәт вермәјә биләр, һәтта әдиб өзү дә бунлары аз әһәмијјәтли һесаб едиб сечилмиш әсәрләринә дахил етмәјә биләр, амма бир тәдгигатчы үчүн бу әсәрләри диггәтдән гачырмаг бөјүк сәһв оларды. Абдулла Шаигин мүәллимлик вә әдиблик фәалијјәти үчүн һәмин бу әсәрләр чох сәчијјәвидир. Бәдиилик илә фајдалылыг, естетика илә тәрбијә бу нөгтәдә бирләшир. Ушаглара бәдии зөвгүн әлифбасыны өјрәтмәк, ана дилинин ләззәтини дујдурмаг, онларда тәбиәтә, инсанлара, әмәјә мәһәббәт ојатмаг, онлара көзәллији, ше'ријјәти һисс етдирмәк һәгиги әдәбијјатын, һәгиги халг әдибинин вәзифәси иди. Заманә өзү бу вәзифәни тәбии олараг Шаигә тапшырмышды.

Абдулла Шаиг ушаглар үчүн мүнтәзәм бәдии әсәрләр јазан илк гоча сәнәткарымыздыр. Бир ушаг јазычысы кими Шаиг мүәллимлијә борчлудур. Ону бу шәрәфли јола сөвг едән балаларымызын ана дилиндә бәдии әсәрләрә бөјүк еһтијач һисс етмәси олмушдур. Абдулла Шаиг бүтүн бир серија тәшкил едән әсәрләри илә мәктәб китабханасы јаратмышдыр. «Тыг-тыг ханым», «Јахшы арха», «Түлкү һәччә кедир», «Мурад», «Шәләгујруг» вә бир чох башгалары кәнчләримизә илк дәфә бәдии әдәбијјаты дәрк етдирмиш, бәдии дили севдирмишдиләр...

...Охучулары ән чох чәлб едән бу мәнзум һекајәләрин садә вә чанлы дили иди. Бәс бу көзәл, ширин, садә дил индијәдәк һарада иди? Нә үчүн бә'зән Шаигин өз ше'рләриндә дә османлы дили зор кәлир, ајдын дилимизи думанландырыр, сүн'иләшдирирди? Бу садә Вагиф дилини фелјетонлара, сатирик ше'рә Сабир кәтирмишдисә, мәктәб китабханасына Шаиг мүәллим кәтирмишди:

Алыб тәсбеһ әлинә,
Шал бағлајыб белинә,
Ајагларында чарыг,
Башында тирмә сарыг.
Чијниндә атлас әба,
Әлиндә зорба әса,
Ағлајырды, кедирди,
Чөлләри сејр едирди...

Ону да дејәк ки, бу тыг-тыг ханымлар, һәччә кедән түлкүләр, шәләгујруглар јалныз ушаглара дејил, бөјүкләрә дә зөвг верир, онлара да ширин нағыл кими хош кәлирди.

Ушаг јазычысы кими шөһрәт газанан Абдулла Шаиг мәктәб сәһнәчикләри үчүн дә бәдии әсәрләр («Көзәл баһар», «Үрәк тикмәк», «Чобан» вә с.) јазмышды ки, бу Шаиг сәһнәчикләри о заманкы мәктәб һәјатымызда јени бир һадисә иди. Бәдии тәрбијә үчүн мәктәб сәһнәсинин бөјүк рола малик олдуғуну јәгин едән Шаиг мүәллим бир нечә әсәрини мәктәб сәһнәләри үчүн пјес һалына салмагла бәрабәр, сонралар Кәнч Тамашачылар Театры үчүн бир сыра драм әсәрләри јаратмышды. Әсасән вәтәнпәрвәрлик руһунда олан бу пјесләрин ичиндә нағыл-пјесләр («Елоғлу», «Вәтән», «Бир саат хәлифәлик» вә с.) олдуғу кими, чидди тәрбијәви мөвзуда мүасир пјесләр дә («Хасај» вә с.) варды. «Хасај» Шаиг мүәллимин чох севдији бир мөвзуја—мәктәблә аиләнин гаршылыглы әлагәсинә, тәрбијә ишиндә мүәллимин ардычыл тәләбкар вә вичданлы олмасы мәсәләсинә һәср едилмишдир. Абдулла Шаигин үмумијјәтлә драматуркија саһәсиндәки фәалијјәтини («Илдырым», «Нүшабә» вә с.) тәгдир етмәклә бәрабәр, демәлијик ки, онун Кәнч Тамашачылар Театры үчүн јаздығы пјесләр һәмин театрын јарадычылығында хүсуси бир мәрһәлә тәшкил етмәкдәдир.

Тәбиидир ки, Абдулла Шаиг әсримизин әввәлләриндә әдәбијјатымызда баш верән һадисәләрдән кәнарда гала билмәзди. Онун ичтимаи-әдәби фәалијјәти дөврүн бүтүн әдәби һадисәләри илә тәмас едирди. Ондан һеч дә кизли дејилди ки, Әлибәј Һүсејнзадәнин башчылығы илә Бакыда нәшр едилән «Һәјат» гәзети вә «Фүјузат» журналы Азәрбајчан әдәбијјатыны османлы әдәбијјатынын бир һиссәси кими инкишаф етдирмәк сијасәти јүрүдүр, әдәбијјатымызын милли хүсусијјәтләрини, дил мүстәгиллијини инкар едир, үмумијјәтлә, әдәби инкишафда мүтәрәгги, ингилаби фикирләрин мүсбәт ролуну гијмәтләндирмир. Бунунла белә Абдулла Шаиг ону да билирди ки, Әлибәј Һүсејнзадә али Авропа тәһсили алмышдыр, рус вә Гәрб әдәбијјатыны көзәл билир. Әлбәттә, о заман белә шөһрәтли бир шәхсин нүфузу алтына дүшмәмәк чәтин иди. Илк заманлар онун гәзет вә журналларында Сабир, Сәһһәт, Һади иштирак етмишди, Шаиг дә «Фүјузат»да бир нечә ше'р дәрч етдирмишди. Амма адларыны чәкдијим әдиб вә шаирләрин нә мәсләки, нә әгидәси, нә дә үслубу Әлибәј Һүсејнзадәјә мувафиг дејилди. Онларын

јоллары башга-башга иди. Әлибәј Һүсејнзадә Сабирә османлы әдәбијјаты мөвгејиндән јанашдығы үчүн она там мә'насы илә лајагәтли бир шаир кими баха билмирди. Азәрбајчанын ән көркәмли шаирләри дә она дилчә позулмуш, ибтидаи вә кобуд көрүнүрдү. Буна көрә дә елминә, билијинә бахмајараг о, габагчыл, демократ јазычыларымызы һәмишә наразы салырды. Чох чәкмәди ки, бу наразылыг чидди ичтимаи бир зиддијјәтә чеврилди вә «Фүјузат»ын јолу милләтчи буржуа әдәби чәрәјаны кими ингилабчы-демократ әдәбијјат чәбһәсиндән кәскин тәнгидә мә'руз галды.

Абдулла Шаигин «Фүјузат» журналына мүнасибәтиндән вә әдибин дүнјакөрүшүндәки инкишафдан сөһбәт кедәндә бә'зән белә фикрә тәсадүф олунур: куја о, бир-биринә тамамилә зидд олан «Фүјузат» илә «Молла Нәсрәддин» арасында тәзадлы вә һәјәчанлы һаллар кечирир. Бизчә Шаигин «Фүјузат»а мүнасибәтини шаир үчүн тәзадлы вә һәјәчанлы бир һал кими гијмәтләндирмәк доғру олмаз. Сијаси-ичтимаи бир чәбһә кими «Фүјузат» Шаигин јарадычылығында бөјүк рол ојнамамышдыр. Илк ше'рләриндәки сентиментал-романтик вә чох вахт да бәдбинлик ифадә едән әһвали-руһијјәјә кәлдикдә буну «Фүјузат»ла јох, үмумијјәтлә шаирин романтика илә реализм арасындакы тәрәддүдләриндә ахтармаг лазымдыр. Әкәр Шаигин реализми онун маариф аләминдәки фәалијјәти, мүәллимлији илә, даһа доғрусу реал, практики фәалијјәти илә бағлы идисә, романтизми зәминәсиз хәјалпәрвәрлији, мүчәррәд һуманизми илә әлагәдар иди.

Маһмуд Әкрәмбәјә нәзирәләр, вәрәмли һәјатлар, бәхтсиз рәфигәләр, гырыг рүбаблар, гыш кечәләри, залым хәзанлар, шикајәтләр, горхулар кими мөвзулар әтрафында фырланан илк Шаиг ше'рләри, Шаиг лирикасы һеч шүбһәсиз һәссас бир гәлбин шаиранә ифадәсидир. Бу һәссас гәлб һуманист бир инсанын гәлбидир, онун кәдәри «вәтәни мәрамынча көрмәјән», лакин кәләчәјә үмидини итирмәјән вәтәнпәрвәр бир шаирин кәдәридир. Лакин е'тираф етмәк лазымдыр ки, әсл Шаиг мүәллим бу дејилдир. Бу үмуми вәтән вә дүнја кәдәри бизә әввәлдән мә'лум иди. Һәтта «һәпимиз бир күнәшин зәррәсијиз» ше'риндә дә орижиналлыг аздыр. Хырда буржуа һуманизминин космополитизм формасы артыг кечилмиш бир мәрһәлә иди. Буну Шаиг өзү дә һисс едирди. Чүнки онун гәләминдән ејни заманда (мәсәлән «һәпимиз бир күнә-

шин зәррәсиҹиз» ше'ри јазылдығы еіни 1910-чу илдә) елә ше'рләр чыхырды ки, онлар нәинки синфи сүлһү тәблиғ етмир, әксинә, заманын ингилабчыларыны фыртына вә далғаларла өлүм-дирим мүбаризәсинә чағырырды:

Горхмајын, һәп икитҹә галхышыныз,
Фыртына, далғаларла чарпышыныз,
Ирәли, аркадашларым, ирәли!
Шәфәг атдыгҹа, ја ки пәк еркән,
Инанын, саһилә дәмир атарыг,
Шу гаранлыг думанлары ударыг,
Сизи алгышлајар мүһити — Вәтән!

Јенә һәмин илдә јаздығы «Сон баһар» ше'риндә шаир пајызда күлләри солмуш, бүлбүлләри сусмуш чәмәнләри, мешә вә дағлары үрәкләндириб дејир:

Гәһрәмананә бир заман дајанын,
Инанын, сиз дә мән кими инанын:
Јох олур гар, боран, күнәш дә доғар,
Јетишир гырмызы, севимли баһар.
Аһ, мән сон баһары чох севирәм,
Севирәм, сон баһары, чох севирәм.

О јердә ки, шаир өз һиссијјатына һәјатын чанлы нәфәсини, халгынын, кичик белә олса, өдәнилән еһтијачыны шәрик едир, о јердә ки, шаир ана тәбиәтин, вәтән өвладынын чанлы, реал һәјат тәрзини, севинчини, кәдәрини тәрәннүм едир, о јердә ки, шаирин лирик објекти конкретләшир, о јердә ше'р һәјат ширәси илә долур, шаир хәјалы гүввәт вә үмидлә парлајыр.

Нә үчүн Шаигин «Дағлар солтаны» ше'ри әдәбијјатымызы диггәтлә изләјән Фиридунбәј Көчәрлинин диггәтини дәрһал чәлб етмишди?

Көзәл олур бизим елин јајлағы,
Күл-чичәкдир бу јерләрин отлағы,
Бир чәннәтдир һәр јашыл бир бучағы,
Дурна көзү кими вардыр булағы.
Бу јерләрин солтаныдыр чобанлар,
Һәм бәјидир, һәм ханыдыр чобанлар.

Һалбуки бу ше'р өзү дә сентиментал идиллик бир лөвһәдән башга бир шеј дејилдир. Мәнчә «Дағлар солтаны»нын јенилији ондадыр ки, шаир мүчәррәд һүрријјәт пәриләринә, думанлы истигбаллара үзүчү мүрачиәтләрдән, шикајәтләрдән әл чәкиб өз реал мүһитинә көз јетирир, вәтән торпағыны, онун тәбиәтини, әмәксевәр инсанларыны көрүр вә тәсвир едир. Сәмими һиссләрин ифадәси олан бу ше'рин мәзијјәтини дујмаг чәтин дејилдир. Фиридунбәј Көчәрлини бу ше'р севиндирмишди.

она көрә ки, Шаиг бу ше'рдә өзүнү даһа јахшы дәрк етмишди: «Чобанлар һаггында јаздығыныз ше'рләр чох хошума кәлди. Нечә кәрәм онлары өзүм үчүн вә шакирдләр үчүн охумушам, онлара да чох хош кәлиб, үзүнү көчүрүбләр. Онларын хоша кәлмәсинә сәбәб ше'рләрин садәлији вә һәгиги һиссијјатдан доғуб вүчудә кәлмәсидир» (Абдулла Шаигә јаздығы 1911-чи ил 10 октјабр тарихли мәктубдан).

Шаирин һуманизми, вәтәнпәрвәрлији мүчәррәдликдән конкретлијә доғру инкишаф едир, романтикасы реал мәнзәрәләрлә, символик лөвһә вә сурәтләрлә әсасландырылыр. Әлбәттә, бурада «Фүјузат» һеч бир рол ојнамыр вә ојнамамышдыр. Әсас вә һәллердичи рол шаирин реал һәјата бағланмасында, јарадычылыг гидасыны, јашајышын мә'насыны, вәтәндашлыг вәзифәсинин ифасыны ичтимаи һәјатда көрмәсиндәдир.

Абдулла Шаигин «Молла Нәсрәддин» чәрәјанына мүнасибәтинә кәлдикдә, демәлијик ки, биздә елә мүтәрәгги, ингилабчы-демократ јазычылар олмушдур ки, онлар јәгин ки, сатираја мејл етмәдикләри үчүн «Молла Нәсрәддин» журналында билаваситә иштирак етмәсәләр дә онун хәттини тамамилә мүдафиә етмишләр. Н. Нәриманов, А. Сәһһәт, С. С. Ахундов, С. Мусәви, Ибраһимбәј Мусабәјов кими јазычылар бүтүн варлыглары илә бу чәрәјанын тәрәфиндә идиләр. Абдулла Шаиг дә билаваситә бу журналла бағлы дејилди. Һалбуки о, бүтүн әдәби-ичтимаи фәалијјәти илә бу чәрәјана көмәк едирди. Бурада тәрәддүддән данышмаг јерсиздир.

Ҹ. Мәммәдгулузадәнин шәхсијјәти вә онун нәшр етдирдији журнал һаггында јүксәк фикирдә олмасы бизи бу гәнаәтә кәтирир ки, Шаиг сатирик бир гәләмә малик олсајды мүтләг бу журналда әмәкдашлыг едәр вә Ҹ. Мәммәдгулузадә илә бир јердә ишләмәкдән зөвг аларды. Абдулла Шаиг е'тираф едирди ки, «сатирик ше'р вә ја фељетон јазмаға исте'дадым олмадығына бахмајараг журналын тә'сири алтында бир нечә фељетон јазыб көндәрмишдим». Амма бизә галса, Шаигин «Мәктуб јетишмәди» вә «Көч» кими һекајәләри сатирик үслубда олмаса да, тамамилә «Молла Нәсрәддин» руһундадыр.

Шаигин бә'зән Сабир ше'ринә мүрачиәт етмәси дә тәсадүфи дејилдир. «Әкинчи вә хан» ше'рини Шаиг Сабирин «Әкинчи» рәдифли («Мәзлумлуг едиб башлама фәрјадә, әкинчи!») ше'ринә әлавә кими јазмышдыр. Са-

бирин ше'ри ханын дилиндән јазылыбса, Шаигин ше'ри әкинчинин дилиндән јазылмышдыр. Биз ушаглыгда мәктәб кечәләриндә бу ики ше'ри бирләшдириб хан илә әкинчинин диалогу шәклиндә сәһнәләшдирәрдик: хан ролуну ојнајан ушаг бир гитә Сабирин ше'риндән охујарды, сонра да әкинчи ролуну ојнајан ушаг бир гитә Шаигин ше'риндән дејәрди, ахырда да сәһнәчик ханын сөзләри илә битәрди. Көрүнүр ки, Шаиг мүәллим буну нәзәрә алараг «Әкинчи вә хан» ше'рини елә јазмышды ки, гитәләри Сабирин ше'ринә мүвафиг кәлирди:

Шаигдә әкинчи дејир:

Әсди гара јел, чәлтији, бостаны совурду,
Бу фәгр вә зилләт нечә илдир бизи јорду,
Јағмады јағыш, јанды тахыл, чүмлә күл олду,
Бир данә елә кәлмәди һеч, хан, сәнә гурбан!
Нә дары, нә чәлтик, нә дә бостан, сәнә гурбан!

Сабирдә хан дејир:

Хош кечмәди ил чөллүјә, деһганә, нә борчум,
Јағмады јағыш, битмәди бир данә, нә борчум,
Әсди гара јел чәлтијә, бостана, нә борчум,
Кетди мәнә нә, фәһләлијин бадә, әкинчи!
Лағ-лағ данышыб башлама фәрјада, әкинчи!...

Садә вә кичик адамларын фачиәси — Абдулла Шаигин бир сыра һекајәсини бу ад алтында бирләшдирмәк олар. Әдиб санки һеч бир шејлә диггәти чәлб етмәјән адамлары, онларын сәркүзәштләрини елә диггәт вә инчәликлә гәләмә алыр ки, гаршымызда реал инсан характерләри чанланыр. «Мәктуб јетишмәди», «Анабачы», «Өзүн билләрсән, мәнә нә!», «Әсәби адам» һекајәләринин гәһрәманлары садә вә балача адамлардырлар, онларын фачиәләри дә нисбәтән кичикдир. Јазычы бу фачиәләрә диггәти чәлб етмәклә, онларын ичтимаи маһијјәтини, дөврүн мүсибәтләри илә бағлы мә'насыны охучуја чатдырмаға мүвәффәг олур. Буна көрә дә «Мәктуб јетишмәди» һекајәсинин гәһрәманы Гурбанын фачиәсини балача вә шәхси фачиә һесаб етмәдијимиз кими, «Әсәби адам» һекајәсинин гәһрәманы Абрам Викторовичин фачиәсинин сәбәбләри дә көзләримиздә бөјүјүр. Һәр бир һекајәдә әдибин инсана мәһәббәти, гајғысы, һөрмәти һисс олунур. Буну биз «Көч»дәки Кәрим баба вә Ајрым гызына мүнасибәтдә хүсусилә һисс едирик. Тәбиәт гојнунда јетишмиш бу әмәкчи инсанлар өз әзәли тәмизлик вә сәмимијјәтләрини сахламышлар. Ајрым гызында халгымызын нә гәдәр көзәл милли хүсусијјәтләри, гочаглығы, һазырчаваблығы, мә'нәви тәмизлији, инсанијјәти ифадә олунмушдур! Онларын бир-биринә саташмасында, өчәшмәләриндә дә хүсуси бир мәзијјәт вардыр.

«Анабачы» һекајәсиндә заманәдән чох кери галмыш, савадсыз, мөһнәткеш, лакин мә'нәвијјатча алчалмајан, инсанлыг ләјагәтини мүһафизә едән гадын һаггында мүәллиф тәәссүф вә ифтихарла дејир: «Алтмышиллик сәфил бир һәјатын сәнә јүкләмиш олдуғу ағыр јүкләр белини бүкмүш, көзләринин нуруну алмыш, дизләрини дәрмансыз бурахмыш олдуғу һалда нечә олмуш да гәлбинә, руһуна тохунмамыш? Сән мәнә буну анлат!».

Бәли, буну анламаг чәтиндир. Лакин һәјатын ағыр јүкләри алтында бели бүкүлмүш, көзләри нурдан, дизләри тагәтдән дүшмүш адамларын үрәјинә кирмәк, бир психолог кими орада сахланан мә'нәви көзәлликләри дујмаг, гијмәтләндирмәк вә башгаларына севдирмәк дә асан иш дејилдир. Буну Шаиг мүәллим бачарырды вә она көрә дә балача дедијимиз адамлар бөјүјүр вә кимликләриндән асылы олмајараг бир инсан кими гаршымызда чанланырлар.

«Вәзифә» һекајәсиндәки мүәллим, Субһи Һәсәнбәјин аиләсиндә баш вермиш һадисә илә чох дәриндән вә тәмкинлә, сәбирлә мәшғул олур, мәктәблә аилә арасында көрпү јарадыр, атанын өз рәфтарыны дәјишмәсинә наил олур вә нәтичәдә јалныз шакирд Хосров дејил, бүтүн аилә хошбәхт олур. «Интиһармы, јашамагмы?» һекајәсиндә дә мүәллиф инсанлар арасындакы сәмимијјәтдән, һәгиги инсанлыгдан, миллијјәтләриндән асылы олмајараг инсанлар ичәрисиндә јаранан үнсијјәтдән, һәгиги достлугдан данышыр.

Абдулла Шаиг тәнгиддән чох тәсдиги севир, јахшылығы нүмунә көстәрир, бу да онун мүәллимлијиндән ирәли кәлән бир хүсусијјәтдир. Инсанлара јахшылыг етмәк, һәјатда фајдалы иш көрмәк, гардашлыға-достлуға көмәк етмәк, бир сөзлә инсан олдуғуну сүбут етмәк! Шаиг өз һекајәләриндә нәчиб инсанлардан елә бәһс едир ки, елә бил хатирә сөјләјир, елә бил өз башына кәләнләри нағыл едир. Бу үсул онун һекајәләринә бир сәмимијјәт, лирик руһ кәтирир, әсәрләринин бәдии тә'сирини гүввәтләндирир.

* * *

Шаиги чохдан Бакы һәјаты, орадакы синфи зиддијјәтләр, капитализмин инкишафы илә әлагәдар олараг

мејдана чыхан фәлакәтли һаллар, фәһлә синфинин ингилаби мүбаризәјә гошулмасы мөвзусу марагландырырды. Илләрлә Бакыда, хүсусән фәһлә рајону олан Сабунчуда мүәллимлик етмәси онда бу мөвзуја рәғбәти даһа да артырмышды. Һәлә ингилабдан әввәл һиссә-һиссә чап етдирдији «Әсримизин гәһрәманлары» романында јени дирчәлмәјә башлајан јерли буржуазијанын ичәридән чүрүмәсини, аилә-мәишәт позғунлуғуну көстәрмишди. Ингилабдан сонра Шаиг бир дә бу мөвзуја гајытмыш вә «Араз» романында нефтчи фәһлә нәсилләринин бир-бирини әвәз етмәсини вә фәһлә синфинин ингилабчы бир гүввә кими јетишиб капитализмлә мүбаризәјә башламасыны гәләмә алмышды. Романын әсас гәһрәманы Араз пешәкар ингилабчыдыр. Ата-бабадан нефтчи аиләсиндә тәрбијә алан Араз болшевикләрә гошулур вә кәнч оғлу Поладла бирликдә чар истибдадына, капитализмә гаршы мүтәшәккил мүбаризә апарыр. «Араз» Азәрбајчанда ингилабдан әввәлки фәһлә һәјатына һәср едилмиш ән мүвәффәгијјәтли нәср әсәрләриндәндир.

* * *

Абдулла Шаигин чохчәһәтли фәалијјәтинин бир мүһүм чәһәти дә вардыр ки, о барәдә нисбәтән аз данышылмышдыр. Әдибимизин јарымәсрлик әдәби, ичтимаи вә педагожи фәалијјәтинә өтәри бир нәзәр салдыгда белә, биз бәдәнчә балача, вүчудча зәиф көрүнән бу адамын нечә мүхтәлиф әһәмијјәтли вә зәрури ишләр көрдүјүнә тәәччүб етмәјә билмирик. Бәдии јарадычылыгла бәрабәр Шаигин көрдүјү ишләр јалныз ибтидаи мәктәбләр үчүн дәрсликләр һазырламагдан ибарәт дејилди. Шаиг орта мәктәбләр үчүн вә бир аз сонра Совет һакимијјәти илләриндә али мәктәбләр үчүн дә Азәрбајчан әдәбијјатындан дәрс вәсаити һазырламалы олмушду. Онун «Күлзар», «Түрк чәләнки», «Милли гираәт», «Әдәбијјатдан иш китабы» кими бир чох дәрс вәсаити вахтилә ән мәшһур дәрс китаблары иди. Јени тәшкил едилмиш совет али мәктәбләриндә — Али педагожи институтда, Дөвләт университетиндә кечилмәјә башлајан Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи курсуну јаратмаг да гисмән Абдулла Шаигин үзәринә дүшмүшдү. Вахт көзләмирди. Аудиторијалара кириб, ана дилиндә мүһазирә динләмәк истәјән тәләбәләрә мөһкәм програм әсасында әдәбијјат тарихи демәк лазым иди. Абдулла Шаиг бу ағыр вәзифәнин өһдәсиндән кәлди. Доғрудур, бу ишдә онун Әбдүррәһимбәј Һагвердијев вә Һүсејн Чавид кими көмәкчиләри варды, лакин ағырлыг Шаигин үзәринә дүшүрдү, чүнки о, Азәрбајчан әдәбијјаты саһәсиндә мүтәхәссис һесаб олунурду. Һәлә 1919-чу илдә онун Һ. Чавидлә бирликдә тәртиб етдији «Әдәбијјат дәрсләри» адлы поетика әсаслары китабы чапдан чыхмышды.

Биз 1921—1930-чу илләрдә Абдулла Шаигин Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндән нечә, нә һәчмдә мүһазирә охудуғуну билмирик. Мән шәхсән онун мүһазирәләринә гулаг асмамышам. Амма онун кими мәс'улијјәт һисси илә јашајан бир адамын бу вәзифәни лајагәтлә јеринә јетирдијинә инанмагла бәрабәр, тәсәввүр едирәм ки, бунун үчүн о нә гәдәр чалышмалы, һазырлашмалы олурду.

Әдибин хатирәләриндә охудуғумуз ашағыдакы сәтирләр бизи буна там мә'насы илә инандырыр: «Зәиф вүчудумла кечә-күндүз чалышараг јохлуглардан бир варлыг јаратмалы идим... Бир тәрәфдән мүхтәлиф програмлар јазыб Маариф Комиссарлығында тәсдиг етдирир, бир тәрәфдән әдәбијјата мәхсус дәрсликләр тәртиб едир; бир тәрәфдән дә әдәбијјат тарихи вә әдәбијјат нәзәријјәсинә даир елми материаллар һазырлајырдым. Кәнч нәслимизә кениш елми мә'лумат вермәк үчүн кечәјарыја гәдәр чалышырдым». Камал Талыбзадәнин дедијинә көрә әдибин архивиндә Азәрбајчан әдәбијјаты тарихинә, әдәбијјатымызын ајры-ајры проблем вә нүмајәндәләринә аид хејли материал вардыр. Чох еһтимал ки, һәмин материал Шаигин вахтилә охудуғу мүһазирәләрин мәтнидир. Әкәр белә исә, онларын тәдгиги елми вә тарихи чәһәтдән чох мараглы ола биләр.

1924—1928-чи илләр арасында дәрч етдирдији бир сыра елми-тәнгиди очеркләр Абдулла Шаигин Азәрбајчан әдәбијјаты саһәсиндәки дәрин билијини көстәрдији кими, онун нәзәри-тәнгиди мүлаһизәләринин методложи чәһәтдән әсаслы олмасыны да сүбут едир. Бу илләрдә Абдулла Шаиг «Фүзули һаггында дүшүнчәләрим», «Молла Пәнаһ Вагиф», «М. Ф. Ахундов һаггында мүлаһизәләрим», «М. Ф. Ахундовун «Алданмыш кәвакиб»и һаггында мүлаһизәләрим, Һ. Чавидин — «Иблис» намһаиләси һаггында дүшүнчәләрим» вә с. мәгаләләрини нәшр етдирмишдир. Бу мәгаләләрдә Шаиг конкрет тәһлил јолу илә кедәрәк әдәби процеси мүәјјәнләшдирән дөврә, јазычыларын јарадычылығына, ајры-ајры әсәр-

ләрә дүзкүн гијмәт вермәјә, әдәбијјатдан һәјат һәгигәтинин нә дәрәчәдә долғун вә дүзкүн әкс олунмасыны мејдана чыхармаға чалышмышдыр. Әдиби Азәрбајчан әдәбијјатында реализмин инкишафы проблеми даһа чох марагландырдығы үчүн о, јазычыларын дөврлә, дөврүн вачиб мәсәләләри илә бағлы олмасына диггәти чәлб етмишдир. Шаигин елми-тәнгиди мәгаләләри фактик материал, әдәби-бәдии әсәрләри дујмаг, тәһлил вә тәнгид үсулундакы хејирхаһлыг нөгтеји-нәзәриндән дә әһәмијјәтлидир.

Абдулла Шаигин елми-тәнгиди ирсини һәртәрәфли өјрәнмәк, бу надир шәхсијјәтин симасыны бүтүн варлығы илә дәрк етмәјимизә көмәк едәчәкдир.

Көркәмли әдибимизин анадан олмасынын 90 иллијини гејд едәркән она һөрмәт вә мәһәббәтимизин гәтијјән зәифләмәдијини, әксинә, даһа да артдығыны һисс едирик. Биз бу күн дә Шаиг мүәллимә миннәтдар олдуғумузу е'тираф едирик.

1971

Микајыл Рзагулузадә

БАЛАЧАЛАРЫН БӨЈҮК МӘҺӘББӘТИ

А. Шаигин чохчәһәтли јарадычылыг саһәләрини бир бириндән ајырмаг, бирини о бириндән үстүн тутмаг нә гәдәр чәтин, һәм дә лүзумсуз бир тәшәббүс исә, бунлардан һәр бирини тәһлил вә тәгдир етмәк о гәдәр фајдалы вә зәвглү бир вәзифәдир. Бу нөгтеји-нәзәрдән А. Шаигин Азәрбајчан ушаг әдәбијјаты саһәсиндәки јарадычылығыны ајрыча хатырлатмағы, онун һәм үрәкдән севән бир охучусу, һәм дә миннәтдар бир шакирди кими, шәрәфли бир борч билирәм. Шаиг өз сәмими, көзәл, сөзүн әсл мә'насында јүксәк тәрбијәви-бәдии ше'р, һекајә вә пјесләри илә чох-чох нәсилләрин дәрин рәғбәт вә мәһәббәтини газанмыш вә һәлә дә газаначаг хошбәхт сәнәткарлардандыр. Онун әсәрләриндә тәрбијәвилик, әхлагилик вә бәдиилик мисилсиз бир мүвәффәгијјәтлә үзви сурәтдә бирләшмишдир. О, әсла әхлаг дәрси вермәдән, гуру нәсиһәтләр етмәдән, ән нәчиб инсани кејфијјәтләри өз охучуларына ашыламағы бачаран бир тәрбијәчи-јазычыдыр.

Әдәбијјат вә тәрбијә анлајышларыны күнәшлә ишыг кими бир-бириндән ајры тәсәввүр етмәк нечә мүмкүн дејилсә, А. Шаигин әсәрләриндә дә бәдииликлә тәрбијәвилији бир-бириндән ајырмаг олмаз: онун куја «һејванлар аләминдән» јазылмыш һәр һансы бир нағыл вә һекајәсини, мәсәлән: «Түлкү һәччә кедир», «Јахшы арха», «Шәләгујруг» вә саир белә әсәрләрини хатырлајын. Бунлары һамымыз вахты илә севә-севә динләмиш, сонра охумуш, даһа сонра јенә мәһәббәтлә өз балаларымыза охумушуг. Һәр дәфәсиндә дә бунлардан ләззәт ала-ала, әјләнә-әјләнә, өзүмүзүн дә хәбәримиз олмадан писә, шәрә нифрәт, јахшыја, хејрә рәғбәт вә мәһәббәт кими нәчиб, һәмишә инсан чәмијјәти үчүн вачиб вә зәрури олан јүксәк инсани сифәт вә кејфијјәтләри мәнимсәмишик.

А. Шаигин куја тәбиәт тәсвиринә һәср олунмуш ше'р вә һекајәләрини: мәсәлән: «Дағлар султаны», «Чобан», «Көч силсиләси», «Мешә көзәтчиси» кими әсәрләрини јадыныза салын: бунлары охујанда, баһарын әтирли нәфәсини, јарпагларын, отларын сеһрли нәғмәсини, бу мунис тәбиәт ағушундакы инсанларын тәмиз, саф гәлбләринин дөјүнтүсүнү дујан кими олурсан, вәтән тәбиәтинә мәһәббәт, ону даһа да зәнкинләшдирән, көзәлләшдирән зәһмәткеш инсана мәһәббәт, — бир сөзлә, — нәчиб совет вәтәнпәрвәрлији, инсанпәрвәрлик идејалары бу әсәрләрдән алдығымыз бәдии зөвглә бирләшмиш һалда гәлбләримизә, димағларымыза ашыланыр.

Бунун белә олдуғуну јәгин етмәк үчүн, ушаглыг күнләримизи, гәлбләримиз һәлә саф вә тәмиз бир лөвһә икән, А. Шаигин бизим үчүн, јә'ни ушаглар үчүн јаздығы бу көзәл әсәрләри охудугда, алдығымыз тәәссүраты хатырламаг вә о күнләри јенидән јашамағымыз лазымдыр.

А. Шаигин јарадычылығында, хүсусән ушаглар үчүн јаздығы әсәрләрдәки бу бөјүк мүвәффәгијјәтин сирри нәдир?

Бу суала чаваб вермәк һәм чох чәтин, һәм дә чох асандыр. Чәтиндир, — чүнки, бунун үчүн мүрәккәб јарадычылыг психолокијасына узун-узун тәһлил вә тәдгиг етмәк лазымдыр. Асандыр, — чүнки, буну бирчә кәлмә илә демәк олар:

— Бу, веркидир!..

Бәли, веркидир: инсанда көзәл сәс, мүтәнасиб гәддгамәт, сима көзәллији, мусиги исте'дады вә саир үстүнлүкләр нечә фитри, — анадангәлмә бир верки исә, — бу

да елә бир веркидир. Бу иддианын һеч бир мөвһумат вә мүбалиғә олмадығыны сүбут үчүн, бу хүсусда мәшһур әдәбијјат нәзәријјәчиси вә тәнгидчиси, рус сосиал-демократијасынын сәләфләриндән Белинскинин ушаг јазычысы барәсиндә бир мүлаһизәсини јада салмаг кифајәтдир:

«...Ушаг јазычысы фитрәтән бу габилијјәтә малик олмалы, сонра да ушаг јазычысы олмалыдыр. Бу да бир нөв веркидир. Бурада јалныз исте'дад дејил, хүсуси бир дүһа лазымдыр... Бәли, ушаг јазычысынын јаранмасы үчүн чох, олдугча чох шәртләр вардыр: нәчиб, севән, ригәтли, сакит, көрпә гәлби кими саф бир гәлб, јүксәк мә'луматлы бир ағыл, шејләрә ајдын бир бахыш, јалныз чанлы тәсәввүр дејил, һәм дә јарадычы, шаиранә бир хәјал, һәр шеји чанлы, рәнкин сурәтләр һалында тәсәввүр етмәјә габил бир хәјал лазымдыр. Ајдындыр ки, ушаглара мәһәббәт, ушаг јашынын тәләб, хүсусијјәт вә тәфәррүатыны дәриндән билмәк дә ән мүһүм шәртләрдәндир».

Бу сөзләрин там мә'насы илә А. Шаигин јарадычылығыны характеризә етдијини инадла сөјләмәк вә онун мүвәффәгијјәтинин сиррини бунунла изаһ етмәк олар.

Севдијимиз сәнәткар һаггында хош сөзләр сөјләмәк адәтдир. Биз јашлылар буну һәвәслә едирик вә јери кәләндә, нәзакәт хатиринә бә'зән һәгигәтдән бир гәдәр узаглашыб, аз-чох мүбалиғәјә дә јол веририк.

Лакин сафгәлбли балалар, һәмишә билавәситә өз дујғуларыны олдуғу кими, тәбии һалда сөјләрләр.

Бир мүддәт әввәл кичик гызым,—биринчи синиф шакирди Ајтәкин илә бир-биримизә тапмача дејиб, әјләнирдик. Сонра нөвбә ше'рә кәлди. Балача Ајтәкин далбадал дөрд-беш кичик ше'р охуду, һәм дә хырдача бир ушаг өзүнүн ән әзиз, ән севимли кәлинчикләрини нечә севә-севә, севинә-севинә көстәрәрсә, елә охуду...

Мән гејри-ихтијари соруштум:

— Бу ше'рләри ким јазыб, гызым?

Ушаг, көзләриндә хошбәхт бир парылты, үзүндә фәрәһли бир тәбәссүмлә чаваб верди:

— Абдулла Шаиг!..

Сонра мәним икинчи суалымы көзләмәдән, өзү шәхсән көрмәдији, танымадығы јазычыја саф вә сәмими ушаг мәһәббәтинин ифадәси олан бир чошғунлугла әлавә етди:

— О елә јахшы ше'рләр јазыр ки!.. Адамын чох хошуна кәлир!

Мәнә елә кәлир ки, әзиз вә сәмими јазычы устадымызын лајагәтлә газандығы чүрбәчүр мүкафатлар ичәрисиндә бу мүкафат, јә'ни минләрлә саф, мә'сум ушаг гәлбинин мәһәббәти, балача балаларын бу бөјүк мәһәббәти, ән јүксәк бир мүкафатдыр.

1956

ИЛЛӘР, НӘСИЛЛӘР, ӘСРЛӘР...

Ону илләр јаратды...

Ганлы-гадалы илләр...

Елләр үчүн азадлыг, сәадәт һәсрәти илә чошан одлу гәлбләри Сибирин бузлары арасында дондуран илләр.

Пушкинләри, лермонтовлары одлу гуршунлара гурбан едән, шевченколары, серетелиләри сүркүнләрдә чүрүдән, сабирләри, нәриманлары гара иртичанын ганлы пәнчәләри илә боғмаг истәјән о дәһшәтли илләр...

Ганлы мүбаризәләр, амансыз чарпышмаларла долу бу илләрдә халглар зинданы олан чар Русијасынын һәр бучағындан учалан гәһрәманларын сәсләринә Азәрбајчан үфүгләриндән гопан кур бир сәс дә гошулурду:

Дурма даһа, еј әдл, сәадәт булуду, јағ!
Еј илдырым, әзминлә курулда јенә һәр ан!
Еј күчлү күләк, сән дә гопар фыртына, туфан!
Бу көһнә чаһаны тәмәлиндән учур анчаг!

Бу сәс Одлар јурдунун мәрд оғулларындан кәнч шаир — мүәллим Абдулла Шаигин сәси иди. Бу сәс халгларын әл бирлији, ел бирлији илә о «көһнә чаһанын тәмәлиндән учурулачағына» мөһкәм инанан вә инандыран бир сәс иди:

Инанын, достларым, мәнә инанын,
Бир заман мәһв олар бу истибдад,
Галар анчаг бу зүлмдән бир ад...

Лакин чар казакларынын јалын гылынчлары, сәрт гамчылары илә гара иртича бөјүк Октјабрын илк мәшгинә галиб кәлдији күнләрдә, һәр ишылтыны, һәр парылтыны гара бајгуш ганадлары илә өртүб, һәр һагг дејән ағызы јумруг, тәпик зәрбәләри илә сусдуран о ганлы

илләрдә дә бу сәс сусмады, даһа инадла, даһа инамла, сәсләнди:

Әлдә етмәк үчүн бөјүк әмәли,
Горхмајын, чүр'әт илә галхышыныз!
Фыртына, далғаларла чарпышыныз!
Ирәли, гәһрәманларым, ирәли!...

Бөјүк һәјати гүдрәтә малик габагчыл рус ингилабы поезијасынын: Пушкинин «Сибирә мәктуб», Лермонтовун «Шаирин өлүмү», «Јелкән», «Булудлар» кими ән тә'сирли ше'рләри илә сәсләшән бу чошғун руһлу ше'рләр ингилабдан әввәлки поезијамызын гүрур вә ифтихарла јад едиләчәк мүбариз сәсидир:

Инанын, сиз дә мән кими инанын:
Јох олар гар-боран, күнәш дә доғар!
Јетишәр гырмызы, севимли баһар!..

Бәли, шаирин арзуладығы, даһа доғрусу, «јетишмәсинә» өзүнүн дә вар күчү илә чан атдығы, гошулдуғу о «гырмызы, севимли баһар» нәһајәт јетишди. Шаир өзү дә ән гајғыкеш бир бағбан кими бу «гырмызы баһарда» гызылкүлләр, бу солмаз әбәди баһара лајиг јени-јени нәсилләр јаратды...

Нәсилләр!...

Өз өлүмсүз әсәрләри илә, — ана дили кими саф, сәмими, ана нәфәси кими илыг, мунис, ана үрәји кими шәфгәтли-меһрибан әсәрләрилә о инди дә јени-јени нәсилләрә дил ачмағы, көз ачмағы, һәјаты, тәбиәти, мүһити, инсанлары көрмәји, танымағы, севмәји өјрәдир...

Елә сәнәткарлар вар ки, өз мәһарәтләри сајәсиндә, өз сәнәтләрини инсанлара севдирир, өјрәдир, өзләриндән сонра, мәсәлән, көзәл рәссамлар, һејкәлтәрашлар, шаирләр јетишдирирләр. Әлбәттә, бунлар һәр чүр һөрмәт вә гијмәтә лајиг бөјүк сәнәткарлардыр. Лакин Абдулла Шаиг нәсилләрә јалныз өз сәнәтини севдирмәклә галмајыб, өз мисилсиз, пак, тәмиз, фәдакар гәлби вә шәхси һәјат нүмунәси илә нәсилләрә һәјаты, һәгигәти, көзәллији, доғрулуғу, сәдагәти, сәмимијјәти севдирмишдир. Буна көрәдир ки, о, нәсилләрин гәлбиндә әсрләрлә — әбәди јашајачагдыр...

1971

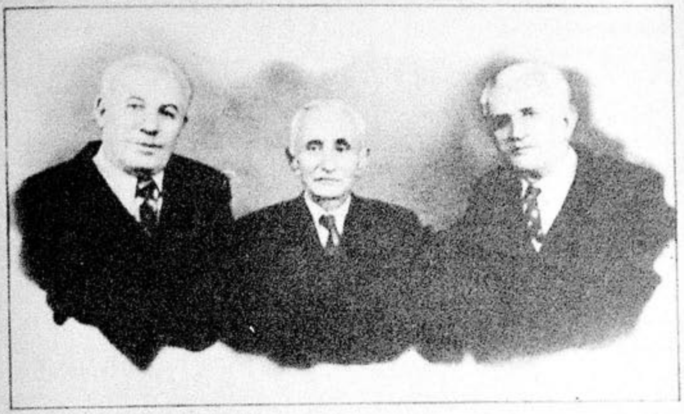

Чәмо Чәбрајылбәјли, Абдулла Шаиг, Сәмәдбәј Ачалов — 1946-чы ил.

Меһди Һүсејн, Назим Һикмәт, Сүлејман Рәһимов, Абдулла Шаиг, Бајрам Бајрамов — 1948-чи ил.

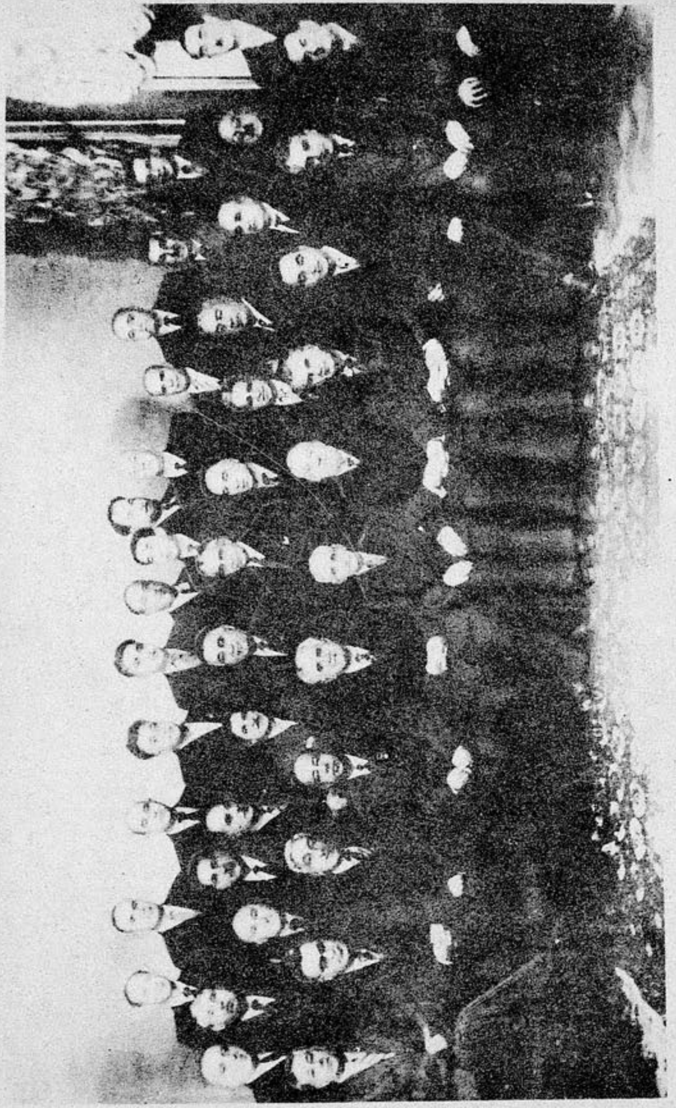

А. Шаиг «Шаиг адына нүмунә мәктәби»ни битирмиш тәләбәләри вә мүәллим достлары арасында.

ШӘРӘФЛИ ЈАРАДЫЧЫЛЫГ ЈОЛУ

А. Шаиг мүрәккәб вә шәрәфли бир јарадычылыг јолу кечмишдир. О, 45 ил бундан әввәл кәнчлијә мүрачиәтлә јазмышдыр:

О думанлы, фыртыналы кечмишләрдән узаглаш!
Одлу, мәтин аддымларла јери, јери, дурма, арш!..
Ирәлидә инан ки, бир ҹәннәт кими чаһан вар,
Сабаһ күнәш орда доғар, сәадәт орда парлар.

Бу мисралар Абдулла Шаигин зәнкин әдәби-педагожи фәалијјәти үчүн епиграф сајыла биләр. Гочаман јазычы, севимли мүәллим Азәрбајчан кәнчлијини узун илләр боју даим «думанлы, фыртыналы кечмишләрдән» узаглашмаға, мәдәни, хошбәхт һәјат уғрунда, ишыглы кәләчәк уғрунда мүбаризәјә гошулмаға чағырмышдыр.

Јарым әсрдән артыгдыр ки, о, көзәл вә сәмими бәдии әсәрләри илә Азәрбајчан кәнчләринин мә'нәви инкишафына истигамәт верир, онлара вәтәнпәрвәрлик, һуманизм, әмәји вә тәбиәти севмәк, доғручул вә намуслу олмаг кими јүксәк бәшәри кејфијјәтләр ашылајыр. Кәнчлијимизин бир нечә нәсли А. Шаигин дәрсликләрини охујуб тәрбијәләнмиш, ибтидаи, орта вә али мәктәбләрдә Шаигдән дәрс алмыш, онун ширин дәрсләрини вә марағлы мүһазирәләрини бөјүк алудәликлә динләмишдир. Азәрбајчанын елә бир шәһәри, кәнди, јахын вә ја узаг кушәси јохдур ки, орада Шаигин тәләбәси олмасын.

Шаиг өз тәләбәләриндә унудулмаз хатирәләр бурахмышдыр. Артыг узун илләрдир ки, Шаигин ады Азәрбајчанда көзәл вә гајғыкеш мүәллим, хејирхаһ вә меһрибан инсан, намуслу вә әмәксевәр вәтәндаш символу олмушдур. Бә'зән адамлар тә'рифәлајиг олан бир шәхсин һаггында «о, Шаиг кими инсандыр» дејирләр. Ағсачлы мүәллимләр, көркәмли јазычылар, адлы-санлы алимләр, мәшһур сәнәткарлар «мән, Шаигин тәләбәси олмушам» сөзләрини вүгарла ифадә едирләр. Шаигә гаршы јүксәк еһтирам, сәмими мәһәббәт вә миннәтдарлыг һисси тәләбәләринин үрәјиндә елә дәрин көк салмышдыр ки, Шаигин ады кәлдикдә гејри-ихтијари олараг ајаға галхмаг истәјирләр.

А. Шаиги ајры-ајры адамлар вә тәбәгәләр дејил, бүтүн халг севир. Шаиг халгын бу мәһәббәтини вәтән гаршысындакы мисилсиз хидмәтләрилә газанмышдыр. Әлли

илдән артыгдыр ки, о, фәдакар мүәллим вә јазычы кими, халгынын мәдәни јүксәлиши уғрунда түкәнмәз бир гүввә илә чалышыр.

Азәрбајҹан халгынын јарымәсрлик мәдәни инкишаф тарихиндә елә бир бөјүк вә ја кичик һадисә јохдур ки, Шаигин орада иштиракы олмасын. Әсримизин илк илләриндән ичтимаи һәјат сәһнәсинә атылан Шаиг һәмишә Азәрбајҹан халгынын мәдәни инкишафы уғрунда кедән кәркин мүбаризәләрин мәркәзиндә дуран сималардан бири олмушдур. 1905-чи илдән сонра Азәрбајҹан мүәллимләринин Бакыда кечирилән I вә II гурултајларында, јени типли мәктәбләрин јарадылмасында, Азәрбајҹан дили вә әдәбијјатынын тәдриси саһәсиндә апарылан ислаһатларда, јени әлифбанын тәтбиги вә с. бу кими үмумхалг әһәмијјәти олан мәдәни тәдбирләрин һәјата кечирилмәсиндә А. Шаиг фәал иштирак етмишдир. О, бә'зән идеја чәһәтдән јанылса да чәтин имтаһанлардан, мүрәккәб ичтимаи-сијаси мүбаризәләрдән алныачыг чыхыб, һәгиги совет мүәллими, совет јазычысы олмушдур.

А. Шаиг әдәбијјатын мүхтәлиф жанрларында јазыб-јарадан бир әдибдир. О, әсримизин илк илләриндән башлајараг шаир, насир, драматург, ушаг јазычысы вә әдәбијјат дәрсликләри мүәллифи кими танынмышдыр. Халгы чәһаләт пәнчәсиндән гуртармаг, ону мәдәни вә хошбәхт көрмәк арзусу Шаиг јарадычылығынын әсасыны тәшкил едир. О, илк әсәрләриндә халгынын мәдәни кериликинә ачыјыр, ону вәтәнин үфүгләрини бүрүјән «булудлу пәрдәләри» јыртмаға чағырырды. «Чәннәт кими бир чаһан» арзусу илә јашајан шаир өз әсәрләриндә белә бир гәти гәнаәтә кәлирди ки, көһнә чәмијјәт, көһнә мүһит зәмининдә мәдәни, ишыглы һәјат гурмаг мүмкүн дејилдир. Чүнки:

> Доғармы бир јенилик бу һилалын алтында?..
> Бу јер, бу көј, бу күнәш көһнә, бу һәјат көһнә.
> Идарә көһнә, бәшәр көһнә, каинат көһнә.
> Чаһан јашајармы бу мүдһиш завалын алтында?

Лакин о, нифрәт бәсләдији бу көһнә гурулушу јыхачаг гүввәни ајдын көрә билмир. «Һаггы памал олан» зәһмәткеш халгын мә'руз галдығы амансыз зүлм вә ишкәнчәләрдән дәһшәтә кәлиб кәдәрә гапылырды, шаирин «үмиди-јә'с арасында јуварланан» һәссас көнлү «гырыг бир рүбаб кими» инләјирди.

Бу инилти субјектив сәчијјәли инилти дејилди. Шаирин рүбабы она көрә инләјирди ки, чаризмин зәрбәләри алтында азадлыг һәрәкаты боғулмуш, «күнәшли һүрријјәт гара булудлара бүрүнмүшдү». Һәм дә Шаир һәјатдан әл үзмүш бәдбин бир шәхс кими инләмир, думанлы вә мүчәррәд шәкилдә олса да, «шанлы истигбал» үмиди илә јашајыр вә инанырды ки, халгы бу шанлы истигбала говушдурачаг јеканә бир гүввә варса, о да «заманын ингилабчыларыдыр». Столыпин иртичасынын ағыр илләриндә шаир онлары халгын көмәјинә чағырырды:

> Әлдә етмәк үчүн бөјүк әмәли,
> Горхмајын, чүр'әт илә галхышыныз,
> Фыртына, далғаларла чарпышыныз,
> Ирәли, гәһрәманларым, ирәли!
>
> Шәфәг атдыгда, ја даһа еркән,
> Инанын саһилә дәмир атарыг,
> Бу гаранлыг думанлары ударыг,
> Сизи алгышлајар севимли Вәтән!

Мүәллифин «Мәктуб јетишмәди», «Пир», «Көч», «Интиһармы, јашамагмы?» кими һекајәләриндә», «Дурсун», «Әсримизин гәһрәманлары» адлы повестләриндә ингилабдан әввәлки Азәрбајҹан һәјатынын чанлы лөвһәләри верилмишдир.

Әдибин 1908-чи илдә гәләмә алдығы «Мәктуб јетишмәди» һекајәсиндә нефт фәһләсинин ағыр һәјаты, саһибкарларын вәһши истисмарчы тәбиәти әлван бојаларла тәсвир олунмушдур. Һекајәдә мүәллиф бизи Гурбан адлы бир фәһләнин уғурсуз талеји илә таныш едир.

Шаиг ејни дөврдә јаздығы «Көч» һекајәсиндә кәнд һәјатынын мараглы лөвһәләрини чанландырмыш, саф инсан сурәтләри јаратмышдыр. Бу һекајәдәки Кәрим баба, Ајрым гызы, чобан Оруч вә башгалары тәмиз, садә, рәһмдил вә әмәксевән адамлардыр. Фитнә, рија, шөһрәткин јашыл дағларын гојнунда хошбәхт һәјат сүрән бу инсанлара тамамилә јаддыр.

«Көч» һекајәсиндә көзәл тәбиәт тәсвирләри вардыр. Биз бу тәсвирләри охудугда хәјалымызда доғма Азәрбајҹан тәбиәтинин көзәл мәнзәрәләри чанланыр.

Јајлаг һәјатынын чазибәдар хүсусијјәтләри дә һекајәдә сәнәткаранә тәсвир едилмишдир. Бу лөвһә кими валәһ етмәз:

«Бу јерләрин сәһәрләри, ахшамлары мәнә һәр шеји унутдурурду. Ахшамлар гојун-гузу мәләшә-мәләшә обаја дөнәркән, сәсдән гулаг тутулурду. Јаваш-јаваш нәфәс

алан сәһәрләрин, ахшамларын ганадлары учундан јајылан сәринлик, даг чичәкләринин, чөкә ағачларынын, горугларда, тарлаларда бичилмиш тәзә отларын көзәл әтри, булагларын шырылтысы, гушларын өтүшмәси, гузуларын мәләшмәси, итләрин һүрүшмәси бир-биринә гарышараг обаја башга бир рәнк, башга бир шәкил верирди. Һәр шејдә бир јенилик, һәр шејдә бир тәравәт көрүнүрдү».

Вахтилә Алексеј Максимович Горки рус тәбиәтинин мүғәнниси Михаил Пришвинә көндәрдији мәктубунда онун һејранедичи тәбиәт тәсвирләриндән вәчдә кәлдијини билдирдикдән сонра әлавә едирди ки: «Мәнчә сиз тәбиәт һаггында дејил, ондан даһа артыг бир шеј олан, бизим ана торпаг һаггында јазырсыныз».

Шаигин дә тәбиәт тәсвирләри белә дир. О, сәнәткаранә тәбиәт тәсвирләрилә һәр шејдән әввәл ана Вәтәни охучуларына севдирир.

Бә'зән дејирләр ки, «Көч» һекајәсиндә Шаиг кәнд идиллијасы јарадыб, патриархал-феодал кечмиши идеализә едиб. Бу иддиа јанлышдыр. «Патриархал-феодал һәјат» дејә халгын бүтүн кечмишинин үстүндән гәләм чәкмәк олмаз. Кечмишдә халгын көзәл ән'әнәләри, Кәрим баба кими инсанлары азмы олмушдур? Нијә кәрәк онлар әдәбијјатда экс олунмасын?

Мүәллиф «Дурсун» повестиндә исә патриархал-феодал кәнд мәишәтини тәнгидә тутмушдур. Онун тәнгиди мә'налы вә дүшүндүрүчүдүр. Бөјүк аилә саһиби олан гоча Дурсун оғлуна тој етмәјә һазырлашдығы бир заманда чаван бир гыза вурулур. Һеч бир гүввә, һеч бир манеә көзләри гызмыш гочанын вәһши еһтирасынын гаршысыны ала билмир. О, үрәјини бир кәнчә бағламыш гызы зор илә көтүрүб гачыр. «Бәдәни гыллы мејмунун» бу азғын һәрәкәти күнаһсыз адамларын мәһвинә, хошбәхт аиләләрин дағылмасына сәбәб олур. Бунунла мүәллиф охучуда кечмишин инсаны ејбәчәрләшдирән мурдар чәһәтләринә дәрин нифрәт һисси доғурмушдур.

Нәчиб инсан олан Шаиг өз әсәрләрилә охучуларына да нәчиб дујғулар ашылајыр. 1910-чу илдә јаздығы «Интиһармы, јашамагмы?» һекајәсиндә мүәллиф азәрбајчанлы Аслан илә ермәни Аванесин достлуғуну сон дәрәчә тә'сирли бир шәкилдә тәсвир етмишдир. Асланла Аванес сәмими достдурлар. Онларын бу достлуғу аиләләринә дә кечмишдир. Асланын арвады Марал илә Аванесин арвады Асмик бир-бирләрини доғма бачы кими севирләр. Бу аиләләрин тоју да, јасы да бир кечир, дар күндә бир-бирләринә дајаг олурлар. Вар-јоху әлиндән чыхан Аслан аиләсини ач көрмәмәк үчүн өзүнү өлдүрмәк гәрарына кәлдикдә Аванес она әл тутуб, интиһар фикриндән дашындырыр. Аслан достуна борчлу галмыр, гышын сојуғунда өзүнү Күр чајына атыб суда боғулан Аванеси өлүмдән хилас едир.

Аслан да, Аванес дә, онларын арвадлары — Асмик дә, Марал да сәмими инсанлардыр. Мүгәддәс достлуг вә гардашлыг һисси бу адамлар үчүн һәр шејдән јүксәкдир. Асланын өлүмүн ағзындан чәкиб чыхардығы Аванес она: «әсрләрдән бәри биз дин ајры гардашыг. Сән гардашлыг вәзифәни лајигинчә ифа етдин. Бир инсанын һәјатыны тә'мин етмәк, она јени һәјат вермәк, — бундан бөјүк нә ола биләр? Өмрүм олдугча сәнә миннәтдарам» — дедикдә Аслан она белә чаваб верир: «Сәни мән дејил өзүн гуртардын! Бир ил әввәл һәјатын амансыз зәрбәләри алтында әзиләрәк башымы итирдијим заман интиһара гәрар вермишдим. О интиһардан мәни сән гуртардын. Әкәр гуртармасајдын бу күн сән вә бир ил әввәл мән һәјата вида етмәјә мәчбур идик. Бизи гуртаран нә сәнсән, нә дә мән. Биздә олан вәтәндашлыг вә сәмими гардашлыг һиссидир. Һәр икимиз о өлмәз һиссә миннәтдар олаг».

А. Шаигин ингилабдан әввәл ән бөјүк нәср әсәри «Әсримизин гәһрәманлары» романыдыр. Мүәллиф бу романы јазаркән гаршысына о заманкы Азәрбајчан кәнчлијинин мә'нәви аләмини, дүнјакөрүшүнү, һәјат вә мүбаризәсини кениш планда экс етдирмәк вәзифәси гојмушдур. Романда бир-биринә зидд ики сүжет хәтти вардыр: Зәки вә Әшрәф хәтләри.

Зәки хәттиндә кәнчләрин јени һәјат уғрунда мүбаризәси, ингилаби һәрәкатда иштиракы; Әшрәф хәттиндә исә буржуа кәнчләринин мә'нәви ифласы тәсвир олунур. Романын сон фәслиндә Зәки ингилаби мүбаризәдә һәлак олур. Әшрәф әхлаг позғунлуғу үстүндә өлдүрүлүр. Доғрудур, романын образлар аләми бир о гәдәр зәнкин дејил вә һадисәләрин вәһдәти зәифдир, лакин о заман Шаигин белә бир мөвзуја әл атмасы факты онун јарадычылығында мүсбәт бир һал иди...

Шаигин ингилабдан әввәлки јарадычылығындан бәһс едәркән, онун ушаглар үчүн јаздығы әсәрләр вә тәртиб

етдији әдәбијјат дәрсликләри һаггында данышмамаг олмаз.

1905-чи ил ингилабындан сонра мәктәбләрин сајынын артмасы илә әлагәдар олараг ушаг әдәбијјатына бөјүк еһтијач һисс едилди. Бу еһтијачы өдәмәк үчүн биринчи нөвбәдә мүәллим јазычылар: М. Ә. Сабир, С. С. Ахундов, А. Сәһһәт вә А. Шаиг гәләмә сарылыб Азәрбајчан ушаг әдәбијјатынын ән јахшы нүмунәләрини јаратдылар. Онларын бу әсәрләри дәрсликләрдә вә «Дәбистан», «Рәһбәр», «Мәктәб» адлы ушаг журналларында нәшр едилирди.

Шаиг балача охучуларыны һеч бир заман унутмамышдыр. О, јарадычылығынын бүтүн дөврләриндә ушаглар үчүн ширин һекајәләр, нағыллар, ше'рләр, поемалар вә пјесләр јазмышдыр. Ушагларымызын дилинин әзбәри олан бу әсәрләр чохдан ушаг әдәбијјатымызын гызыл фондуна дахил олмушдур. Әдибин ушаг әсәрләриндә һәр шејдән әввәл онун мүәллимлији өзүнү бүрузә верир. Бу әсәрләри јазаркән мүәллиф өз кичик охучуларынын мараг вә психолокијасыны нәзәрә алмыш, онлара јүксәк бәшәри кејфијјәтләр ашыламаг мәгсәди күдмүшдүр.

Сосиалист ингилабынын Азәрбајчанда гәләбәси А. Шаигин гаршысында јени јарадычылыг үфүгләри ачды. Совет идеолокијасынын тә'сири илә әдибин јарадычылығында тәдричлә олса да, чидди мәфкурәви дөнүш јаранды. Зәһмәткеш инсан, онун фачиәләрлә долу кечмиши вә өз гуртулушу уғрунда апардығы ингилаби мүбаризә, сосиалист чәмијјәти гуручулуғунда көстәрдији әмәк рәшадәти инди Шаиг јарадычылығынын башлыча мөвзусу олду. О, јени гурулушун халга вердији мадди вә мә'нәви не'мәтләрә севинир, илк ше'рләриндә онлары өзүнәмәхсус бир əда илә алгышлајыб тәрәннүм едирди.

1956

Илјас Әфәндијев

УНУДУЛМАЗ ЈАЗЫЧЫ, БӨЈҮК ҺУМАНИСТ

Абдулла Шаиг јазычы, маариф хадими вә инсан олараг бизим әдәбијјат тарихиндә надир шәхсијјәтләрдән биридир. Онун ады инди дә ишыг сачыр, инди дә бөјүк

һөрмәтлә јад едилир. Ушагларымыз онун әсәрләрини инди дә марагла охујуб фәрәһли хәјаллара далырлар. Бу елә-белә дә давам едәчәк. Чүнки онун нәчиб һәјаты бир чыраг кими һәмишә халг үчүн јанмышдыр. Бу чырағын ишығында ушагларын да, бөјүкләрин дә гәлбиндә јалныз хејирхаһ дујғулар, хејирхаһ арзулар баш галдырмышдыр. Онун јаздыглары, онун шәхсијјәти инсанлара даим јахшылыг тәлгин етмишдир. Чүнки о, јаздыгларында да, һәјатда да даим сәмими олмушдур.

Һәгиги сәнәткар сәмими олмаја билмәз. Халг исә бу сәмимијјәти дујмагда фөвгәл'адә һәссаслыға маликдир. Халг дүнја сатирик поезијасынын ән амансыз нүмунәләрини јаратмыш бөјүк Сабирдәки ел дәрдини дујдуғу үчүн үрәјиндә онун әбәди абидәсини јаратмышдыр. Сәнәткар сәмимијјәти хејирхаһ бир гүввәјә маликдир. Һеч бир фәрәһ, тә'риф ону әвәз едә билмәз. Бугүнкү совет әдәбијјатынын јахшы нүмунәләри дә буна мисалдыр. Шаигә сөнмәз мараг вә һөрмәтин дә сирри бундадыр.

Шаигин ата-анасы Борчалынын Сарван кәндиндәндир. Өзү исә Тифлисдә доғулмушдур. Атасы ахунд Мустафа Талыбзадә рус дилиндә олан рүшдијјәдә шәриәт мүәллими иди. Шаиг Тифлисдә рус, фарс вә әрәб дилләрини өјрәнирди. Тез-тез кедиб кәздији Борчалы елләри, галын Борчалы мешәләри ону халгла, тәбиәтлә бағлајырды. Онда јәгин ки, һәлә өзүнә дә мә'лум олмајан бир мәһәббәт ојанырды: халг мәһәббәти... һәјат севкиси...

Сонра анасы Меһри ханым Шаиги Хорасана апармышдыр. Шаиг алты ил Хорасанда јашајараг фарс дилини өјрәнмиш, һәтта Крыловун бир нечә тәмсилини дә фарсчаја тәрчүмә етмишдир.

1900-чү илдә чаван Шаиг Бакыја кәләрәк Нәриман Нәримановун иштирак етдији комиссијада имтаһан вериб мүәллимлик һүгугу алыр. Бундан да сонра онун гызғын әдәби педагожи фәалијјәти башлајыр.

Шаиг реалны мәктәбдә, кимназијада дәрс верәрәк Бакынын вә еләчә дә Азәрбајчанын әдәби-ичтимаи мүһити илә јахындан таныш олурду. Нәриман Нәриманов, Сабир, Сәһһәт, Султанмәчид Гәнизадә кими әдибләрлә шәхсән достлуг едирди. Рус вә Авропа јазычыларыны диггәтлә охујуб өјрәнирди. Толстој, Пушкин, Лермонтов, Крылов, Чехов, Некрасов, Шекспир, Дефо онун ән чох севдији јазычылар, шаирләр иди. О, бөјүк сәнәткарлардан ара-сыра тәрчүмәләр едирди, ејни заманда фәлсәфи

чәрәјанлары, дүнјанын мәшһур философларынын фикирләрини тәдгиг едирди. Беләликлә дә о, аз заманда дөврүнүн ән габагчыл зијалылары сырасына кечди.

Бизим ингилабдан әввәлки әдибләримизин тәгдирәлајиг хидмәтләриндән бири дә халгымызы мүтәрәгги дүнја мәдәнијјәти илә таныш етмәк чәһди иди. Онлар кениш мүталиәјә, јүксәк интеллектуал сәвијјәјә малик идиләр. Мирзә Фәтәлинин тәфәккүрүндәки зәнкинлик бөјүк Сабирин, Мирзә Чәлилин һәјаты, инсан тәбиәтини, әхлаги просесләри дәрк етмәләриндәки дәринлик вә мәдәнијјәт бизи һејран едир. Абдулла Шаигин дә әдәби вә ичтимаи фәалијјәтиндәки вүс'әт вә гајғы, әдибин өз халгы барәдә кечирмиш олдуғу нараһатлыг биздә бөјүк һөрмәт доғурур.

Инди бу сәтирләри јазаркән мәнә елә кәлир ки, ингилабдан әввәлки о чәтин илләрдә, Добролјубовун дедији о «зүлмәт сәлтәнәтиндә» чаван, чәлимсиз бир оғлан олан Шаигин, отағында тәнһа отуруб халгынын бөјүк талеји һаггында дүшүнән изтираблы чөһрәсини көрүрәм. Онун кечирдији мә'нәви әзаблары һисс едирәм, чүнки о, әдәби фәалијјәтә башладығы вахтдан даим халгла бағлы олмушдур.

О, ингилабдан әввәлки Бакы фәһләсинин кечирдији мәһрумијјәтләри, әзаблары көрүрдү. Әдиб бир тикә чөрәк пулу газаныб ушагларына көндәрмәк үчүн курултулу шәһәрә кәлән, вәһши инстинктләрлә јашајан саһибкарларын нефт мә'дәнләриндә ишләјән, чаны ач-јалавач аиләсинин јанында галан Азәрбајчан кәндлисинин лал фачиәсини өз дәрди кими дујурду. Онун бу бөјүк кәдәриндән бизә 1908-чи илдә јаздығы «Мәктуб јетишмәди» һекајәси јадикар галыб. Ики-үч сәһифәдән ибарәт бу һекајәнин тә'сир күчү өз дөврү үчүн јахшы јазылмыш бир романа бәрабәрдир. Бу кичик әсәрдә зәһмәткеш, әлачсыз инсанын үрәкдағлајан нискили јашајыр.

Абдулла Шаигин истәр јарадычылыг вә истәрсә дә педагожи фәалијјәти һәмишә дәрин ичтимаи мәзмуна малик олмушдур. Бу ичтимаи мәзмун исә халгын маарифләнмәсиндән, азад вә ишыглы һәјат уғрунда мүбаризәдән ибарәт иди. Шаиг бир сәнәткар олараг синфи зиддијјәтләрин, истисмарын, чар үсул-идарәсинин дәһшәтини көрүб һисс едирди. О, 1909-чу илдә јазмаға башладығы «Әсримизин гәһрәманлары» адлы романында Бакы буржуазијасынын мә'нәви вә әхлаги кејфијјәтләрини тәсвир етмәклә бәрабәр, јетишмәкдә олан демократик ингилабчы кәнчләрин дә сурәтини јарадырды. Әдиб буржуазијаја гаршы чыхан бу кәнчлијин гүдрәтини, кәләчәк гәләбәсини дујурду вә бу кәнчлик онун идеалы иди.

Шаиг 1911-чи илдә мөвзусу Борчалы кәндләринин һәјатындан алынмыш «Дурсун» повестини јазмышдыр. Бурада гојулан әсас мәсәләләрдән бири севки азадлығы иди. Бу азадлыг, әлбәттә, јүксәк әхлаги мә'нада дүшүнүлмүшдү. Үмумијјәтлә һәгиги инсани дујғуларын көләлијинә, схоластикаја, абстракт еһкама гаршы Шаигдә фитри бир нифрәт варды. О, инсан тәбиәтини һәр чүр даркөзлүкдән, худпәсәндликдән, мәнфәәтпәрәстликдән, хүсусијјәтчилик тәзаһүрләриндән азад, тәмиз, ишыглы көрмәк истәјирди. Шаиг 1906-чы илдән башлајараг «Дәбистан», «Мәктәб», «Иршад», «Игбал», «Күлшән», «Һәгигәт» кими гәзет вә журналларда чап етдирдији һекајә, ше'р вә поема, пјес, мәгаләләриндә бу јүксәк бәшәри идеалына садиг галырды.

Шаиг өз халгынын икид тәбиәтини һисс едирди. О, Қәрим баба, Ајрым гызы шәхсиндә әчдадымызын чәсур, мәрданә сурәтләрини јарадырды. Мән онларын һаггындакы һекајәләри охујанда сәккиз-доггуз јашларында олардым. Лакин Қәрим баба да, Ајрым гызы да инди дә көзүмүн габағындадыр.

Јухарыда гејд етдијимиз кими, Абдулла Шаиг мүхтәлиф жанрларда јазмышдыр (нәср, ше'р, поема, пјес, очерк, мәгалә вә саир...) 1910-чу илләрдә јаздығы «Ики фамилијанын мәһви», «Әдһәм», «Шаир вә гадын», «Идеал вә инсанлыг» кими јени кејфијјәтли, сүжетли поемалар шаир гәлбинин бәһрәсидир.

1909-чу илдә јаздығы «Көзәл баһар» адлы пјеси илә Шаиг, драматуркијасынын илк нүмунәсини јаратмышдыр. Аллегорик формада јазылмыш бу кичик пјесдә гышла јазын мүбаризәси верилир. Әсәрин гәһрәманлары ушаглар, чичәкләр, гушлар, ағачлардыр. Фиридунбәј Көчәрли һәмин пјеси охујуб Абдулла Шаигә јазмышды ки, бундан көзәл ушаг операсы чыхар. Сонра Фиридунбәј мәсләһәт көрүрдү ки, Шаиг бу пјеси версин, Үзејирбәј опера јазсын.

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, Абдулла Шаигин бир јазычы кими пухтәләшмәсиндә Фиридунбәјин бөјүк ролу олмушдур. О, Шаигин әсәрләрини диггәтлә изләјир, гүсурларыны, чатмајан чәһәтләрини ајдынлашдырыр вә

бөјүк дүнја јазычыларындан она нүмунәләр көстәрирди. Шаиглә Фиридунбәј Көчәрлинин мүнасибәти тәнгидчи илә јазычынын достлуғуна көзәл бир нүмунәдир.

Абдулла Шаигин бир сәнәткар олараг ән бөјүк хидмәтләриндән бири, әлбәттә, онун ушаг әдәбијјаты саһәсиндәки фәалијјәтидир. О, Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә бу саһәнин илк мәшһур јарадычысыдыр. Онун ушаглар үчүн јаздығы әсәрләр бу күн дә әдәбијјатымызын көзәл нүмунәләриндәндир.

Абдулла Шаиг 1906-чы илдә алман сатирик шаири Бушдан игтибас етдији «Чәфәр вә Бәшир» адлы мәнзум һекајәсиндән сонра 1910—1912-чи илләр арасында бирбиринин ардынча «Түлкү һәччә кедир», «Јахшы арха», «Тыг-тыг ханым» адлы мәнзум һекајәләрини чап етдирмишдир.

Шаигин ушаг нағылларында ејни заманда бир мүасирлик вардыр. Мүасир, габагчыл адамын мә'нави тәләбләри вардыр. Бу һекајәләрдә намуслу зәһмәтә, әмәкчи инсана, халга һөрмәт вә севки тәлгин едилир.

Абдулла Шаиг ушаг психолокијасыны, ушаг әһвалруһијјәсини чох јахшы билән, чох һәссас бир сәнәткар иди. Онларын севинчинә, кәдәринә бәләд иди. Шаиг һеч бир заман нәсиһәтчилик етмир, һеч бир заман гуру мүһакимәчилик етмирди. О, ејни заманда ушагларын истәкли драматургу олмушдур. «Данышан кукла», «Интигамчы хоруз», «Хәбәрчи кағыз», «Чобан», «Алданмыш улдузлар», «Ана», «Илдырым», «Хасај», «Вәтән», «Елоғлу», «Бир саатлыг хәлифә» кими пјесләр јазмышдыр. Бу пјесләр сүжет, конфликт вә драматуржи гурулушлары е'тибары илә ушаглар үчүн чох мараглыдыр. Абдулла Шаиг нағылларында, һекајәләриндә олдуғу кими, пјесләриндә дә мүһүм ичтимаи фикирләр ифадә едирди, хејирлә шәрин, јахшы илә писин мүбаризәсини верирди. Өз кичик тамашачыларыны хејирхаһлыға, фәдакарлыға, гәһрәманлыға чағырырды.

Бөјүк әдибин әсәрләриндә һәмишә вәтәнпәрвәрлик һиссләри дујулмагдадыр. Вәтәни, халгы севмәк, онун дүшмәнләринә нифрәт бу әсәрләрин әсас гајәләриндәндир.

Јүксәк мәдәнијјәтә, зәнкин интеллектә малик бир јазычы олан Шаиг бүтүн јарадычылыг мүддәтиндә әдәбијјатымызын нәзәри мәсәләләри илә дә мәшғул олмушдур. Онун Фүзули, Нәсими, Вагиф, Мирзә Фәтәли, Һади,

Сабир, Сәһһәт һаггындакы мәгаләләри гијмәтли елми сәнәдләрдир.

Абдулла Шаиг бизим мәдәнијјәт тарихимиздә унудулмаз бир маариф хадими, бир мүәллим кими дә мәшһурдур. О, 1907-чи илдән башлајараг «Ушаг чешмәји», «Ушаг көзлүјү», «Күлшәни — әдәбијјат», «Милли гираәт» кими дәрсликләр чап етдирмишдир. Әдәбијјат тарихинә вә әдәбијјатын нәзәри мәсәләләринә һәср олунмуш «Әдәбијјатдан иш китабы», «Әдәбијјат дәрсләри» әсәрләринин мүәллифләриндән биридир. Азәрбајчан дилинин грамматикасы илә дә узун мүддәт мәшғул олмушдур. Азәрбајчан әдәби дилинин инкишафында, онун јад тә'сирләрдән тәмизләнмәсиндә Абдулла Шаигин бөјүк хидмәти вардыр.

Шаиг совет әдәбијјатынын инкишафыны диггәтлә изләјәр, мәктәбләрдә чыхышлар едәр, ушаг вә кәнчләр театрынын ишинә јахындан көмәк көстәрәрди. Азәрбајчан халгы өз көркәмли әдибинин хидмәтләрини јүксәк гијмәтләндирәрәк ону ики чағырыш ССРИ Али Советинә депутат сечмишдир.

Абдулла Шаиг бу күн дә халгымызын, ушагларымызын истәкли, унудулмаз јазычысыдыр. Биз илк дәфә көзүмүзү Абдулла Шаигин ше'рләри, нағыллары илә ачмышыг. Инди исә ушагларымыз илк дәфә мултипликасија филмләри илә көз ачырлар. Она көрә дә истәрдим ки, Шаигин көзәл ушаг нағыллары әсасында мараглы мултфилмләр чәкилсин. Ушаг вә кәнчләр театрында, кукла театрында Шаиг әсәрләриндән даһа чох истифадә едилсин.

Илләр кечәчәк... Јени-јени нәсилләр кәләчәк. Шаиг бизим үчүн олдуғу кими, онлар үчүн дә һәмишә әзиз олачагдыр.

1971

Әзиз Мирәһмәдов

АБДУЛЛА ШАИГИН МОЛЛАНӘСРӘДДИНЧИЛӘРЛӘ ИДЕЈА—ЈАРАДЫЧЫЛЫГ ӘЛАГӘСИ

Мөһтәрәм вә унудулмаз әдибимиз Абдулла Шаигин дохсан иллијини гејд едәркән онун һәјат вә јарадычылығынын чох конкрет бир чәһәти үзәриндә ајрыча дајан-

маға еһтијач һисс едирик: «Шаиг вә молланәсрәддинчиләр» мәсәләси үзәриндә.

Бу мөвзунун ајдынлашдырылмасынын әһәмијјәти нәдәдир?

Әввәлән, ондадыр ки, бурада, һәр шејдән әввәл, һадисәләрә вә шәхсијјәтләрә гијмәт вермәјин ән дүзкүн јолу һаггында Ленин тә'лими әсас көтүрүлүр: «Марксизмин бүтүн руһу, онун бүтүн системи тәләб едир ки, һәр бир мүддәа кәрәк јалныз (а) тарихән; (β) јалныз башгалары илә әлагәдар олараг; (γ) јалныз тарихин конкрет тәчрүбәси илә әлагәдар олараг тәһлил едилсин»[1].

Бу о демәкдир ки, Абдулла Шаигин бир јазычы, педагог вә хадим кими әлли илдән артыг давам етмиш зәнкин фәалијјәтини тарихи инкишафда алмаг вә «тарихин конкрет тәчрүбәси» илә әлагәдар изаһ етмәк нә гәдәр вачиб шәртдирсә, онун өз мүһити илә, дөврүнүн әдәби-мәдәни һәрәкаты илә гаршылыглы мүнасибәтләрини ајдынлашдырмаг да бир о гәдәр вачибдир.

Икинчиси, һәмин мөвзунун әһәмијјәти ондадыр ки, биздә Шаигин XX әср Азәрбајчан әдәби һәјатында мәфкурәви мүбаризәләриндә мөвгеји, бу дөврүн башлыча әдәби чәрәјанлары олан «Молла Нәсрәддин» вә «Фүјузат»а онун мүнасибәти һаггында һәлә дә бир фикир ајдынлығы јаранмамышдыр. Әксинә, бу мәсәләдә бә'зи мүәллифләрин нөгтеји-нәзәри бир-бириндән чидди сурәтдә фәргләнир[2] вә бу фикир ајрылығы Шаигин үмуми гијмәтини вермәкдә дә, сөз јох, мүәјјән чәтинлик төрәдир.

Нә үчүн?

Онун үчүн ки, XX әср әдәбијјатымызы нәинки «Молла Нәсрәддин»сиз, һабелә «Фүјузат»сыз да тәсәввүр етмәк мүмкүн дејилдир; Шаиг кими бир сәнәткарын бу ики әдәби-ичтимаи чәбһәјә мүнасибәтини ајдынлашдырмадан онун һаггында һәртәрәфли, дүзкүн елми нәтичәләрә кәлмәк дә ағласыған шеј дејилдир.

Мөвзунун изаһына кечмәздән әввәл демәлијик ки, билаваситә 1905-чи ил ингилабынын вә болшевизм иде-

[1] В. И. Ленин. Әсәрләри, 35-чи чилд, сәһ. 232.

[2] М. Ибраһимов. А. Шаигин «Сечилмиш әсәрләри»нә (Бакы, 1936) мүгәддимә, сәһ. 10; Ә. Султанлы. Абдулла Шаиг, «Әдәбијјат мәчмуәси», V чилд, Бакы, 1949, сәһ. 24; Әзиз Мирәһмәдов. Абдулла Шаиг. Бакы, 1956, сәһ. 19—21; Ј. Исмајылов. Абдулла Шаигин һәјат вә бәдии јарадычылығы, Бакы, 1962; М. Ариф. Шаиг мүәллим, «Азәрбајчан», 1971, № 2.

јаларынын тә'сири алтында, чохәсрлик милли мә'нәви сәрвәтимиз әсасында мејдана чыхан «Молла Нәсрәддин» тәкчә әдәби, мәдәни һадисә кими галмајыб, Азәрбајчан азадлыг һәрәкаты тарихи илә, әсримизин әввәлиндәки ичтимаи, сијаси, естетик вә етик фикирлә, синфи вә мәфкурәви чарпышмаларла мөһкәм бағлы олан, һәмин мүрәккәб тарихи дөврүн бир чох сәчијјәви хүсусијјәтләрини рефлектор кими әкс етдирән бир һадисәдир.

«Молла Нәсрәддин» сәһифәләриндә өз үрәк сөзләрини, өз арзу вә еһтијачларыны, өз ничат јолуну көрән халг ону шәфгәтлә бағрына басмыш вә чох кечмәдән бу мәһәббәт вә рәғбәт сајәсиндә «молланәсрәддинчиләр» адлы бөјүк бир һәрәкат әмәлә кәлмишди. Елә бир һәрәкат ки, ораја Мәммәдгулузадә вә Сабир, Һагвердијев вә Нәзми, Не'манзадә вә Гәмкүсар, Мө'чүз вә Ордубади кими мәшһур јазычыларла јанашы, јүзләрчә дикәр гәләм әһли, мүвәккил вә мүхбирләр, рәссам вә мүрәттибләр, ингилабчы вә ичтимаи хадимләр, нашир вә китабфүрушлар, нәһајәт, минләрчә садә, сырави охучулар, гоча Молла әминин достлары, һәмфикирләри, көмәкчи вә һимајәчиләри дахил олмушду.

Артыг 1908-чи илин әввәлләриндә, Чәлил Мәммәдгулузадәнин өлдүрүлдүјү барәдә шајиә јајылдығы заман чап етдији бир мәгаләсиндә «Иршад» гәзети Азәрбајчан мәтбуатына вә демәли, бизим ана дилимизә јени бир сөз, јени бир анлајыш да кәтирмишди: молланәсрәддинчилик.

Гәзет јазырды ки, бу күн «Молла әмини өлдүрмәк мүмкүн олса да, молланәсрәддинчилији өлдүрмәк мүмкүн олмаз»[1].

Бәс бу сөзүн мә'насы нә иди?

Молланәсрәддинчилик илк нөвбәдә чаризмә вә јерли истисмарчылара гаршы чеврилмиш ингилаби-демократизм идеолокијасы демәкдир; сосиализм уғрунда мүбаризәләрдән илһам вә гүввәт алан, өз сијаси дүнјакөрүшү е'тибарилә зәһмәткеш кәндли күтләләринә вә шәһәр әснафына даһа чох бағлы олса да, фәһлә һәрәкатына да дәрин рәғбәт бәсләјән ичтимаи-әдәби фикир чәрәјаны демәкди.

Молланәсрәддинчилик әдәбијјатда реализм вә сатира, дилдә хәлгилик вә тәмизлик, мәтбуатда демократизм вә

[1] «Иршад», 21 феврал 1908-чи ил.

мүбаризә, динә мүнасибәтдә атеизм вә дүнјәвилик, милли мәсәләдә халглар достлуғу јолуну тутмаг демәкди...

Азәрбајчанын, Јахын вә Орта Шәргин тәрәггипәрвәр адамлары молланәсрәддинчиләрә бу мәзијјәтләринә көрә еһтирам бәсләјирдиләр.

Абдулла Шаиги дә «Молла Нәсрәддин» чәрәјанына бағлајан ејни мүлаһизә иди. «Хатирәләрим» китабында әдиб «Молла Нәсрәддин»ә еһтирамыны өзүнәмәхсус бир сәмимијјәтлә ифадә едәрәк јазырды ки, «биринчи күндән башлајараг, јүзләрчә азәрбајчанлылардан бири тәк мән дә бу мәчмуәнин охучусу олдум». «Молла Нәсрәддин»ин... һәр нөмрәсини охудугда гәлбим бөјүк ифтихар һисси илә дөјүнүр вә она (...) бир хиласкар кими бахырдым». Бир аз ашағыда: «Мәтбуатымыз тарихиндә чох мүһүм јер тутан, ичтимаи-сијаси һәјатымызын вә әдәбијјатымызын инкишафында мисилсиз бир рол ојнајан бу мәчмуәнин илк нөмрәсиндән алдығым тә'сири һеч бир гәзет вә журналдан алмамышам...».

Доғрудан да, «Молла Нәсрәддин» мәтбуат вә әдәбијјата мүнасибәтин елә фәал вә һәссас дөврүндә мејдана чыхмышды ки, она гаршы лагејд вә биканә галмаг гејри-мүмкүн иди. Одур ки, һәрә өз севинч, јахуд дилхорлуғуну, достлуг, јахуд дүшмәнчилијини бир чүр бүрузә верирди.

Тәбиәти е'тибарилә чох фәал вә һәссас бир адам олан Шаигин молланәсрәддинчиләрә мүнасибәти орижинал бир сәнәткар вә хадимин мүнасибәти иди вә бу мүнасибәтин өзүнәмәхсус идеја-јарадычылыг хүсусијјәтләри варды.

XX әсрин илк ики онилијиндә Азәрбајчан бәдии вә ичтимаи фикриндә, ингилаби сосиал-демократ идеолокијасындан савајы, ики башлыча истигамәт варды. Лакин һәмин ики истигамәт — молланәсрәддинчилик вә фүјузатчылыг һаггында данышмаг һеч дә онлардан кәнарда әдәби һадисә, јахуд әдәби шәхсијјәт пәсәнд етмәмәк демәк дејил. Белә бир схематик бөлкү бизим әдәбијјат вә ичтимаи фикримизин үмуми мәнзәрәсини тәһриф едәр, ону мәһдуд чәрчивәјә салар, дахили мүрәккәблик, рәнкарәнклик вә чаларлардан мәһрум едәрди. Нәчәф бәј Вәзиров вә Нәриман Нәримановун, Сүлејман Сани вә Аббас Сәһһәтин «Молла Нәсрәддин» вә «Фүјузат» харичиндә јаранмыш классик ирсини биз әдәбијјатымызын

рәнкарәнклијини вә зәнкинлијини көстәрән бир нүмунә һесаб етмәлијик вә һесаб едирик.

Бу һәлә мәсәләнин бир тәрәфидир.

Мәсәләнин икинчи, даһа мүһүм тәрәфи будур ки, ады чәкилән классикләрин һамысы молланәсрәддинчиләрә бу вә ја башга дәрәчәдә бағлыдыр: ја идејача, ја тематика е'тибарилә, ја бәдии метод чәһәтиндән, ја да бәдии форма мәсәләләриндә...

Абдулла Шаиг дә беләдир. Өзү дә бир чох гәләм достларындан фәргли олараг, онунла «Молла Нәсрәддин» арасындакы гаршылыглы әлагә телләри даһа чох вә даһа мөһкәмдир.

Хатиратында Шаиг јазыр ки, «Азәрбајчанда «Молла Нәсрәддин» кирмәјән ев аз олдуғу кими, ону охумајан адам да аз иди. Һеч бир гәзет вә мәчмуә өзүнү бүтүн Шәрг аләминдә бу гәдәр севдирә билмәмишдир. Бу бөјүк севкини доғуран, әсасән, Азәрбајчанын ики бөјүк әдәби симасы — Мирзә Чәлил вә Сабир олмушдур»[1].

Әввәлчә Шаигин Сабирлә мүнасибәтләри һаггында.

Шамахы вә Бакыда дәфәләрлә көрүшүб әдәби сөһбәтләр етмәк јолу илә бу ики дост «Үмуми дил» тапыб бир нечә ил чох мөһкәм гаршылыглы әлагә сахламышды. Онларын достлуг даирәсинә чох вахт Һади[2] вә Сәһһәтин[3] дә дахил олмасы Азәрбајчан әдәбијјаты үчүн чох сәмәрәли, фајдалы олмушду. Јазычы Сејид Һүсејн наһаг јазмырды ки, «Мәһәммәд Һади өзүнүн курултулу, тәмтәраглы, Сабир һәзл вә мәзһәкәви ше'рләри илә эски әдәбијјаты әсасындан јыхыб, јени бир әдәбијјат» јаратмышлар. Бу «јени әдәбијјатын тәмәл дашыны гојанлардан бириси Абдулла Шаигдир»[4].

Достлардан һәрәси о биринә бир шеј верир, бир чәһәтдән көмәк едирди: ингилабчы сатирик Сабир һәм зәнкин һәјат тәчрүбәси, кениш дүнјакөрүшү, мүбариз шаир тәбиәти, һәм бәдии сөз устасы олмасы, һәм дә өз сәмими достлуг дујғулары илә Сәһһәт, Һади вә Шаиг үчүн нүмунә иди.

Абдулла Шаиг јазыр ки,«Сабир Сәһһәтлә бәрабәр тез-тез Бакыја кәлирдиләр. Бә'зән онлар күнләрлә Бакыда галыр, ахшамлар чох заман бизә кәлирдиләр. О

[1] А б д у л л а Ш а и г. Хатирәләрим, сәһ. 153.
[2] Ә з и з М и р ә һ м ә д о в. Мәһәммәд Һади , Бакы, 1961.
[3] Ҝ а м а л Т а л ы б з а д ә, Аббас Сәһһәт, Бакы, 1955.
[4] «Азәрбајчан» журналы, Бакы, 1971, № 2.

күн мәним үчүн бөјүк бајрам олурду. Бу ики дост шаирин сәмими сөһбәтләри мәни о гәдәр мәшғул едирди ки, онлар кетдикдән сонра белә јатағымда һәмин ширин дәгигәләри, саатлары хатырлајырдым, һәјәчанымдан көзләримә саатларла јуху кәлмирди».

Башга бир јердә Шаиг бөјүк достуну тәдгиг вә тәблиғ етмәк саһәсиндәки ишиндән сөһбәт ачыр: «Мән һәлә 1912-чи илдә «Күлзар» дәрслијимдә «Молла Нәсрәддин»ин нәшри илә бағлы олараг Сабирин јарадычылығында әмәлә кәлән бөјүк дөнүшү белә хүласә етмишдим: «Һәмин бу вахтларда иди ки, мөһтәрәм «Молла Нәсрәддин» мәчмуәси нәшрә башлады. Сабирин һәлә ушагкән донмуш вә чәрәјана бир јол тапа билмәјән тәбии сәлиминә «Молла Нәсрәддин» мәчмуәсинин үслуб вә мәсләки чох ујду; шаирин һиссијјати-гәлбијјәсини ојатмаға, тәб'и шаиранәсини дадлы-дадлы охшамаға вә әһвали-руһијјәсиндә фөвгәл'адәликләр (...) төрәтмәјә башлады».

«Молла Нәсрәддин» журналынын Сабирдә јаратдығы «фөвгәл'адәликләр»ин чох кечмәдән бүтүн Јахын вә Орта Шәрг ше'риндә јени бир ше'р мәктәби вүчуда кәтирдији бизә јахшы мә'лумдур. Һәмин мәктәбә гошулан, сабиранә ше'рләр јазмаға чалышан вә јазан сәнәткарлардан бири Шаиг иди ки, онун бу чәһәтдән ән сәчијјәви әсәри олан «Хан вә дәһган» Азәрбајчан сатирик поезијасынын көзәл бир нүмунәсидир. Бу ше'р билаваситә Сабирин «Әкинчи» ше'ринә бәнзәтмә шәклиндә јазылмышды.

Шаиг һәјатда да, әдәбијјатда да мисилсиз дәрәчәдә сәмими иди; сөзү илә ишиндә тәфавүт көрүлмәјән бир адам олдуғу үчүн Сабирә еһтирамыны онун өлүмүндән сонра да зәррәчә әксилтмәјиб, каһ «Һоп-һопнамә» мүәллифи һаггында ше'р, каһ мәгалә-очерк, каһ хатирә јазыр, каһ да елми мә'рузә вә мүлаһизәләр охујурду. Сабирин вәфатынын илдөнүмү мүнасибәти илә ән тә'сирли матәм ше'рләриндән бирини Шаиг јазмышды:

Сабирим, јох, сән өлмәдин, дирисән!
Сөнмәз улдуз кими, күнәш кимисән.
Сәни мүтләг чаһанда вар санырам,
Бизим илә сәни јашар санырам.

Сабирлә Шаиг һәлә 1905-чи илдән көрүшүб достлашдығы һалда, Мирзә Чәлиллә бир нечә илә анчаг гаибанә, мәтбуат вә әдәбијјат васитәсилә үнсијјәт сахламышды. Буна бахмајараг, «Молла Нәсрәддин» редактору вә «Өлүләр»ин мүәллифи дә Шаиг үчүн ән бөјүк сөз усталарын-

18

дан бири иди. Буну о өзү белә нағыл едир: Биз һәјатда бә'зән дәниз кими әнкин, фәза кими кениш тәбиәтли, мөһкәм ирадәли, дәрин дүшүнчәли вә исте'дадлы бөјүк инсанлара тәсадүф едирик. «Молла Нәсрәддин» мәчмуәсинин редактору Чәлил Мәммәдгулузадәни дә мән мәһз бөјүк, гүдрәтли бир инсан кими танымышдым. Һәлә кәнч икән о мәндә үлви һиссләр, јени фикирләр ојатмышды»[1].

Шаигин өз мәһәббәти һаггында бу е'тирафы белә бир мәсәлә ортаја атыр: ахы «Молла Нәсрәддин» вә онун редакторуну дујуб баша дүшмәк, бәјәнмәк, сәсинә сәс вермәк үчүн тәкчә Мирзә Чәлиллә фикрән бу вә ја башга дәрәчәдә јахын олмаг, һәтта онунла бир идеја сәнкәриндә дајанмаг кифајәт дејилдир. Бунун үчүн бәдии метод, естетик зөвг, үслуб вә дил чәһәтиндән молланәсрәддинчиләрлә мүштәрәк кејфијјәтләрә малик олмаг да лазым иди.

Бах, Шаиглә молланәсрәддинчиләр арасындакы фәргләндиричи хүсусијјәтләрин чоху бу сонунчу мәсәләләрдә мејдана чыхырды. Мисал үчүн, Шаиг өзү, сатира мәсәләсиндән данышаркән бојнуна алырды ки, мән лирика саһәсиндә гәләм ишләдәндә чәтинлик чәкмәдијим һалда, сатирик әсәр јазанда гәләмим бир гәдәр бәркә дүшүр. Әдиб ону да гејд едир ки, «сатирик ше'р, ја фелјетон јазмаға исте'дадым олмадығына бахмајараг, «Молла Нәсрәддин»ә «Кечәл» вә башга имзаларла үч-дөрд кичик фелјетон јазыб көндәрмишдим»[2].

Шаиг өзү сатира саһәсиндә фәалијјәтини садәчә Мирзә Чәлилә бәсләдији һөрмәтлә изаһ етмәјә чалышыр. Лакин әсл һәгигәтдә бу, бир сәнәткарын башга бир сәнәткара һөрмәти кими сырф психоложи амилдән даһа артыг молланәсрәддинчи, реалист сатиранын тә'сири нәтичәси иди. Һәм дә бу тә'сир о гәдәр гүввәтли иди ки, јарадычылыға фарсча лирик гәзәлләрлә башлајан вә 1905—1907-чи илләрдә артыг Азәрбајчан романтик поезијасынын Һади вә Сәһһәтдән сонра ән көркәмли нүмајәндәси олан Шаиги дә реализм јолуна чәкмишди; даһа доғрусу, мәһз «Молла Нәсрәддин»ин нәзәри вә әдәби јарадычылыг чәһәтиндән әсасландырдығы јени реалист әдәбијјатын тә'сири Шаиги, романтизмдән үзүлүшмәмәк шәрти илә, «Мәктуб јетишмәди», «Әсримизин гәһрәман-

[1] Абдулла Шаиг. Хатирәләрим, сәһ. 142.
[2] Јенә орада, сәһ. 143.

318—10

лары», «Түлкү һәччә кедир», «Тыг-тыг ханым» кими реалист әсәрләр јазмаға тәшвиг етмишди.

Мирзә Чәлилин 1903-чү илдә јаздығы мәшһур «Почт гутусу»ндан сонра 1908-чи илдә «Мәктуб јетишмәди» һекајәсини јазмагла Шаиг, елә бил, бөјүк әдибин реалист јолуну бәјәндијини ишдә билдирмиш вә онун сөзүнә гүввәт вериб демишди ки, бу көһнә дүнја нәинки гурбан вә новрузәлиләри итаәткар рәијјәт етмишдир, почт анлајышындан мәһрум олмаг үстүндә һәбсханаја апарыб чыхарыр, бу бәдбәхтләри һәтта дәрин нефт гујуларында боғуб мәһв едир.

Белә әдәби паралел вә мүгајисәләр һаггында кениш тәһлили бир башга вахта гојуб, һәләлик, ону демәк лазымдыр ки, XX әср Азәрбајҹан романтикләриндән һеч кәс, нә Һади, нә Сәһһәт, нә дә Ҹавид реализмә Шаиг гәдәр јахын дејилди. Бу бахымдан анҹаг кәнч Ҹаббарлы өз мүәллими Шаигә чох охшајырды[1].

Романтик Шаигин ејни заманда бир тәнгиди реалист олдуғуна даир фикри әсасландырмаг үчүн профессор Мәммәд Ҹәфәрин бу ики метод арасындакы фәргләндиричи вә мүштәрәк хүсусијјәтләр һаггында мүлаһизәләрини, хүсусилә онун белә бир фикрини јада салаг ки, үмумијјәтлә, Азәрбајҹан әдәбијјатындакы «мүтәрәгги романтизм бир јарадычылыг методу вә бир әдәби ҹәрәјан кими реализмдән фәргләнсә дә, реализмә гаршы дурмурду, әксинә, она рәғбәт бәсләјир, ондан мүсбәт мә'нада тә'сирләнирди (...) XX әср Азәрбајҹан романтизми илә Азәрбајҹан реализми арасында учурум, Чин сәдди олмамышдыр»[2].

Белә бир «Чин сәдди»нин јохлуғуна инанмаг үчүн Мирзә Ҹәлилллә Шаигин ики әсәрини мүгајисә етмәк тамамилә кифајәтдир.

1908-чи илдә Шаиг Васнетсовун мәшһур лөвһәсиндән илһам алыб јаздығы «Нишанлы гыз» ше'рини чап етдирмишди. Бурада «сәрвәтә сатылан» нишанлы бир гызын өз кәләҹәк ағыр күнләрини тәсәввүрүнә кәтириб ағладығы тәсвир олунмушдур:

> Мүзлим кечәдә нишанлы бир гыз
> Бир һүзнү әләм ичиндә јалгыз,
> ...Бармагда нишан үзүклә иштә —

[1] М. Ариф. Ҹ. Ҹаббарлынын јарадычылыг јолу, Бакы, 1955.
[2] М. Ҹәфәр. Азәрбајҹан әдәбијјатында романтизм, Бакы, 1961, сәһ. 24, 31.

> Ојнар, едәр аһ ол фәрибтә,
> Фәрјадла гәмли-гәмли ағлар,
> Һәп наләси каинаты дағлар.

«Молла Нәсрәддин»ин 1910-чу ил 2-чи нөмрәсиндә Шаигин әсәринә ҹаваб олараг Мирзә Ҹәлилин ејни сәрлөвһәли бир фелјетону чыхыр. Фелјетонун әввәлиндә Шаиг ше'ринин башланғычыны ејни илә ситат кәтирән Мирзә Ҹәлил кәнч гәләм јолдашынын әсәрини өзүнәмәхсус бир үслубда изаһ едиб гијмәтләндирир вә јазырды: «Нишанлы гыз ағлаја-ағлаја дејир ки, еј мәним гара бәхтим, нә оларды ки, мән анадан олајдым Фирәнкистан шәһәрләринин бириндә, атамын ады олајды Фридрих, анамын ады олајды Августина, мәним адым олајды Марија? Нә оларды ки, дүнјаны ишыгландыран күнүн үзүнә һәрдәнбир бахмыш олајдым вә ата-анам мәни гоча кишијә вермәк истәјәндә бир сөз данышмаға ихтијарым олајды? Еј мәним гара бәхтим, нә оларды ки, милјонларча јазылан китаблардан икичәчијини охумуш олајдым вә биләјдим ки, дүнјаја нәдән өтрү кәлмишик»[1].

Буну садәҹә лирик бир ше'рин мәзмунунун сатирик нәср дили илә нағыл едилмәси сајмаг садәлөвһлүк оларды. Хејр, белә дејил.

«Молла Нәсрәддин»ин ҹавабы әдәбијјат аләминдә орижинал бир сәсләшмә иди, реалист Мирзә Ҹәлиллә романтик Шаиг арасында идеја-мөвзу јахынлығынын кичик, лакин олдугча мә'налы бир тәзаһүрү иди. Бөјүк әдиб максимум јығҹамлыгла јаздығы фелјетон-мәгаләсиндә Шаигин өз ше'риндә тохундуғу мәсәләни бир гәдәр кениш планда гојмуш олса да, «Нишанлы гыз» әсәрини бәјәндијини вә онун мүәллифинин бу мәсәләдә өзүнү һәмфикир һесаб етдијини билдирмишди.

Беләликлә, тәкҹә Сабир вә Мирзә Ҹәлиллә әлагә тимсалында молланәсрәддинчилијин Шаиг үчүн нә демәк олдуғу барәдә мүәјјән тәсәввүр әлдә едирик. Бунун нәтиҹәләрини бир-ики кәлмә илә хүласә едиб дејә биләрик ки, Абдулла Шаиг ичтимаи көрүшләри е'тибарилә маарифчи сәнәткар олуб ингилаби-демократија сәвијјәсинә јүксәлмәсә дә, бир сыра идеја, мөвзу вә сәнәткарлыг мәсәләсиндә «Молла Нәсрәддин»лә бирләшир, чијин-чијинә кедирди. Истәр Шаигин реализмә, Ахундов ән'әнәләри-

[1] Ҹ. Мәммәдгулузадә. Әсәрләри (үч ҹилддә) 2-ҹи ҹилд, Бакы, 1967, сәһ. 443.

нә, демократик ичтимаи гүввәләрә кетдикчә даһа мөһкәм бағланмасына, мүбариз вә никбин руһда әсәрләр јазмасына, дөврүн чидди проблемләрини дәрк вә һәлл етмәсинә, истәрсә дә онун либерал-буржуа көрүшләриндән, фүјузатчыларын мүчәррәд романтизми, фәрдијјәтчилији вә с. идеја-естетик вә психоложи тә'сирләриндән узаглашмасына, бир чох башга амилләрлә јанашы, молланәсрәддинчиләрин дә бөјүк көмәји дәјмишди.

Нәһајәт, бу сон мүддәа һаггында, Шаигин «Фүјузат»а мүнасибәти һаггында бир нечә сөз.

Шаигин XX әср әдәбијјатындакы реалист вә демократик мејлләрлә, «Молла Нәсрәддин» вә молланәсрәддинчиликлә сых гаршылыглы мүнасибәти бизә онү бүсбүтүн «Фүјузат» вә фүјузатчылыг дејилән ичтимаи-әдәби чәрәјандан тәчрид етмәјә, даһа доғрусу, онун бу икинчи чәрәјана бүсбүтүн биканә вә јад олдуғуну сөјләмәјә һагг верирми? Хејр, вермир.

Нә үчүн?

Онун үчүн ки, бир аз бундан әввәл Шаигин дүнјакөрүшү вә јарадычылығы илә молланәсрәддинчилик арасында үмуми, муштәрәк чәһәтләрлә бәрабәр, фәргләндиричи хүсусијјәтләр, спесифик өзүнәмәхсуслуг олдуғуну көрдүјүмүз кими, буна бәнзәр вәзијјәти әдибин фүјузатчылыға мүнасибәтиндә дә мүшаһидә едирик.

Абдулла Шаиглә «Фүјузат» арасында фәргләндиричи чәһәтләр вармы? Вардыр. Һансылардыр? Әсас е'тибарилә Шаигин јухарыда көстәрилән демократик көрүшләри, реализмә мәнсубијјәти, доғма әдәби ирс вә фолклорла сых мүнасибәти, милли вә ичтимаи тәрәгги һаггында идејалары, садә вә ширин бәдии дили, сабиранә ше'рләри вә с. бу кими мәзијјәтләри.

Бәс «Фүјузат»ла муштәрәк чәһәтләр, даһа доғрусу, буржуа идеолокијасы, мүчәррәд романтизм, һәтта пессимизм тә'сирләри нечә, бунлара да Шаигдә раст кәлирикми?

Бәли, кәлирик.

Шаир Шаигин иртича дөврүндә јаздығы бир сыра лирик ше'рләр, хүсусилә 17 октјабр манифестинин јалана чыхмасы вә чар думасынын бағланмасы мүнасибәти илә гәләмә алынмыш «Һијә учду?», «Бир улдуз», «Идеал вә инсанлыг», «Бир гуш» кими мүчәррәд романтик әсәрләр буна сүбут ола биләр.

Сөз јох ки, Шаиги «Фүјузат» вә фүјузатчылыгдан

ајыран чәһәтләр бирләшдирән чәһәтләрдән хејли артыг, күчлүдүр; амма һәр һалда бунларын һәр икиси вардыр, һәр икиси һәгигәтдир.

Шаигин хошбәхтлији бир дә бу иди ки, она фүјузатчылығын даһа чох фәлсәфи-естетик принсипләри, Әли бәј Һүсејнзадәнин субјектив идеализми вә мүчәррәд романтизм нәзәријјәси тә'сир етмиш, сијаси чәбһәси исә ону өзүнә тәрәф чәкә билмәмишди.

Бу фикри бир аз да инкишаф етдириб демәк олар ки, хүсусилә 1907-чи илдә «Молла Нәсрәддин»лә «Фүјузат» вә «Тазә һәјат» арасында гызышан мүбаризә ејни заманда Сабир, Шаиг, Сәһһәт кими сәнәткарлар уғрунда мүбаризә иди. Сабирин «Фүјузат»да ики ше'р вә бир тәрчүмә, Шаигинсә чәмиси бирчә әсәр нәшр етдирәндән[1] сонра бу журналдан үз чевирмәси чох әламәтдар бир фәгәрә иди. Сабир аз сонра «Тазә һәјат»ла да әлагәсини үзмүшдү. Лакин Шаигин јарадычылыг зиддијјәтләри вә тәрәддүдләри башга шәкилдә сонралар да давам едирди. Мәһз буна көрә Мирзә Ибраһимовун бу фикри илә шәрик олмаг лазымдыр ки, «XX әсрин әввәлиндә Шаиг бир тәрәфдән «Фүјузат»ын бә'зи тә'сиринә гапылырса да, дикәр тәрәфдән демократик, бәшәри идејалар ону «Молла Нәсрәддин» чәрәјанына чәкир. О, бу ики бир-биринә тамамилә зидд чәрәјан арасында тәзадлы вә һәјәчанлы һаллар кечирир»[2].

Он илдән артыг давам едән бу «тәзадлы вә һәјәчанлы һалларын» инкишаф истигамәти елә иди ки, «гәмәфзә» вә «мүзлим кечәләр»дә, чәмијјәти дәрин фачиә, дәһшәтли иртича бүрүдүјү заманларда да никбинлик, мүбаризә һәвәси вә гәләбә үмиди Шаиги бүсбүтүн тәрк етмәмишди; мә'нәви аләминдә үстүнлүк тәшкил едән мүсбәт вә ишыглы кејфијјәтләри ону ирәли апармыш, сосиализмин гәләбә чалдығы күнә үзүағ, алнычачыг кәтириб чыхармышды.

1971

---

[1] Мирзә Абдулла Талыбзадә. «Бир гуш», «Фүјузат», 3 март 1907-чи ил, № 11.

[2] Јухарыда көстәрилән әсәри, сәһ. 10.

Камран Мәммәдов

НӘЧИБ МҮӘЛЛИМ, ҺУМАНИСТ СӘНӘТКАР

XX әср Азәрбајҹан әдәби вә педагожи фикир тарихиндә чох ајдын хәтти вә имзасы олан шәхсијјәтләрдән бири дә Абдулла Шаиг (1881—1959). Абдулла Шаиг о шәхсијјәтләрдәндир ки, әлинә гәләм алдығы күндән Вәтәнинин вә халгынын јүксәлмәси, маарифләнмәси наминә раһатлыг билмәдән чалышмыш, «варыны вермәкдән утанмамыш», бу саһәдә һәгигәтән «дағы дағ үстүнә гојмушдур». О, һәр шејдән әввәл, сөзүн әсл мә'насында, халг мүәллими-педагог олмуш, өз сәнәти илә даим фәхр етмиш, мәшһур «Шаиг мәктәби» гојуб кетмишдир. А. Шаиг фәхр етмишдир ки, Фиридунбәј, Көчәрли, Нәриман Нәриманов, Сүлејман Сани кими «нәчиб, аличәнаб, һуманист» мүәллимләрлә һәмәср вә дост олмушдур. О да тәсадүфи дејилдир ки, әдәбијјатымызын бир сыра көркәмли шәхсијјәтләри: Меһди Һүсејн, Сүлејман Рүстәм, академик М. Ариф вә башгалары өз көзәл, һәссас мүәллимләри Шаигдән бөјүк үрәклә, мәһәббәт вә һәвәслә данышмыш, фәалијјәтләриндәки гүввәтли тә'сири миннәтдарлыгла јад етмишләр. Әдибин мүхтәлиф илләрдә нәшр олунмуш «Ушаг чешмәји», «Ушаг көзлүјү», «Күлзар», «Милли гираәт китабы», «Түрк әдәбијјаты» вә с. кими дәрсликләри бөјүк бир нәслин тәрбијәсиндә әһәмијјәтли рол ојнамыш, әдәбијјатымызын өјрәнилмәсиндә, севилмәсиндә бөјүк иш көрмүшдүр.

А. Шаиг јарадычы, ишкүзар мүәллим иди. О, тәкчә дәрс демәклә, дәрс китаблары тәртиб етмәклә кифајәтләнмәмиш, дилимиз, классикләримиз барәдә гијмәтли мәгаләләр јазмышдыр: «Дилимиз вә әдәбијјатымыз», «М. Ф. Ахундов һаггында мүлаһизәләрим», «Аббас Сәһһәт», «Фүзули һаггында дүшүнҹәләрим» вә с.

Тәрҹүмәјә халгын маарифләнмәси үчүн ән көзәл васитәләрдән бири кими бахан әдиб бу ишә кәнҹ јашларындан башламыш, јеткин вахтларына гәдәр һәмин хејирхаһ әмәлдән әл чәкмәмишдир. Даһи Низаминин «Шәрәфнамә», Шекспирин «Магбет», Дефонун «Робинзон Крузо» әсәрләри, Крыловун тәмсилләри, Горкинин бир нечә һекајәси илк дәфә Азәрбајҹан дилинә А. Шаиг тәрәфиндән тәрҹүмә олунмушдур.

Онун мүәллимлији јазычылығыны, јазычылығы да

мүәллимлијини тамамламышдыр. О да гәләм досту С. Сани кими педагожи фәалијјәтини әдәби јарадычылығы илә бирләшдирмиш, Азәрбајҹан ушаг әдәбијјаты хәзинәсини өзүнүн көзәл әсәрләри илә бәзәмишдир.

Ај пипији ган хоруз,
Көзләри мәрҹан хоруз!

Јахуд:

Ај кичичик солуг чүчәм,
Бојнубуруг, јолуг чүчәм!

Вә ја:

Ала-була боз кечи,
Ај гошабујнуз кечи!..

— кими дилләр әзбәри олмуш бир чох ше'ри 1906-чы илдә көркәмли әдиб А. Шаиг јазмышдыр. Һәмин ше'рләрин вә үмумијјәтлә А. Шаиг јарадычылығынын орижинал ҹәһәтләриндән бири халг әдәбијјаты илә гајнајыб-гарышмасыдыр. Бәдиилији, садәлији, көзәл мәзмуну, дилинин рәванлығы илә кичијин дә, бөјүјүн дә гәлбиндә өзүнә әбәди јува тапан тәкҹә ајры-ајры ше'рләр дејил, «Тыг-тыг ханым» «Түлкү һәҹҹә кедир», «Јахшы арха» кими гүввәтли мәнзум һекајәләри дә бу гәбилдәндир. О сәнәткар хошбәхтдир ки, өз халгынын зәнкин әдәби ирсини — һәм халг әдәбијјатыны, һәм дә классик әдәбијјаты көзәл билир, онлардан јарадычылығында мәһарәтлә истифадә едир. А. Шаиг дә белә олмушдур.

Халг әдәбијјаты әдибин јарадычылығынын ганына вә ҹанына һопмушдур. О, халг әдәбијјатынын күчлү тә'сири илә гәләмә алдығы «Көзәл баһар», «Елоғлу», «Бир саат хәлифәлик», «Зәһмәт вә зинәт», «Гочполад»; классик әдәбијјат мөвзусунда јаздығы «Нүшабә», «Султан Сәнҹәр вә гары», «Фитнә» кими әсәрләрдә дә орижиналдыр, һәгиги сәнәткардыр. Классик әдәбијјатын, халг јарадычылығынын нәчиб тә'сири А. Шаиг јарадычылығыны зинәтләндирмишдир ки, бу да әдибин демәк олар ки, ирилихырдалы бүтүн әсәрләрини инҹә бир түл пәрдәјә бүрүмүшдүр. Бу түл пәрдә һуманизмдир, инсанпәрвәрликдир.

Биринҹи дүнја мүһарибәсинин әдибә дәриндән тә'сири нәтиҹәсиндә «Идеал вә инсанлыг», «Иблисин һүзурунда» кими мәрһәмәтә, хејирхаһлыға, әдаләтә чағыран әсәрләри јаранып вә һуманист шаир фитнә-фәсад төрәдәнләри пис әмәлләрдән, виҹдансыз, вәһши һәрәкәтләрдән әл чәкмәјә чағырыр. 1945-чи илдә совет халгы бәшә-

ријјәтә бәла кәсилмиш алман фашизми үзәриндә тарихи гәләбә чаланда гочаман әдиб илһама кәләрәк ушаг кими севинмиш, «Зәфәр нәғмәси» илә «бөјүк бир чаһана» көзајдынлығы вермишдир.

Шаиг тәбиәт вурғуну, тәбиәт ашиги олмушдур. Ана Вәтәнин көзәлликләринә мәһәббәт, вурғунлуг әдибин ше'рләриндә дә, һекајәләриндә дә гүввәтлидир. «Дағлар султаны» ше'риндә тәбиәтлә инсанларын фәалијјәтини сәнәткарчасына бир-биринә бағлајан, инсана — чобана вә тәбиәтә сонсуз вурғунлугла мәфтун олан шаирин сәмимилијинә инанмамаг мүмкүн дејилдир:

Көзәл олур бу јерләрин сәһәри,
Мәнчә вардыр дүнјаларча дәјәри,
Гушлар охур, сәба ачар күлләри,
Алыр башга бирләтафәт һәр јери,
Бу јерләрин султаныдыр чобанлар,
Һәм бәјидир, һәм ханыдыр чобанлар.

О да марағлыдыр ки, јазычынын јаратдығы мүсбәт кејфијјәтли садә адамларын һәр биринин гәлбиндә Шаиг һуманизминин бир парчасы вардыр. Мәшһур «Көч» һекајәсиндәки Кәрим бабада да инчә һиссләр һакимдир. Оба-ја зијан вермиш пәләнки өлдүрән икид гоча һејфсиләнәрәк сөјләјир: «...О икид һејваны өлдүрдүјүмә пешман олдум; гәлбим јумшалды, көзләрим јашарды. Түфәнкими бир тәрәфә атыб, гаршысында диз чөкдүм. Башыны голларым арасына алыб үзүндән-көзүндән өпдүм».

Ингилабдан әввәл јарадылмыш «Мәктуб јетишмәди», «Көч» әсәрләри Азәрбајчан һекајә сәнәтинин инчиләриндәндир. Гүввәтли ичтимаи мәзмуна малик олан «Мәктуб јетишмәди» һекајәсиндә нефт фәһләси Гурбанын фачиәси јүксәк бәдии үмумиләшдирмәләрлә, һәјати, инандырычы деталларла тәсвир едилмишдир. Һекајә нәзәријјәчиләринин дили илә сөјләсәк «Мәктуб јетишмәди»дә камил һекајә үчүн лазым олан һәр шеј — сүжет дә, композисија да, типикләшдирмә дә, сәнәт әсәринә мәхсус тәфәррүат да, тамамланмыш тип дә, һәрәнин өз дили дә вә бүтүн бунларла бәрабәр, көзәл мәзмун да вардыр. О да бир һәгигәтдир ки, А. Шаигин һекајәләриндән бәһс едән алимләр һаглы олараг «Мәктуб јетишмәди»ни бәдии биткинлијин ән көзәл нүмунәси кими тәгдим вә тәгдир етмишләр. «Әсримизин гәһрәманлары» вә «Араз» романларында исә әдиб һәјаты даһа кениш, чохпланлы шәкилдә әкс етдирмәк јолу илә кетмишдир.

Азәрбајчан Кәнч Тамашачылар Театрынын фәалијјәти А. Шаигин ады илә бағлыдыр. Бу театра онун гәдәр пјес верән икинчи драматургумуз јохдур. Вәтәнпәрвәрлији, гәһрәманлығы, әхлагча тәмизлији, намуслу олмағы, әчдадыны севмәји, валидејнә вә мүәллимә һөрмәти вә башга белә инсани сифәтләри тәблиғ едән «Хасај», «Ел-оғлу», «Вәтән», «Ана», «Фитнә», «Бир саат хәлифәлик» вә с. пјесләрин тамашалары һәмин театрын сәһнәсини бәзәмишдир. Бу пјесләрин јахшы чәһәтидир ки, онлар тәкчә ушагларын вә кәнчләрин дејил, бүтүн јашдан олан тамашачыларын хошуна кәлмиш, мараг доғурмуш, зөвг охшамышдыр.

А. Шаиг 1949-чу илдә «Коммунист» гәзетиндә чыхан «Илһам мәнбәјимиз» адлы мәгаләсиндә јазырды: «Мән Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын јаратдығы бәхтијар һәјат һаггында дүшүндүјүм заман һәмишә көзүмүн гаршысында шаһиди олдуғум ики лөвһә чанланыр: кечмиш вә бу күн. Бу ики лөвһә мәндә боранлы вә думанлы күнләрдән сонра күнәшли јаз сәһәринә говушмуш адамларда олан бир һал доғурур. Бу чох тәбиидир. Мүдһиш фыртыналардан вә әзичи изтираблардан сонра һәјат нә гәдәр дадлы олурмуш! Бу зөвгү, бу севинчи мән бүтүн гәлбимлә дујурам».

«Әдиб һәр ики һәјаты — «боранлы вә думанлы күнләри» вә «күнәшли јаз сәһәрини» кәнч нәслә танытмаг мәгсәди илә «Хатирәләрим»и јазмыш вә бурада көрдүјү, шаһиди олдуғу ибрәтамиз һадисәләрдән, халгымызын әсрләрдән әсрләрә кечән көзәл адәт-ән'әнәләриндән, шәхсән дост вә јахындан таныш олдуғу јазычы вә шаирләрдән данышмышдыр.

Халга јарарлы һәјат јолу кечмиш, маариф вә мәдәнијјәт мүчаһиди Абдулла Шаигин бу күн дә өјрәнилмәјә, тәблиғ олунмаға лајагәти вә еһтијачы вардыр.

1971

Јашар Гарајев

ШАИГ МӘКТӘБИ

Бакынын Коммунист күчәсиндә үчмәртәбәли, садә вә чиддикөркәмли бир бина вар*. Јашлы зијалылар, һәтта инди дә бурадан кечәркән бу бина гаршысында бир анлыға ајаг сахлајыр, миннәтдар вә мәмнун бир еһтирамла һәјала далырлар.

Онлар бу заман бу бинаны јарадан ме'мары, бура даш гојан, бура сығал вә нахышлар чәкән бәннадан даһа чох, онлара бурада дәрс вермиш ихтијар бир инсаны — мүәллими хатырлајырлар. Бина өз адыны, үнванынı нә гәдәр дәјишсә дә, бу ағсачлы зијалылар она јенә дә мәһз һәмин мәһрәм вә таныш мә'нәви кашанә, тәрбијә вә елм мә'бәди кими бахыр вә мәһз мә'нәви мә'бәдләри јарадан бир ме'мары — Абдулла Шаиги хатырлајырлар.

Абдулла Шаиг Азәрбајчанда мәктәб вә маариф-мәдәнијјәтимиз тарихиндә ән мүасир үсулда ортатәһсилли мәктәбин илк јарадычыларындан олмушдур. Бакыда милли мәктәбләрин ана дилли илк әдәбијјат мүәллимләриндән бири, зијалыларымызын бир нечә нәслинин пәрәстиш етдији мө'тәбәр әдәби сима, ушагларын илк пешәкар «јазычы бабасы» олмушдур.

Абдулла Шаиг шаир икән дә мүәллим, мүәллим икән дә шаир иди. Ону һамынын көзүндә учалдан вә дәрс дедији синифдә идеала чевирән бәлкә дә мәһз елә бу вәһдәтин ифадә етдији бир мүкәммәллик иди! Руһундакы көзәллији, мә'нәви, фитри бир мәлаһәти вә зәрифлији о, һәм мәктәб, һәм дә сәнәт арасында бәрабәр бөлүшүрдү. Ше'рдә дә, тәрбијәдә дә мәгсәди кәнчлијин мә'нәви чырағыны алышдырмаг иди. Шаиг өз ше'рләрини илк әввәл дәрсликләр үчүн јазыр, пјес вә һекајәләрини ән әввәл тәрбијәви-әхлаги бир нијјәт вә гајә наминә гәләмә алырды. Одур ки, «Шаиглик» сөзүнүн ифадә етдији мә'нәви-әхлаги мә'наны биз, онун һәм мүәллимлик, һәм дә шаирлик фәалијјәтиндә ејни сәвијјәдә көрүрүк. Мүәллим Шаиг дә, насир вә шаир Шаиг дә илк күндән бир ата гајғысы илә «чочуглуға» ана дили өјрәдирди. Инди бу нәчиб хидмәтин ән јахшы јадикары — јарадылмасында вә

* Халг тәсәррүфаты институтунун индики бинасы нәзәрдә тутулур. Бу бинанын биринчи мәртәбәсиндә 1923—1929-чу илләрдә «Шаиг адына нүмунә мәктәби» јерләширди.

инкишафында Шаигин јаһла-башла иштирак етдији бөјүк ушаг әдәбијјатыдыр. Јурдумузун чичәк вә күлләриндән, оғул вә гызларындан, тәбиәт вә фолклор сәрвәтиндән доғма дилимиздә јазылан дәрслик вә оху әсәрләрини о илләр ән чох Шаиг јарадырды. Мәктәбдә «чочугларын» әзаб чәкдији бир гәриблији, дил гәриблијини вә гүрбәтини о илләр ән чох Шаигин бу илк дәрсликләри вә тәдрис ислаһатлары әритмәјә башлајырды.

Ана дилли тә'лим, мүтәрәгги ән'әнәләр әсасында јарадылан милли мәктәб вә дәрслик проблеми о дөврдә габагчыл маарифчи ичтимаи фикрин ирәли сүрдүјү актуал нәзәри програмы һәјата кечирмәјин реал, сәмәрәли үсулларындан бири иди. Шаиг бүтүн бу мәсәләләри өз фәалијјәтинин мәзмунунда чәмләшдирирди: о, ана дилли дәрсликләр, әлифба вә сәрф-нәһф китаблары, гираәт мүнтәхәбаты тәртиб едир вә бунлары кениш шәкилдә јајырды.

Абдулла Шаиг јени дөврдә Азәрбајчанда педагожи интибаһын ән көркәмли хадимләриндән бири кими фәалијјәт көстәрирди. Онун гырх илә јахын шәрәфли мүәллимлији Азәрбајчанда халг маарифинин тарихинә ишыглы сәһифә кими јазылмышдыр. Илк фәалијјәти Нәриман Нәримановун тәклифи вә васитәчилији илә Бакыда бешинчи шәһәр мәктәбиндә олмушдур. Даһа сонра үчүнчү кимназијада вә дикәр шәһәр мәктәбләриндә дил вә әдәбијјат мүәллимлији етмишдир. Сонралар сонунчу мәктәбин әсасында мүасир үсулда илк ортатәһсилли тәдрис мүәссисәсинин јарадылмасында онун бөјүк тәшкилати вә тәшәббүскарлыг ролу олмуш вә 1923-чү илдә әдибин ијирмииллик педагожи фәалијјәтинин тәнтәнәси күнләриндә онун бир мүәллим кими мәдәни-педагожи хидмәтләри шәрәфинә һәмин тәдрис мүәссисәсинә «Шаиг нүмунә мәктәби» фәхри ады верилмишдир.

«Шаиг мәктәби»нин мүәссиси сонралар да мәдәни вә мә'нәви инкишафымызын өн чәбһәсиндә чарпышды, ана дили дәрсләринин, ана дилли мәктәбләрин тәшкилинин бөјүк тәәссүбкеши, мүбаризи вә фәдаиси олду. Мүәллимлији гәһрәманлыға, вәтәндашлыға вә фәдакарлыға чевирмәјин белә бир нүмунәси илә, Шаигин вә онун тәмсил етдији бөјүк халг мүәллимләри нәслинин тимсалы илә бизим педагожи фикир инди дә фәхр едир. Нәриман Нәриманов, Һәсән бәј Зәрдаби, Нәчәф бәј Вәзиров, Әбдүрраһим бәј Һагвердијев, Сүлејман Сани Ахундов кими

мәдәнијјәт хадимләри илә һәмкар-вә һәмфикир бир зијалы кими чалышаркән Шаиг мүәллимлији дә јазычылыг сәвијјәсиндә мә'нәви бир мүбаризә силаһына чевирирди.

Ијирминчи әср зијалыларымызын бир нечә нәслинин ушаглығы, мәктәб илләри мәһз бу хидмәтләрин ишығында ганад вә пәрваз тапды. Бу бөјүк хидмәтләри сонралар һәмин зијалылығын кәнчлији бизим мүасир совет елминин вә инчәсәнәтинин рифаһы наминә давам вә инкишаф етдирдиләр. Онун ушаглар үчүн етдикләрини сонралар ушаглар бөјүјүб даһа кениш мигјасда халгымыз вә Вәтәнимиз үчүн етдиләр. Бу, Шаигә ән бөјүк мүкафат дејилми?

«Шаиг мәктәби» дедикдә биз бир дә мәһз белә бир вәтәндашлыг, инсанлыг, нәчиблик вә ичтимаи фәаллыг мәктәбини, онун нәчиб ән'әнәләрини нәзәрдә тутуруг.

Нәһајәт, «Шаиг мәктәби» һәм дә Шаигин билавасит бәдии јарадычылыг тә'лимини, услубуну вә идеалларыны ифадә едән бир мәктәб кими бизә әзиздир. Јазычылыг — узун бир мүддәт онун мүәллимлијинин давамы вә зәмини олмушдур. Тәсадүфи дејилдир ки, о мүнтәзәм вә ардычыл шәкилдә һәмишә ушаг әдәбијјаты илә јашамыш, нәфәс алмышдыр. Азәрбајчан ушаг ше'ри вә нәсри, драматуркијасы бүтөв вә мүстәгил бир классик мәктәб сәвијјәсиндә мәһз онун јарадычылығында камала чатмышдыр. Азәрбајчанда ушаглар үчүн илк милли сәһнә әсәрини, ссенарини о јазмышдыр. Кәнч тамашачылар театры драматургларымыздан ән чох онун ады илә бағлы олмушдур. 1909-чу илдән бәри әдибин «Данышан кукла», «Көзәл баһар», «Чобан Мәмиш», «Интигамчы хоруз» пјесләри мәктәб сәһнәләриндән дүшмәмиш вә профессионал ушаг драматуркијасынын тәшәккүлү үчүн уғурлу зәмин ролу ојнамышдыр. Азәрбајчан ушаглары чох узун бир мүддәт Шаигин «Түлкү һәччә кедир», «Тыгтыг ханым», «Јахшы арха» кими әсәрләри илә дил ачмыш, бәдии әдәбијјатла илк дәфә бу әсәрләр васитәсилә таныш олмушлар.

Абдулла Шаигин «Әзаб вә вичдан», «Әсримизин гәһрәманлары», «Араз» романлары бизим о дөврүн ири формалы нәсринин, «Көч», «Көбәләк», «Дурсун» кими әсәрләри лирик һекајәчилијимизин, «Әдһәм», «Ики фамилијанын мәһви», «Шаир вә гадын», «Идеал вә инсанлыг», «Гочполад», «Тапдыг дәдә» поемалары сүжетли поезијамызын јахшы нүмунәләри сырасына дахилдир.

Әдибин, хүсусилә, «Мәктуб јетишмәди» һекајәси милли нәсримизин гызыл фондуну, онун классикасыны ифадә едән ән фәхри бир үнвана артыг чохдан јетишмишдир. Јүксәк мә'нәви һәссаслыг вә зәрифлик, тәбиәтә, әхлаги вә инсани көзәллијә фитрәтән вурғун, шаиранә бир мүнасибәт, һәзин романтика вә инчә психолокизм бизим мүасир бәдии фикирдә мәһз бу мәктәбин инди дә јашајан, инкишаф едән ән'әнәләри сајыла биләр.

Тәнгидчи Сејид Һүсејн Шаиги «мүасир ше'рин рүкнүнү гојанлардан бири» адландырдыгда, јенә дә Шаиг «ше'р мәктәби»нин өзүнәмәхсус фәрди хүсусијјәтинә ишарә едирди. Ше'р јарадычылығына гәзәллә башлајан Абдулла Шаиг сонралар јени мүһитин, мүтәрәгги рус, Гәрб вә түрк ше'ринин јахындан тә'сири илә поезијасыны дөвр үчүн мүасир бир лириканын ән јахшы елементләри илә зәнкинләшдирмиш, XX әсрдә јени милли ше'рин јаранмасы јолларында Сабир, Сәһһәтлә бирликдә мүбаризә апармышдыр. Онун «Көч», «XX әсрә хитаб», «Јад ет», «Бир улдуз», «Заманын ингилабчыларына», «Ирәли» ше'рләринин јолу поезијамызы индики услуб вә ифадә садәлијинә, хәлгилик, ичтимаилик вә миллилик кејфијјәтләринә кәтириб чыхаран әсас јоллардан бири олмушдур.

Абдулла Шаиг һәмчинин мүнтәзәм шәкилдә елми јарадычылыгла вә тәдгигатчылыгла мәшғул олмуш, классикләримизә, әдәбијјат тарихимизин проблемләринә, рус вә Шәрг јазычыларына һәср олунмуш санбаллы мәгаләләр јазмышдыр «Сазандалар»дан тутмуш та «Шәрәфнамә»јә, «Робинзон Крузо»ја вә «Магбет»ә гәдәр Азәрбајчан дилинә чевирдији әсәрләр, һәмчинин, тәрчүмәчилик саһәсиндә «Шаиг мәктәби»нин сағлам ән'әнәләрини ифадә едир.

Абдулла Шаигин бүтүн јарадычылығы үчүн бу да символик бир чәһәт иди ки, о илк елми мәгаләләриндән бирини бәдии әдәбијјатын фолклорла, халг дили илә әлагәси мәсәләсинә һәср етмишдир. («Халг әдәбијјаты вә әдәбијјатымыз», 1911). О, һәм јарадычылығы, һәм дә мүәллимлик фәалијјәти илә Азәрбајчан әдәби дилинин бүллурлашмасында, јад әчнәби кәлмәләрдән тәмизләнмәсиндә; мүасир, мүкәммәл грамматик ганунлар дилинә чеврилмәсиндә хүсуси хидмәт көстәрмишдир. Чәсарәтлә демәк олар ки, Шаигин мәнсур ше'рә бәнзәјән дили XX әср Азәрбајчан нәсринин, бу нәсрин букүнкү ифадә мүкәммәллијинә ән јахын олан бәдии ифадә вә услуб ну-

мунәсидир. Әдиб хүсусилә јени, мүасир ушаг әдәбијјатыны әсл халг руһунда, билаваситә халг јарадычылығынын классик хәзинәси зәмининдә, онун мөвзу вә мотивләриндә, бәдии форма вә шәкилләриндә јарадырды. Абдулла Шаиг о дөврдә нағыллары, аталар сөзләрини, бајатылары топламагда вә бу иши мәктәб вә мүәллимин күндәлик вәтәндашлыг ишинә чевирмәкдә бөјүк рол ојнајан әдәби хадимләримиздән биридир. Мәһз бу ҹәһәт дә «Шаиг мәктәби» дејилән бир мәктәбин, Шаигин халга, фолклор јарадычылығына мәһәббәт мәктәбинин бу күнкү кәнҹ нәслә вә мүәллимлијә гијмәтли бир вәсијјәтидир.

Шаиг — «шөвг» сөзүндәндир. Әдиб илк дәфә сечдији «Валеһ» тәхәллүсүнү сонралар өзү «Шаиг» әдәби ләгәби илә әвәз етмишдир. Бу шөвгү вә зијаны, «күнәш зәррәсини» бу күн биз артыг шәфәгли бир «Улдуз»а чеврилмиш мүасир кәнҹлик мәҹмуәмизин ишыгларында да көрүрүк. «Улдуз» кими билаваситә кәнҹлијә мәхсус, мүстәгил вә ајрыҹа бир бәдии журнал, бизим мүасир ушаг вә кәнҹләр әдәбијјатынын јарадычысы олан Шаигин чохданкы арзусу иди вә биз инанырыг ки, Шаиг сағ олсајды бу күн белә бир мәҹмуәнин ән фәал мүәллифләриндән бири оларды.

Дохсан јашлы Шаиг јенә дә «Улдуз»ун јашајан вә јарадан мә'нәви бир мүәллифи олараг галыр. Чүнки «Шаиг мәктәби»нин ишығы вә ән'әнәләри «Улдуз»да да јашајыр.

1971

Јагуб Исмајылов

УШАГЛАРЫН ВӘ КӘНҸЛӘРИН СЕВИМЛИ ЈАЗЫЧЫСЫ

XX әср Азәрбајҹан мәдәнијјәтинин, иҹтимаи-бәдии фикир тарихимизин көркәмли сималарындан олан Абдулла Шаиг Талыбзадә өмрүнүн әлли илдән чохуну чәтин вә мүрәккәб јарадычылыг ишинә сәрф етмишдир. Өз чохҹәһәтли фәалијјәти, мисилсиз хидмәтләри илә дәрин үмумхалг мәһәббәти газанмыш А. Шаигин зәнкин ирсин-

дә ушаглар вә кәнҹләр үчүн әсәрләри олдугча мүһүм јерләрдән бирини тутур.

Әсрин башланғычында Ә. Сабир, А. Сәһһәт, С. Сани, А. Шаиг кими габагҹыл мүәллим-јазычылар тә'лим-тәрбијә мәсәләләринә даир фикирләрини мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирмәк үчүн бир нечә саһәни өз фәалијјәтләриндә бирләшдирир, әдәбијјатын гүдрәтли тә'сир васитәләриндән олдуғуну нәзәрә алараг јарадычылыгларынын бир һиссәсини вәтән балаларына мәхсус әсәрләр јаратмаға һәср едир, беләликлә дә јени ушаг әдәбијјатыны сағлам әсаслар үзрә мөһкәмләндирирдиләр. Азәрбајҹанда әсл ушаг әдәбијјатынын јаранмасы вә тәшәккүлү даһа чох бу сәнәткарларын адлары илә бағлыдыр. Һәмин саһәдә А. Шаиги өз достларындан, мүасирләриндән фәргләндирән башлыҹа ҹәһәт исә фәалијјәтә башладығы күндән өмрүнүн сонунадәк һамыдан артыг вә һамыдан ардыҹыл мәшғул олмасыдыр. Тәсадүфи дејил ки, бу да она «ушаг әдәбијјатынын классик јарадычысы» (М. Ибраһимов), «Азәрбајҹанда јени ушаг әдәбијјатынын банисн» (М. Рзагулузадә) кими шәрәфли ад газандырмышдыр.

А. Шаиг мүрәккәб хүсусијјәтли, кенишсаһәли тәрбијәнин мәгсәд вә үсулларыны мүфәссәл ајдынлашдыран, ирадә, әхлаг, аилә, мәктәб, вәрдиш, әмәк тәрбијәси мәсәләләрини вә саирәни әтрафлы шәрһ едән, јени педагожи проблемләр галдыран хүсуси елми-нәзәри әсәрләр јазмамышдыр. Бә'зи мәгаләләриндә, чыхыш, мүсаһибә вә сөһбәтләриндә мараглы мүлаһизәләр ирәли сүрмүшсә дә, тәрбијә мәсәләләрини әсасән бәдии шәкилдә ишләмәк јолу илә кетмишдир. О, үмумијјәтлә, там орижинал әсәрләр јаратмагла, һәм фолклордан, шифаһи вә классик әдәбијјатдан мөвзулар сечиб ишләмәклә, һәм дә ајры-ајры сәнәткарлардан тәрҹүмә вә игтибаслар етмәклә ушагларын вә кәнҹләрин бәдии әдәбијјата олан еһтијаҹыны өдәмәјә чалышмышдыр. Илк фәалијјәт дөврүндән мүәллим-јазычы Шаиг ушагларда сағлам анлајыш, инҹә зөвг, көзәллик дујғусу, нитг габилијјәти, бөјүјә һөрмәт, әмәјә, тәбиәтә, халга вә вәтәнә мәһәббәт һисси јаратмаға сә'ј едир; онларын әглини итиләшдирмәк, гәлбини ишыгландырмаг, характерини мөһкәмләндирмәк мәсәләләринә фикир верир, үмумијјәтлә, иҹтимаи-тәрбијәви мәтләбләри сечиб диггәт мәркәзинә чәкирди. Һәр әсәриндә тәрбијәчи олан, тәрбијәви-әхлаги мәгсәд күдән Шаиг мүхтәлиф

әдәби жанрларда вә формаларда гијмәтли әсәрләр јаратмышдыр. О, ушагларын вә кәнчләрин психолокијасыны јахшы билән, руһуну дујан, тәләбләрини нәзәрә алан, гәлбләринә јол тапмағы бачаран һәссас сәнәткар-мүәллим иди. В. Г. Белинскинин ушаг јазычысындан тәләб етдији бир чох зәрури шәртләр вә кејфијјәтләр Шаигдә дә варды. Мүәллифин шәхси тәбиәтиндә, јарадычылыг руһунда олан бу чүр хүсусијјәтләр исә узунмүддәтли мүшаһидәләри, зәнкин һәјат тәчрүбәләри сајәсиндә кетдикчә инкишаф едиб даһа да гүввәтләнмишдир.

Бөјүк рус педагогу Ушински дејирди ки, «...ушаг формаларла, сәсләрлә вә үмумијјәтлә дујғуларла фикирләшир вә ушағы башга чүр дүшүнмәјә вадар етмәк истәјән шәхс онун тәбиәтини әбәс јерә зорламыш олар». А. Шаиг белә бир һәгигәтин бөјүк мә'насыны дәриндән дәрк етмиш, әсәрләриндә образлылыг, чанлылыг, әјанилик, инандырычылыг вә конкретлик кими хүсусијјәтләрә һәмишә диггәт јетирмиш, садә вә сәмими сөзләрлә балачаларын үрәјинә јол тапмыш, онларын руһуну охшамағы, онлара нәчиб һиссләр — фикирләр ашыламағы бачармышды. Буну ән кичик бәдии нүмунәләри дә тәсдиг едир:

Ај пипији ган хоруз,
Көзләри мәрчан хоруз!
Сән нә еркән дурурсан,
Гышгырыб банлајырсан?!
Гојмајырсан јатмаға,
Ај чаным мәстан хоруз.

Аз ушаг тапылар ки, Шаигин «Хоруз», «Кечи», «Гузу», «Ушаг вә довшан» кими бәдии парчаларыны (1906) хүсуси зөвг вә ләззәтлә охумасын. «Чохәсрлик ше'р тарихиндә илк дәфә иди ки, ушагларын дилиндән охунмаг үчүн» бу чүр садә лирик парчалар јаранырды (Ә. Мирәһмәдов). Бу ше'рләрдә сөзчүлүк, нәсиһәтчилик, гуру мүһакимә јохдур; сон дәрәчә конкретлик вә чанлылыг, садәлик вә ајдынлыг, ојнаглыг вә аһәнкдарлыг вардыр. Шаиг бу илк уғурларыны ушаглара мәхсус башга әсәрләриндә дә горујуб сахламаға вә инкишаф етдирмәјә фикир вермишдир.

Бәдии зөвгүн, естетик дујғунун, көзәллик һиссинин тәрбијә олунмасында, өјрәндикчә сирләри гуртармајан, бир-бириндән фүсункар мәнзәрәләри вә мүхтәлиф һадисәләри илә даим диггәти чәлб едән тәбиәт бөјүк тә'сир

күчүнә маликдир. Буну нәзәрә алараг илин мүхтәлиф чағлары, күн вә фәсилләри һаггында, һабелә сонралар ајры-ајры күл вә чичәкләр һаггында јаздығы әсәрләриндә Шаиг чалышмышдыр ки, ушаглар өзләринә «доғма сирдаш» (Белински) билдикләри тәбиәти дәриндән дујсунлар вә јахшы өјрәнсинләр. Мүәллифин «Пајыз», «Баһар», «Пајыз кечәси», «Пајызын ахыр ајы», «Сәһәр» кими ше'рләри ушаглары тәбиәтин мүхтәлиф вәзијјәти, һадисә вә хүсусијјәтләри илә таныш едир, онларын чох севдикләри вә мејл көстәрдикләри бир аләмә марағыны артырыр, шуурлу мүнасибәтини гүввәтләндирир.

А. Шаиг јарадычылығында ушаг әдәбијјатына доғру чидди дөнүш 1910-чу илдән башланыр. О, инди лирик ше'рләрлә јанашы нисбәтән ириһәчмли вә мүхтәлиф жанрлы әсәрләр јазмаға кечәрәк Азәрбајчан ушаг әдәбијјатыны «Тыг-тыг ханым», «Јахшы арха», «Түлкү вә хоруз», «Көзәл баһар» кими пјес вә мәнзум нағылларла зәнкинләшдирир.

А. Шаиг боз кечи, көрпә гузу, јетим чүчә, мәстан хоруз, дәчәл довшан һаггындакы ше'рләриндә ушаглара фајдалы гуш вә һејванлара гајғы илә јанашмаг һисси ашылајырса, мәнзум һекајәләриндә башга һејванлардан сөһбәт ачыб, тәрбијәнин мәгсәд вә вәзифәләрини дә она мүвафиг истигамәтә јөнәлдир. Мисал үчүн, һәр үч мәнзум һекајәсиндә охучулары һәм һејванат аләми, һејван нөвләри, онларын хасијјәт вә вәрдишләри илә таныш едир, һәм дә инсанлар арасындакы бә'зи әлагә вә мүнасибәтләри чанландырыр, чәмијјәтдә јашајыб фәндкирликлә күн кечирән түлкүсифәт адамлары рүсвај едир вә с. Буна көрә дә күсәјән Тыг-тыг ханымын өлүмү күлүш, горхудан көрпә балалары әлиндән чыхмыш Лејләјин садәдиллији үрәк ағрысы, гоншусунун көмәјинә чатан Гарғанын јахшылығы севинч, һәр јердә тор гуран вә алдадан Түлкүнүн һијләкәрлији гәзәб доғурур. Ловға олмаг, һијләјә ујмаг вә хурафата инанмаг бәдбәхтликләр төрәдир. Ағыллы, тәдбирли, ајыг вә хејирхаһ олмаг лазымдыр. Һекајәләрдән чыхарылан мүһүм әхлаги-тәрбијәви нәтичә беләдир! Бурада бәдии тә'сири күчләндирмәк мәгсәдилә нағыллара мәхсус тәкрар үсулундан истифадә олунмасы, сурәтләрә Тыг-тыг ханым, Сичан бәј, Түлкү аға, Лејләк баба кими шәрти адларын верилмәси дә шифаһи халг јарадычылығындан кәлән хүсусијјәтдир. Диггәт едиләрсә, һәр һекајәнин, демәк олар, башдан-

баша чанлы халг дилиндән алынмыш садә, лакин мә'налы сөз вә ифадәләр әсасында јазылдығы да көрүнәр. Бүтүн бунлар башга мәзијјәтләрлә јанашы, һәм дә мәзмунун тез гавранылмасында, һадисәләрин асан јаддa галмасы, дилин хәлгилик вә тә'сирлилик кејфијјәтинин гүввәтләнмәсиндә бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Ф. Көчәрли Шаигә көндәрдији 26 мај 1911-чи ил тарихли мәктубунда һәмин һекајәләри чох јүксәк гијмәтләндирирди: «Бу гисим садә дилдә јазылмыш вә мәалиә өз мәишәтимиздән көтүрүлмүш әсәрләр јеничә башлајыр мејдана кәлмәјә вә бу јолда сизин хидмәтләринизин гәдри-гијмәти чохдур. Бу китабчалар балача ушаглары ана дилиндә охумаға һәвәсләндириб онларын вүчудунда олан тәбии ше'ријјәни вә шаирлик һиссләрини ојадыб һәрәкәтә кәтирмәјә сәбәб ола биләрләр».

А. Шаиг ирсинин тәдгигатчыларындан Ә. Мирәһмәдов һаглы олараг дејирди: «Бу әсәрләрдәки композисија ајдынлығы вә тәнасүбү, һабелә ушаг психолокијасы вә зөвгүнә хош кәлән ифадә шухлуғу вә чанлылығы тәкчә Шаиг јарадычылығы үчүн јох, үмумијјәтлә ушаг әдәбијјатымыз үчүн тәзә олан мүсбәт кејфијјәтләрдән иди».

Балачалар үчүн илк мараглы сәһнә әсәрини дә А. Шаиг јазмыш вә «Көзәл баһар»ла (1910) Азәрбајчан ушаг драматуркијасынын әсасыны гојмушдур. Пјесдә иштирак едән сурәтләр илин фәсилләри, тәбиәт гүввәләридир. Гыш, Баһар, Күнәш, Јер, Су, Јел ајдын бәдии дилләә данышараг өзләрини мә'налы шәкилдә сәчијјәләндирирләр. Әсәр бир тәрәфдән ушагларын тәбиәт һадисәләри һаггындакы тәсәввүрүнү кенишләндирирсә, дикәр тәрәфдән даһа мүһүм мәгсәд вә гајә изләјир. Гыш сурәтиндә мүтләгијјәт, зүлм, истисмар, Баһар сурәтиндә исә азадлыг вә сәадәт нәзәрдә тутулмуш, ики фәсил арасындакы «дүшмәнчилик» дә бурадан ирәли кәлмишдир.

Икипәрдәли мәнзум пјесдә драматург тәбиәт һадисәләринин маһијјәт вә хүсусијјәтләринә әсасланараг сачсаггалы ағармыш јашлы киши гијафәсиндә вердији Гышла әјнинә атласдан дон кејмиш көзәл гадын симасында чанландырдығы Баһар арасындакы мүбаризәни символик шәкилдә вә образлы дилләә экс етдирир. Мүбаризә Гыш үзәриндә Баһарын гәләбә вә тәнтәнәси илә гуртарыр. Мүәллиф нитгләндирмәдән, тәбиәт гүввәләрини чанлы варлыг тәк алыб данышдырмаг үсулундан мәһарәтлә истифадә едир. Белә бир чәһәт Шаигин инчә бәдии

дујғу вә јүксәк зөвг саһиби олдуғуну бир даһа тәсдигләјир. Пјес Һәсән бәј Зәрдабинин һәјат јолдашы Һәнифә ханымын јахындан көмәји илә 1913-чү илдә реални мәктәбин сәһнәсиндә тамашаја гојулмушду. Мүәллиф халг ојун вә маһнылары илә, Бүлбүл, Гарангуш вә башга сурәтләрлә зәнкинләшдирдији, сүжетини бир гәдәр дә кенишләндирдији әсәри 1940-чы илдә јенидән китабча шәклиндә чап етдирир.

Мәшәггәтли һәјат шәраитиндә јашајан, истисмара мә'руз галан зәһмәткеш инсанлара мәһәббәт, онларын талејини дүшүнмәк, үмумијјәтлә, Шаиг јарадычылығынын идеја-мәзмун хүсусијјәтләриндәндир. «Көзәл баһар»да әмәкчи аиләсинин епизодик шәкилдә гәләмә алынмасы, бир-ики конкрет чизки илә о аиләнин вәзијјәтинә, гышын јохсуллар үчүн сәртлијинә тохунулмасы тәсадүфи дејил. Шахтаја дүшүб әл-ајағы буз бағламыш бир јетимин имдадына чатыб гајғысына галмаг («Јетим» ше'ри, 1908), ағыр хәстәләнмиш кимсәсиз бир гыза көмәк үчүн мәтбуатда ачыг мәктубла чыхыш етмәк («Ачыг сөз» гәзети, 30 октјабр 1916-чы ил) вә саирә јенә јазычынын һуманизми, садә инсанлара мәһәббәти илә бағлы чәһәтләрдир ки, јарадычылығында, о чүмләдән «Үрәк тикмәк јахуд гурбан бајрамы» (1913) мәнзум сәһнәчијиндә, русчадан тәбдил етдији «Чобан» (1913) пјесиндә дә ифадәсини тапмышдыр.

А. Шаигин ингилабадәк јаздығы ушаг әсәрләри чәркәсиндә «Јени көмәкчи», «Чобан маһнысы», «Алма оғрусу», «Шәләгујруг», «Мурад», «Чүмәнин гәзәби», «Данышан кукла» кими мүхтәлиф формалы нүмунәләрә дә раст кәлирик. Бу әсәрләрдә мүәллифи дүшүндүрән башлыча мәсәлә ушагларын әхлагы, тә'лим-тәрбијәсидир. Шылтаглыг, дәчәллик, тәнбәллик, тамаһкарлыг, оғурлуг кими јарамаз һәрәкәтләри писләјән, бунун конкрет зәрәрли нәтичәләрини көстәрән јазычы ушаглара мәрдлик, намуслулуг, чалышганлыг, гајғыкешлик, меһрибанчылыг, дүзлүк, әмәксеврлик вә б. нәчиб сифәтләр ашылајыр, онлары мә'нәви-әхлаги чәһәтдән јүксәлтмәк, ләјагәтли вә кәрәкли адамлар кими јетишдирмәк мәгсәди изләјир.

* * *

Тәрбијә проблеми совет дөврүндә дә А. Шаигин чох мәшғул олдуғу вә диггәт јетирдији бир проблемдир. О,

мүасир мөвзулу бир сыра әсәрләриндә хүсусилә валидејнин ролу, мүәллимин шәхсијјәти, мәктәблә аиләнин гаршылыглы әлагәси кими актуал мәсәләләрә тохунур. «Вәзифә» (1923) һекајәсиндә бәдии инандырычылыгла әсасландырыр ки, бир аиләдә баш вермиш хошакәлмәз вәзијјәтин мүәллим (Сүбһи) тәрәфиндән сәбир вә тәмкинлә өјрәнилмәси нәтичәсиндә тәкчә шакирдин (Хосровун) әхлагында јох, атанын да (Һәсәнбәјин) рәфтарында чидди дәјишиклик јарадыр, аилә илә мәктәбин әлагәсини мөһкәмләндирир.

Әдәби-педагожи көрүшләри дәринләшдикчә, һәјат гаршыја јени-јени вачиб мәсәләләр гојдугча, јениликлә көһнәлик арасында мүбаризә гүввәтләндикчә А. Шаиг дә мәктәб вә аилә тәрбијәси проблеминә — мәктәблә аиләнин гаршылыглы әлагәси мәсәләсинә бир дә гајыдыб, ону даһа мүасир бахымдан ишыгландырмаға еһтијач дујур. Бу да «Хасај» повестинин (1935) вә пјесинин (1937) мејдана кәлмәсинә сәбәб олур. Кәнчләр театрында мүасир руһлу орижинал әсәрләрә еһтијач һисс едилдији бир дөврдә «Хасај»ын тамашаја гојулуб мүвәффәгијјәт газанмасы севиндиричидир. Мүвәффәгијјәти тә'мин едән үмдә амилләрдән бири пјесин јени тәрбијә үсулу илә көһнә тәрбијә үсулу арасында, мүасир руһлу инсанларла керидә галмыш, позулмуш адамлар арасындакы мүбаризә әсасында гурулмасы вә һәмин мүбаризәнин габагчыл мөвгедән дүзкүн бәдии тәчәссүмүдүр. Камил мүәллим, Мирзә Рәһим, Бадам, Рәчәб, Хасај, Зинәт кими мүхтәлиф сәчијјәли, мүхтәлиф сәвијјә вә әгидәли сурәтләрин тәбии, чанлы, реал верилмәсидир. Әсәрдә талеји диггәтлә изләнән аиләнин мәнфи тә'сир алтына дүшүб мә'нәви тәбәддүлата уғрамасы, руһи сарсынты кечирмәси тә'сирли экс олундуғу кими, хејирхаһ гүввәләрин, сағлам коллективин, педагожи амилләрин, ичтимаи мүһитин тә'сири илә јенидән дүзкүн јола гајытмасы вә инандырычыдыр. Бу ишдә Камил мүәллимин ролу вә әмәји хүсусилә бөјүкдүр. Онун симасында инсанлыг борчуну, вәтәндашлыг вә вәзифә борчуну вичданла јеринә јетирән, мүәјјән мәгсәдә доғру инамла ирәлиләјән, чәтинликләрә гаршы ардычыл мүбаризә апаран габагчыл совет мүәллиминин үмумиләшмиш образыны көрүрүк.

Ингилабдан әввәлки дөврдә олдуғу кими бу илләрдә дә А. Шаигин тез-тез мүрачиәт етдији саһәләрдән бири јенә зәнкин тәбиәт аләмидир. О, мүхтәлиф јашлы ушагларын зөвгүнә, психолокија вә сәчијјәсинә ујғун кәлән бир чох кәрәкли әсәр јазыб-јарадыр. «Бәнөвшә», «Гызылкүл», «Занбаг», «Гәрәнфил», «Кәпәнәк» типли ше'рләри (1928) belə нүмунәләрдәндир. Бурада мүәллиф садәчә тәрәннүм јолу илә кетмир, објекти образлы диллә, бәдии рәнк вә чаларла јенидән «чана кәтирирди». Она көрә дә охучу санки һәр күлү-чичәји өз көзү илә көрүр, һәрәсинин өз көзәллик вә рајиһәсини дујур. Бу кичик бәдии парчаларын ушаглар үчүн фајдасы бөјүкдүр. Бунлар мүхтәлиф күл-чичәјин конкрет әламәт вә кејфијјәтләри илә танышлыг јаратмагда, кичик ушагларын нитгини, зөвгүнү, дујма вә мүшаһидә габилијјәтини инкишаф етдирмәкдә гијмәтли сәнәт инчиләридир:

Гызылкүләм, гызылкүл,
Мәни севир һәр көнүл.
Јашылдыр инчә белим,
Гызылдандыр һәр телим,
Сәһәр еркән ачарам,
Көзәл гоху сачарам.
Әтрим тутар һәр јаны,
Мәним кими күл һаны?
Занбағам мән занбағам,
Ај ишығындан ағам.
Ачдығым һәр ағ чәтир
Әтрафа јајыр әтир.
Ағ атласдан доңум вар,
Күмүш кими парылдар.
Мән дә көзәл чичәјәм,
Тохунма ағ ипәјәм.

Јахуд Шаигин бир сыра епик әсәрләри, мәсәлән, «Ојунчу бағалар» (1934), «Тимсаһ ову» (1950), «Мешә көзәтчиси» (1954) кими һекајәләри она көрә дәјәрлидир ки, вачиб ичтимаи-тәрбијәви мәгсәд изләјир; ушагларда әмәјә севки, тәчрүби әмәк вәрдиши, тәбиәт аләминә мараг ојадыр; көзәллијә, инсана, вәтәнә мәһәббәт дујғусуну инкишаф етдирир; онларын билик вә мә'луматыны бәдии васитәләрлә зәнкинләшдирир. Мөвзусу мүасир һәјатымызын мүхтәлиф саһәләриндән алынмыш «Ингилаб нәғмәси», «Дәмирчи нәғмәси», «Мәктәбли маршы», «Чалышан газанар», «Идман нәғмәси» вә с. ше'рләри дә јенә ушагларын нәчиб арзу-әмәлләрини, фајдалы ишләрә һәвәсини, өлкәмизә мәһәббәтини, тәбии сәрвәтләри, јашыллыг вә көзәлликләри горумаг ешгини экс етдирирди вә с.

А. Шаиг јарадычылығында халгымызын кечмишинә мүрачиәт дә мүһүм јер тутур. «Тапдыг дәдә» (1936),

«Гочполад» (1938), «Елоғлу» (1939), «Вәтән» (1941) кими поема вә пјесләрин идеја-тематик хәттини зүлмә гаршы мүбаризә, вәтәнпәрвәрлик вә азадлыг мотивләри тәшкил едир. Бу әсәрләрин һамысы фолклордан истифадә әсасында јаранмышдыр. Јазычынын мөвзу сечдији, өјрәндији вә бәһрәләндији мәнбәләрдән бири јенә шифаһи халг јарадычылығыдыр. Сәнәткарын инкишафы илә әлагәдар олараг фолклора мүнасибәти дә фәаллашмыш вә дәринләшмишдир. Әкәр Шаиг ингилабдан әввәл, Әзиз Мирәһмәдовун дедији кими, фолклордан әсасән әхлаги-тәрбијәви мотивләр, нүмунәләр сечиб ишләјирдисә, инди бу чәһәтлә јанашы вәтәнпәрвәрлик, хәлгилик идејаларына даһа парлаг вә габарыг вермәјә көмәк едән мөвзулар, мотивләр көтүрүр.

Демәли, јазычы фолклора даһа чох ичтимаи фикирләрин, идеалларын, азадлыг вә гәһрәманлыг һиссләринин ифадәси үчүн мүрачиәт едир, алдығы мөвзуну әсас мәгсәдлә әлагәләндирмәјә чалышыр. Белә әсәрләрдә хәлгилик, вәтәнпәрвәрлик, мүасирлик руһу да күчлү олур. Чүнки јазычы хырда һадисәләрдән јох, инсан мүгәддәраты, халг һәјаты вә кәләчәји илә бағлы мәтләбләрдән сөһбәт ачыр. Онун јүксәк һуманизми, әсл инсанпәрвәрлији, гәлбинин дәрин севинч вә изтираблары, романтик һисс вә хәјаллары, үмид вә арзулары о чүр мөвзулары ишләркән мүхтәлиф бәдии васитә вә хүсусијјәтләрлә үзә чыхыр. «Гочполад» поемасы буна ән јахшы бир мисал ола биләр.

Бүтүн бунлар А. Шаигин ушагларын вә кәнчләрин инкишафына, тәрбијәсинә бөјүк әһәмијјәт вердијини, бу саһәдә чох фәал, сәмәрәли вә ардычыл чалышдығыны нүмајиш етдирир. Әламәтдар һалдыр ки, А. Шаиг мәтбуат аләминә ушаглара аид кичикһәчмли ше'рлә («Ананын оғлуна лајла демәси», 1906) кәлмиш вә сон бөјүк бәдии наилијјәтини дә кәнчләрә мәхсус пјеслә («Бир саат хәлифәлик», 1958) баша чатдырмышдыр. Демәли, башланғыч вә сонлуғун өзү дә Шаигин чохчәһәтли јарадычылығында һәмин саһәнин нә гәдәр мүһүм јер тутдуғуну, нечә бир чәкијә, санбал вә сигләтә малик олдуғуну тәсдигләјән амил кими мә'налыдыр.

Көрүндүјү кими, А. Шаиг ушаглар вә кәнчләр үчүн идеја-бәдии ләјагәтини, ичтимаи-естетик дәјәрини итирмәјән зәнкин әдәби мирас гојуб кетмишдир. Бу мирасда өјрәнмәли, бәһрәләнмәли, јарадычы шәкилдә давам вә

инкишаф етдирмәли чәһәтләр, ән'әнәләр чохдур. Шаиги бир сәнәткар кими јашадан, кәнч нәслә, бүтүн халгымыза севдирән үмдә амилләрдән бири дә мәһз будур, бу һәјат вә сәнәт һәгигәтидир!

1971

Вагиф Арзуманов

ИКИ СӘНӘТКАР—ИКИ МҮӘЛЛИМ

...1909-чу ил. Бакы реални мәктәбинин дәһлизиндә ики нәфәр сөһбәт едирди. Бунлардан бири мәктәбин рус дили вә әдәбијјаты мүәллими Винсас Креве-Митскевичус, дикәри исә һәмин мәктәбин Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты мүәллими Абдулла Шаиг иди. Онлар Авропа вә Шәрг әдәбијјатындан данышырдылар.

1909-чу илдә әсасы гојулан вә узун мүддәт давам едән бу достлуг сонралар Азәрбајчан-Литва әдәби әлагәләри тарихиндә јени сәһифәләр ачмышдыр.

Винсас Креве-Митскевичус (1882—1954) Литва халгынын ән лајигли, ән көркәмли шәхсијјәтләриндән биридир. Креве јарадычылығынын лап илк илләриндән Литва әдәбијјатынын классики адыны газанмышдыр. Рәнкарәнк јарадычылыға, зәнкин характерләр галерејасына малик олан бу јазычы Литва әдәбијјаты тарихиндә өзүнәмәхсус јер тутур. Онун јарадычылығында психоложи һекајәләрә, сатирик фелјетонлара, мүхтәлиф мөвзулу повестләрә, халг јарадычылығы мотивләри әсасында јазылмыш әфсанәләрә, драматик вә епик поемалара, мәишәт драмларына, тарихи фачиәләрә, аллегорик нәср әсәрләринә вә нәһајәт ше'рләрә, маһнылара, лирик миниатүрләрә раст кәлмәк олур.

В. Креве дилчилик вә етнографија саһәсиндә дә гијмәтли мәгалә вә монографијалар мүәллифидир. О, Литва фолклорунун бир нечә чилдини топлајыб чап етдирмишдир. Бир публисист кими дә В. Креве әдәби, мәдәни вә сијаси мәсәләләрә даир мүнтәзәм олараг мәтбуат сәһифәләриндә чыхыш етмишдир. Онун сечилмиш әсәрләри дәфәләрлә 10—12 чилддә чап олунмушдур. Бу чилдләрдә Литва халгынын кечмиши илә јанашы буржуа Литва-

сынын шәһәр һәјаты, әфсанәви Шәрг дүнјасы, антик һәјат да экс олунур. Онун гәһрәманлары буржуа мә'мурлары илә јанашы, садә Литва кәндлисидир, халг гәһрәманлары илә јанашы, Литванын өзү, онун тәбиәтидир.

Бир мүддәт Қаунус вә Вилнүс университетинин профессору кими фәалијјәт көстәрән В. Креве 1935—1936-чы илләрдә Литва јазычысы Лјудас Кира (1884—1946) илә бирликдә Литвада «ССР халглары мәдәнијјәтини өјрәнмә чәмијјәти»нә рәһбәрлик едир. 1939—1940-чы илләрдә В. Креве Литва Јазычылар Чәмијјәтинин сәдри олмагла бәрабәр, һәм дә Вилнүс университетинин дә профессору сечиләрәк бурада дәрс дејир.

Ијирми ил әрзиндә В. Креве Литвада чыхан бир сыра әдәби-бәдии журналларын, мәчмуә-алманахларын, китабларын, елми әсәрләрин редактору олмушдур.

Үмумијјәтлә, елм саһәсиндәки хидмәтләринә көрә В. Креве Лвов университетинин фәлсәфә доктору, Қијев университетинин макистр профессору, Рига университетинин әмәкдар доктору, Рома Академијасынын мүхбир үзвү сечилмишдир.

1940-чы илдә Литвада буржуа һакимијјәти деврилдикдән сонра, В. Креве Литва халг сејминә нүмајәндә сечилмиш, Литва Совет Сосиалист Дөвләтинин башчыларындан бири вә харичи ишләр назири олмушдур. Халгынын јени һәјата гәдәм гојмасы, көркәмли јазычы, алим вә бөјүк ичтимаи хадимин гаршысында даһа јени вәзифәләр гојур. 1941-чи илдә В. Креве Литва ССР Елмләр Академијасынын тәшкилатчыларындан бири олур вә бу бөјүк елм мәркәзи јарадылдыгдан сонра о, Академијанын илк президенти сечилир. Көркәмли јазычы вә алим, бөјүк ичтимаи хадим олан В. Креве илә Литва халгы бу күн фәхр едир вә онун әсәрләрини севә-севә охујур.

В. Кревенин һәјатынын тәгрибән он или (1909—1920) Азәрбајчанла бағлыдыр. О, әввәлчә Қијев, сонра Вјана вә Лвов университетләриндә тәһсил алараг, фәлсәфә вә филолокија саһәләри үзрә ихтисаслашыр. 1909-чу илдә о, Азәрбајчана кәлир вә Бакы реални мәктәбиндә педагожи фәалијјәтә башлајыр. Бу заман Абдулла Шаиг һәмин мәктәбдә мүәллим ишләјирди.

Ејни заманда мәктәб китабханасынын мүдири, сонралар бу мәктәбин директору тә'јин олунан В. Креве, илләр кечдикчә Азәрбајчан әдәбијјаты вә дили илә јахындан таныш олмуш, ону өјрәнмиш вә севмишдир. Бу саһәдә

она көмәк етмиш јахын досту А. Шаиги В. Креве һәмишә һөрмәтлә јад етмишдир. А. Шаиг «Көһнә дүнја» китабында, һабелә «В. К. Митскевичус һаггында хатирәләрим» әсәриндә («Бах: «Литературны Азәрбајчан» № 6, 1969) Бакы реални мәктәби вә гәләм досту һаггында өз хатирәләрини јазмышдыр. Бу «хатирәләр» Литвада дәфәләрлә нәшр олунмушдур.

В. Креве А. Шаиглә тез-тез халгымыз, дилимиз, әдәбијјатымыз, мәдәнијјәтимиз, адәт вә ән'әнәләримиз барәсиндә сөһбәтләр етмиш, јери кәлдикчә азәрбајчанлы зијалылар, јазычылар илә көрүшүб таныш олмушдур. Истәр дәрс дедији мәктәбләрдә (сонралар В. Креве ејни заманда Бакынын башга мәктәбләриндә дә дәрс демишдир), истәрсә дә Бакы ичтимаијјәти арасында өзүнә чохлу достлар тапан В. Кревенин азәрбајчанлы тәләбәләрә хүсуси һөрмәти вә мәһәббәти олмушдур.

Аз бир заманда В. Креве тәләбәләрин севимлиси олмагла, гајғыкеш педагожи фәалијјәти вә зәнкин дүнјакөрүшү илә мүәллим коллективинин дә һөрмәтини газаныр.

Тәдричән, Азәрбајчан халгы, онун әдәбијјаты, дили илә таныш олдугча әдибин дилимизә, тарихимизә, әдәбијјатымыза олан марағы даһа да гүввәтләнир.

1910-чу илләрдә Азәрбајчан мәктәбләриндә, хүсусилә Бакыда Азәрбајчан дили фәнни анчаг бир нечә мәктәбдә тәдрис олунурду. Һәм дә бу фәнн дәрс чәдвәли үзрә алтынчы саата салыныр вә бә'зән бу дәрсләрдә иштирак етмәк мәчбури сајылмырды. А. Шаиг өз хатирәләриндә јазыр: «Чаризм, Азәрбајчаны истисмар өлкәсинә чевирмәклә бәрабәр, азәрбајчанлыларын миллијјәтини, дилини инкар едир, Азәрбајчан халгынын тарихи мәдәнијјәтинин үстүндән хәтт чәкмәјә чалышырды»[1].

Белә бир заманда азәрбајчанлылар арасында елә валидејнләр тапылырды ки, өз ушагларыны доғма Азәрбајчан дили дәрсләринә бурахмырдылар ки, бу дили өјрәнмәк онлар үчүн о гәдәр дә вачиб дејил. Мүхтәлиф јолларла, мүхтәлиф бәһанәләр тапараг «јерли дил» дәрсләрини писләјәнләр аз дејилди. Бакы реални кимназијасынын ишләрини нәзәрдән кечирәркән бунун шаһиди олмаг чәтин дејил.

---

[1] Шаиг А. О В. К. Мицкевиче (из воспоминаний). «Литературный Азербайджан», 1969, № 4, сәһ. 97.

А. Шаиг даһа сонра јазыр: «Јадымдадыр, бир дәфә Мәммәдбәјов (бу фамилијаны инди дә чох көзәл хатырлајырам мүәллимләр отағына кириб, вар сәси илә бағырараг, мәнә билдирди ки, куја мән лазымсыз дәрсләрлә онун оғлунун бош вахтыны әлиндән алырам. Бу һадисәни көрән В. К. Митскевичус чох һәјәчанланмышды. Һәмин һадисә заманы о, елә јериндәчә, бүтүн мүәллимләрин јанында өз е'тиразыны бөјүк үрәкағрысы илә бүрузә верәрәк, белә деди: «О адам ки, өз доғма ана дилиндән үз дөндәрир, ону өјрәнмәји өзүнә ар билир, елә адам һәгиги инсан адланмаға лајиг дејил...»[1].

В. Креве илә А. Шаиг бир-бирләринә јахын олдугча онларын гаршылыглы һөрмәти, мәһәббәти даһа да артмыш вә гүввәтләнмишдир. А. Шаиг гејд едир ки, бу шәхсијјәтдә мәним диггәтими чәлб едән ән көзәл хүсусијјәтләрдән бири дә о иди ки, Креве адамларын милли гүруруну тапдалајанлары, милләти әлә саланлары, дидиб парчаламаға һазыр иди.

В. Креве о вахтлар азәрбајчанлылара јерсиз тәһгирләрлә һүчум едәнләрә гаршы һәр дәфә, һәр јердә өз е'тиразыны билдирмишдир. Реални мәктәбдә дәрс дејән мүәллимләрдән бә'зиләри азәрбајчанлыларда, башга бир дили, хүсусилә, рус дилини өјрәнмәк габилијјәти олмадығыны сүбут етмәк истәјирдиләр. В. Креве беләләринә һәмишә кәскин чаваб вермишдир. Һәм дә тәкчә сөзлә јох... Мәктәбин бешинчи синфиндә исте'дадлы шакирд кими танынан Руһулла Ахундов (сонралар көркәмли ингилабчы вә ичтимаи хадим олмушдур) охујурду. Руһулла, адәтән рус әдәбијјаты үзрә көзәл иншалар јазырды. В. Креве Руһулла илә хүсусән марагланар, Абдулла Шаигә дә онунла ајрыча мәшғул олмағы мәсләһәт көрәрди. Һәтта бир дәфә сөһбәт заманы Креве достуна демишди: «Әкәр, о, рус дилиндә белә көзәл иншалар јазырса, тәсәввүр едирсәнми ки, өз доғма ана дилиндә нечә иншалар јаза биләр?»

Бакы реални кимназијасынын бүтүн мүәллимләри билирдиләр ки, В. Креве шакирдләрин јазыларына гијмәт вермәкдә бир о гәдәр әлиачыг дејил. О, «беш» гијмәтини демәк олар ки, вермәзмиш. Бу да тәбии иди. О, мәктәбдә ән тәләбкар мүәллим һесаб олунурду. Бир күн исә о, мәктәбдә һамыны һејрәтә салыр. А. Шаиг јазыр ки,

[1] Шаиг А. О В. К. Мицкевиче... сәһ. 97.

«Бир дәфә Митскевичус, Р. Ахундовун инша јазысына тәкчә «беш» јох, «мүсбәт беш» гијмәти вермишди... Һәмин һадисә чохларыны тәәччүбләндирди. О вахт мәктәбин инспектору А. Попов Митскевичусдан тәләб етди ки, о, верилмиш гијмәтдән «мүсбәт» ишарәсини позсун. Мәктәбин педагожи советинин нөвбәти ичласында о, «мүсбәт беш» һаггында елә бир аловлу чыхыш етди ки, һамы «дилини дишләди» вә тәәччүб галды. В. К. Митскевичус Р. Ахундовун јазы савадыны јүксәк гијмәтләндирәрәк, тә'кидлә ону мүдафиә етди».

Бундан сонра да В. Креве дәфәләрлә А. Шаигдән хаһиш етмишдир ки, Руһулла Ахундовдан муғајат олсун. Р. Ахундовун һәјат вә јарадычылығы В. К. Митскевичусун узагкөрәнлијини илләр кечдикдән сонра, бир даһа сүбут етди.

Әдәбијјат тарихиндә бир сәнәткарын, дикәр бир сәнәткара бир јахын дост кими вердији мәсләһәтләр бә'зән о гәдәр лазымлы олмушдур ки, сонралар бу гијмәт вә мәсләһәтләрин бәһрәси сөзүн әсл мә'насында нечә-нечә көзәл әсәрләрин мејдана кәлмәси илә нәтичәләнмишдир. Некрасовун Туркеневә, Мирзә Шәфинин М. Ф. Ахундова, Көтенин Шиллерә, Г. Флоберин Мопассана, Шопенин Жорж Санда, Ч. Мәммәдгулузадәнин Сабирә, Белинскинин Гогола, А. Фадејевин Н. Тихонова вә бир чох дикәр сәнәткарларын биринин дикәринә вердији дост мәсләһәтләри нә гәдәр сәмими, нә гәдәр гијмәтли олмушдур.

В. Креве илә А. Шаиг арасындакы достлуг әлагәләри онларын әдәбијјат саһәсиндә бир-биринә гаршылыглы шәкилдә мәсләһәт вермәләринә, фикир мүбадиләси етмәләринә имкан јаратмышдыр. Әкәр В. Креве А. Шаиги рус вә Авропа халглары әдәбијјатлары илә јахындан таныш етмишсә, А. Шаиг Шәрг әдәбијјатыны, о чүмләдән Азәрбајчан әдәбијјатыны ән инчәликләринә гәдәр В. Кревејә севдирә билмишдир. А. Шаигин В. Креве һаггындакы хатирәләрини охујаркән бу ики сәнәткар арасындакы јарадычылыг әлагәләринин чох үзвү шәкилдә мөвчуд олдуғуну һисс етмәк чәтин дејилдир.

В. Креве биләндә ки, А. Шаиг бәдии әсәрләр јазыр, о, чох севинир вә өз достунун јарадычылығы илә јахындан марагланыр.

1913-чү илдә реални мәктәбин тәләбәләри А. Шаигин бирпәрдәли «Көзәл баһар» пјесини тамашаја гојмушду. Бу тамаша һаггында о дөвркү мәтбуатда мә'лумат верил-

мишдир (бах: «Каспи», 12 март 1913-чү ил). Һәмин тамаша вә әсәр В. Кревенин чох хошуна кәлир. Тамашадан сонра, о, А. Шаигин әлини сыхараг дејир: «Азәрбајчан дилини јахшы билмәсәм дә, анчаг сизин әсәринизи сөзүн әсл мә'насында баша дүшдүм, дуја билдим. Чох јахшы вә лазымлы аллегоријадыр».

А. Шаиг бу һадисәдән сонра В. Креве илә олан мүнасибәтләринин даһа да инкишаф етдијиндән бәһс едир вә «мәним үчүн ондан (В. Креведән, Б. А.) белә сөзләри ешитмәк, әсәримин она хош тә'сир бағышламасы чох севиндиричи иди. Ону нә гәдәр дәриндән танıјырдымса, бир о гәдәр өзүмә даһа јахын билирдим...»[1]

В. Креве А. Шаигин бәдии јарадычылығы илә даима марагланар вә бу һагда ондан тез-тез сорушармыш. О, А. Шаигә, охумаг үчүн бир сыра бәдии вә нәзәри китаблар вермишдир.

А. Шаиг бу барәдә өзүнүн «Налчик һәјаты» адлы хатирәсиндә бә'зи гејдләр етмишдир. О јазыр: «Реални мәктәбин мүәллимләрә мәхсус 40 минә гәдәр китабы олан зәнкин бир китабханасы вар иди. Рус әдәбијјаты мүәллими В. И. Митскевичус һәмин китабхананын мүдири иди. Митскевичусдан изин алыб һәр күн бош саатламы о китабханада кечирирдим. Митскевичус мәнә һәм рәһбәрлик едир, лазым олан гијмәтли китаблары мәнә вериб охумағымы тапшырыр, һәм дә бә'зән, охудуғум әсәр һаггында бир тәләбә кими мәндән сорғу-суал едирди. Һәтта сон заманлар имтаһан күнләриндә Митскевичус мәни өзүјлә бәрабәр јухары синиф тәләбәләринин имтаһанларына апарырды. Беләликлә, о заман мән рус вә Авропа классикләринин әсәрләри илә, Белински кими тәнгидчиләрин фәалијјәти илә таныш олмушдум».

В. Креве бир күн А. Шаигдән тәзә әсәрләриндән бирини она охумасыны хаһиш едир. Бу вахт А. Шаиг өзүнүн «Ана вә оғул» балладасыны Азәрбајчан дилиндә охујур. В. Креве ше'ри динләдикчә өз блокнотунда бә'зи гејдләр едир. Бу һадисәни А. Шаиг белә хатырлајыр: «...тәсәввүр един ки, сәһәриси күнү Митскевичус китабханада мәнә «Ана вә оғул» балладасынын рус дилинә едилмиш бәдии тәрчүмәсини әзбәрдән дејәркән мән нә гәдәр севиндим вә нә гәдәр тәәччүбләндим.

[1] Шаиг А. О В. К. Мицкевиче... сәһ. 97.

— Демәли, сиз дә јазырсыныз? — Өзүмдән асылы олмајараг, бу сөз ағзымдан чыхды.

— Һәрдән бир, аз-аз... — дејәрәк Митскевичус күлүмсүнүб әлини јелләди вә сөһбәти башга мөвзуја кечирди...[1]

А. Шаигин әдәби көрүшләринин формалашмасында, онун рус вә Авропа әдәбијјатлары илә јахындан танышлығында В. Кревенин әмәји аз олмамышдыр. Буну көркәмли әдибимизин өзү дә е'тираф етмишдир: «Һәлә о вахтлар кәнч идим. Шәрг әдәбијјаты илә аз-чох таныш идим. Әрәб, фарс вә түрк әдәбијјатыны билирдим. Сә'динин, Низаминин, Хаганинин, Фирдовсинин, Фүзулинин јарадычылығыны өјрәнмишдим. Лакин, мән рус вә Гәрби Авропа әдәбијјаты вә тәнгиди барәдә нисбәтән аз билирдим. В. И. Митскевичус буну һисс едирди. Буну онунла изаһ едә биләрәм ки, бир дәфә Митскевичус чох усталыгла вә еһтијатлы бир шәкилдә мәнә өз көмәјини — рус вә Гәрби Авропа әдәбијјатынын нүмунәләри илә мәни таныш етмәк истәдијини билдирди...»

Мүтәрәгги рус вә Гәрби Авропа әдәбијјатынын әһәмијјәтиндән А. Шаигә данышаркән В. Креве гејд едирмиш ки, рус вә Авропа әдәбијјаты классикләринин әсәрләринин әсаслы өјрәнилмәси мәнә имкан верир ки, өз јарадычылығыма даһа тәләбкар олум вә бу да мәним јарадычылыг тәфәккүрүмә мүсбәт тә'сир көстәрир. В. Креве А. Шаигә бу барәдә елә гәтијјәтлә вә достчасына мүрачиәт едир ки, о разы олур. Белә гәрара кәлирләр ки, В. Креве А. Шаиги һимајәјә көтүрсүн вә һәр икиси бирликдә кәнч јазычынын елми вә јарадычы көрүшләриндәки мүәјјән бошлуғу тезликлә арадан галдырсынлар. Онлар әввәлчә бәдии әдәбијјатла мәшғул олурлар. Сонра рус тәнгидчиләринин әсәрләрини өјрәнмәјә башлајырлар. Бунларын арасында В. Кревенин даһа чох гијмәтләндирдији Белинскинин вә Кертсенин јарадычылығыны, Чернышевски вә Добролјубовун әсәрләрини өјрәндикдән сонра, нөвбә Авропа мүтәфәккирләринә чатыр. А. Шаигин мәктәбдә бә'зән «пәнчәрә» дәрс саатлары оланда онлар бу вахтдан да сәмәрәли истифадә едирләрмиш. Тезликлә, А. Шаиг Бајрон, Көте, Шиллер, Балзак, Стендал вә дикәр јазычыларын әсәрләри илә дә таныш олур. А. Шаиг гејд едир ки, «В. Кревенин иш отағы онун үчүн о вахтлар оху залына чеврилмишди. Бүтүн көрүш-

[1] Шаиг А. О В. К. Мицкевиче... сәһ. 98.

ләримиз, сөһбәтләр, мүзакирәләр заманы мән әмин олурдум ки, Митскевичус ади сырави әдәбијјат мүәллими дејил, о, әдәбијјатшүнаслығын бүтүн мәсәләләри үзрә көркәмли елм биличисидир, әдәбијјат дүһасыдыр».

В. К. Митскевичус, А. Шаигә охумаг үчүн лазым олан бүтүн китаблары тапар, бир сыра һалларда онлары өз шәхси китабханасындан кәтирәрмиш. Үмумијјәтлә, А. Шаигин рус вә дүнја әдәбијјатыны мәнимсәмәсиндә В. Кревенин мүстәсна әмәји олмушдур.

Буну әдибимиз 35 ил сонра белә јад етмишдир: «Митскевичус мәним дүнја әдәбијјаты вә рус әдәби тәнгидини өјрәнмәјим үчүн бөјүк әмәк сәрф едирди.

Бир нечә ил кечдикдән сонра Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулду. Бу заман Азәрбајчан сосиалист мәдәнијјәти бөјүк сүр'әтлә инкишаф едирди, лакин әдәби кадрларын чатышмамазлығы үзүндән мәним ишим даһа да ағырлашмышды. Мән университетдә әдәбијјат нәзәријјәси вә тәнгид үзрә мүһазирәләр охујур, програмлар тәртиб едир, әдәби-бәдии журналлар үчүн мәгаләләр јазыр, јарадычы кәнчләрә рәһбәрлик едирдим. Бах, бу заман, белә күнләрдә мән бөјүк бир миннәтдарлыгла өз достуму, рус вә дүнја әдәбијјаты хәзинәсини өјрәнмәкдә мәнә әвәзсиз, сәмими-гәлбдән көмәклик көстәрән В. И. Митскевичусу дөнә-дөнә хатырлајырдым. О вахт мән бир даһа һисс едирдим ки, В. И. Митскевичусун мәнә көстәрдији гајғы, көмәк, бу күн өз гүввәсини бизим јени доғулан сосиалист мәдәнијјәтимизә, бирлијимизә сәрф етмәкдә нә гәдәр бөјүк гијмәтә маликдир».

В. Креве Шәрг әдәбијјатыны, о чүмләдән Азәрбајчан әдәбијјатыны өјрәнмиш вә севмишдир. О, Низами, Хагани, Фүзули, Бакыханов, еләчә дә Азәрбајчан әдәбијјатынын дикәр көркәмли нүмајәндәләринин һәјат вә јарадычылығы илә марагланмышдыр. Низамидән данышаркән әдиб гејд етмишдир ки, Бајрон вә Көте өз јарадычылығында Шәрг мотивләринә, Шәрг мүтәфәккирләринә; Авропа исә «Ромео вә Чүлјетта»сынын мәзмунуна көрә Низамијә, онун «Лејли вә Мәчнун» поемасына борчлудур.

Азәрбајчанда јашадығы илләр әрзиндә В. Креве халгымызын етнографијасы, фолклору илә јахындан марагланмышдыр. О, өз шакирдләриндән хаһиш едәрмиш ки, онлар халг мәсәлләри, нағыллар, адәтләр вә ән'әнәләр

һаггында нә тапсалар топлајыб она кәтирсинләр. А. Шаиг өз хатирәләриндә јазыр ки, В. Креве Азәрбајчан нағылларыны, адәт-ән'әнәләрини чох һәвәслә өјрәнирди.

Сонралар В. Креве Азәрбајчана һәср етдији «Азерестано шалис» («Азәрбајчан өлкәсиндә») адлы тарихи повестини вә Азәрбајчан, еләчә дә Шәрг халглары фолклору мөвзусунда бир сыра һекајә вә әфсанәләр јазмышдыр.

1920-чи илдә В. Креве вәтәни Литваја гајыдыр.

А. Шаиг һәмишә јахын досту В. Кревенин она көстәрдији гајғыны вә көмәји һөрмәтлә јад етмишдир.

1958—1959-чу илләрдә А. Шаиг Литва әдәбијјатшүнасы Јонас Ланкутисә (5. III. 1958-чи ил тарихли) вә «Литва Совет Енсиклопедијасы»нын редактору И. Масјавичусә јаздығы мәктубларда В. Креве һаггында өзүнүн ән сәмими үрәк сөзләрини билдирмишдир.

Үмумијјәтлә көтүрүлдүкдә В. Креве илә А. Шаиги бир-биринә бағлајан хүсусијјәтләр чохдур.

А. Шаиги бир педагог, бир јазычы кими Литвада чохдан танијырлар. Јазычынын һекајә вә повестләри һәлә 1952-чи илдә Литва дилинә тәрчүмә едилмишдир. Литва мәтбуатында В. Креве илә әлагәдар хатирә вә јазыларда да А. Шаиг һаггында бир сыра гејдләр вардыр.

Сырф милли јарадычылыға малик олан бу ики әдибин јаратдығы әсәрләр, ејни заманда бүтүн милләтләрдән олан охучуларын севә биләчәји гәдәр мараглыдыр. «Халгларын ән јахшы, габагчыл адамлары һәмишә ән чәтин шәраитдә, иртича гүввәләринин бүтүн тәзјигләри өнүндә мәтанәтлә дајанараг бејнәлмиләл достлуға садиг галмыш, мүгәддәс бирлик вә достлуг уғрунда јорулмаг билмәдән фәдакарчасына мүбаризә етмишләр». Көркәмли әдиб Меһди Һүсејн бу сөзләри дејәркән санки В. Креве илә А. Шаигин достлуғуну нәзәрдә тутмушдур.

В. Креве илә А. Шаигин әдәби достлуғу тарихиндә мараглы һадисәләр аз дејилдир. Бунларын һамысы бу ики әдибин идеја, әгидә бирлијиндән доған һиссләрин тәзаһүрү кими әдәби әлагәләр тарихимиз үчүн чох бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

1971

Алмәммәд Алмәммәдов

АБДУЛЛА ШАИГ ВӘ РУС ӘДӘБИЈЈАТЫ

XX әср Азәрбајчан әдәбијјатынын көркәмли сималарындан олан Абдулла Шаигин гидаландығы идеја-бәдии мәнбәләрдән бири дә ушаглыг илләриндән башлајараг бүтүн јарадычылығы боју давам едән рус әдәбијјаты олмушдур. Һәр әдәби мәнбәнин өз ролу, өз тә'сири, өз нәтичәси олдуғу кими, рус әдәбијјатынын да Шаигин бир педагог, сәнәткар, алим кими јетишмәсиндә, онун әдәби јарадычылығында јени кејфијјәтләрин јаранмасында мүстәсна ролу олмушдур.

Абдулла Шаигдә рус әдәбијјатына һәвәси Гори семинаријасынын мә'зуну олан илк мүәллимләри, Чернјајевски вә Вәлибәјовун «Вәтән дили» китабы ојатмышдыр. Хорасанда олдуғу мүддәтдә дә А. Шаиг рус әдәбијјатыны мүталиә етмиш, әрәб вә фарс дилләри илә јанашы рус дилини дә өјрәнмәји давам етдирмишдир.

Кечән әсрин ахырларындан әдәбијјата кәлән кәнч шаир рус әдәбијјатындан тәрчүмәләр етмәјә һәвәс көстәрмишдир. О, биринчи нөвбәдә бөјүк рус тәмсилчиси И. А. Крылова мүрачиәт етмиш, әввәлчә онун «Сазандалар»ыны вә сонралар дәрслијинә дахил етдији башга тәмсилләрини фарс дилинә чевирмишдир. Үмумијјәтлә, И. А. Крылов јарадычылығы илә А. Шаиг бүтүн өмрү боју мәшғул олмушдур. Онун гырхдан артыг тәмсили А. Шаигин тәрчүмәси илә азәрбајчанлы охучулара чатдырылмышдыр. Шаирин бу саһәдәки тәрчүмәчилик фәалијјәтини дүзкүн гијмәтләндирән акад. М. Ариф демишдир: «О, Крылов тәмсилләринин јалныз үмуми мәзмунуну дејил, онун үслуб хүсусијјәтләрини, рус мәишәтинә аид олан тәфәррүаты, адлары вә саирәни ејни илә мүһафизә етмәјә чалышыр».

XX әсрин әввәлләриндә Бакы мәктәбләриндә чалышан А. Шаиг рус дили вә әдәбијјатындан дәрс дејән мүәллим јолдашларынын көмәји илә рус әдәбијјаты классикләрини вә рус дилинин гајда-ганунларыны өјрәнмәкдә давам етмишдир. Тәсадүфи дејилдир ки, тәләбәләринә бир дәфә демишди: «Мән рус әдәбијјатыны Азәрбајчан әдәбијјатындан јахшы билирәм»[1]

[1] Т а л ы б з а д ә Абдулла Ш а и г (педагожи вә әдәби фәалијјәтинин 20 иллији мүнасибәтилә). Бакы, 1923, сәһ. 29.

XX әсрин әввәлләриндә А. Шаиги рус јазычылары, классик рус әдәбијјаты чох мараглaндырырды. Бу хүсусда сонралар Абдулла Шаиг өзү јазмышдыр: «Мән рус әдәбијјаты илә јахындан 1903-чү илдән таныш олмушам. Чеховун вә Горкинин һекајәләрини хүсуси бир һәвәслә охујардым. Горкинин һекајәләриндәки әмәкчи инсан сурәтләри һәлә кәнч јашларымдан һөрмәт бәсләдијим јохсул вә мәзлум инсанлара мәним гәлбимдә бөјүк мараг јаратмышды. Мән һәјата Горки кими нүфуз етмәк, инсаны онун севдији кими севмәк вә һәмчинин, инсанын ән јахшы сифәтләрини Горки кими тәрәннүм етмәк истәјирдим. Сонралар онун мүбаризәјә руһландыран, бөјүк ингилаби пафосла јазылмыш «Фыртына гушу», «Шаһин нәғмәси» кими әсәрләрини илк дәфә Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едиб дәрсликләрә дахил етмишдим».

Абдулла Шаиг Шәрг әдәбијјаты вә дилләри кими рус дили вә әдәбијјатына да бәләд олмуш вә рус әдәбијјаты классикләриндән Пушкин, Лермонтов, Крылов, Толстој, Чехов, Горки вә башгаларынын әсәрләриндән нүмунәләри Азәрбајчан дилинә чевирмишдир. Сонралар исә һәмин тәрчүмәләрин бөјүк әксәријјәтини өзүнүн тәртиб етдији дәрсликләрә дә салмышдыр. Гејд етмәк лазымдыр ки, А. Шаигин рус әдәбијјатындан етдији тәрчүмәләриндә, тәбдил вә игтибасларында, хүсусилә пјесләриндә һәјат һәгигәти күчлүдүр. Ичтимаи-сијаси вә дидактик мәзмунлу әсәрләрин тәрчүмәсиндә, һәмчинин, тәбиәт тәсвирләри илә зәнкин кәнд һәјатындан бәһс едән ше'р парчаларында да А. Шаиг өз гаршысына али мәгсәд гојурду: о, бу тәрчүмәләр васитәсилә рус халгынын ән јахшы сифәтләрини ачыб көстәрирди. Крыловдан «Чырчырама вә гарышга», Пушкиндән «Гыш кечәси», «Пајыз», «Дајәмә», «Гыш», «Дустаг», «Баһар», «Гыш јолу», Лермонтовдан «Јелкән», «Гачаг» вә с. онларла тәрчүмәләри А. Шаигин рус классик әдәбијјатына нәчиб ичтимаи мәгсәдләр наминә мүрачиәт етдијини сөјләмәјә әсас верир. Рус әдәбијјаты А. Шаиг үчүн һәгигәт вә мә'нәви гүввә мәнбәји олмушдур.

А. Шаиг рус әдәбијјатындан тәрчүмә етмәклә јанашы, һәм дә о, бу әдәбијјатдан фајдаланырды, өз габагчыл фикирләрини ифадә етмәк үчүн рус јазычыларынын сәнәткарлығындан, һәјата мүдахилә етмәк үсулларындан сәмәрәли шәкилдә бәһрәләнирди. О, мәсәлән, бә'зи әсәрләри үчүн сүжети рус јазычыларынын әсәрләриндән кө-

318—12

түрүр, ону Азәрбајчан мәишәтинә, азәрбајчанлы руһуна, шүуруна ујғунлашдырыр, јенидән ишләјир вә јени формаја салырды. Онун белә әсәрләри чох заман орижиналдан сечилмирди. Бу чүр тәрчүмә вә игтибасларыны о, ајрыча китаб һалында бурахдырырды. Мәсәлән, 1906-чы илдә «Чәфәр вә Бәшир», «Алма оғрусу» мәнзум һекајәләри «русчадан тәрчүмә» гејди илә чыхмышдыр. Бурада хатырлатмаг лазымдыр ки, А. Шаиг Гәрб әдәбијјатыны да рус дили васитәсилә өјрәнмишдир. «Чәфәр вә Бәшир» өзү алман ушаг әдәбијјатындан көтүрүлмүшдүр.

«Чобан», «Кимдир һаглы?», «Интигамчы хоруз» вә башга әсәрләриндә А. Шаиг рус әдәбијјатына мәхсус демократизмдән вә һуманизмдән фајдаланмышдыр. Бу әсәрләрин һамысынын гәһрәманлары садә, халг ичәрисиндән чыхмыш адамлардыр. Шаигин бир јазычы кими бу садә адамлара рәғбәти дәрин вә һәрарәтлидир.

Өз дәрсликләрини тәртиб едәркән дә А. Шаиг рус јазычыларынын тәчрүбәсини нәзәрә алырды. Белә ки, онун дәрсликләриндә Толстој дәрсликләринин мүсбәт тә'сири олдуғуну гејд едә биләрик. Мәсәлән, Толстојда олдуғу кими А. Шаиг дә әлифба дәрслији «Ушаг чешмәји» китабына кичик тәмсилләр, тәрбијәви мәтнләр дахил едирди. Бу вә ја дикәр һәрфи өјрәнәркән мүәллиф бир дидактик һекајә вә ја тәмсил верир, кичик охучуларына дүнја, әтраф мүһит һаггында билик ашылајырды.

«Күлшәни-әдәбијјат» адлы фарс дили дәрслијиндә топланан әсәрләрин, әдәби парчаларын чоху Сә'ди, Гаани вә Румидән көтүрүлмүшдүр. Бурадакы бир чох тәрчүмәләр вә ше'р парчалары билаваситә А. Шаигә аиддир. Һабелә бурада онун һәлә кәнчлик илләриндә Крыловдан етдији тәбдил вә тәрчүмәләри дә мүһүм јер тутур. Тәрчүмәчи Крылов тәмсилләринин сужетини сахламаға, мәзмуну дәјишдирмәдән охучусуна чатдырмаға хүсуси сә'ј кӧстәрирди.

А. Шаигин дәрсликләри әсасында «Күлзар» (1912) ајрыча гејд олунмаға лајигдир. «Күлзар»ын гурулушуну, сечилмиш парчаларын мараглы олмасыны, шәкилләрдә тәбиәт вә чәмијјәт һадисәләринә түкәнмәз мараг ојатмасыны тәдгигатчыларымыз һаглы олараг јүксәк гијмәтләндирмишләр. Лакин бунунла белә, бу китаб етрафлы тәдгиг олунмаға лајигдир. «Күлзар»ы тәртиб едәркән мүәллиф өз гаршысына јүксәк вә али мәгсәдләр гојмушдур. Китабын һәр бөлмәсинә аид верилән әдәби-бә-

дии парчаларын бә'зиләри классик Азәрбајчан әдәбијјатындан көтүрүлдүјү кими, А. Шаиг бу бөлмәләр үчүн мәтн һазырларкән рус әдәбијјатындан да әдәби парчалар сечир, тарихи мә'луматлары дахил едирди. Әсримизин әввәлләриндә рус әдәбијјатындан кениш истифадә етмәк, рус классикләринин әсәрләрини дәрсликләрә дахил етмәк мүтәрәгги һадисә иди. Бу нөгтеји-нәзәрдән «Күлзар» китабынын әһәмијјәти хүсусилә бөјүкдүр. Чох мараглыдыр ки, русчадан тәрчүмә олунуб мүнтәхәбата дахил едилән 17 ше'р вә 1 нәср нүмунәси инди дә өз әһәмијјәтини сахламагда вә А. Сәһһәтин, А. Шаигин ән јахшы тәрчүмәләри кими инди дә севилә-севилә охунмагдадыр.

«Күлзар»ын «Тәбиәтә даир» бөлмәсиндә Абдулла Шаигин «Гыш» вә «Гыш кечәси» ше'рләри илә бирликдә А. Сәһһәтин И. А. Белоусовдан тәрчүмә етдији «Гыш кечәси ше'ри дә чап олунмушдур. Белоусовун «Гыш кечәси» илә Шаигин «Гыш кечәси» ше'ри бир чох чәһәтдән јахындан сәсләшир. Һәм сәнәткарлыг, һәм дә мөвзу чәһәтдән һәр ики ше'р һәтта бир-бирини тамамлајыр. Белоусовдан тәрчүмәнин китабда кимин олдуғу көстәрилмәмишди, лакин диггәтлә нәзәрдән кечирдикдә онда А. Сәһһәтин үслубу дәрһал сечилир. Һәмин ше'рә сонра «Мәғриб күнәшләри»ндә раст кәлирик.

А. Шаигин ше'риндә гүссәли гыш кечәсини гаранлыг дахмада хәстә өвладынын кешијини чәкән ананын кечирдији руһи сарсынтыларын һәмаһәнк тәсвири сәчијјәви үслуби кејфијјәт кими диггәти чәлб едир. Белоусовун гејри-мүәјјән гәһрәманы китаб вә хатирәләрә бахыр, јер үзүндә сојуғу, гары олмајан өлкәләрин варлығы һаггында дүшүнүр.

А. Шаигин гәһрәманыны исә тәбиәт јох, инсан, кәләчәјин јарадычысы олан ушағын талеји дүшүндүрүр. Лакин һәр ики ше'рдә гыш кечәсинин тәсвири үчүн истифадә олунан бәдии бојалар бир-биринә јахындыр.

Классик рус әдәбијјаты нүмунәләри А. Шаигә сонракы јарадычылығында, мүасир шәраитдә даһа реал вә ичтимаи мәсәләләри нәзмә чәкмәјә имкан вермишдир.

«Күлзар»ын икинчи бөлмәси «Мәишәтә даир» адланыр. Бу бөлмәдә мәктәблиләр үчүн мараглы олан, онларда һәјат һадисәләринә, аилә вә мәишәт мәсәләләринә аид тәсәввүр јаратмаг, әмәкдән горхмамаг, ана, вәтән, тәһсил һаггында көзәл һиссләр ашыламаг нәзәрдә тутулурду. Гејд етмәк лазымдыр ки, бу бөлмәнин бөјүк әксәриј-

јәти мүәллифин өз әсәрләриндән, һабелә тәрчүмәләриндән ибарәтдир. Һәмин бөлмәјә А. П. Чеховун «Саил» адлы һекајәси, Никитиндән тәбдил олунмуш «Интизар» ше'ри дә дахил едилмишдир.

А. Шаиг дәрслијиндә рус классик әдәбијјатынын рәнкарәнк шәкилдә тәмсил олунмасына чалышмышдыр. Буна көрә дә о, ән јахшы рус јазычыларынын әсәрләрини әсәрә дахил едирди. Мәсәлән, М. Ј. Лермонтовдан тәрчүмә етдији «Гачаг» адлы бөјүкһәчмли ше'р бу чошғунтәбиәтли шаир һаггында шакирдләрә тәсәввүр вермәклә јанашы, һәм дә рус лирик поезијасынын романтик хүсусијјәтләрини дә дујмаға имкан верирди. Бурада мүһарибә мејданындан ата вә гардашларынын интигамыны алмамыш горхуб гачан кәнч дағлы Һарунун агибәтиндән бәһс едилир. Гачағы һеч кәс: нә дост-танышы, нә доғма анасы гәбул етмир. Она кәнд ушаглары да хаин дејирләр. Һарунун көјләрә учмуш руһу да думанларын арасындан енәрәк, евләринин пәнчәрәси гаршысында учур, лакин ичәри кирә билмир. Лермонтовун рәғбәти бүтүнлүклә азадлығы, доғма дағлары, орманлары уғрунда вурушан дағлылар тәрәфиндәдир. А. Шаиг мүәллифин фикрини, дағлыларын адәт вә ән'әнәсинә һөрмәтини тәрчүмәдә еһтијатла вә усталыгла горујуб сахламышдыр.

Тәәссүфлә гејд етмәк лазымдыр ки, Абдулла Шаигин рус классикләриндән етдији тәрчүмәләрин хејли һиссәси онун сечилмиш әсәрләринә дахил олунмамышдыр. Бүтүн һәјаты вә фәалијјәти боју Азәрбајчан халгынын маарифләнмәсинә, тәрәггисинә чалышан әдибин јарадычылығыны бу тәрчүмәләрдән кәнарда тәсәввүр етмәк гејри-мүмкүндүр.

«Күлзар»да мүәллифи вә тәрчүмәчиси көстәрилмәјән, јалныз «русчадан тәрчүмә» гејди илә верилән парчалар, ше'р вә нәср нүмунәләри дә вардыр. Бунлардан бири «Бир дустаг» адлы парчадыр.

Бурада көстәрилир ки, бөјүк гајанын әтәјиндә тикилмиш мәһбәсдә ағыр шәраитдә, зәнчир алтында бир дустаг вардыр. Мәһбус вәтән, аилә, азадлыг һәсрәти илә чырпыныр. Лакин онун харичи аләмлә һеч бир әлагәси јохдур. О, дәрдини әввәлчә бир тәрлана сөјләјир, ондан бир хәбәр билмәк истәјир. Тәрлан көјләрдә кәздијини, инсанларла һеч бир үнсијјәти олмадығыны дејир вә учуб кедир. Өрдәк дә она бир хәбәр верә билмир. Лакин кичик бир сары гушчуғаз мәһбусун аиләсиндән, көрпә баласындан она хош хәбәрләр сөјләјир.

«Күлзар»да әдәби парчаларла јанашы тарих, тәбиәт вә чоғрафијаја даир мә'луматлар да вардыр. Бурада әсәрләри истифадә олунан јазычыларын шәхсијјәти, дөврү, јарадычылығы һаггында да мә'лумат верилир. Шакирд Азәрбајчанын Фүзули, Вагиф, М. Ф. Ахундов, С. Ә. Ширвани, М. Ә. Сабир, А. Сәһһәт кими көркәмли сәнәткарлары илә јанашы Пушкин, Лермонтов кими шаирләр һаггында да мә'лумат алыр. Китабда рус тарихинә дә мүәјјән јер ајрылмышдыр.

А. Шаигин Н. А. Некрасовдан тәрчүмәләри онун тәрчүмәчилик фәалијјәтиндә хүсуси јер тутур. Бу бахымдан «Шаир вә вәтәндаш» ше'ри ајрыча әһәмијјәт кәсб едир.

Бүтүн дедикләримизи јекунлашдырараг, биринчи нөвбәдә гејд етмәк лазымдыр ки, А. Шаиг өз әдәби-педагожи фәалијјәтиндә габагчыл рус әдәбијјаты вә ичтимаи фикринин гызғын пәрәстишкарларындан вә тәблиғатчыларындан бири олмушдур. Классик рус әдәбијјатынын ичтимаи-бәшәри мәзмунча зәнкинлијини, халг һәјаты вә мә'нәвијјаты илә бағлылығыны чох көзәл баша дүшән А. Шаиг бу әдәбијјатын јалныз ән јахшы нүмунәләрини тәрчүмә етмәклә кифајәтләнмир, һәм дә ону кәнч нәслә чатдырмаг јолунда хејли иш көрүрдү.

1973

Әфлатун Мәммәдов

АБДУЛЛА ШАИГ ВӘ КҮРЧҮСТАН

Абдулла Шаиг вәтән торпағыны, ана јурду сонсуз мәһәббәтлә севән һуманист сәнәткар иди. О, доғма Азәрбајчанын кечмишини, бу күнүнү илһамла тәрәннүм едир, онун кәләчәјиндән севинчлә сөһбәт ачырды. Бунунла белә Шаиг бејнәлмиләлчи бир шаир иди. Онун илһам ганады, бөјүк гәлби сәрһәд билмирди. Јер үзүнүн бүтүн халгларыны, бүтүн кушәсини азад вә хошбәхт көрмәк истәјирди. Онун һәлә јарадычылығынын илк күнләриндән мәрамнамәси белә иди:

Һамымыз бир јува пәрвәрдәсијик!
Һамымыз бир күнәшин зәррәсијик!
Ајрамаз бизләри тәғјири-лисан,
Ајрамаз бизләри тәбдили-мәкан.

318—12

Шаиг, хүсусилә Күрҹүстаны түкәнмәз мәһәббәтлә севирди. О, бураны икинчи вәтәни адландырырды. Ахы, шаирин һәјатынын ән унудулмаз вә чылғын чағлары бурада кечмишди. Ушаглыг илләри, ушаглыг достлары, ушаглыг севкиси, илк севинчи вә илк хатирәләри бура илә бағлы иди. Шаиг өзү дә о заман Загафгазијанын инзибати мәркәзи олан Тифлисдә анадан олмушду. Ушаглығы гајнар Ортачала вә Шејтанбазар маһалында, Күр саһили, Шејх Сән'ан дағында, Кәнчә вә Сәрдар бағында кечмишди. Һәр ил јајда Гочор вә Мухран јајлағында олмушду. Тифлисин Воронсовски күчәсиндә атасынын М. Ф. Ахундовла мүнасибәтини, көркәмли журналист Аббас вә Һүсејн Минасазов кими ушаглыг достуну унутмурду. Мәктәбә дә илк дәфә бурада гәдәм гојмушду.

Шаиг ушаглыгдан чох һәссас мүшаһидә габилијјәтинә малик иди. О, азәрбајчанлы вә күрҹү зәһмәткешләринин һәјатыны да илк дәфә Тифлисдә мүшаһидә етмишди. О заман Тифлис сәчијјәви Шәрг шәһәрләрини хатырладырды. Дини-мөвһумат, мәһәррәмлик мәрасимләри, варлыларын дәһшәти, касыбларын мөһнәти бурада да күчлү иди. Бүтүн бунлары Шаиг Тифлисдә, Загафгазија маариф мүфәттишлијинә табе олан алтысинифли шәһәр мәктәбиндә охујаркән өз көзләри илә көрүрдү. Гоншулары Сәфи дајыларын, Әкбәр әмиләрин, Килас нәнәләрин, Гәдирәли вә Ризванларын ағыр күзәранына үрәкдән ачымышды. Бүтүн бунлар онун кәләчәк әсәрләри үчүн чанлы һәјат материалы иди.

1893-чү илин јајында Шаиг үрәкдән бағлы олдуғу Тифлисдән ајрылмалы олду. Бу ајрылыг ону көврәлтди. Доғма ојлаглары, бағлары, Күр саһилини дојунча бир дә кәзди, анасы Меһри ханымла Борчалыја, Сарвана кетди, гоһумлары илә видалашды вә Хорасана јола дүшдү. Онлар бир дә дүз једди илдән сонра Тифлисә гајытдылар. Артыг о, мүкәммәл тәһсил көрмүш он доггуз јашлы бир кәнч иди. Вәтәнә бөјүк арзуларла, севинч вә вүгарла кәлирди, һәсрәт вә губарла кәлирди. Күнәшли Күрҹүстан, көзәл Тифлис, Борчалы, Сарван, шән ушаглыг һәјаты, атасы, гоһумлары илә көрүш бүсаты ону һәјәчанландырырды. Бу һәјәчан вә үрәк дөјүнтүләри нидаланды, ше'рә дөндү. «Вәтәнә гајыдаркән» ше'ри бу тәәссүратдан јаранды:

Чохдан иди һәсрәт идим вәслинә,
Ач голуну, ач сәнә кәлдим јенә.

...Дајәм иди бу дәрә, дағлар мәним,
Ојлағым олмуш иди бағлар мәним.

Бунунла белә кәнч Шаиг бу көзәл кушәдә халгын зүлм вә ишкәнчә, чәһаләт мәнкәнәсиндә боғулдуғуну да көрүрдү. Гәлбиндә јени арзулар баш галдырырды. Бу арзулар ону Бакыја кәтирди. Тифлисли һәмјерлиси. Н. Нәримановун көмәји илә имтаһан вериб, мүәллимлик шәһадәтнамәси алды. Онун бөјүк педагожи фәалијјәти, бәдии јарадычылығы да мәһз бундан сонра вүс'әтләнди. 1905-чи ил ингилабы Шаигә гол-ганад верди, вәтәндаш мүәллим, вәтәндаш сәнәткар кими танынды. Лакин Шаиг һарада олса да доғма Тифлиси, илк мәскәнини унутмурду, тез-тез Тифлисдә, Гочор јајлағында, Сурамидә вә Күрҹүстанын башга кушәләриндә олурду, бир чох адамларла әлагә сахлајырды. Онун күрҹү зијалыларындан да дост, танышы вар иди. Әдиб 1905-чи илдә «Күрҹүстанын тәбиәтчә зәнкин вә тарихи галасы олан Сурамда» кечирдији күнләри һәмишә сәмимијјәтлә хатырлајырды. Үч аиләнин — азәрбајчанлы, күрҹү вә ермәни аиләсинин достлуғу мәһз бурадан башламышды. Шаиг, анасы Меһри ханым вә бачысы Ругијјә илә Сурамда динчәлирди. Бурада тәсадүфән, күрҹү зијалысы, мүәллим Вахтанг Микадзе, ермәни Сандро вә онларын аиләси илә достлашырлар. Тез-тез көрүшүр, мәчлис гурур, үч халгын тарихи кечмишиндән, достлуғундан, һәјатындан, өз арзу вә әмәлләриндән сөһбәт ачырдылар. Мәчлисләрдә Азәрбајчан, күрҹү вә ермәни маһнылары сәсләнир, өзләри дә үч дилдә данышырдылар.

Шаиг Бакыда ишләјәркән күрҹү јазычысы Сандро Еули Бакы нефт мә'дәнләриндә чалышыр, Бакы пролетариаты илә әлагә сахлајырды. Онун «Фантан» вә Шаигин «Мәктуб јетишмәди» һекајәләри ејни мөвзуја һәср олунмушду. Јәгин ки, Шаиг дә о јазычыны танырды. Чүнки өзү дә Сураханыда дәрс дејирди.

Шаиг Тифлис әдәби мүһити илә дә јахшы таныш иди. О, Низами, Хагани, Фүзули, Пушкин, Лермонтов, Крылов кими Руставелинин јарадычылығы илә дә илк дәфә бурада таныш олмушду. Тифлисдә чыхан «Кәшкүл», «Молла Нәсрәддин» журналларыны һәвәслә охујурду. Көркәмли күрҹү сәнәткарлары И. Чавчавадзе, Акаки Серетели, Н. Бараташвили, күрҹү јазычы-педагогу Н. О. Ломоури вә башгаларынын јарадычылығы илә јахындан таныш иди. Тифлисдә Һ. Ҹавид, Горидә Ф. Көчәрли илә

тез-тез мәктублашыр, әдәби мүһитдәки јениликләри өјрәнирди. Күрчүстан тәәссүраты һәмишә Шаигин гәлбиндә хош хатирә кими јашајыр, јери кәлдикчә көзәл сәнәт нүмунәләринә чеврилирди. 1910—1912-чи илләрдә гәләмә алдығы «Көч», «Дашгын», «Көбәләк», «Интиһармы, јашамагмы?» вә саирә һекајәләр мәһз белә јаранмышдыр.

«Көч һекајәси Тифлис јахынлығындакы күллү-чичәкли Мухран јајлағы тәәссүратындан алынмышдыр. Шаигин ушаглыг илләри һәр јај орада кечәрди. О, тәбиәтин әсрарәнкиз көзәллијини, садә елат һәјатыны, халг мәишәтини, Кәрим бабаларын, Ајрым гызларынын күзәраныны романтик үслубда гәләмә алыр. Лакин бу романтик вүс'әтдә реалист һәјат лөвһәләри чанландырылыр, ана тәбиәтин, дүнјамызын көзәллији, халгымызын һәјаты үмумиләшдирилир. Бу бахымдан «Көч» һекајәси тәбиәт һаггында көзәл симфонија кими сәсләнир.

Шаигин Күрчүстан вә ја бурадакы тәәссүрат әсасында јаздығы әсәрләриндә һеч дә һәмишә романтик-идиллик аләмә алудәчилик дујулмур. Бу әсәрләрин чоху һәјат дәһшәтләри, олмуш әһвалатлар әсасында мејдана кәлмишдир. Бу бахымдан «Дашгын» вә «Көбәләк» һекајәләри диггәти даһа чох чәлб едир.

«Интиһармы, јашамагмы?», һекајәсиндәки әһвалаты да әдиб ушаг вахты өзү көрүб ешитмишдир. Бурада халглар достлуғу мөвзусу азәрбајчанлы Асланла ермәни Аванес вә онларын аиләси фонунда даһа чанлы верилмишдир. Тифлисдә онларын аиләси ермәни вә күрчү аиләләри илә дә јахын иди. Гоһумлары Мәрданла ермәни Аракелин аиләләри сәмими вә меһрибан иди. Хејирдә, шәрдә, бир-биринә арха олурдулар. Өзләри кирвә, арвадлары да бачылыг идиләр. 1904-чү илдә исә Шаиг Гаракилисдә динчәләркән Апрес, 1905-чи илдә Сурамда Сандро, Бакыда исә Јегановлар аиләси илә сәмими мүнасибәтдә иди. Бүтүн бунлар 1910-чу илдә «Интиһармы, јашамагмы?» һекајәсинин јаранмасына сәбәб олду. Хүсусилә Мәрдан Асланын, Апрес исә Аванесин прототипидир. Аванес дар ајагда Аслана арха олур. Өз оғлуна да онун өлмүш оғлунун адыны верир. Аслан исә Күрүсту көрпү учаркән ону далғаларын гојнундан гуртарыр. Беләликлә, чәтин күн онлары достлашдырыр, гардашлашдырыр.

«Көбәләк» һекајәси, еләчә дә «Дурсун» вә јахуд «Бәдбәхт аилә» романы да Күрчүстан тәәссүратларындан јаранмышдыр. «Дурсун» әсәриндә баш верән әһвалат Борчалынын Чандар кәндиндән алынса да, кечмиш һәјатын аилә-мәишәт фачиәләрини үмумиләшдирир. Бу бахымдан романын илк нәшриндән дүз гырх ики ил сонра Марнеули (кечмиш Борчалы) педагожи мәктәбинин III курс тәләбәси А. Мансуровун бу јахынларда Мәркәзи Дөвләт Әдәбијјат архивиндә әлдә етдијимиз бир мәктубу мараглыдыр. Мәктубда охујуруг: «Мөһтәрәм јазычымыз Абдулла Шаиг! Сизин һәјат вә јарадычылығынызла таныш оларкән «Дурсун» романынызы да охудум... Мәнчә романын мөвзусу Борчалы рајонунун Чандар кәндиндән көтүрүлүб. Мән дә чандарлыјам... Мән романынызы охујаркән Пирвердинин маликанәсини нәзәримдә чанландырырдым. Сизин романынызда да Пирверди сурәти вар... Сиз мөвзуну Борчалы рајонунун Чандар кәндиндәнми, Гарајазыданмы, јохса Лөк Чандарданмы алмысыныз?». Бу чүр мәктублар Шаигә чох кәлирди. Бу да ону көстәрирди ки, әдибин әсәрләри заманын, һәјатын өзүндән доғурду, һарадаса олмуш реал һәјат һадисәләринә әсасланырды.

Азәрбајчанда вә Күрчүстанда Совет һакимијјәтинин гурулмасы ики халгын әдәби-сијаси һәјатында, еләчә дә Шаигин шәхси һәјатында бөјүк дөнүш јаратды. Һәм ики халг арасындакы әдәби-мәдәни әлагә, һәм дә ајры-ајры јазычыларын јарадычылыг әлагәләри башланды. 1929-чу илдә бир груп күрчү јазычысы Азәрбајчана достлуг сәфәринә кәлди. Һәмин илин мајында исә Мирзә Чәлил, Ә. Һагвердијев, Һ. Чавид, С. С. Ахундов, Ә. Чавад, С. Һүсејн, Ч. Чаббарлы, Һ. К. Санылы, Х. Ибраһим, С. Рүстәм, М. Раһим вә башгалары илә јанашы А. Шаиг Күрчүстана чаваб көрүшүнә кетдиләр. Гатар Тифлисә чатмамыш Мирзә Чәлил «Молла Нәсрәддин»ин Тифлис һәјатыны, Ә. Һагвердијев Борчалы гәзасынын Шулавер гәсәбәсиндәки фәалијјәтини хатырладылар. Ән чох Шаиг көврәлди, ганадланды. Ахы, өмрүнүн ән шылтаг, ширин чағлары, ушаглыг достлары, гоһумлары, илк хатирәләри, нәһајәт ата гәбри бурада иди. Јенә дә Кәнчә бағы, Сәрдар бағы, Мүчтәһид бағы, Сән'ан дағы, Мухран вә Гочор јајлағы, Ортачала, Күр гырағы, Шејтанбазар әһвалатлары, доғма јерләрин гәм вә севинчләри, тој-бүсатлары јада дүшдү. Истәр-истәмәз әввәлләр јаздығы «Вәтәнә гајыдаркән» ше'рини хатырлады. Елә бу вахт Ә. Һагвердијев ону фикирдән ајырды:

— Ушаглар, Тифлисә аз галыр. Тез дуруб әл-үзүнүзү јујун!

Шаиг дә өзүнәмәхсус мүлајимликлә әлавә етди:

— Һә, ушаглар, гоча Тифлис голларыны ачыб, сиз дә көзләринизи ачын кәрәк.

Күрчү јазычылары гардаш халгын шәрәфли елчиләрини һөрмәт вә мәһәббәтлә гаршыладылар. Галактион Табидзе онлары үрәкдән саламлады. Азәрбајчан вә күрчү дилләриндә «Хош кәлмисиниз!», «Гардашлыг!» сөзләри учалды. Шаигкил бир нечә күн Тифлисин көрмәли јерләрини кәздиләр, елм вә мәдәнијјәт очагларында, фабрик вә заводларда, мәктәб вә мүәссисәләрдә олдулар, зәһмәткешләр гаршысында чыхыш етдиләр. Һәр јердә күл-чичәклә гаршыландылар. Достлар, гонаглары Н. Нәриманов, Ф. Көчәрли, А. Шаиг вә башгаларыны үрәкдән севдији, бир вахт истираһәт етдији Гочор, Мәнкилис вә башга јерләрә апардылар, Метех галасына, Нәргалаја, Пантеона бахдылар. М. Ф.Ахундовун, М. Ш. Вазеһин гәбрини зијарәт етдиләр. Шаиг арада өз гоһумларына баш чәкди, атасынын гәбрини дә зијарәт етди...

Шаиг бир дә Тбилисијә рәсми сәфәрә 1935-чи илин јанварында чыхды. Бу заман Күрчүстанда Азәрбајчан ше'р һәфтәси кечирилирди. Һәр дәфә дә үрәјиндә хош арзулар баш галдырырды. Јенә дә белә олду. Гајыдаркән «Әдәбијјат гәзети»ндә «Доғма шәһәримдә» адлы мәгалә илә чыхыш етди. Мәгаләдә охујуруг: «Тифлис мәним доғма јурдумдур. Илк тәһсил вә тәрбијәми орада алдым вә ән бәхтијар чочуглуг күнләрими дә орада кечиртдим... Истәр күрчү шура јазычылары, истәр рәһбәр тәшкилатлар, истәрсә дә охучу күтләси бизи сон дәрәчә гардаш һисси, гардаш гәлби илә гаршыладылар... Бу гардашлыг әлагәси бизи јени мөвзулар үзәриндә ишләмәјә, бөјүк өлкәмизә лајиг әсәрләр јазмаға вадар едир».

Үмумијјәтлә, Шаигин Күрчүстана, күрчү халгына, Тбилисијә мәһәббәти вә рәғбәти тәкчә јарадычылыг материаллары илә өлчүлмүр, бу мәһәббәт вә рәғбәт онун гәлбиндә вә руһундадыр.

Јусиф Сејидов

АБДУЛЛА ШАИГ—ДИЛЧИ

Абдулла Шаигин филоложи ирсиндә дил проблемләри хејли јер тутур, әдиб бәдии әсәрләриндә дә ара-сыра дил мәсәләләринә тохунмушдур. Әлавә олараг, А. Шаиг

сырф дилчилик әсәрләринин — грамматика китаблары вә дил дәрсликләринин дә мүәллифидир.

Абдулла Шаиг, һәр шејдән әввәл, дилә, даһа дәгиг десәк, сөзә бир шаир, бир јазычы көзү илә бахыр вә сөз һаггында классик поезијадан кәлән ән'әнәни давам етдирирди: «Қәсәрли сөз гылынчдан итидир», «Бир дә сөздүр, јашар, галар баги, бүрүјәр нуру илә афаги».

Әдиб сөздән һәм дә бир мүәллим кими бәһс едир, сөзүн тә'рифиндән бир тәрбијә васитәси кими дә истифадә едир: «Сөзүн гијмәти» адлы һекајәсиндә атасынын сөзүнә көрә чаваһири јерә чырпыб дағыдан оғул белә дејир: — Ата, о чаваһир нә гәдәр гијмәтли олса, сәнин сөзүн мәним үчүн даһа гијмәтлидир».

«Хасај» пјесиндә Полад: «Ган гаралдан, көнүл буландыран сөзү данышмағын нә фајдасы вар». «Бир саат хәлифәлик» пјесиндә Бәһлул: «Ағла сығмајан сөзә инанма» кими фикирләр дедикләримизә мисал ола биләр. А. Шаиг ону да гејд едир ки, һагг сөз анламаг һәр кәсин иши дејил. Шаир «Ана» адлы ше'риндә конкрет олараг «ана» сөзүнү сәчијјәләндирәрәк јзыр:

Ана, ана — бу кәлмәчик һәр көрпәнин ән илкин
Өјрәндији бир кәлмәдир, әмдији сүддән ширин.
Ана, ана — бу кәлмәдә саф, доғма бир дујғу вар,
О дујғудан гүввәт алыб чанланыр бу инсанлар.

«Әсримизин гәһрәманлары» романында да «ана» сөзү һәмин сөзүн ифадә етдији ана мәфһуму гәдәр үлвиләшдирилир: «Ана дили дејирәм, ана, ана! Уф! Нә гәдәр севимли, нә гәдәр дадлы бир кәлмә... Һәр ушаг илк дәфә «ана» дејә дил ачыр. Ана кәлмәсинин мәнә вердији чошғун һисси вә кениш мә'наны һеч бир дилдә тәсвир едә билмәјәчәјәм».

Сөзә белә поетик бахыш XX әсрдә јени көрүнмүрдү; лакин онун тәрбијәви чәһәти өз чидди әһәмијјәтини сахлајырды; һәм дә бу чәһәт јени дөврдә тә'лим-тәһсил, мәктәб фонунда мүчәррәд мүһакимәләрдән чыхыб јајғынләширди. Бүтүн бунларла бирликдә, А. Шаиг сөзү дејил, дилин өзүнү ирәли чәкир, чәмијјәтдә, инсанын һәјатында дилин мөвгејини вә ролуну јүксәк гијмәтләндирир вә бу мәгсәдлә бир алман алиминин сөзләрини мисал кәтирир: «Милләтләри мүһафизә едән галалар, истеһкамлар дејил, зәнкин лисан илә зәнкин әдәбијјатдыр».

Әдиб инди дә әһәмијјәтини сахлајан «Дилимиз вә әдә-

биjjатымыз» (1913) адлы мәгаләсиндә бу мәсәләдән — халгларын һәjатында дилин бөjүк ролу мәсәләсиндән даһа әтрафлы бәһс ачыр. Дили дөврүн ән гүввәтли силаһы кими сәчиjjәләндирир.

Отуз ил сонра (1944-чү илдә) әдиб jенә дил мәсәләси үзәринә гаjыдараг jазырды: «Дил һәр заман халгларын ичтимаи, сиjаси, мәдәни һәjатында бөjүк jер тутмуш вә тутмагдадыр».

Әдиб ана дилинә дә бу үмуми нәзәри мүлаһизәләр бахымындан jанашырды. Мәһз буна көрәдир ки, үмумхалг Азәрбаjчан дили, Азәрбаjчан әдәби дили мәсәләләри, бу дилин тәдриси вә инкишафы проблемләри А. Шаиги бүтүн jарадычылығы боjу мәшғул етмишдир. А. Шаиг, һәр шеjдән әввәл, Азәрбаjчан дилинин мәзиjjәтләрини геjд едир, бу дилин үстүнлүкләринә, аһәнкинә, ифадә имканларына, әһатә даирәсинә диггәти чәлб едир вә «...дилимиз ән асан вә олдугча көзәл бир лисандыр», — деjирди.

А. Шаигин бу мүлаһизәләри әслиндә үмумхалг Азәрбаjчан дилинә, халг әдәбиjjаты инчиләриндә даһа да чилаланмыш, камилләшмиш Азәрбаjчан дилинә аид иди. Әдиб бу дили әдәби дилдән аjырырды. А. Шаиг әдәби дили jазылы әдәбиjjатын дили кими тәгдим едирди вә бу мә'нада гәбул етдиjи Азәрбаjчан әдәби дилинә мүнасибәти бир гәдәр башга иди. О беләһесаб едирди ки, Азәрбаjчан әдәби дили дөврүн тәләбләринә чаваб верә билмир вә она көрә дә о, әсл әдәби дил уғрунда мүбаризә апармағы вачиб саjырды.

Азәрбаjчан әдәби дили уғрунда мүбаризә XX әсрдә кәскин шәкил алмышды. Бүтүн әдәби гүввәләр бу мәсәләнин һәллинә гошулмушду. Мәтбуат сәһифәләриндә әдәби дилин бир-бириндән чидди шәкилдә фәргләнән нүмунәләринә раст кәлдиjимиз кими, әдәби дил һаггында нәзәри фикирләрин дә хәритәси мүхтәлиф иди. А. Шаиг дә бу мүзакирәләрдә фәал иштирак едир вә XX әсрин мүтәрәгги гүввәләри сырасында даjанырды. О, әдәби дили үмумхалг дили зәмининдә формалашан бир дил кими тәсәввүр едирди.

Бу мүтәрәгги мөвге Азәрбаjчанда Совет һакимиjjәтинин гәләбәси илә өзүнә даjаг, ичтимаи зәмин тапды. А. Шаигин истәк вә арзулары һәjата кечмәjә башлады. Инди әдәби дилин даһа да инкишафына, мүасир сәвиjjәли әдәби дилләр мөвгеjинә jүксәлмәсинә наил олмаг лазым кәлирди. А. Шаиг дә бу саһәдәки фәалиjjәтини

давам етдирирди вә билирди ки, мәдәни ингилабын тәркиб һиссәләриндән олан әдәби дил гуручулуғу бир зәрбә илә баша чатан һадисә деjил. Совет дөврүндә елмин, мәдәниjjәтин, мәтбуатын, рәсми каркүзарлыг ишләринин сүр'әтли инкишафы һәрчәһәтли имканлара малик зәнкин әдәби дил тәләб едирди. Мәһз бунунла әлагәдар иди ки, А. Шаиг 1944-чү илдә «Jазычыларымызын вә дилчиләримизин шәрәф иши» ады алтында әдәби дил мәсәләләринә һәср едилмиш мәгалә илә чыхыш едирди. Бу мәгаләдә мәгсәд jени дөврдә әдәби дилимизин инкишафы вә даһа да сафлашмасы jолларыны муәjjән етмәк олсада, мүәллиф истәр-истәмәз әдәби дилимизин тарихинә, хүсусән XX әсрдә әдәби дилимиз уғрундакы мүбаризәjәдә хеjли jер верир.

А. Шаиг Азәрбаjчан дилинин (еләчә дә үмумән түрк дилләринин) тарихи кечмишинә тез-тез мүрачиәт едир, бу дилин кечиб кәлдиjи jоллара нәзәр салыр, онун башга дилләрлә тәмасыны, хүсусән әрәб вә фарс дилләринин тә'ееиринә мә'руз галмасыны вә с. мәсәләләри изаһ едир.

А. Шаиг белә һесаб едир ки, «Исламиjjәтдән әввәл түрк дилли халгларын өз гөвми һәjатларыны тәрәннүм едән сағлам вә сәмими jазы вә ағыз әдәбиjjаты вар иди. Чөл һәjаты jашаjан вә бир нечә әсрдән бәри отураг һәjата кирмиш олан бу халглар зәнкин бир лисана малик иди». А. Шаигин фикринчә, исламиjjәт бу тәбии һәjаты поздуғу кими, бу халгларын дилинә дә бөjүк мәнфи тә'сир көстәрди. А. Шаиг ону да геjд едир ки, «әрәб һакимлиjи вә дин истибдады әрәб дилини бүтүн милләтләрә үмуми бир дин вә мәдәниjjәт дили олараг гәбул етдирмишди. Бу һагсыз бир тәсәллүг башга милләтләрә нә тамамилә дилини унутдурараг онлары әрәбләшдирә билди, нә дә әски гөвми лисанларынын тәрәгги вә инкишафына jол верди. Узун бир мүддәт башга дилләр әдәби вә елми бир лисан олмагдан мәһрум вә бинәсиб галды.»

Абдулла Шаиг халгын дилинин горуну б сахланмасында, әдәби дилин jаранмасы вә инкишафында сәнәткарларын ролуну jүксәк гиjмәтләндирир, шаирләрин, насирләрин, драматургларын һәjат вә jарадычылығындан бәһс едәндә онларын дил вә үслублары һаггында да данышыр, дили бәдии jарадычылыгда һәлледичи амилләрдән һесаб едир, «Jарадычылыгда лисанын да бөjүк ролу вардыр», — деjир. Бу мә'нада А. Шаиг рус әдәби дили тарихиндә Пушкинин ролуну геjд едир: «Бүтүн классик

рус јазычылары дил үзәриндә өмүрләри боју ишләмиш, өзләринә мәхсус дил вә үслуб јаратмышлар». Әдиб ону да әлавә едир ки, «Бир вәһдәт тәшкил едән дил вә үслуб һәр көркәмли вә бачарыглы јазычынын имзасыдыр». А. Шаиг һәлә 1906-чы илдә јазырды: «Һәр бир кәсә мә'лумдур ки, һәр милләтин тәрәгги вә тәаласына вә вәтән дилләринин вүс'әт вә интишар тапыб хош бир тәрз вә үслуба дүшмәсинә ән үмдә сәбәб үдәба вә шүәралардыр».

А. Шаиг Азәрбајҹан әдәбијјатынын вә онун ајры-ајры јарадычыларынын дилинә дә бу тарихи һәгигәт вә бу нәзәри мүлаһизәләр бахымындан нәзәр салырды. Нәсиминин («гүввәтли вә мәтин бир лисан саһибидир»), Фүзулинин («онун лисаны, гәлби бүтүн бир шејдир»), Вагифин («мән-ифадәси... чанлы вә тәбии бир дәмәт тәшкил едир»), С. Әзимин («көзәл вә садә бир лисан»), Мирзә Фәтәлинин («өз зөвгүнә, өз исте'дадына ујғун бир лисан вә үслуб јаратмышдыр») Сабирин («Хошаһәнк вә lәтиф бир кәлам») вә бир сыра башга сәнәткарларын дили вә үслубу һаггында марагды фикирләр сөјләјир. О халг дилинин тәбиилијинин мүһафизә едилмәсиндә, көзәлләшмәсиндә халг јарадычылығынын ролуну хүсуси олараг гијмәтләндирирди, лакин нәзәрә алыр ки, халг әдәбијјаты вә халг сәнәткарлары билаваситә әдәби дил јаратмыр, әдәби дил үчүн фон, әсас һазырлајырлар, халг јарадычылығы әдәби дил гуручулуғунда долајы јолла иштирак едир; әдәби дилә һазыр материал верир, әдәби дилин формалашмасыны вә инкишафыны сүр'әтләндирә билир. Күчлү вә зәнкин фолклор материалларынын варлығы шәраитиндә, әдәби дил јарадычылары бу материалдан тә'сирләнир, ондан сых-сых истифадә едир вә бу, әдәби дили үмумхалг руһу илә үмумхалг мә'нәвијјаты илә тә'мин едир. Беләликлә, әдәби дилин јаранмасы вә инкишафы даһа чох јазылы әдәбијјатла, шаир вә јазычыларын адлары илә бағланыр. Тәсадүфи дејил ки, А. Шаиг «әдәби дил» вә «јазылы дил» ифадәләрини синоним кәлмәләр кими ишләдир, әдәби-бәдии дилимизин инкишафы тарихиндәки мүвәффәгијјәтләри дә, зиддијјәт вә бүдрәмәләри дә Азәрбајҹан јазычыларынын јарадычылыг мејлләри илә әсасландырыр.

Бура гәдәр дејиләнләрә диггәт едилсә, көрмәк олар ки, әдиб нәдән данышыр-данышсын, һәр тәсадүфдә ана дилинә диггәт јетирмиш, дил вә үслуб мәсәләләрини ана дили мөвгејиндән гијмәтләндирмиш, һаггында бәһс едилән мәсәләләр бирбаша, ја долајысы илә ана дили илә әлагәләндирилмишдир. Вагиф вә Сабирин дили әдиб үчүн она көрә нүмунә иди ки, онларын дил бахымында халгла тәмаслары даһа чох иди, һәрәси бир үслубда халгын тәмиз, тәбии дилиндән истифадә едирди. Бурадан да ана дилинә дәриндән бәләдчилик, онун зәнкинликләринә вагиф олмаг имканлары мәсәләси мејдана кәлир, бу да өз нөвбәсиндә ана дилинин әсрләр боју һәјата кечирилмәјән тәдриси проблемини гаршыја гојурду. XX әср маариф ҹәбһәсинин фәдакар мүбаризләриндән олан А. Шаиг бу мәсәләнин јанындан кечә билмәзди вә о, буна хүсуси әһәмијјәт верирди. «Әсримизин гәһрәманлары» романынын мүсбәт гәһрәманларындан олан тәләбә Әһмәдин өз һимајәдары Мәһәррәм әмијә јаздығы мәктубда бөјлә бир гејд вар: «Даһа камил бир инсан олмаг үчүн инди бүтүн гүввәмлә чалышырам. Ана дилини даһа јахшы өјрәнмәк үчүн ән гијмәтли саатларымы сәрф едирәм.»

Анҹаг ингилаб бу мәһдудијјәти арадан галдырды, милли дилләрин инкишафына бөјүк имканлар вердији кими, онларын тәдриси саһәсиндә дә бөјүк дөнүш јаратды. Гочаман әдиб ифтихарла јазырды: «Инди биз өз ана дилимизин саһиби олмушуг. Бу бөјүк не'мәти дә Азәрбајҹан халгына Совет һакимијјәти, онун дүнјада ән демократик ганунлары вермишдир.»

Ана дили уғрунда мүбаризә XX әсрин башга демократлары вә маарифпәрвәрләри кими, А. Шаигин дә бејнәлмиләлчилик әһвали-руһијјәсинә мәнфи тә'сир етмирди. А. Шаиг мүтәрәгги Шәрг вә Гәрб мәдәнијјәтини гијмәтләндирир, рус дилинин әһәмијјәтиндән данышыр, «русча китаб олан евә мәлакә кирмәз», — дејә халгын башыны думанландыранлары тәнгид едирди. Әдибин башга халглара вә онларын дилләринә дә мүнасибәти белә објектив иди. Бүтүн инсанлыға мүрачиәт едәрәк «һамымыз бир күнәшин зәррәсијик», — дејән шаир белә һесаб едир ки, һеч бир амил инсанлары бир-бириндән ајыра билмәдији кими, дил фәргләри дә онлары ајыра билмәз: «Ајырмаз бизләри тәғјири-лисан».

Мәктәб, тәдрис, дил өјрәнмәк мәсәләләри истәр-истәмәз әлифба мәсәләси илә бағланырды. Мә'лумдур ки, А. Шаиг бу саһәдә билаваситә практик иш апаранлар сырасында әлифба тәртиби мәсәләләри илә мәшғул олмуш, әрәб әлифбасынын XX әсрин јени мәктәбләринин тәдрисинә ујғунлашдырмаг саһәсиндә мүәјјән иш көр-

мүшдүр. Бунунла бирликдә о, бу вә ја дикәр мүнасибәтлә әрәб әлифбасы һаггында фикирләрини дә демәли олмушдур. А. Шаигин 1919-чу илдә «Милллиләшдирмәк мәсәләсинә аид» адлы чаваб мәгаләсиндә охујуруг: «Имламызын чәтинлији инкаролунмаз бир һәгигәтдир. «ВАВ» һәрфи — јүз, сөз, гуш, гоч кәлмәләриндә дөрд сәдаја ишарәт олдуғу кими, «ја» һәрфи дә јер, диш, гыш, кечи кәлмәләриндә дөрд сәданы јазыр». А. Шаиг тәртиб етдији «Ушаг көзлүјү»ндә бунлары нәзәрә алмыш, сөзләрин вә һәрфләрин јазылышында мүәјјән ујғунлашмалар апармышдыр.

Дил дәрсликләриндә А. Шаигин дили, ифадә үсулу хејли дәјишир вә о дил мәсәләләринә бир јазычы кими дејил, бир методист, дилчи алим кими јанашыр, фонетика вә грамматика мәсәләләрини сырф дилчилик бахымындан изаһ едир. Онун дил дәрсликләри ичәрисиндә «Түрк дилинин грамери» әсәри нисбәтән әһатәли вә ириһәчмлидир. Дәрслијин әввәлиндә мүәллиф дил һаггында үмуми мүлаһизәләрини сөјләјир. Бу мүлаһизәләр ифадәси, системи чәһәтдән заһирән бир гәдәр ујғунсуз көрүнсә дә дил һаггында мүасир елми бахыша там шәкилдә ујғун кәлир. Дил һаггында олан һәмән мүлаһизәләри садалајырыг: дил фикрин ифадә васитәсидир, дил үнсијјәт васитәсидир, дил ичтимаи һадисәдир, дил әмәк просесиндә әмәлә кәлмишдир, дил инсаны һејвандан ајыран әсас әламәтләрдәндир, дил чәмијјәтин игтисади, ичтимаи вә мәдәни һәјатында мүһүм рол ојнајыр, дил мүбаризә силаһыдыр, дил чәмијјәтин инкишафы илә инкишаф едир, һәјатда олан дәјишикликләр дилин луғәт тәркибиндә јени сөзләрин јаранмасына тә'сир көстәрир, дилин шәкил вә мүндәричә чәһәтләри вар вә с.

А. Шаигин дил дәрсликләри мүасир елми-нәзәри вә методики бахымдан вахтыны кечирмиш олса да, тарихи бахымдан дилчилијимизин вә дил дәрсликләринин јаранмасы вә инкишафы бахымындан әһәмијјәтини сахлајыр, әдибин елми-педагожи фәалијјәти һаггындакы тәсәввүрләримизи тамамлајыр.

Јери кәлмишкән дејәк ки, А. Шаиг чох күчлү нәзәри дилчилик мә'луматына малик иди — чох дил (ана дили илә јанашы рус, әрәб, фарс дилләрини) билдији кими, дилләрин гурулуш хүсусијјәтләрини, инкишаф ганунларыны, дилләр арасындакы охшар вә фәргли чәһәтләри, дил системләрини јахшы билирди. Онун ашағыдакы мүгајисәси буну көстәрмәк үчүн мараглы нүмунәдир: «...фарс вә әрәб дилләри дә рус дили кими ејни гурулушлу дилләр системинә, јә'ни инкисари дилләр системинә дахилдир. Бу дилләрдә кәлмәләрин көкләри дәјишилиб шәкилчиләр баша, ортаја вә сонларына кәтирилир. Бундан әлавә, Азәрбајчан дили нәһви дилләр, рус, фарс вә әрәб дилләри исә сәрфи дилләр зүмрәсиндәндир. Азәрбајчан чүмлә гурулушу илә рус, фарс вә әрәб чүмлә гурулушларында олан фәрг дә бурадан ирәли кәлир. Мәсәлән, фарсча вә әрәбчә тәһсил алмыш јазычыларын данышыг вә јазы дилләрилә, рус мәктәбләриндә тәһсил алмыш јазычыларымызын дили арасында чүмлә гурулушу е'тибары илә һеч бир әсаслы фәрг јохдур. Она көрәдир ки, мүрәккәб чүмләләри русчадан фарсчаја, әрәбчәјә кәлмәси-кәлмәсинә тәрчүмә етмәк мүмкүн олдуғу һалда, Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилдији заман чүмләнин гурулушу тамамилә дәјишмәли олур.»

А. Шаигин дилә даир көрүшләринин милли дилчилик елминин инкишафында мүһүм тарихи хидмәти олмушдур.

1975

Бәкир Нәбијев

АЛТМЫШ ИЛ ХАЛГЫН ХИДМӘТИНДӘ

(Абдулла Шаигин «Әсәрләри»нин бешчилдлији әсасында)

Абдулла Шаигин «Әсәрләри»нин бешинчи чилдини охучулара тәгдим етмәклә «Јазычы» нәшријјаты һәлә 1966-чы илдә башланмыш нәчиб бир ишә јекун вурмушдур. Көркәмли әдиб, мүәллим вә ичтимаи хадим А. Шаигин зәнкин вә гијмәтли ирсинин хүсуси сәлигә илә тәртиб едилиб белә кениш һәчмдә, һәм дә күтләви тиражла чап олунмасы республикамызын әдәби-мәдәни һәјатында әламәтдар һадисәләрдән бирирдир. Јетмиш сәккиз иллик өмрүнүн тәгрибән алтмыш илини А. Шаиг доғма халгына, онун маариф вә мәдәнијјәтинин, әдәбијјат вә инчәсәнәтинин инкишафына тәмәннасыз хидмәтә һәср етмиш, өз мүкафатыны исә бу инкишафын вердији фәрәһли нәтичәләрдә арамыш, Азәрбајчанын ичтимаи азадлыға говуш-

318—13

масындан доған севинч дујғуларында тапмышды. Кичикдән-бөјүјә, сајсыз-һесабсыз охучулары, тәләбә вә шакирдләри А. Шаиги, илһамы халг һәјатынын һәмишә кур кәлән гајнагларындан гидаланан бир шаир кими, мәһсулдар насир вә драматург, јорулмаз алим вә мүтәрчим кими, көркәмли маариф хадими вә Азәрбајчан мүәллимләринин сынаглардан чыхмыш көһнә гвардијасынын кенераллы кими танымышдыр.

А. Шаиг дәрин мә'налы вә рәнкарәнк бир ирс гојуб кетмишдир. Онун үч ингилаб, ики дүнја мүһарибәси, Вәтәндаш мүһарибәси кими мүхтәлиф сәчијјәли тарихи-ичтимаи һадисәләрлә бир дөврә тәсадүф едән јарадычылығында һәмин һадисәләрин чәмијјәтин инкишафына, инсанларын талејинә, психолокија вә характеринә тә'сири өзүнәмәхсус бәдии ин'икасыны тапмышдыр. Һәссас вә нараһат сәнәткар гәлби, вәтәндаш вә мүәллим вичданы илә Шаиг һәмишә һәгигәти ахтармыш, кечдији јоллар бәзән мүрәккәб, зиддијјәтли олса да нәтичәдә ону чәмијјәтин мүтәрәгги гүввәләрилә бир сәнкәрә кәтирмиш, әдиб өз исте'дад вә һүнәрини «һүчум едән синфин» (Мајаковски) сәрәнчамына вермишдир.

Әлимиздәки бешчилдликдә чохлу лирик ше'р, зүлм вә истисмар дүнјасыны лә'нәтләјән реалист һекајә, Гафгаз тәбиәтинин фүсункар көзәлликләрини әкс етдирән романтик әсәр, халг мүдриклији гајнагларындан су ичән пјес, һеч заман зәифләмәк билмәјән тәдгигатчы ахтарышларынын мәһсулу олан елми мәгалә, Азәрбајчанын ичтимаи-игтисади вә сијаси инкишафыны әкс етдирән публисист чыхыш, повест вә роман вардыр. Узун илләр давам етмиш әдәби-педагожи, елми вә ичтимаи фәалијјәтинин јекуну олан бу әсәрләрини нәзәрә алыб, В. Г. Белинскинин мәшһур тә'бириндән истифадә едәрәк, А. Шаигин јарадычылығыны бөјүк бир тарихи дөвр үчүн Азәрбајчан һәјатынын енсиклопедијасы адландырмаг мүмкүндүр.

Бир сыра гәләм јолдашлары илә бирликдә А. Шаиг дә Азәрбајчан әдәбијјатыны јени фикир, мөвзу, жанр, образ вә бәдии тәсвир васитәләрилә зәнкинләшдирән романтизм чәрәјанына мәнсуб олмушдур. Јарадычылыға ше'рлә башламыш А. Шаигин поезијасы романтик сәнәткарын ичтимаи тәлатүмләр, ингилаблар дөврү олан әсримизин әввәлләриндә јашадығы һәјәчанлары, дүшүнчәләр ахарыны изләмәк үчүн гијмәтли материал верир. Вәтәнпәр-

вәрлик дујғулары, халгын дүчар олдуғу бөјүк ичтимаи бәлалар Шаиг ше'ринин әсас мотивләрини тәшкил едир, әсәрләринә дәрин һүзн вә кәдәр ашылајырды. 1905-чи илдә јаздығы «Вәтән» ше'ри шаирин о заманкы әһвали-руһијјәсинин тәрчүманы олмаг бахымындан хүсусилә сәчијјәвидир:

Еј чешмимин өнүндә мүчәссәм вәтән, вәтән!
Гәлбим кими әләмләрә һәмдәм вәтән, вәтән!
Ахшам-сәһәр о күл үзүнү исладан нәдир?
Көз јашларынмы, јохса ки, шәбнәм? Вәтән, вәтән!

Һәр кәс өз гәлбини, өз дахили аләмини чулғамыш дәрдин, әләмин шиддәтини һамыдан јахшы билир. Көксү дағлы вәтәни шаирин мәһз өз дәрдли гәлбинә тәшбиһ етмәси бу бахымдан чох уғурлу васитәдир. Мә'лум олдуғу кими, Шаиг бу ше'ри Шамахыја, әзиз достлары М. Ә. Сабирә вә А. Сәһһәтә көндәрмиш, онларын һәр икиси бу көзәл әсәрдән мүтәәссир олуб шаирә ше'рлә чаваб јазмышдылар.

1905—1907-чи илләр ингилабынын мәғлубијјәти нәтичәсиндә өлкәдә иртичанын гүввәтләнмәси бир чох гәләм јолдашлары кими Шаиги дә сон дәрәчә мә'јус етмиш, ше'рләриндәки һүзн вә кәдәр дујғуларыны даһа да дәринләшдирмишди. Ичтимаи һәјатын мүрәккәбликләри, тез-тез дәјишән һадисәләрин бурулғанлары ичәрисиндә бә'зән көрдүкләринин, ешитдикләринин диалектик маһијјәтинә вара билмәјән Шаигин гәләминдән арабир «Нијә учду?», «Бир улдуза» кими ше'рләр дә чыхырды. Бу әсәрләрин лирик гәһрәманы һәјатда архаланмаг үчүн ајдын ичтимаи бир гүввә тапа билмәдијиндән мәһдуддур. «Нијә учду?» ше'риндә о, Биринчи Дөвләт Думасынын гапанмасы мүнасибәтилә аһ-налә едир, икинчи ше'рдә исә әтрафы бүрүмүш азадлыг мүбаризәләринин далғалары арасына атылмагдан горхур, «раһи-ничати» (хилас јолуну) сәмаларда арајыр... Лакин шаир үмидсизлијә гапылмыр, бу зүлм вә истисмар дүнјасынын меһвәриндән сарсылачағына инам һиссини ифадә едән ше'рләр јазырды:

‚Инанын достларым, мәнә инанын,
Бир заман мәһв олар бу истибдад!
Галар анчаг бу зүлмдән бир ад!

Һәтта бә'зән Шаиг иртича гаршысында мүвәггәти олараг кери чәкилән гүввәләри арајыб-ахтарыр, онлары фәал мүбаризәјә руһландырмаг үчүн мүстәгим мүрачиәт

руһунда чыхышлар да едирди. 1910-чу илдә јаздығы «Заманын ингилабчыларына» ше'ри бу чәһәтдән чох марағлыдыр:

Һардасыз, еј вәтән гајыгчылары?
Галды дәрја үзүндә јелкәниниз.
Сусдунуз, јох сәда вә шивәниниз,
Еј елин шанлы һајгырыгчылары!

...Әлдә етмәк үчүн бөјүк әмәли,
Горхмајын чүр'әтилә галхышыныз.
Фыртына, далғаларла чарпышыныз!
Ирәли гәһрәманларым, ирәли!..

Јелкән, гајыгчы, дәрја, фыртына вә с. сөзләр бурада романтик шаирин ишләтдији символик мәфһумлардыр. Әслиндә ше'рдә сөһбәт балыгчылардан јох, «елин шанлы һајгырыгчыларындан», јә'ни зәһмәткешләри истисмар дүнјасына гаршы мүбаризәјә чағыран ингилабчылардан, онларын мүбаризәдә тә'гиб етдикләри бөјүк әмәлләрдән кедир. Әдибин хүсуси мәһәббәтлә јаратдығы Гурбан, («Мәктуб јетишмәди»), Аванес, Аслан («Интиһармы, јашамагмы?»), Зәки («Әсримизин гәһрәманлары»), кими образлары ичтимаи зүлмә мә'руз галыб кәшмәкәшләр ичәрисиндә јашадыгларына, һәјатын ағыр сынагларына мә'руз галдыгларына бахмајараг, мә'нән тәмиз, саф вичданлы адамлардыр. Онларын пак дујғулар, нәчиб вә хејирхаһ һиссләр јувасы олан гәлби һәмишә дарда галанлара, зилләт чәкәнләрә көмәк етмәк, инсанлара хејир вермәк арзусу илә чырпыныр. Әдаләтсиз ичтимаи гурулушун, капиталист истеһсал мүнасибәтләринин һөкм сүрдүјү, пулун, вар-дөвләтин бир чохларыны мә'нәвијјатча ејбәчәр һала салдығы кечмиш заманда чәмијјәтин јохсул тәбәгәләри арасындан бу чүр ишыглы образлары өз әсәрләринин мәркәзинә чәкмәк јазычынын вәтәндашлыг чәсарәти илә әлагәдар иди. Бу јолла Шаиг һәјатда һәр шеј үчүн ме'јары гызыл тәрәзисиндә вә әскинасда көрән кәрбәлајы гулулар, аға мүрсәлләр, әшрәф бәјләр дүнјасына гаршы чәкинмәдән мејдан охујурду. «Мәктуб јетишмәди», «Көч» һекајәләри, «Әсримизин гәһрәманлары», «Ики мүзтәриб» романлары Шаигин ингилабдан әввәлки нәсринин гијмәтли нүмунәләридир. Хүсусән биринчи һекајә Азәрбајчан әдәбијјатында буржуа мүнасибәтләринин, фәһлә һәјатынын илк реалист тәсвирини верән әсәрләр арасында лајигли јер тутур. Бу әсәрин сәрлөвһәсиндән башламыш сон чүмләсинә гәдәр бүтүн мәтн-

дә бир интизар руһу һакимдир. Кимсәсиз, көмәксиз, гәриб елдә күзәран едән јохсул Гурбан узаг дијарда башсыз галмыш ушагларынын интизарында, гызы Анаханым атасынын јоллајачағы күллү дәсмалын, оғлу Мәмиш гырмызы көјнәјин, онларын анасы исә Бакыдан әринин көндәрәчәји мәктубун вә азачыг пулун интизарындадыр. Гурбан белинә ип бағлајыб тәһлүкәли гујуја ендикдән сонра онун бајырда галмыш фәһлә јолдашлары Гурбанын ардынча бахырлар. Онлар да ағыр мадди еһтијач үзүндән гујунун ағушуна атылмыш јолдашларынын интизарындадырлар. Нечә күндән бәри бәтниндәки јаначағы пүскүрмәк билмәјән гују да әждаһа кими ағзыны ачыб гурбан интизарындадыр. Гышын дондуручу күнүндә гылынч кими кәсән сојугдан донмуш әлләрини овушдуран Молла Фәрзәли мәктуб јаздырмаг истәјән савадсыз мүштәринин интизарындадыр. Мә'дән саһиби милјончу Кәрбәлајы Гулу исә нөвбәти нефт гујусунун фонтан вурмасы, беләликлә дә өзүнүн «газ вуруб газан долдурмасы» интизарындадыр. Бешчә китаб сәһифәсиндән ибарәт һекајәни бу интизар руһу сон һәддә гәдәр елә кәркинләшдирир ки, онун ахырынчы чүмләсиндән көзүнү чәкән охучу өзүнү ағыр психоложи јүкүн алтындан гуртармыш кими һисс едир. Гәрибәдир ки, финалда һекајә бәдиилик ганунларына мүвафиг сурәтдә өзүнәмәхсус бир мәнтиглә гуртарырса да сурәтләрин талејиндә апарычы мәгам кими көтүрүлмүш интизар јенә давам едир. Јә'ни охучу бу дујғуларла јашајыр ки, Мәмишлә Анаханым фачиәли сурәтдә өлдүјүнү билмәдикләри аталарынын көндәрәчәји совгатын, онларын анасы исә Гурбанын өзкәјә јаздырмыш олдуғу ахырынчы мәктубун интизарындадыр. Бу мәктубун бир даһа јола салынмајачағыны билдији үчүн охучунун интизары Чәнуби Азәрбајчанын учгар бир кәндиндә көзү јолда галанларын интизарындан да шиддәтлидир. Јалныз бирчә нәфәрин, Кәрбәлајы Гулунун интизарына сон гојулмасы (һансы фачиәләрин баһасына олурса-олсун, гујунун фонтан вурмасы) һекајәдә әдибин изләдији идеја мәгсәди илә усталыгла бағланмышдыр. Әсәри охујан һәр кәсдә Шаигин ше'рләринин ојатдығы бир дујғу тәкрар баш галдырыр: јох, белә давам едә билмәз; тәк-тәк милјон саһибләринин мәнафеји он минләрлә бинәсибин интизары һесабына тә'мин олуна билмәз! Бу истибдада мүтләг сон гојулмалыдыр!

Кәрбәлајы Гулу Шаигин сонралар ришхәндлә «әсри-

мизин гәһрәманлары» адландырдығы ичтимаи зүмрәнин онун јарадычылығындакы илк нүмајәндәсидир. «Әсримизин гәһрәманлары» романында әдиб јенидән бу зүмрәнин үзәринә гајытмыш, Һачы Кәрим, Аға Мүрсәл, Әшрәф кими сурәтләр васитәсилә Бакыда милли буржуазијанын тәшәккүлү, инкишафы вә ифласыны көстәрмәк истәмишдир.

Мә'лум олдуғу кими, Шаигин реализми Совет һакимијјәти илләриндә јени мәзмунла зәнкинләшәрәк социализм реализми сәвијјәсинә гәдәр јүксәлмиш, онун бу дөврдә јаздығы әсәрләр халгымызын јени һәјат гуручулуғу ишинә бөјүк көмәк етмишдир. Бу бахымдан хүсуси әһәмијјәтә малик олан «Араз» романында јазычы әдәбијјатымызын чох вачиб вә түкәнмәз мөвзу мәнбәләриндән биринә — ингилаби кечмишимизә мүрачиәт етмишдир. Романда әсримизин әввәлләриндә Бакынын нефт мә'дәнләриндә ишләјән фәһләләрин дөзүлмәз һәјат вә иш шәраити, онларын ингилаби мүбаризә бајрағы алтында бирләшиб чаризмин вә јерли буржуазијанын икигат зүлмүнә гаршы чыхышлары тәсвир олунмушдур. Әдиб өзү вахтилә јазмышды ки, «Романдакы мүһүм һадисәләр Бакынын нефт рајонларынын бириндә дүнјаја кәлиб орада јетишән вә өз фәалијјәтини орада давам етдирән бир фәһләнин һәјат вә мүбаризәси илә әлагәдар верилмиш, әсас мәгсәд дә онун синфи шүурунун ојанмасыны вә ингилаби һәрәката гошулмасыны көстәрмәк олмушдур». Бу тәвазөкар мүәллиф е'тирафында дејиләнләрлә јанашы, «Араз» дәрин үмумиләшдирмә гүввәсинә малик бир роман олуб, болшевикләр партијасынын рәһбәрлији алтында Бакы пролетариатынын ичтимаи әдаләтсизлик әлејһинә, социализм уғрунда мүбаризәсини әсримизин әсл гәһрәманларына хас олан колоритли бәдии сурәтләр әсасында әкс етдирир. Мүасир кәнчлији ингилаби гәһрәманлыг ән'әнәләри руһунда тәрбијә етмәкдә тәзаһүр едән бу кејфијјәтләринә көрә «Араз» нәср саһәсиндә совет әдәбијјаты классикасынын көркәмли нүмунәләриндән олан «Шамо», «Кизли Бакы», «Бир кәнчин манифести», «Сәһәр» кими романларла мүгајисә олунур.

* * *

А. Шаиг һәјатынын бүтүн мә'налы илләрини халгын кәләчәји олан нәслин тә'лим-тәрбијәсинә һәср етмиш фәдакар мүәллимләрдән вә маариф хадимләриндән бири

олмушдур. Бәдии әдәбијјат А. Шаигин фасиләсиз давам едән педагожи фәалијјәтиндә шакирд вә тәләбәләринин мә'нәви тәрбијәси ишиндә әвәзсиз рол ојнајан гијмәтли сәрвәт иди. Әдиб бу саһәдә програмлар тәртиб едир, дәрсликләр һазырлајыр, Азәрбајчан классикләринин јарадычылығындан, рус вә дүнја әдәбијјатындан нүмунәләр сечир, өзү дә бу нәчиб саһәдә јорулмаг билмәдән гәләм ишләдир, ушаглар үчүн бир-бириндән чазибәдар әсәрләрини јарадырды. Бу күн һеч бир мүбалиғәјә јол вермәдән демәјә там әсасымыз вар ки, професионал бир ушаг јазычысы кими Азәрбајчан әдәбијјатында истәр ингилабдан әввәл, истәрсә дә сонра өз хидмәтләри илә Абдулла Шаигә бәрабәр икинчи бир сәнәткар көстәрмәк чәтиндир. Бәлкә дә елә буна көрәдир ки, јашымыздан асылы олмајараг, бизим һәрәмизин гәлбиндә өзүнәмәхсус бир Шаиг кушәси вар: һәмишә фүсункар, һәмишә тәравәтли бир кушә! Бәлкә дә бу мунис кушәнин тәмәли һәрәсиндән бирчә бејт хатырладылан ашағыдакы бакир ше'рләрлә гојулуб?

Ај пипији ган хоруз,
Көзләри мәрчан хоруз!

Ала-була боз кечи,
Ај гошабујнуз кечи!

Ај кичичик, солуг чүчәм,
Бојнубуруг, јолуг чүчәм!

Гәләмә алынмасындан јетмиш илдән артыг кечән бу ше'рләрдә о гәдәр мәлаһәт вар ки, бағчајашлы балаларын ширин дилиндән, дузлу додагларындан сүзүлүб кәләндә елә билирсән онларын Шаиг бабасы бу күн дә јашајыр вә һәмин әсәрләрини дә көрпәләрин сәһәрчијиндә охунмаг үчүн тәзәчә јазыб. Бу ше'рләрә узун өмүр вериб, дилләр әзбәри едән нәдир? Һәр шејдән әввәл онларын садәлији, ајдынлығы, аһәнкдарлығы вә тутуму, бүтүн бу кејфијјәтләрин уғурлу говушмасындан ибарәт олан поетик мүкәммәллик. Шаигин күлләрә, чичәкләрә, ағачлара, мејвәләрә, дағлара, дәрәләрә, чајлара һәср олунмуш ше'рләри дә беләдир. Һәјата (бәлкә дә һәјәтә десәк даһа дүз олар) тәзәчә атылан дөрд-беш јашлы балалар үчүн бу ше'рләр онлары әһатә едән аләмә ачылан ишыглы бир пәнчәрәдир. Һәмин пәнчәрәдән баханлар тәбиәтдә бу вахтадәк көрмәдикләри, көрүб фәргинә вармадыглары әламәтләр, рәнкләр, чаларларла гаршылашыр, бүтүн бунла-

рын беләчә ојнаг, ширин ифадәсиндән мәмнун олур, она көрә дә һәмин ше'рләри өмрү боју севә-севә хатырлајырлар. Доғма вәтән торпағына, зәһмәткеш инсанлара, Азәрбајчанын зәнкин тәбиәтинә сонсуз мәһәббәт ашылајан әсәрләри гәлбимиздәки Шаиг кушәсинин һеч вахт унудулмајан хатирәләриндән бирилир. Заман кечдикчә бу кушә һаггы, әдаләти, инсанлары, тәбиәти севмәјә чағыран, нурлу вәтәнпәрвәрлик идеалларына тәшвиг едән, сәадәтә, көзәллијә чағыран тәзә-тәзә лирик ше'р, һекајә поема, повест вә пјесләрлә даһа да зәнкинләшмиш гәлб саһибләринә уча бәшәри идеаллар, зәриф инсани һиссләр вә јүксәк дујғулар ашыламышдыр. Бу күн Азәрбајчанда бешјашлылардан тутмуш јетмиш беш јашлыларадәк охучуларын елә бир нәсли јохдур ки, Шаиг јарадычылығындан мәһз бу мә'нада бәһрәләнмәмиш олсун.

Зәманәмизин ән көркәмли сәнәткарларындан бири, Ленин мүкафаты лауреаты Едуардас Межелајтис өзүнүн «Кечә кәпәнәкләри» китабында јазыр ки, «охучу шаирин өвладыдыр. Шаир охучусуна күнәши көстәрмәли, ону тәрбијә етмәлидир». Елә бил ки, бу сөзләр өз шүурлу өмрүнү башдан-баша халг маарифинә, јетишмәкдә олан нәслин идеја-естетик тәрбијәсинә һәср етмиш А. Шаигин јарадычылығы һаггында дејилмишдир. Онун «Гочполад», «Тапдыг дәдә», «Зәһмәт вә зинәт», «Әдһәм», «Түлкү һәччә кедир» кими поемаларыны мүталиә едән кәнч охучу һәр шејдән әввәл мүдрик сәнәткарын инсан вүгары, азадлыг идеалы, мәсләк ешги, вәтәнпәрвәрлик, ел намусу вә јарадычы зәһмәт һаггында гәнаәтләри дүнјасына говушуб онлары мәнимсәјир, һәччә кедән түлкүсајағы гијафәсини дәјишиб өзүнү мө'минә бәнзәдән, лакин бәдхаһлыг едиб евләри јыхан икиүзлүләрә нифрәт едир. Јазылма вахтлары арасында бә'зән узун илләрин фәрги олса да халгын һәјаты илә дәриндән бағлылыг, мәһз бу зәмин үзәриндә учалан хәлгилик һәмин әсәрләрин һамысы үчүн сәчијјәвидир.

Шәрги, онун тарихини, әдәбијјатыны, фарс дилини көзәл билән А. Шаиг Шәрг тарихиндән, бәдии тәфәккүр нүмунәләриндән, о чүмләдән дә шифаһи халг јарадычылығындан алдығы фактлар, мотивләр әсасында дөврүн тәләбләринә ујғун, өзүнүн педагожи көрүшләринә, тәрбијәви мәгсәдләринә мүвафиг әсәрләр јазырды. Низами дүнјасы, онун образлар ,дујғулар аләми бу бахымдан һәмишә Шаигин диггәт мәркәзиндә олмушдур. «Нүшабә» «Фитнә», «Султан Сәнчәр вә гары», «Залым падшаһ вә әкинчи», «Сеһрли үзүк» — Азәрбајчан поезија дүһасынын мотивләри әсасында Шаигин јаздығы әсәрләрин натамам сијаһысы беләдир...

А. Шаигин ушаглар үчүн јазылмыш тәкрарсыз әсәрләри Азәрбајчан ушаг әдәбијјатынын тарихиндә һәмишә Шаиг әтри, Шаиг рәнкләри илә сечилән әсаслы бир мәрһәләни тәшкил едир. 1905-чи ил ингилабындан сонра фәалијјәти хүсусилә кенишләнмиш јени типли Азәрбајчан мәктәбләриндә тәдрис просеси Шаиг мүәллимин хүсуси зөвг вә психоложи һәссаслыгла јазылмыш дәрсликләри олмадан тәсәввүр едилмәдији кими, Совет Азәрбајчанынын Кәнчләр театрынын репертуары да онун «Алданмыш улдузлар», «Нүшабә», «Елоғлу», «Хасај», «Вәтән», «Бир саат хәлифәлик», «Фитнә» пјесләри олмадан хејли јохсул көрүнәрди.

* * *

Бешчилдлик бир дә онунла әламәтдардыр ки, бәдии јарадычылығы илә јанашы илк дәфә олараг Шаигин елми вә публисист әсәрләрини дә кениш әһатә едир. Дөрдүнчү чилдин әсас материалы Шаигин елми әсәрләриндән, мәгалә, мә'рузә вә чыхышларындан ибарәтдир. XX әсрин дикәр көркәмли әдиб вә ичтимаи хадимләри кими Шаигин дә фәалијјәти чохчәһәтли вә рәнкарәнк олмушдур. О, әдәби әсәрләр јазмагла јанашы мүнтәзәм сурәтдә Азәрбајчан, рус вә Шәрг әдәбијјатларынын тәдгиги илә дә мәшғул олмуш, әдәби биликләри, классик әдәбијјатын мүтәрәгги, һуманист фикир вә дујғуларыны күтләләр арасында јајмаг мәгсәди илә мәгаләләр јазмыш, елми даирәләрдә, әдәби дәрнәкләрдә мә'рузәләр охумуш, тәләбәләри, динләјичиләри гаршысында мүһазирәләр сөјләмишдир. Әлбәттә, дөрдүнчү чилд бу гәбилдән олан материалын һеч дә һамысыны әһатә етмир. Бунунла белә, бурада топланмыш әсәрләр Шаигин елми јарадычылығыны, идеја мүбаризәләриндә, консепсија чарпышмаларында онун тутдуғу мөвгеји изләмәк үчүн кениш имкан верир. Шаигин елми әсәрләри әксәрән онун автографлары әсасында чап едилдији үчүн даһа мө'тәбәрдир. Халгын тарихи илә ичтимаи-сијаси инкишафын ајры-ајры мәрһәләләри илә әлагә вә вәһдәтдә көтүрдүјү Низами, Фүзули, М. Ф. Ахундов, Сабир, Сәһһәт, Һади кими сәнәткарларын тәрчүмеји-һалына, јарадычылыг

318—13

инчәликләринә, өзүнәмәхсус кејфијјәтләринә даир Шаигин чидди арашдырмалар әсасында қәлдији нәтичәләрин бир чоху бу күн дә өз әһәмијјәтини сахламагдадыр. Бәдии јарадычылығын халгын һәјаты илә, онун тарихи, ичтимаи мүбаризәләри илә гаршылыглы әлагәләри һаггында Шаигин дүзқүн, објектив гәнаәтләри бу мәгаләләрдә өзүнүн ајдын әксини тапмышдыр: «Әдәбијјат илә чәмијјәт, чәмијјәт илә әдәбијјат сых-сых бир-биринә мәрбутдур. Һәр милләтин әдәбијјаты тәдгиг едиләрсә, о милләтин мүхтәлиф заманларда һәјати-ичтимаијјә вә тәрәггијјати-фикријјәчә нә кими ингилаблара уғрадығыны вә нә кими шәраит дахилиндә тәкамүл етдијини апачыг көрмәк вә анламаг мүмкүндүр. Заманын, мүһитин әдәбијјата тә'сир вә нүфузу олдуғу кими, әдәбијјат да чәмијјәт вә мүһит үзәринә тә'сирсиз галмаз».

Вагиф, С. Ә. Ширвани, Сабир, Сәһһәт һаггында мәгаләләри Шаигин һәлә 1912-чи илдә чап олунмуш «Күлзар» китабындан көтүрүлмүшдүр. Һәмин мәгаләләр о заман Азәрбајчан әдәбијјатшүнаслығында бу бөјүк сәнәткарлар һаггында сөзүн һәгиги мә'насында бармагла сајылачаг гәдәр азачыг мәтбу мәнбәләрдән иди. Онун «Сәһһәт тәхәллүс Мирзә Аббасгулу Меһдизадәнин тәрчүмеји-һалы» адлы мәгаләси исә үмумијјәтлә А. Сәһһәтин о вахтадәк чап олунмуш илк елми биографијасыдыр. Истәр бу мәгаләләр, истәрсә дә «М. Ф. Ахундов һаггында мулаһизәләрим»(1924), «Мәһәммәд Һади Әбдүлсәлимзадә» (1924), «Чавидин «Иблис»нам һаиләси һаггында дујғуларым» (1925), «М. Ф. Ахундовун «Алданмыш кәвакиб»и һаггында мулаһизәләрим» (1925) мәгаләләри һәмин көркәмли әдәби сималара, онларын адлары чәкилән әсәрләринә даир сонралар кениш ахтарышлар апармыш тәдгигатчыларымызын иснад етдији ән мө'тәбәр мәнбәләр кими әһәмијјәтлидир.

Бөјүк Сабирин вахтилә өз әли илә јазыб Шаигә көндәрдији фактлар әсасында елми ардычыллыг вә дәгигликлә ишләнмиш «Мирзә Әләкбәр Сабирин тәрчүмеји-һалы» мәгаләсини ингилабдан әввәлки сабиршүнаслыгда анчаг А. Сәһһәтин мәшһур мәгаләләри илә мүгајисә етмәк олар. Шаигин тәвазөкарлыгла тәрчүмеји-һал адландырдығы бу мәгалә әслиндә Сабирин һәјат вә јарадычылыг јолуну әкс етдирән гијмәтли елми очеркдир. Һәмин очеркдә шаирин јарадычылығында «Молла Нәсрәддин» журналынын ојнадығы тарихи рола даир мулаһизәләри Шаигин әдәби просеси мүшаһидәләриндәки објективлији вә инчәлији тәкрар-тәкрар сүбут етмәкдәдир. О, 1906-чы илин баһарыны нәзәрдә тутараг јазырды: «Һәмин бу вахтларда иди ки, мөһтәрәм «Молла Нәсрәддин» журналы нәшрә башлады. Сабирин даһа чочугкән донмуш вә чәрәјана бир јол араја билмәјән тәб'и-сәлиминә «Молла Нәсрәддин» журналынын үслуб вә мәсләки чох ујду вә шаирин һиссијјати-гәлбијјәсини ојатмаға, тәб'и-шаиранәсини дадлы-дадлы охшамаға, әһвали-руһијјәсиндә фөвгәл'адәликләр вә башгалыглар төрәтмәјә башлады. Чохдан бәри донмуш вә мәчрасыны буламајан сәрчешмәји-тәб'и артыг мәчрасыны булмуш олдуғундан бир сејли-хурушан кими ахыб кетмәјә башлады. Даһа доғрусу, нә гәдәр киранбәһа бир көвһәр олдуғуну «Молла Нәсрәддин» гареләринә аз заманда танытды вә мәсләкиндә биринчилији газанды».

Шаиг Сабири халг ичәрисиндән чыхыб ону сызладан јараларла көјнәјән бир шаир кими гијмәтләндирир, шәхсән таныдығы бу әзиз адамын заһири көркәминдә, портретиндә дә сәнәткарын һәјаты илә ујғунлуг көрүрдү. «Сабирин дүһасында һаким олан үнсүр һәчвдир»—дејәндә шүбһәсиз, Шаиг сатираны нәзәрдә тутурду. Сүбут — Шаигин өзүнүн һәчв анлајышыдыр: «Сабир һәчви әски шаирләрин һәчвинә һеч дә бәнзәмәз. Тамамилә башга һәчв... Тәрзи-ифадәси кәскин, истеһзасы инчә, лакин нүфузедичидир». Шаиг Сабирин мәһз сатираларына әсасланараг онун әдәбијјатымызы гибтә едиләчәк бир һала кәтирдијини көстәрир, сәнәтинин новатор маһијјәтини јүксәк гијмәтләндирирди.

XX әср Азәрбајчан поезијасынын ән гүдрәтли ганадларындан бири олан фәч'и талели шаиримиз Мәһәммәд Һадини һәртәрәфли тәдгиг вә дәрк едән, онун исте'дадынын објектив гијмәтини верән, көрүшләриндәки мәһдудлуғун сәбәбләрини изаһ едән илк алим А. Шаиг олмушдур десәк, күман едирик ки, јанылмарыг: «О, бүтүн әскилијә гаршы үсјан едир, һагсызлыға гаршы мејдан охујур вә она илһам верән, ән зијадә севдији сәрбәстлији, һүрријјәти ше'рләриндә тәрәннүм едирди. Мүшкүлпәсәнд Һадинин кениш руһуна бу аләм дар кәлир, ону јыхмаг, парчаламаг, јериндә јени бир аләм, јени бир каинат јаратмаг үчүн чырпынырды. Лакин елмсизлији ону јүксәлмәк истәдији аләмдән ашағы дүшүрүр. О, ганадлары јаралы бир гартал кими сызлајыр, инләјир, кечмишлә-

риндән, устадындан вә өз ичзиндән ачы-ачы шикајәтә башлајыр». Бу сөзләр Һади јарадычылығынын ики китаб вәрәги һәчминдә бир мәгаләдә верилә биләчәк ән долғун сәчијјәсидир. Бурада елмсизлији сөзү хүсуси шәрһ тәләб едир. Бу сөзү ишләдәркән Шаиг заманына көрә јүксәк дәрәчәдә савада, билијә малик олан Һадинин ичтимаи һәјатын инкишаф истигамәтини, дөврүн апарычы сијаси гүввәсини көрә билмәдијини нәзәрдә тутурду. О шеји нәзәрдә тутурду ки, мүасири вә досту Сабир онлары ачыг-ајдын көрүр вә әсәрләриндә тәкрарсыз бир гүввәтлә әкс етдирирди.

* * *

Бешчилдлијин сон китабы әввәлдән ахырадәк А. Шаигин хатирәләрини вә мәктублашмаларыны әһатә едир. Ч. Мәммәдгулузадәнин «Хатиратым» Ә. Шыхлинскинин «Хатирәләрим», Һәмидә ханымын «Ч. Мәммәдгулузадә һаггында хатирәләрим», Әзиз Шәрифин «Кечмиш күнләрдән» әсәрләри, мүасирләринин М. Ә. Сабир вә Ч. Чабарлы һаггында хатирәләри, нәһајәт, С. Вурғуна һәср олунмуш «Галачагдыр дүнјада...» китабы биздә мемуар жанрынын гијмәтли нүмунәләридир. Хатирәләри вә мәктублашмалары Шаигин јүксәк дәрәчәдә мараглы, мәзмунлу вә зәнкин олан һәјат јолу, јорулмаг билмәдән сон күнләринәдәк давам етдирдији ичтимаи фәалијјәти вә чох гијмәтли шәхсијјәти үзәринә парлаг бир ишыг салыр. Алтмыш илә јахын давам едән бәдии јарадычылығы, мүәллимлији, ичтимаи фәалијјәти әрзиндә һәмишә халгла, онун һәјаты вә тәрәгги уғрунда мүбаризәси илә сых бағлы олан Шаигин хатирәләри вә мәктублашмалары ејни заманда Азәрбајчан әдәбијјаты, халг маарифи вә үмумән ичтимаи фикир тарихинин бир сыра вачиб мәсәләләрини даһа дәгиг вә ајдын тәсәввүр етмәјә имкан јарадыр. Мүасир нәсил бу хатирәләрин ојатдығы интибаһла Нәчәфбәј Вәзировун, Һәсәнбәј Зәрдабинин нурани сималарыны көрүр, халг сәадәти јолунда варлығыны әсиркәмәјән бу мүчаһидләрлә, онларын һәјатындан јени сәһифәләрлә таныш олур, бөјүк истеʼдад саһиби Мәһәммәд Һадинин фачиәсини јашајыр, кәләчәјин гүдрәтли сәнәткары Ч. Чаббарлынын өз илк әсәрләрини сыхыла-сыхыла мүәллими Абдулла Шаигә тәгдим етдијинин шаһиди олур.

Јаздығы вә алдығы мәктублардан сон чилддә верилмиш бәʼзи нүмунәләр А. Шаиги фәал ичтимаи хадим, нәчиб инсан, хејирхаһ дост, меһрибан аилә башчысы, сәмими ата кими характеризә едир. С. С. Ахундова, М. Ибраһимова, М. А. Дадашзадәјә, К. Ф. Нехорошова, Ә. Әлибәјлијә, Ј. М. Ланкутисә, нәһајәт, аилә үзвләринә, оғлу К. Талыбзадәјә мәктублары мәһз бу чүр тәʼсир бағышлајыр. Онун өз мүасири олан әдәбијјат вә мәдәнијјәт хадимләринә мәктубларындан тәәссүф ки, јалныз тәк-түк нүмунәләр галмышдыр. Лакин хошбәхтликдән онларын Шаигә мәктубларынын мүһүм бир гисми јашадығымыз күнләрә гәдәр кәлиб чыхмышдыр. А. Сәһһәтин, А. Сурун, Ф. Көчәрлинин, Һ. Чавидин, Т. Ш. Симургун, С. Вурғунун, М. Арифин Шаигә мәктубларыны онун әдәби вә педагожи фәалијјәтинин јүксәк гијмәтләндирилдији мөʼтәбәр мәнбәләр кими һәјәчансыз охумаг олмур. Вахтилә Шаигин тәләбәси олмуш мәшһур алим вә әдәбијјат тәнгидчиси М. Ариф һәлә 1946-чы илдә өз мүәллиминә дәрин сәмимијјәт дујғусу илә јазмышды: «Сизи јахындан танызанлар јаратдығыныз әсәрләрлә шәхсијјәтиниз арасында гәрибә бир ујғунлуг олдуғуну көрүрләр... Сиз өз мәʼнәви үлвијјәтинизлә надир адамсыныз. Сиз кәнч нәслимиз үчүн бир өрнәк олмаға лајигсиниз... Һејф ки, биздә һәлә зијалыларымызын һәјатыны вә көзәл хүсусијјәтләрини реал сурәтдә әкс етдирән романлар јохдур. Амма олачагдыр вә устад романчы гәләми Сизи, һеч шүбһәсиз, бир гәһрәман кими тәсвир едәчәкдир». Бу, билаваситә Шаигдән дәрс алмыш нәслин онун шәхсијјәтинә даир гәнаәтләринин ифадәсидир. Он ил сонра 1956-чы илдә, мартын 20-дә С. Вурғунун јаздығы мәктубда исә Шаигин бир јазычы кими әдәбијјат тарихиндә мөвгеји дүзкүн мүәјјән едилмишдир: «Сизин адыныз һәр бир азәрбајчанлы үчүн доғма вә әзиздир. Чүнки Сиз бүтүн өмрүнүз боју халгымызын ән нәчиб дујғуларыны, јүксәк һуманист әмәлләрини тәрәннүм едән көзәл бир сәнәткар, бөјүк бир инсан олмусунуз. Тарихин фыртыналары гојнунда јаратдығыныз бөјүк сосиализм мәдәнијјәтинин илк дастанларында сизин дә имзаныз вардыр». Бу сәтирләр совет дөврүнүн бөјүк сөз усталарындан олан халг шаири С. Вурғунун әлилә јазылмыш сон сәһифәләрдән бирИдир.

Шаигин бир сыра шеʼр вә һекајәләринин јазылмасындан, јахуд онларын илк нәшрләриндән он илләр кечдијинә бахмајараг, һәмин әсәрләр бу күн дә һафизәләрдә галмагда, нечә-нечә дәрсликләри, мәчмуәләри зинәтләндир-

мәкдә, јетишмәкдә олан јени-јени нәсилләрин тәрбијәсинә хидмәт көстәрмәкдәдир. Бунунла белә, охучуларын бөјүк әксәријјәти индијәдәк Шаиг јарадычылығынын һеч дә бүтүн нүмунәләри илә јахындан таныш олмаг имканы әлдә етмәмишди. Чүнки бу бешчилдлијә гәдәр мејданда олан нәшрләрин һеч бириндә әдибин әсәрләри бүтүнлүклә әһатә едилмәмишдир. Шаигин һәтта аз-чох мүкәммәл һесаб олунан ахырынчы үччилдлијинә дә (1957—1960) онларла ше'р, поема, пјес, һекајә дахил едилмәмиш, јазычынын елми әсәрләри, нәзәри вә публисист мәгаләләри, ширин хатирәләр силсиләси, еләчә дә мәктублашмалары бүтөв һалда нәшр олунмамышдыр.

Бешчилдлијин әдибин оғлу, Шаиг јарадычылығынын ән мө'тәбәр биличиләриндән олан Камал Талыбзадә тәртиб етмишдир. Филолокија елмләри доктору, профессор К. Талыбзадә классик әдәби ирсимизин тәдгиги вә нәшри саһәсиндә хејли иш көрмүшдүр. О, А. Шаигин мәнсуб олдуғу XX әср Азәрбајчан әдәбијјаты проблемләринин, хүсусән әдәби-нәзәри фикир тарихимизин, гаршылыглы әдәби әлагәләримизин өјрәнилмәси саһәсиндә гијмәтли монографијаларын мүәллифидир. («Аббас Сәһһәт», «Горки вә Азәрбајчан», «XX әср Азәрбајчан тәнгиди»). А. Сәһһәтин әсәрләринин 1950-чи илдә бир китабда, 1975—76-чы илләрдә исә ики китабда мејдана чыхмасы билаваситә К. Талыбзадәнин әмәјинин мәһсулудур. Өзүнүн гәләм јолдашлары илә бирликдә К. Талыбзадә С. Вурғун «Әсәрләри»нин бешинчи вә алтынчы чилдләринин (1972) тәртиби вә нәшри саһәсиндә сәмәрәли елми тәдгигат иши көрмүшдүр. Шаиг ирсинин тәртиби вә нәшри кими чидди елми һазырлыг, ишкүзарлыг вә һәссаслыг тәләб едән бир ишә К. Талыбзадә бөјүк мәһәббәтлә киришмиш вә өз вәзифәсинин өһдәсиндән мүвәффәгијјәтлә кәлмишдир.

Мә'лум олдуғу кими, Шаигин әсәрләри ингилабдан әввәл вә сонра мүхтәлиф гәзет вә журналларда дәрч олунмуш, нәшријјатларда китаблар шәклиндә бурахылмыш, дәрсликләрә салынмыш, театрларда тамашаја гојулмуш, бә'зи һалларда һаглы, бир сыра һалларда исә лүзумсуз редактор вә режиссор мүдахиләләринә мә'руз галмышдыр. Шәхсән кördүјүмүз әлјазмалары сүбут едир ки, јарадычылығына гаршы сон дәрәчә тәләбкар олан әдиб өзү дә әсәрләринин үзәриндә дөнә-дөнә ишләмиш, мүхтәлиф илләрдә онлары чапа вердикчә дүзәлишләр етмишдир. Бүтүн бунлара көрә дә Шаигин архивиндә галан, Әлјазмалары фондунда горунан чохлу автографлары, макина јазылары, чап вариантлары, редактор нүсхәләри, мүәллиф дүзәлишләри вә с. әсасында бу әсәрләрин ән дүзкүн, оптимал мәтнини тәдгиг едиб ортаја чыхармаға бөјүк еһтијач вар иди. Тәртибчи ағыр зәһмәт, узунмүддәтли ахтарышлар тәләб едән бу нәшри елми-тәнгиди мәтн адландырмамышдыр. Бунунла белә, Шаигин әсәрләри күллијјатынын кәләчәкдә мүтләг чап едиләчәк елми тәнгиди мәтни үчүн бешчилдлик әсаслы бир зәминдир. Бешчилдлијин тәртибиндә рәһбәр тутулмуш елми-методолокжи принсипләр, Шаиг әсәрләринин јазылма вә илк нәшр тарихләринин мүәјјән едилмәси, зәрури һалларда верилән нүсхә фәргләри бу фикри бир даһа тәсдиг етмәкдәдир.

А. Шаигин 1908-чи илдә јаздығы «Јад ет!» ше'риндә дејилир:

...Вәгтаки бу шаури-вәтәндән
Дүнјада нә из галар, нә бир нам.
Үздүкчә сәадәт ичрә шән-шән,
Сүрдүкчә дәмадәм өмрү хошкам,
Јад ет мәни, гаибанә јад ет!

Азад кәләчәјә бөјүк үмидин сәмими ифадәси олан бу ше'рдә Шаиг истәјирди ки, азадлыг нуру парлајанда доғма јурдунун вәтәндашлары ону да гаибанә јад етсинләр. Бу бешчилдлик көзәл сәнәткарын, бөјүк мүәллимин, мүәллимләр мүәллиминин јад едилмәсинә ән бөјүк сүбут дејилми? Лакин курсивлә вердијимиз мисралары јазаркән тәвазөкар Шаиг нә гәдәр јанылырмыш! Үзүмүзү онун үрәкләрдә һәмишә нурани галан образына, әбәдијјәт кәсб едән руһуна тутуб дејирик: Әзиз Шаиг! Вәтәнининдә изин дә вар, намын да! Изин—мүнтәзәм дәрч олунан әсәрләриндә, ојнанан пјесләриндә, балаларын додагларындакы нәғмәләрдәдир. Намын, јә'ни адын исә ону ифтихарла дашыјан мүәссисәләрдә, хијабанларда, китабханаларда, мәктәбләрдә, мәдәнијјәт очагларындадыр.

1980

Вәли Нәбиjев

ҮНВАНА ЧАТМАЈАН МӘКТУБ

(А. Шаигин «Мәктуб јетишмәди» һекајәсинин үслуб хүсусиjјәтләринә аид гејдләр)

Мүасир инсан вә онун фачиәси! А. Шаиг нәсринин әсас мөвзусуну, мәркәзи проблемини бу сөзләрлә ифадә етмәк олар. «Инсанларын тарихи фачиәси» вә һал-һазыркы фачиәси, «Бир сәркүзәшти-хунин», «Дад истибдаддан» — онлар (романтикләр — В. Н.) ән чох бу фачиәләрдән јазырдылар. А. Шаиг исә нәср әсәрләриндә инсанларын тарихи фачиәсиндән дејил, даһа чох «һал-һазыркы фачиәсиндән» јазмағы үстүн тутмушдур. Мүасир мөвзулара мүрачиәт — мәһз бу чәһәт онун нәсрини реалист нәсрә јахынлашдырдығы кими, романтизмин башга нүмајәндәләриндән фәргләнмәсиндә дә әсас амилләрдән бири олмушдур. Романтик тутумлу фәлсәфи-естетик мөвгејин мүасир мөвзуларла, реал һәјат фактларына истинад етмәклә ифадәси А. Шаиг нәсринә орижиналлыг кәтирмиш, онун бир сәнәткар кими фәрди үслубунун формалашмасында, өзүнәмәхсус чизкиләрлә мејдана чыхмасында һәлледичи рол ојнамышдыр. Буна көрә дә А. Шаигин ваһид лирик-романтик пафоса малик олан һекајә, повест вә романларыны идеја-мәзмун, бәдии-структур бахымындан арашдырдыгда романтизмин поетикасына мәхсус зәнкин үслуб хүсусиjјәтләри илә гаршылашырыг.

1908-чи илдә јазылмыш «Мәктуб јетишмәди» һекајәси бу хүсусиjјәтләри ајдын тәсәввүр етмәк үчүн характерик нүмунәдир.

Биз «Мәктуб јетишмәди» һекајәсинин јалныз бәдии структуру, даһа чох исә тәһкијәнин характери вә бунунла бағлы бә'зи үслуб хүсусиjјәтләри үзәриндә дајаначағыг. Чүнки бу, јазычынын бәдии нәсринин маһиjјәтини, идеја-естетик мәзмунуну, үслуб хүсусиjјәтләрини дүзкүн баша дүшмәк үчүн принсипиал нәзәри-елми әһәмиjјәтә маликдир.

Һекајә белә башланыр:

«Гышын дондуручу бир күнү иди. Сојуг гылынч кими кәсирди. Көјләр матәмлиләр кими гара чаршаба бүрүнмүш, дағлар, чөлләр ағ кәфәнлә өртүлмүшдү. Күчәләрдә кома-кома дуран гарлар үзәриндә гарғалар горхаг бахышларла кәзинирди. Ғалын палто, исти палтар кејинмиш адамлар бәзәкли вә исти мәнзилләриндән чыхыб пијада, ја арабалар ичиндә раһат-раһат күчәләрдән кечирдиләр. Бу дондуручу гыш, бу сәрт сојуг онлар үчүн әјләнчәдән башга бир шеј дејилди.

Дүнјада бүтүн сәфаләт вә фәлакәт јалныз инсанлығын јохсул гисминә нәсиб имиш![1]».

Һекајәнин бәдии експозисијасы, јухарыда кәтирилән нарчадан көрүндүјү кими, тәбиәтин сәрт дөврүнүн—гышын тәсвириндән вә лирик-сентиментал мәзмунлу позитив рич'әтдән ибарәтдир. Бәдии мүгәддимә үчүн тәбиәт лөвһәсинин, һәм дә мәһз гарлы, шахталы гышын сечилмәси тәсадүфи дејил. Бу сонра тәсвир олуначаг әһвалатын характерини, гәһрәманын сосиал-игтисади вәзиjјәтини габагчадан хәбәр верир, шәртләндирир.

Мә'лумдур ки, пејзаж, тәбиәт предметләри (гүруб чағы, пајыз фәсли, тәбиәтин гыш дөврү, баһар вахты вә с.) романтик әдәбиjјатын тез-тез мүрачиәт етдији, бәдии тәсвирдә бол-бол фајдаландығы васитәләрдәндир. Романтикләр һәмишә ичтимаи һәјаты, чәмиjјәт һадисәләрини, гәһрәманларын әһвали-руһиjјәсини, фачиәли вәзиjјәтини вә арзуларыны тәсвир етмәк үчүн тәбиәт һадисә вә предметләриндән бәдии сәчиjјәләндирмә үсулу кими истифадә етмишләр. Пејзаж романтик тәсвирдә даһа чох гәһрәманын вә онун мәнсуб олдуғу ичтимаи групун мөвчуд вәзиjјәти илә вәһдәтдә, чәмиjјәтин «јухары» тәбәгәләринин мәишәти, јашајыш тәрзи илә зиддиjјәтдә верилир. «Мәктуб јетишмәди» һекајәсинин киришиндә тәсвир едилмиш гыш вә һекајә гәһрәманынын психолокијасынын, һәмчинин јазычы идејасынын ачылышы үчүн истифадә олунмуш башга бир тәбиәт лөвһәси—баһар буна көзәл мисалдыр. Мә'лум олдуғу кими, гыш вә баһар романтик әдәбиjјатын, о чүмләдән романтик нәсрин поетикасында вә үслубунда чох мүһүм јер тутан символик образлардыр: Гыш керчәк һәјат, баһар исә естетик идеалдыр. Ачлыг, сәфаләт, фәлакәт кәтирән гыш

---

[1] М. Чәфәр. Сечилмиш әсәрләр, 2 чилддә, II. ч., Азәрнәшр. Бакы, 1974, сәһ. 18.

[1] А. Шаиг. Әсәрләри, 5 чилддә, I ч., Азәрнәшр, Бакы, 1966, сәһ. 3. (Бундан сонра һекајәдән ситатлар бу нәшрдән кәтириләчәкдир — мүәллиф).

318—14

jохсулларын нәсиби, күллү-чичәкли, «руһлары, үрәкләри охшаjан» нәғмәли баһар исә арзуларыдыр. Бу да өз нөвбәсиндә тәһкиjәнин характеринин, аһәнкинин мүәjjәнләшмәсиндә мүһүм рол оjнаjыр. Беләки, тәбиәтлә jохсулларын вәзиjjәт үмумилиjиндән доған гәмли, кәдәрли руһ варлы вә тәбиәт арасындакы зиддиjjәтдә сахланан, ифадә олунан е'тираз интонасиjасы илә бирләшәрәк тәһкиjәдә лирик-сентиментал, романтик башланғычы шәртләндирир.

Әкәр һекаjәнин киришинә дил материалы, бәдии тәсвир васитәләри бахымындан да јанашсаг, тәсвир үчүн сечилмиш сөзләрин, ишләдилмиш бәнзәтмәләрин бәдии естетик јүкүндәки тәзады вә бу тәзадын доғурдуғу гәмли аһәнки асанлыгла мүшаһидә едә биләрик. Мәтнә нәзәр салаг:

«Дондуручу» күн, «гылынч кими кәсән» соjуг, «матәмлиләр кими гара чаршаба бүрүнмүш» көj, «ағ кәфәнлә өртүлмүш» дағлар, чөлләр вә «галын палто, исти палтар кеjинмиш», «бәзәкли вә исти мәнзилләриндән чыхыб... раһат-раһат күчәләрдән кечән» адамлар. (оху: варлылар).

Көрүндүjү кими jазычы күн, көj, дағлар, чөлләр кими тәбиәт предметләрини онун өз инкишафындакы мүәjjән анында мәһз лирик-сентиментал тутумлу епитетләрлә тәсвир едәрәк, тәбиәти чәмиjjәтин варлы тәбәгәләринин jохсулларын ганы һесабына jаратдыглары зәнкин вә раһат jашаjыш тәрзинә гаршы гоjур вә буну тәбиәтин һармониjасынын позулмасы кими мә'наландырыр. Әлбәттә, бу мә'наландырма тәсвирин өзүндә дејил, естетик инкарда, идеалда ифадә олунур. Бурада тәзад билависитә «дондуручу гыш»ла, «галын палто», «исти палтар» вә «исти мәнзил» арасында дејил, гышын да дахил олдуғу «исти мәнзил» арасында дејил, гышын да дахил олдуғу

Романтик сәнәткар позулмуш һармониjаны «инсанлығын jохсул гисми» илә тәбиәтин сәрт дөврү арасында, бүтөвлүкдә «дүнjанын бүтүн сәфаләт вә фәлакәтләри» арасында тапыр, («Дүнjада бүтүн сәфаләт вә фәлакәт jалныз инсанлығын jохсул гисминә нәсиб имиш!») вә бу «һармониjаjа» е'тираз едир. Чүнки белә аһәнкдарлыг гејри-әхлагидир. Jазычы гејри-әхлаги һармониjанын јаранма мәнбәjини ахтардыгда чәмиjjәтин варлы тәбәгәләри илә гаршылашыр. Вә бу тәбәгә тәбиәтдә гејри-әхлаги һармониjа јаратдығы үчүн, сәфаләт вә фәлакәт төрәтдиjи үчүн инкар олунур.

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, варлы вә тәбиәт арасындакы зиддиjjәт, jохсулла тәбиәт арасында һармониjа А. Шаигин башга бир нәср әсәриндә—«Араз» романында да jени мәзмунда өз әксини тапараг jазычы идеjасынын бәдии ифадәсинә хидмәт етмишдир. Бу әсәрдә фәлсәфи-естетик фикрин ачылышы үчүн тәбиәтин артыг гыш дөврү дејил, баһар чағы бәдии тәсвирин предметинә чеврилир. Шушанын көзәл һавасы, күнәшин илыг нәфәси Аразын хәстәлиjини сағалтдығы, ону күндән-күнә күмраһлашдырдығы һалда, Аслан бәjә вә онун аиләсинә гәтиjjән тә'сир етмир. Бурада романтик сәнәткар артыг jохсулла тәбиәт арасында һармониjаны инкар дејил, тәсдиг едир. Варлы вә тәбиәт арасындакы зиддиjjәти сосиал-мә'нәви сәбәбләрдә, варлынын мәһз гејри-әхлаги варлылығында көрдүjүндән ону инкар едир вә һәм сосиалсиjаси, һәм дә биоложи өлүмә мәһкумлуғуну бәдии-фәлсәфи чәһәтдән әсасландырыр. Бу өлүмә мәһкумлуг Аслан бәjин оғлу Варисин өз варислик функсиjасыны jеринә jетирә билмәмәсиндә, өлүмүндә әjаниләшир. Аслан вариссиз галыр. Әкәр белә демәк мүмкүндүрсә, А с л а н (күч, ағыллы капиталист) Г а р ы ш г а j а («25 jашында 60 баһар кечирмиш мискин гумархана сакининә), нәһаjәт, Ө л ү м ә чеврилир. Беләликлә, тәбиәтин һармониjасы өз тәбиилик ганунлары әсасында jенидән бәрпа олунур.

Нәһаjәт, jухарыда дејиләнләрдән белә бир үмуми нәтичә чыхармаг олар ки, «Мәктуб jетишмәди» һекаjәсинин мүгәддимәси бүтөвлүкдә әсәрин идеjа-бәдии хүсусиjjәтләрини дүзкүн мүәjjәнләшдирмәк, башлыча мәзиjjәтләрини тапыб үзә чыхармаг үчүн ачар ролуну оjнаjыр. Бу мүгәддимә А. Шаигин реал һәjат фактларына һансы мөвгедән jанашдығыны аjдынлашдырыр. Мә'лум олур ки, тәсвир олуначаг әһвалат, реал һәjат лөвһәси мөвчуд һәjатын фәлакәтли, еjбәчәр тәрәфини әкс етдирмәклә бәдии мүгәддимәдә ифадә олунан jазычы идеjасынын, романтик сәнәткар һуманизми илә шәртләнән фәлсәфи-естетик фикрин бәдии тәсдигинә хидмәт едәчәкдир.

Романтикләрә көрә, әсл сәнәт әсәри jалныз о әсәрдир ки, «инсанлығa, вәтәндашлара букүнкү мәишәтин, мүнасибәтләрин, күзәранын, әхлаг, адәт вә ән'әнәләрин чиркин олдуғуну сүбут едиб, инсанлығы парлаг кәләчәjә

доғру сәсләсин»[1]. Белә бир фәлсәфи-естетик мөвгедә дуран романтикләр дә керчәклијин факт вә һадисәләринә мүрачиәт етдикдә «анчаг мөвчуд һәјатда олан ејбәчәрликләри, фәлакәтләри, әдаләтсизлији көрүр, көстәрирдиләр»[2].

«Мәктуб јетишмәди» һекајәсиндә керчәклијин фәлакәтли, әдаләтсиз, ејбәчәр тәрәфләри нечә вә һансы васитәләрлә экс етдирилмишдир?

Јазычы бу мәгсәдлә мүасир һәјатдан типик бир һадисә көтүрмүш вә ону ики епизодда әјаниләшдирмишдир. Биринчи епизодун мәзмунуну, Гурбанын Молла Фәрзәлијә, мәктуб јаздырмасы тәшкил едир. Бурада әсас мәгсәд мадди јохсуллуғун өзүнү үмуми тәзаһүрләри вә конкрет дашыјычылары илә бирликдә тәсвир етмәк, јохсулун мә'нәви аләминин јохсуллуға зидд маһијјәтини ачмагдан ибарәтдир. Бунун үчүн «иранлы»[3] фәһлә Гурбан бәдии тәсвирин предмети кими сечилир вә онун јохсул вәзијјәти, мә'нәвијјат зәнкинлији, тәбиәтән сафлығы тәһкијәнин үмуми ахарында мүхтәлиф деталлар васитәсилә үзә чыхараг јазычы гајәсинин бәдии тәсдигинә чеврилир. Лакин бу епизодда һәлә фәлсәфи-естетик фикрин јалныз бир тәрәфи бәдии шәкилдә өз тәсдигини тапыр. Јохсуллуғун фәлакәтли нәтичәләри, бу фәлакәти доғуран ичтимаи әдаләтсизлик исә һекајәнин икинчи епизодунда тәсвир олунмушдур.

Әсәрин биринчи епизодунда тәһкијәнин характериндә ики чәһәт хүсусилә габарыг нәзәрә чарпыр. О јердә ки, јазычы реал һәјат фактыны (Гурбанын мәктуб јаздырмасы) тәсвир едир, орада мүәллиф нитги илә образларын нитги арасында фәрг ајдын көрүнүр. Бурада јазычы јалныз тәсвир едир вә сечилмиш сөзләрдә, ифадәләрдә тенденсија, ачыг мүнасибәт, демәк олар ки, јохдур. Вә белә сәһнәләрдә, белә ситуасијаларда сурәтләр өзүнәмәхсус шәкилдә фәрди хүсусијјәтләри илә көрүнүрләр. Кичик бир детала диггәт едәк: Молла Фәрзәли дә, Гурбан да «һәмјерли» мә'насыны верән сөзү «һәмшәри» кими, мүәллиф исә «һәмшәһәрли» кими ишләдир. Јахуд, Гурбан образындакы фәрдилији, шәрг колоритини онун нитгиндә көрмәк чәтин дејил, Молла Фәрзәлинин: «һәмшәри, зәр-

[1] Мәммәд Чәфәр. Сечилмиш әсәрләри, 2 чилддә, II ч., сәһ. 18.
[2] Јенә орада.
[3] Чәнуби азәрбајчанлы — *ред.*

фин үзү кимин адына олачаг?» суалына о, «Молла, јаз ки, Гурбанын ушагларынын анасына јетишәчәк»[1] чавабыны верир. Бәли, Гурбан јалныз белә чаваб верә биләрди. Әкәр бу суал Мәһәммәдһәсән әмидән тутмуш уста Зејнала, уста Ағабалаја вә үмумијјәтлә Мәһәммәд үммәтинә тапынан һәр һансы бир фанатик мүсәлмана верилсәјди, о, мәһз белә чаваб верә биләрди:

— «Молла, јаз ки, ...ушагларын анасына јетишәчәк».

Јазылмыш мәктубун мәзмунунда өз аиләсинә, ушагларына гырылмаз телләрлә бағлы олан саф, тәмизтәбиәтли сәмими вә хејирхаһ бир инсанын — јохсул Гурбанын мә'нәви зәнкинлији илә гаршылашырыг:

— «Молла, әввәлчә мәндән ушагларын анасына салам јаз, — деди, — јаз ки, Анаханымын, Мәмишин көзләриндән мәним әвәзимдән өпсүн, онлардан көз-гулаг олсун. Сонра јаз ки, мән дә шүкүр аллаһа, сағ вә саламатам, Гуламрза илә сизә 15 манат көндәрдим. Бајрамгабағы јенә көндәрәчәјәм; ушаглар корлуг чәкмәсинләр, өзүм дә јазын ахыр ајында кәләчәјәм».

— «Молла, Гуламһүсејнә дә салам јаз, — деди, — јаз ки, мән кәлинчә ушаглардан көз-гулаг олсун, јазсын көрүм бизим гызыл инәк дурурму? Қор јабыны сатыб, ја јох? Бир дә јаз ки, кәләндә Анаханыма күллү-күллү дәсмал, Мәмишә дә гырмызы көјнәк кәтирәчәјәм»[2].

Бу мәктубда нитги «касыб» бир фәһлә тәрәфиндән дејилмиш пәракәндә сөзләрин, бир аз да мәнтигсиз чүмләләрин архасындакы лал дујғуларын тәлатүмү, мәһрәманә һисләрин гајнарында јаныб-говрулан бир инсан гәлбинин һәсрәт дөјүнтүләри... адамы һәјәчанландырыр, гүссәләндирир.

Бу һиссәдә тәһкијәнин үмуми ахары лирик-емосионал аһәнклә шәртләнмишдир. Образларын фәрди нитгинин вә мүәллиф манерасынын вәһдәти бу үмуми аһәнклә мүшајиәт олунур.

Беләликлә, әввәлки фикримизә гајыдараг бир даһа тәкрар едирик ки, А. Шаиг билаваситә реал һәјат сәһнәсини тәсвир едәркән образларын нитгинә, данышыг әдасына хүсуси фикир верир, онлары фәрди, өзүнәмәхсус хүсусијјәтләри илә тәсвир етмәјә чалышыр. Лакин о јердә ки, јазычы образларын дахили аләминин тәсвиринә,

[1] Абдулла Шаиг. Әсәрләри, 5 чилддә, I ч. сәһ. 5.
[2] Јенә орада, сәһ. 3—4.

аналитик-психоложи тәһлилә кечир, бурада артыг мүәллиф нитги илә образын нитги арасында демәк олар ки, фәрг галмыр: Јазычы сурәтин дахили нитгини фәрдиләшдирмәјә, колоритләшдирмәјә мејл етмир вә әслиндә буна еһтијач да дујмур. Чүнки белә ситуасијалар мүәллиф фикринин, романтик сәнәткарын ирәли сүрдүјү идејанын, долајы јолла дејил, билаваситә ачылышына хидмәт едир. Јазычы өз гәһрәманынын мәктубла бағлы ассосиатив дүшүнчәләрини белә тәсвир едир: (Гурбан) Јолда јеријәркән дүшүнүрдү: «Әчәб бәхтәвәр адамдыр (Гуламрза нәзәрдә тутулур — В. Н.) инди кедиб балаларыны көрәчәк, күлфәтинә, елинә, обасына говушачагдыр. Ох... бир-ики ај сонра оралар нә көзәл олачаг. Чөлләр, дағлар јамјашыл олачаг, чичәкләр ачачаг, ағачлар јарпаглајачаг, илк баһарын елчиләри олан гарангуш, сығырчын вә лејләк сүрү-сүрү дөнүб јуваларыны тикәчәк, сәһәр вә ахшам ширин-ширин нәғмәләрлә руһлары, үрәкләри охшајачаглар. Һәр јердә әкин вә бостан ишләри башланачаг, балыгчылар чајлардан вә көлләрдән балыг овлајачаг. Аһ, мәни бу көзәлликләрә, ев-ешијимә, ушагларыма һәсрәт гојан касыблыг!»[1].

Гәһрәманын психолокијасынын ачылмасына хидмәт едән бу дахили монологдакы кәдәрли аһәнк, лиризм, һәр шејдән әввәл, Гурбанын вәтән һәсрәтиндән, севимли аиләсинә, елинә-обасына говушмаг истәјиндән вә бу истәјин мүәјјән дөвр үчүн әлчатмазлығындан доғур. Јазычы Гурбанын доғма торпаға, аиләсинә, ушагларына бағлылығыны тәһкијәнин лирик-романтик аһәнки илә ифадә етмишдир. Лакин бу аһәнк образын фәрдиләшдирилмиш нитгиндән дејил, мүәллифин өз мөвгејиндән сүзүлүб чыхыр. Тәсадүфи дејил ки, бундан сонра кәлән әһвалатын ачыг тенденсијалы мүәллиф нәгли өз характеринә көрә образын нитгиндән һеч нә илә фәргләнмир, даһа доғрусу, гәһрәманын дахили монологу јазычынын фәлсәфи-естетик мөвгејинә табе етдирилдијиндән фәрдилик хүсусијјәтини итирир вә мүәллиф нитгилә ејниләшир. Бурада мүәллиф нитгинин ахары беләдир:

«Бу кәдәрли дүшүнчә Гурбанын вүчудунун һәр саһәсинә сүр'әтлә јајылараг, бүтүн бәдәнини титрәтди. Дахилиндә әзичи бир сызылты дујду. Гәлби санки бир ан дајанды. Артыг дизләриндә тагәт, вүчудунда гүввәт галмамышды. О, ајаглары алтында хышылдајан гарын үзәринә бирдән-бирә үзүгојлу дүшдү; өлкүн вә үзкүн һалда башыны галдырды. **Габағында издиһамы јарыб кечән арабалары, исти палтарлы, шән сифәтли (!) инсанлары, о гајнар һәјат саһәсини (!) гәзәбли нәзәрләрлә сүздү, биихтијар сојуг додагларындан бүтүн изтираб вә кәдәрләринә тәрчүман олан «оф» учду,** өзүнү доғрулдараг дүшдүјү јердән галхды. Тез әлини гојнуна сохду вә мәктубу **јаныг үрәји** (!) үзәринә сыхараг јериди (курсив бизимдир. В. Н.)[1].

Көрүндүјү кими, тәһкијәдә Гурбанын дахили нитги илә әһвалатын мүәллиф нәгли арасында елә бир чидди фәрг јохдур. «Исти палтарлы, шән сифәтли инсанлар» (оху: варлылар), «гајнар һәјат саһәси» вә јохсулун «гәзәбли нәзәрләри», «сојуг додаглары», «јаныг үрәји...» Сечилмиш епитетләрин мә'на тутумундакы экслик көз габағындадыр.

Беләликлә, һекајәнин биринчи епизодунда романтик сәнәткарын ичтимаи һәјатдакы әдаләтсизлији, ејбәчәрлији көстәрмәк нијјәти јохсуллуғун вә онун типик нүмајәндәси Гурбанын һәм үмумсинфи, һәм дә фәрди-психоложи тәбиәтинин романтизмә хас реаллыгла тәсвириндә әјаниләшир. Биз бурада лирик-романтик аһәнклә шәртләнән тәһкијәнин үмуми ахарында мүәллиф вә образ нитгинин икили характери илә гаршылашырыг. Әввәлдә гејд етдијимиз кими, бу епизодда јазычы идејасынын јалныз бир тәрәфи өз бәдии әксини тапараг, маһијјәтин даһа конкрет ачылышы үчүн зәмин һазырлајыр. Јохсуллуғун фәлакәтли нәтичәләри вә бу фәлакәти доғуран сәбәбләр исә һекајәнин икинчи епизодунда јығчам шәкилдә экс етдирилмишдир.

Әһвалатын нәглинә тәһкијәнин ахары бахымындан јанашанда бурада да бир мәсәлә — образларын нитгиндәки рупор функсијасы вә фәрдилик мәсәләси диггәти даһа чох чәлб едир. Әкәр биринчи епизодда рупорлашманы дахили монологун тәсвириндә (Гурбанын ассосиатив дүшүнчәләри) көрмүшдүксә, бурада ону диалогда (Сәфәр вә Һачы Гулунун мүкалимәси) мүшаһидә едирик.

Сәфәр, онларын зәһмәт һаггыны артырмаг хаһишини (тәләбини јох, мәһз хаһишини. Бу хаһишин мәзмунуну Гурбанын Мөлла Фәрзәли илә сөһбәтиндә вә Танрывер-

[1] Абдулла Шаиг. Әсәрләри, I ч., сәһ. 5.

[1] Абдулла Шаиг. Әсәрләри, 1 ч., сәһ. 5.

динин јалварышларында ајдын көрмәк олар) һеч вәчһлә гәбул етмәк истәмәјән, бундан бәрк гәзәбләнән Һачы Гулуја дејир:

— «Бах, бу јерләрин һәр кушәсинә ајаг бассан, һәр овуч торпағына газма вурсан, ишчи сүмүјү көрәрсән, ишчи фәрјады ешидәрсән. Бу уча евләрдә, исти отагларда наз-не'мәт ичиндә јашајан...

Һачы Гулу Сәфәрин сөзүнү кәсиб, ајагларыны јерә чырпараг бағыра-бағыра:

— Чаныныз чыхсын,—деди,—пул газанмаг асандыр? Сиз чаныныздан кечирсиниз, биз дә әтәк-әтәк пулумуздан»[1].

Бурада Сәфәрин нитги Сәфәр кими бир фәһләнин дејил, дөврүн зиддијјәтләрини, истисмар вә зүлмү көрән вә буну үмуми шәкилдә, даһа чох бир маарифчи кими дүзкүн гијмәтләндирән габагчыл зијалынын данышығына бәнзәјир вә бир фәһлә кими онун нитгиндә һеч бир фәрди чәһәт көрүнмүр. Һачы Гулунун да лексиконунда она мәхсус ифадә тәрзи анчаг биринчи чүмләдә үзә чыхыр («Чаныныз чыхсын, — деди, — пул газанмаг асандыр?»). Икинчи чүмлә исә һеч бир фәрди хүсусијјәти илә сечилмир вә јалныз үмумсинфи мөвгејин ифадәсинә хидмәт едир.

Көрүндүјү кими, бу ситуасијада һәр ики сурәт фәрди, өзүнәмәхсус шәкилдә дејил, мәһз мәнсуб олдуглары ичтимаи зүмрәнин рупору кими чыхыш едир. Буна көрә дә дејилмиш фикирләр мүстәгим, бирбаша вә чылпаг шәкилдәдир.

Тәһкијәнин характериндә мүшаһидә етдијимиз икинчи чәһәт образларын нитгиндә фәрдилијин күчлү олмасыдыр. Мәсәлән, Һачы Гулу сурәтини көтүрәк: чәмиси бир сәһифәдән бир аз чох олан бу епизодда јазычы Һачы Гулунун характерини ачмаг үчүн ону үч бәдии ситуасијадан кечирир.

Биринчи ситуасија Һачы Гулунун фәһләләрлә «сөһбәти»дир. Бурада биз онун һәм фәрди хүсусијјәтләри, һәм дә үмумсинфи характери илә таныш олуруг. Бу ситуасијада амиранәлик, гәзәбли-тәһгиредичи тон кобудлуг, сөјүш онун нитгини характеризә едән әсас чәһәтләрдир.

Икинчи ситуасијада гујунун фонтан вурмасы әрәфәсиндә Һачы Гулунун кечирдији психоложи вәзијјәт тәс-

[1] Абдулла Шаиг. Әсәрләри, 5 чилддә, 1 ч., сәһ. 6.

вир олунмушдур. Јазычы бу аны белә тәсвир едир: «Һачы Гулу бир шеј ешитмирмиш кими, горха-горха гујунун ағзына кәлди вә еһтијатла гујунун јанына узаныб диггәтлә бахды. Бирдән-бирә көзләриндә, үзүндә дашгын бир севинч гығылчымлары, додагларында мәмнунијјәти андыран бир тәбәссүм олдуғу һалда уча сәслә:

— Чешмәнин башы ачылды, јаваш-јаваш нефт гајнајыр — деди»[1].

Көрүндүјү кими, Һачы Гулунун характеринин башга бир чәһәти сәрвәт һәрислији, пул јығмаг, капитал топламаг кими синфи инстинкти бу психоложи анын тәсвириндә ачылыб үзә чыхыр.

Үчүнчү ситуасија артыг Һачынын вә үмумијјәтлә «јаман адам»ларын вар-дөвләти һансы васитәләрлә газандығынын реал нәтичәсиндән, өз ханиманыны «ишчи сүмүкләри» үзәриндә нечә гурдуғунун бәдии тәсвириндән ибарәтдир.

Бу ситуасијада үмумсинфи хүсусијјәт — пула е'тигад, пулун гүдрәтинә инам ики ијирмибешлик шәклиндә бәдии чәһәтдән реаллашыр. Һачы Гулунун фәрди, өзүнәмәхсус хүсусијјәти исә пулун күчүнү «тәчрүбәдә сынагдан кечирмәк» васитәләриндә — ширникдирмә, јағлы дил үсулларында үзә чыхыр: Һачы Гулу, Танрывердинин: «Һачы, Гурбанын мејити гујуда галачаг?» вә Сәфәрин: «Аға, бәс палтары нә олачаг?» — суалларыны ешидәндә бир буржуа кими капитал дүнјасынын ән күчлү гүввәсинә — пула әл атыр. О, өзләрини пулла ала билдији фәһләләрин вичданыны да пулла ала биләчәјинә гәтијјән шүбһә етмир вә ики ијирмибешлик Һачынын «фәлсәфәсини» доғрулдур, мәһз бу ики ијирмибешлик мадди јохсуллугдан әзаб чәкән Танрывердинин дә, Сәфәрин дә мә'нәви е'тиразыны боға билир.

Бу ситуасија һәм дә Сәфәрин «бу јерләрин һәр кушәсинә ајаг бассан, һәр овуч торпағына газма вурсан, ишчи сүмүјү көрәрсән» фикринин билаваситә тәсдигинә чеврилир: «Сәфәрин, «Аға, бәс палтары нә олачаг?» суалына Һачы: «Ону да буралардa бир јер газыб басдырын» — дејә чаваб верир.

Сәфәрин данышыг әдасындакы үсјанкарлыг руһу, Танрывердинин нитгиндәки јалварыш тону гујудан нефт

[1] Абдулла Шаиг. Әсәрләри, 5 чилддә, 1 ч., сәһ. 7.

чыхандан сонра сојуг, лагејд аһәнкә чеврилир. Бир аз әввәл Танрыверди беләданышырды:

— «Ај аға, — деди, — билирсән ки, гујунун инди чәтин вахтыдыр, әждаһа кими ағзыны ачыб гурбан истәјир. Инсаф да јахшы шејдир, ахы...»[1].

Танрывердинин нитгиндәки јалварыш тонуну сезмәк о гәдәр дә чәтин дејил. Әкәр Сәфәр бурадача онун сөзүнү кәсмәсәјди, јәгин ки, о, сонра белә дејәчәкди: «Ахы, бир чәтән күлфәтимиз вар, бары онлара јазығын кәлсин».

Белә јалварышлы нитг бир аз сонра «сојуг вә лагејд бир төвр»ә чеврилир. Бу аһәнк һәтта Танрывердинин мүрачиәт үсулуна да кечмишдир. Бир аз әввәл Һачы Гулуја, «аға» — дејә мүрачиәт едән Танрыверди гујуда нефт гајнајандан, үзә чыхандан сонра садәчә мүсәлман етикасына әмәл едәрәк она «Һачы» — дејә мүрачиәт едир. Лакин бу сојуг, лагејд аһәнкин ән дәрин гатларында һүзн гарышыг сонсуз кин, нифрәт вә гәзәб гајнамагдадыр. Бу, Танрывердинин: «Аллаһ өзү бағышласын, Гурбан да белә кетди», — дејә фәрјад гопармасында, Сәфәрин ишләтдији «аға» кәлмәсинин истеһзалы, кинли тутумунда, һәр икисинин: «Јазыг Гурбан, мәктуб јетишмәди» — дејә инләмәләриндә ајдын дујулур.

Һекајәнин икинчи епизодунда јазычы нәгл едилән һадисәнин кәркинлијини, драматизмини нәзәрә алараг тәһкијәни даһа чох диалоглар үзәриндә гурмушдур. Нәтичәдә вәзијјәтин өзүндән доған һүзнлү овгат вә драматизм бирләшәрәк тәһкијәдә лирик-сентиментал, романтикфәчи аһәнки шәртләндирмишдир. Әслиндә елә мәһз бу аһәнк һекајәнин үмуми пафосуну, апарычы үслуб истигамәтини тәшкил едир.

Нәһајәт, «Мәктуб јетишмәди» һекајәсиндә адлара да диггәт јетирсәк, романтизм естетикасынын принсипләринә бурада да әмәл едилдијини көрәрик. Һекајәнин әсас гәһрәманы Гурбанын адындакы символиклији изаһ етмәјә еһтијач јохдур. Һекајәдә ишләнән башга адлар да (Танрыверди, Сәфәр, Һачы Гулу) рәмзи мә'нададан хали дејил. Лакин бурада рәмзилик ујдурма адларла јох, тәбии мүсәлман адларынын өз символик тутуму илә шәртләнир. Үмумијјәтлә, әсәр вә гәһрәман адларынын сентименталлығы, символиклији А. Шаиг нәсринә хас олан хүсусијјәтдир. Мәсәлән, «Әзаб вә вичдан», «Мәктуб јетишмәди», «Көбәләк», Гурбан, Гулубәј, Иблис, Хәннас, Варис вә с. Бизчә, изаһа еһтијач јохдур.

«Мәктуб јетишмәди» һекајәси романтизмдә бәдии-естетик дашыјычыларын — реал вә идеалын нисбәти бахымындан да мараг доғурур. Һекајәдә һәјат фактларынын үмумиләшдирилмәси, типикләшдирилмәси вә колоритли тәсвири реал вә идеалын нисбәти бахымындан реалын фәаллығыны, идеалын пассивлијини шәртләндирәрәк, нәтичә е'тибары илә романтизмин инкар вә тәсдиг консепсијасында биринчи тәрәфин габарыглашмасына кәтириб чыхармышдыр. Бу да тәбиидир.

Үмумијјәтлә, Азәрбајчан романтик нәсринин хүсусијјәтләриндән бири будур ки, јазычы консепсијасынын реал вә идеал компонентләри бә'зән бир әсәрдә, бә'зән дә бирликдә көтүрүлмүш бир нечә әсәрдә реаллашыр, бәдии чәһәтдән әсасландырылыр. Буна көрә дә «Мәктуб јетишмәди» һекајәсиндә реал активдирсә, мәсәлән «Көч» һекајәсиндә идеал даһа габарыг, даһа фәалдыр.

Беләликлә, «Мәктуб јетишмәди» һекајәсинә аид бу гејдләр көстәрир ки, үмумијјәтлә, Абдулла Шаиг нәсринин биринчи дөврүнә (1905—1918) мәһз романтизмин естетик принсипләриндән чыхыш едәрәк јанашанда бу нәср даһа кучлу көрүнүр вә онун һәгиги маһијјәти дә јалныз бу заман үзә чыха билир.

1980

---

[1] Абдулла Шаиг. Әсәрләри 5 чилддә, I ч., сәһ. 6.

ГЕЈДЛӘР

ХАТИРӘЛӘР

Атабаба Мусаханлы Шаиг — шаир вә мүәллим

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 11—15.

1920—30-чу илләрдә тәнгидчи вә әдәбијјатшүнас кими фәалијјәт көстәрән Атабаба Мусаханлы (1905—1941) А. Шаигин севимли, исте'дадлы тәләбәләриндән олмушдур. Бир чох мәгалә вә дәрсликләрин мүәллифидир. Шаиг адына нүмунә мәктәбини битирмишдир.

«Түлкү вә хоруз» — «Түлкү һәччә кедир» мәнзум нағылынын илк ады белә олмушдур.

Әкрәм бәј — мәшһур түрк маарифчиси, јазычы вә шаири Маһмуд Әкрәм Рәчаизадәдир (1846—1913).

Сејид Һүсејн Абдулла Шаиг

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 24—26.

«Мәзлум кечәдә нишанлы бир гыз» — мисрасы илә башланан ше'рин ады «Нишанлы гыз»дыр (Әсәрләри, 2-чи чилд, Бакы, 1968, сәһ. 19). Илк дәфә «Һәгигәт» гәзетиндә нәшр олунмушдур (4 јанвар 1910, № 3).

«Шаир вә гадын» — мәнзум пјес илк дәфә «Ачыг сөз» гәзетиндә нәшр едилмишдир (8, 13 март 1916, № 130, 131)

Вәли Һачыоғлу Шаиг — вәзифәшүнас

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 19—21. Хатирә «В» имзасы илә нәшр едилмишдир. Шаиг адына нүмунә мәктәбинин мә'зунларынын мә'луматына көрә һәмин јазы узун мүддәт республикамызда тәрчүмә илә мәшғул олан Вәли Һачыоғлуна мәхсусдур.

Салеһ Салајев Талыбзадә Абдулла Шаиг

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 7—9. Хатирә «Салеһ» имзасы илә нәшр едилмишдир. Шаиг адына нүмунә мәктәбинин мә'зунларындан олан Салеһ Салајев һазырда «Азәрнәшр»дә чалышыр. Республиканын танынмыш нәшријјат ишчиләриндәндир.

А. Шаигин гардашы Јусиф Талыбзадә бир чох бәдии әсәрләрини «Јусиф Зија» тәхәллүсү илә јазмышдыр.

«Күлзар» (1912), «Мүнтәхәбат» (1919), «Түрк чәләнки» (1919), «Милли гираәт» (1919), «Түрк әдәбијјаты» (1920) А. Шаигин мүхтәлиф илләрдә нәшр олунмуш дәрсликләриндәндир.

Меһди Һүсејн Бөјүк һәјат

«Әдәбијјат гәзети», 22 јанвар 1946, № 2.

Хатирәнин варианты «Абдулла Шаиг» ады илә «Правда» гәзетиндә нәшр едилмишдир (23 јанвар 1946, № 20). А. Шаигин ССРИ

Али Советинә депутатлыға намизәд верилмәси мүнасибәтилә јазылмышдыр. Меһди Һүсејн А. Шаигин тәләбәләриндән олмушдур.

«Бу јерләрин солтаныдыр чобанлар «...мисрасы А. Шаигин «Дағлар султаны» ше'риндәндир.

Кәрим баба, Ајрым гызы — А. Шаигин «Көч» әсәринин сурәтләридир.

«О, романларынын бириндә Азәрбајчан фәһләсини көстәрир» — «Араз» романы нәзәрдә тутулур.

Мәммәд Ариф Һөрмәтли Шаиг мүәллим

А. Шаигин Ленин ордени алмасы мүнасибәтилә јазылмышдыр. 28 феврал 1946-чы илдә јазылмыш мәктубун әсли Азәрбајчан ССР Мәркәзи Дөвләт әдәбијјат вә инчәсәнәт архивиндә, әдибин шәхси фондунда сахланыр (фонд № 126, сијаһы 2, говлуг 126). Илк дәфә «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә нәшр олунмушдур (8 мај 1971-чи ил).

Сүлејман Рустәм Бөјүк мәһәббәт саһиби

«Азәрбајчан мүәллими» гәзети, 22 март 1956-чы ил, А. Шаигин 75 иллији мүнасибәтилә јазылмышдыр.

«Нүмунә мәктәби» — «Шаиг адына Нүмунә мәктәби» адланырды. Индики Дадаш Бүнјадзадә адына Халг Тәсәррүфаты институтунун бинасынын биринчи мәртәбәсиндә јерләширди. Мүдири Гафур Әфәндизадә иди. Али мәктәбләр үчүн тәләбәләр һазырлајан бу тәдрис очағынын әсасыны А. Шаиг һәлә 1917-чи илдә гојмушду. «Шаиг кечәсини» «Нүмунә мәктәби»нин тәләбәләри тәшкил етмишдир.

Ч. Чәбрајылбәјли Көркәмли мaариф хадими

«Коммунист» гәзети, 20 март 1956-чы ил. Әдибин анадан олмасынын 75 иллији мүнасибәтилә јазылмышдыр. Чәмо Чәбрајылбәјли А. Шаигин мүасирләриндән олуб, көркәмли маариф хадимләриндәндир.

М. Чәфәр. Бир һәфтәнин хатираты

«Азәрбајчан» журналы, 1961, № 2.

1946-чы илдә А. Шаиг ССРИ Али Советинә депутатлыға намизәд верилдији дөврдә сечичиләрлә көрүшләрдә Мәммәд Чәфәр Шамахы вә гоншу рајонларда әдиби мүшајиәт етмишдир. «Бир һәфтәнин хатираты» һәмин илләрин хатирәләри әсасында јазылмышдыр.

> Инсанлыға гүввәт дејил, севки һаким олмалы,
> Инсанлығын гәлби, руһу севки илә долмалы —

мисралары шаирин «Севки һаким олмалы» ше'риндән көтүрүлмүшдүр (А. Шаиг. Әсәрләри, 2-чи чилд, Бакы, 1968, сәһ. 81).

М. Чәфәр ајры-ајры вахтларда А. Шаиг јарадычылығы һаггында мәгаләләр дә јазмышдыр: «Хасај», «Пионер» журналы, 1939, № 2, сәһ. 49—57; «Араз» романы («Әдәбијјат гәзети», 8 декабр 1940, № 39); «Вәтән» (Кәнч Тамашачылар Театрындакы тамаша һаггында), «Коммунист» гәзети, 9 јанвар, 1943, № 7).

Һүсејн Аббасзадә Өмрүнүн ахырына кими...

«Әдәбиjјат вә инчәсәнәт» ғәзети, 17 октјабр 1970, № 42.

Камал Талыбзадә Һәмишә јадымда олан инсан —

Хатирә Азәрбајҹан радиосунун сифариши илә 1965-чи илин 25 нојабрында јазылмыш вә һәмин илдә радио илә верилмишдир.

Һәмид Араслы Шаиги унутмаг олармы?

Хатирә 1971-чи илдә А. Шаигин анадан олмасынын 90 иллик јубилеји мүнасибәтилә јазылмышдыр. Хатирәнин әсли тәртибчинин архивиндәдир.

Адил Әфәндијев Унудулмаз мүәллим

«Улдуз» журналы, 1971, № 2. Көркәмли мәдәнијјәт хадими, тәрҹүмәчи Адил Әфәндијев Шаиг адына нүмунә мәктәбинин тәләбәләриндән олмушдур.

«Ејваһ ки, дүнјалары фикрим долашыркән» —

мәшһур алман шаири Көтенин «Фауст» әсәриндән бир парчаны ингилабдан әввәл буржуа журналисти Әлибәј Һүсејнзадә (1864—1940) Азәрбајҹан дилинә тәрҹүмә етмиш вә «Фүјузат» журналында, «Иршад» гәзетиндә (1907, № 117, 1908 № 1 вә с.) нәшр етдирмишди.

Исмајыл Һикмәт — 1920-чи илләрдә Түркијәдән Азәрбајҹана чағырылмыш мүәллимләрдәндир. О, узун мүддәт А. Шаиглә Али Педагожи Институтда мүәллимлик етмиш, бирликдә дәрсликләр јазмышдыр. Исмајыл Һикмәт Бакыда «Азәрбајҹан әдәбијјаты тарихи»ни (1928) вә дөрдчилдлик «Түрк әдәбијјаты»ны нәшр етдирмишдир.

Мирварид Дилбази Илләр өтүр, Шаиг кәнҹләшир

«Азәрбајҹан кәнҹләри», 5 мај 1971. Халг шаири Мирварид Дилбази А. Шаигин тәләбәләриндән олмушдур.

«Еј буланыг Күр, дәрә, сәһра, чәмән» — А. Шаигин 1909-чу илдә јаздығы «Вәтәнә гајыдыркән» ше'риндәндир.

Әфрасијаб Бәдәлбәјли Көзәл инсан

«Азәрбајҹан кәнҹләри», 5 мај 1971.

«Ушаг көзлүјү» (1910) әлифба дәрслији, «Күлзар» (1912) исә јухары синифләр үчүн дәрсликдир.

«Әдәбијјат дәрсләри» (1919) — әдәбијјат нәзәријјәси дәрслијидир. Һ. Ҹавидлә бирликдә јазылмышдыр.

Азад Әфәндизадә Ҹәмијјәт үчүн чалышан инсан

«Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 8 мај 1971. А. Шаигин тәләбәләриндән олмуш Азад Әфәндизадә Азәрбајҹан ССР Елмләр Академијасынын академикидир.

Јагут Дилбази Һамымызын гәлбиндәдир

«Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 8 мај 1971.

Мирмеһди Сејидзадә Бөјүк әдиб, јорулмаз маариф хадими

М. Сејидзадә. «Унудулмаз хатирәләр», Бакы, 1975, сәһ. 11—17.

Көркәмли Азәрбајҹан совет шаири Мирмеһди Сејидзадә А. Шаигин јахын достларындан олмуш, өз сәнәткар мүәллими һаггында бир нечә хатирә јазмышдыр (Илк танышлыг, «Пионер» журналы, 1956, № 2). Китаба шаирин сон хатирәси дахил едилмишдир.

«О вы очи...» — 1916-чы илдә јаздығы бу ше'ри А. Шаиг Налчикдә таныш олдуғу Варја адлы бир гыза һәср етмишдир.

Ше'р:

О, вы, небесные очи,
Из-за вас дни и ночи,
Улетают как туман.
Печаль из жизни и обман.

— бәнди илә башланыр. Там һалда «Хатирәләрим»дә нәшр олунмушдур (Бакы, 1973, сәһ. 298).

Күлрух — узун мүддәт маариф саһәсиндә чалышан фәал гадынларымыздандыр. 1920-чи илләрин орталарында бағча мүдири вәзифәсиндә чалышмышдыр.

ДУЈҒУЛАР

Абдулла Сүр

А. Сүрүн Шаигә Кәнҹәдән јаздығы 1 мај 1910-чу ил тарихли мәктубундан көтүрүлмүшдүр (Әсәрләри, 5-чи чилд, Бакы, 1978, сәһ. 384—385).

Абдулла Сүр (1882—1912) — көркәмли тәнгидчи, әдәбијјатшүнас вә публисистдир.

«Һәгигәт»ин 57-чи (1910) нөмрәсиндә лүтвән намимә итһаф етмиш олдуғунуз «лөвһеји-мә'сумәни зи охудум» — «Әсримизин гәһрәманлары» романындан бир парчанын «Лөвһеји-мә'суманә» ады илә «Һәгигәт» гәзетиндә нәшри нәзәрдә тутулур (15 март 1910, № 57). А. Шаиг һәмин парчаны А. Сүрә итһаф етмишди.

Фиридун бәј Көчәрли

Көркәмли тәнгидчи, әдәбијјатшүнас вә педагог Ф. Көчәрлинин (1863—1920) Шаигә көндәрдији 10 октјабр 1911-чи ил тарихли мәктубундан көтүрүлмүшдүр (Әсәрләри, 5-чи чилд, Бакы, 1978, сәһ. 408—409).

«Баһар ханым» — А. Шаиг сонралар ушаглар үчүн јаздығы икипәрдәли бу пјесини «Көзәл баһар» адландырмышдыр.

Чаббар Мәммәдзадә

Көркәмли мүәллим вә маариф хадими Мирзә Чаббар Мәммәдзадәнин (1882—1937) А. Шаигә көндәрдији мәктублардан көтүрүлмүшдүр. Азәрб. ССР Мәркәзи Дөвләт әдәбијјат вә Инчәсәнәт архивиндә М. Ч. Мәммәдзадәнин А. Шаигә јаздығы 25 мәктуб сахланыр (фонд № 126, сијаһы 2, иш 144). М. Ч. Мәммәдзадә А. Шаигин бәдии әсәрләрини, «Күлзар», «Күлшәни — әдәбијјат», «Ушаг көзлүјү» дәрсликләрини јүксәк гијмәтләндирмиш, сонра тәртиб етдији програмлара дахил етмишдир. Әтрафлы бах: А. Шаиг. Әсәрләри, 5-чи чилд, Бакы, 1978, сәһ. 421—460.

«Бәдбәхт аилә» — 1912-чи илдә нәшр олунмушдур. А. Шаиг сонралар бу повестин адыны дәјишдириб «Дурсун» гојмушдур.

«Еләчә дә о бири китабчанызы бәјәндим» — «Бәдбәхт аилә» («Дурсун») повести нәзәрдә тутулур.

«Дәфтәри-һичран» — 1913-чү илдә «Игбал» гәзетиндә нәшр олунмуш ше'рдир (6 декабр 1913, № 522).

Мустафа Гулијев

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 2.
Мустафа Гулијев (1893—1933) — Азәрбајчанда совет һакимијјәтинин гурулмасы уғрунда фәал иштирак етмиш, тәнгидчи вә публисист олмушдур. 1922—1928-чи илләрдә Азәрбајчанда халг маариф комиссары вәзифәсиндә чалышмышдыр. А. Шаигин әдәби-педагожи фәалијјәтинин ијирми иллијинә һәср едилмиш јубилеј кечәсиндә јубилјары тәбрик етмишдир.

Микајыл Рзагулузадә

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 36.
II һиссә јенә һәмин китабда «Шаиг вә чочуглуг» ады илә нәшр едилмишдир. сәһ. 16—18.

Көркәмли јазычы, тәнгидчи, тәрчүмәчи вә публисист Микајыл Рзагулузадә А. Шаигин истәкли, даим әлагә сахладығы тәләбәләриндән олмушдур. 1923-чү илдә «Шаиг кечәси»нин тәшкилатчыларындан олмуш, вахташыры өз мүәллими һаггында бир нечә хатирә вә мәгалә нәшр етдирмишдир.

Һүсејн Чавид

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 23.

Гафур Әфәндизадә (Гантәмир)

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 23—24.
Гафур Әфәндизадә Гантәмир (1889—1944) — көркәмли Азәрбајчан совет јазычысыдыр.
«Милли гираәт» (1919), «Мүнтәхәбат» (1919), «Түрк чәләнки» (1919), «Түрк әдәбијјаты» (1920),

«Әдәбијјат дәрсләри» (Һ. Чавид бирликдә, 1919) А. Шаигин дәрсликләридир.

Шәфигә Әфәндизадә

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 27.
Шәфигә Әфәндизадә — XX әсрин әввәлләриндә вә Азәрбајчанда совет һакимијјәти гурулдугдан сонра маариф чәбһәсиндә чалышан фәал Азәрбајчан гадынларындандыр. 1920—30-чу илләрдә А. Шаиглә сых әлагә сахламышдыр. «Ики јетим» (1914), «Мина мәним адахлымдыр» (1915) әсәрләринин мүәллифидир.

Тағы Шаһбази

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 37.
Тағы Шаһбази Симург (1892 — 1937) — А. Шаигин ингилабдан әввәл Бакы реални мәктәбиндә тәләбәси олмушдур. Әдиб онун һаггында хатирәләрини «Әдәбијјат гәзети»ндә нәшр етдирмишдир (1 јанвар, 1934, №1). Азәрбајчанда совет һакимијјәти гурулдугдан сонра мүхтәлиф мәс'ул вәзифәләрдә чалышан Симург мүәллими илә сых әлагә сахламыш, онун әдәби-педагожи фәалијјәтини јүксәк гијмәтләндирмишдир.

Фәтуллаһ Рзабәјли

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 38.
Фәтуллаһ Рзабәјли — Азәрбајчанын көркәмли маариф хадимләриндәндир. Азәрбајчан Дөвләт Университетинин јарадычыларындан биридир. 1920-чи илләрин әввәлләриндә маариф комиссарлығында тә'лим-тәдрис ишләри илә мәшғул олан шө'бәләрдән биринә рәһбәрлик едирди. А. Шаиглә јахын олмуш, бирликдә методик тәдрис вәсаитләри, програмлар һазырламышлар.

Аслан Мирзәзадә

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 43—44.
Узун илләр партија ишиндә чалышан Аслан Мирзәзадә А. Шаигин севимли тәләбәләриндән олмушдур. «Шаиг кечәси»нин әсас тәшкилатчыларындан бири иди.

Мирзә Ибраһимов

Абдулла Шаиг һаггында. Абдулла Шаиг. Сечилмиш әсәрләри, Бакы, 1936. Мүгәддимәнин ахырында «Сентјабр, 1935, Бакы» — јазылмышдыр.
Абдулла Шаиг реализминин бә'зи хүсусијјәтләри, «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 25 феврал 1966, № 9.

318—15

Чәфәр Хәндан

1. Абдулла Шаиг. «Коммунист» гәзети, 1944, № 43.
2. Азәрбајчан әдәбијјаты (XX әср), Бакы, 1939, сәһ. 103.

Әлјар Гарабағлы

«Азәрбајчан мүәллими» гәзети, 22 март, 1956.

Көркәмли мүәллим вә маариф хадими, профессор Әлјар Гарабағлы Абдулла Шаигин педагожи фәалијјәти һаггында бир нечә мәгалә јазмышдыр.

Әли Султанлы

Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи, III чилд, Бакы, 1957, сәһ. 404—416

Мәгаләнин илк варианты 1949-чу илдә «Абдулла Шаиг» ады илә нәшр олунмушдур (Әдәбијјат мәчмуәси, Низами адына Әдәбијјат Институтунун әсәрләри, V чилд, Бакы, 1949).

Сүлејман Рүстәм

Көркәмли әдәбијјат вә мәдәнијјәт хадими, «Азәрбајчан» журналы, 1961, № 2.

Мир Чәлал

Мир Чәлал, Ф. Һүсејнов. XX әср Азәрбајчан әдәбијјаты, Бакы, 1974, сәһ. 240—244.

БӘДИИ ӘСӘРЛӘР

Адил Нәчдәт (Әфәндијев)

Шаиг әфәндијә

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 31.

Мәммәд Суад Шаигә

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 34—35.

Бәдрәддин Сејидзадә **Мәктәбми, күлшәнми?**

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 32.

Һүсејн Нәчдәт Итһаф

Талыбзадә Абдулла Шаиг, Бакы, 1923, сәһ. 35.

Сәмәд Вурғун Сәмимијјәт јолчусу

«Әдәбијјат гәзети», 3 сентјабр 1936, № 22. Ше'р Абдулла Шаигә һәср олунмушдур. Ше'рин јазылыш тарихчәси беләдир: 1936-чы илин јајында А. Шаигин аиләси илә С. Вурғунун аиләси бирликдә Новханыда бөјүк бир бағ кирајә етмишдиләр. Аилә гурмасынын он алты иллијинә һәср етдији јени ше'рини А. Шаиг Сәмәд Вурғуна итһаф етмишди. Буна чаваб олараг С. Вурғун А. Шаигә һәср етдији һәмин «Сәмимијјәт јолчусу» ше'рини јазмыш вә һәр ики әсәр «Әдәбијјат гәзети»нин ејни нөмрәсиндә дәрч олунмушдур.

«Мән дә бир кишијәм, варым-јохум вар,
Үч гызыл әскәрим — үч чочуғум вар» —

А. Шаигин ше'риндән кәтирилмишдир, шаирин үч өвлады нәзәрдә тутулур.

Сәмәд Вурғунун бөјүк оғлу Јусиф Вәкилова ишарәдир.

А. Шаигин «Һамымыз бир күнәшин зәррәсијик» — адлы мәшһур ше'ринә ишарәдир.

Сүлејман Рүстәм Мүәллимим Шаигә!

«Азәрбајчан пионери» гәзети, 20 март 1956.

Мирмеһди Сејидзадә Севимли Шаигә

«Азәрбајчан мүәллими» гәзети, 22 март 1956, № 12.

Һүсејн Ариф Ағсачлы сәнәткара

«Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 18 март, 1956.

Һүсејн Аббасзадә Абдулла Шаигә

Ше'рин автографы мүәллифдәдир. А. Шаигин анадан олмасынын 75 иллији јубилејиндә тәнтәнәли кечәдә охунмушдур.

Тофиг Бајрам Унудулмаз көрүш

«Азәрбајчан» журналы, 1956, № 8. сәһ. 112—113.

Аббасәли Саровлу Үрәк олду

Автограф Азәрбајчан Дөвләт Мәркәзи әдәбијјат вә инчәсәнәт архивиндә А. Шаигин фондунда сахланыр (фонд 126, сијаһы 2, иш № 150). Ше'р А. Шаигин анадан олмасынын 75 иллији мүнасибәтилә јазылмышдыр.

Бәхтијар Ваһабзадә Һәмишә јаз олар

Ше'рин автографы мүәллифдәдир.

Күлһүсејн Һүсејноғлу Абдулла Шаигин хатирәсинә

Күлһүсејн Һүсејноғлу. Мәнсур ше'рләр, Бакы, 1964, сәһ. 20—21. Мәнсур ше'р 1959-чу илин 26 ијулунда А. Шаигин өлүмү мүнасибәтилә јазылмышдыр.

МӘГАЛӘЛӘР

Мирзә Ибраһимов Гочаман јазычы вә нҹтимаи хадим

Азәрбајҹан ССР Елмләр Академијасынын «Хәбәрләр»и, 1956, № 8.

Академик М. Ибраһимовун А. Шаиг һаггында ашағыдакы мәгаләләри чыхмышдыр: А. Шаигин «Сечилмиш әсәрләри»нә мүгәддимә (Бакы, 1936); Абдулла Шаигин јарадычылығы вә реализминин бә'зи хүсусијјәтләри һаггында, Әсәрләри, I чилд, Бакы, 1966, сәһ. 5—12; А. Шаиг реализминин бә'зи хүсусијјәтләри, «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 26 феврал 1966, № 9; «Бир саат хәлифәлик» тамашасы һаггында, «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 19 ијун 1958, № 29.

Мәммәд Ариф Шаиг мүәллим

«Азәрбајҹан» журналы, 1971, № 2.

Микајыл Рзагулузадә

I

Балачаларын бөјүк мәһәббәти

II

Илләр, нәсилләр, әсрләр...

Микајыл Рзагулузадә, Бакы, 1965, сәһ. 421—435. Мәгалә А. Шаигин анадан олмасынын 75 иллик јубилеји мүнасибәтилә јазылмышдыр.

«Илләр, нәсилләр, әсрләр...» хатирәси А. Шаигин анадан олмасынын 90 иллији мүнасибәтилә јазылмышдыр («Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 8 мај 1971).

Аббас Заманов Шәрәфли јарадычылыг јолу

Профессор Аббас Замановун «Абдулла Шаиг» адлы китабчасындан көтүрүлмүшдүр (Бакы, 1956). Мәгалә ихтисарла нәшр олунур.

Илјас Әфәндијев Унудулмаз јазычы, бөјүк һуманист

«Коммунист» гәзети, 5 мај 1971.

Әзиз Мирәһмәдовун Абдулла Шаигин молланәсрәддинчиләрлә идеја-јарадычылыг әлагәси

Азәрбајҹан ССР Елмләр Академијасынын «Хәбәрләр»и, 1974, № 3—4.

Ә. Мирәһмәдов А. Шаиг һаггында монографијанын (Абдулла Шаиг, Бакы, 1956) вә бир нечә мәгаләнин мүәллифидир: Әдәбијјат хадими, «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 18 март 1956, Гочаман јазычынын һәјат јолу, «Коммунист», 20 март 1956.

Камран Мәммәдов Нәчиб мүәллим, һуманист сәнәткар

«Бакы» гәзети, 5 мај 1971.

Јашар Гарајев Шаиг мәктәби

«Улдуз» журналы, 1971, № 2.

Јагуб Исмајылов Ушагларын вә ҝәнҹләрин севимли јазычысы

Филолоҝија елмләри намизәди, әдәбијјатшүнас Јагуб Исмајыловун «Елм» нәшријјатында «Абдулла Шаиг» (Бакы, 1962) адлы монографијасы нәшр олунмушдур. Бу мәгаләни мүәллиф 1971-чи илдә һәмин монографија әсасында јазмышдыр. Мүәллифин А. Шаиг һаггында бир нечә мәгаләси нәшр олунмушдур.

Алмәммәд Алмәммәдов Абдулла Шаиг вә рус әдәбијјаты

Мәгалә мүәллиф тәрәфиндән «Абдулла Шаиг вә рус әдәбијјаты ән'әнәләри» («Азәрбајҹан мәктәби» журналы, 1973, № 9) әсасында ишләнмишдир.

Әфлатун Мәммәдов «Илләрин төһфәси»

«Коммунист» гәзети, 18 јанвар 1977.

Јусиф Сејидов Абдулла Шаиг — дилчи

Мәгалә мүәллиф тәрәфиндән «Јазычы вә дил» (Бакы, 1979) китабында А. Шаигә һәср олунмуш очерк әсасында ишләнмишдир.

Бәкир Нәбијев Алтмыш ил халгын хидмәтиндә

«Азәрбајҹан» журналы, 1979, № 12.

Вәли Нәбијев Үнвана чатмајан мәктуб

Әлјазмасы әсасында нәшр едилир.

ҜИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

I

Хатирәләр

Атабаба Мусаханлы. Шанг—шаир вә мүәллим 7
Сеjид Һүсеjн. Абдулла Шанг 11
Вәли Һачыоғлу. Шанг—вәзифәшүнас 13
Салеһ Салаjев. Талыбзадә Абдулла Шанг 15
Меһди Һүсеjн. Бөjүк һәjат 18
Мәммәд Ариф. Һөрмәтли Шанг мүәллим 22
Сүлеjман Рүстәм. Бөjүк мәһәббәт саһиби 23
Чәмо Чәбраjылбәjли. Көркәмли мaариф хадими 25
Мәммәд Чәфәр. Бир һәфтәнин хатиратьı 27
Һүсеjн Аббасзадә. Өмрүнүн ахырына кими... 31
Камал Талыбзадә. Һәмишә јадымда олан инсан... 37
Һәмид Араслы. Шанги унутмаг олармы? 44
Адил Әфәндиjев. Унудулмаз мүәллим 46
Мирварид Дилбази. Илләр өтүр, Шанг кәнчләшир... . . . 50
Әфрасиjаб Бәдәлбәjли. Көзәл инсан 53
Азад Әфәндизадә. Чәмиjjәт үчүн чалышан инсан 55
Јагут Дилбази. Һамымызын гәлбиндәдир 57
Мирмеһди Сеjидзадә. Бөjүк әдиб, јорулмаз маариф хадими . 60
Әләвиjjә Бабаjева. «Ән бөjүк истеʼдад—инандырмагдыр». . 66

II

Дуjғулар

Абдулла Сур 70
Фиридунбәj Көчәрли 70
Чаббар Мәммәдзадә 71
Мустафа Гулиjев 72
Микаjыл Рзагулузадә 73
Һүсеjн Чавид 75
Гафур Әфәндизадә 75
Шәфигә Әфәндизадә 76
Әли Рағиб 77
Тағы Шаһбази 77
Фәтуллаһ Рзабәjли 78
Аслан Мирзәзадә 78
Мирзә Ибраһимов 79
Чәфәр Хәндан 81
Сәмәд Вурғун 81
Әлjар Гарабағлы 82
Әли Султанлы 82
Сүлеjман Рүстәм 83
Мир Чәлал 84

III

Бәдии әсәрләр

Адил Нәчдәт (Әфәндиjев). Шанг әфәндиjә 85
Мәммәд Суад. Шангә! 85
Бәдрәддин Сеjидзадә. Мәктәбми, күлшәнми? 86
Һүсеjн Нәчдәт. Итһаф 86
Сәмәд Вурғун. Сәмимиjjәт јолчусу 87
Сүлеjман Рүстәм. Мүәллимим Шангә 88
Мирмеһди Сеjидзадә. Севимли Шангә 89
Мирварид Дилбази. Бир дағ кими 90
Һүсеjн Ариф. Ағ сачлы сәнәткара 91
Һүсеjн Аббасзадә. Абдулла Шангә 92
Аббасәли Саровлу. Үрәк олду 92
Бәхтиjар Ваһабзадә. Һәмишә јаз олар 93
Тофиг Баjрам. Унудулмаз көрүш 94
Күлһүсеjн Һүсеjноғлу. Абдулла Шангин хатирәсинә . . . 95

IV

Мәгаләләр

Мирзә Ибраһимов. Гочаман әдиб вә итимаи хадим . . . 97
Мәммәд Ариф. Шанг мүәллим 112
Микаjыл Рзагулузадә. 1. Балачаларын бөjүк мәһәббәти . . 124
2. Илләр, нәсилләр, әсрләр . . . 127
Аббас Заманов. Шәрәфли јарадычылыг јолу 129
Илјас Әфәндиjев. Унудулмаз јазычы, бөjүк һуманист . . 134
Әзиз Мирәһмәдов. Абдулла Шангин молланәсрәддинчиләрлә идеjа-јарадычылыг әлагәси 139
Камран Мәммәдов. Нәчиб мүәллим, һуманист сәнәткар . . 150
Јашар Гараjев. Шанг мәктәби 154
Јагуб Исмаjылов. Ушагларын вә кәнчләрин севимли јазычысы 158
Вагиф Арзуманов. Ики сәнәткар—ики мүәллим 167
Алмәммәд Алмәммәдов. Абдулла Шанг вә рус әдәбиjjаты . 176
Әфлатун Мәммәдов. Абдулла Шанг вә Күрчүстан . . . 181
Јусиф Сеjидов. Абдулла Шанг — дилчи 186
Бәкир Нәбиjев. Алтмыш ил халгын хидмәтиндә 193
Вәли Нәбиjев. Үнвана чатмаjан мәктуб 208
Геjдләр 220

Аз 2
К 83

ВОСПОМИНАНИЯ О ШАИКЕ...

(На азербайджанском языке)

Редактору Чинкиз Әлиоғлу
Рәссамы Ј. Гвозденко.
Бәдии редактору Н. Рәһимов.
Техники редактору С. Һәбибзадә
Корректорлары Т. Мухтарова, К. Тапдыгова.

ИБ № 877.

Јығылмаға верилмиш 3/III-1981-чи ил. Чапа имзаланмыш 22/V-1981-чи ил. ФГ 24223. Кағыз форматы 84×108 1/32. Кағыз № 2. Јүксәк чап үсулу. Литературныј шрифт. Физики ч/в 7,25+0,25+1 јап. шәкил. Шәрти ч/в 12,18+0,42+1 јап. шәкил. Учот нәшр. в. 11,6. Тиражы 10 000. Сифариш № 318. Гијмәти 1 ман. 10 гәп.

Азәрбајҹан ССР Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тиҹарәти Ишләри Комитәси.

«Кәнҹлик» нәшријјаты, Бакы, Һүсү Һаҹыјев күчәси, 4.

26 Бакы комиссары адына мәтбәә, Бакы, Әли Бајрамов күчәси, 3.